

M-67

MIKSZÁTH
KÁLMÁN
ÖSSZES
MŰVEI

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 17.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTŐK:
BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

17. KÖTET

REGÉNYEK
ÉS
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK
XVII.
1904—1905

1959

MIKSZÁTH KÁLMÁN

A VÉN GAZEMBER
KOZSIBROVSZKY ÜZLETET KÖT

1959

Sajtó alá rendezte:
BISZTRAY GYULA

Lektor:
RUBINYI MÓZES

© *Akadémiai Kiadó, 1959*

A költőre Osilla Vera munkája

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Zrínsky Lászlóné Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1959. III. 20. Példányszám: 25 000
Terjedelem: 19 (A/5) ív + 4 melléklet

48481/59 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A VÉN GAZEMBER

1904

A báró Inokay-családnak a gazdatisztje volt Borly Gáspár, ütött-kopott öregúr, ezer ránccal az arcán. Mikor én gyerek voltam, még élt, s minthogy az én édesatyám tartotta keresztvízre a gyerekeit, Jancsit meg Gézát, per »koma« szólították egymást szemtől-szembe, hanem a háta mögött sohasse nevezte másképp apámuram, mint »az a vén tolvaj«, vagy »a vén gazember«.

Maga a földesúri familia, Inokayék, akik a nagy kastélyban laktak, hasonlóképpen vén gazembernek nevezték tisztjüket, mert ismeretes volt, a vak is láthatta, hogy legalább a fele jövedelmet ellopja. Nincs az a helyzet, amiből ő hasznot ne húzott volna, még talán a tehénből is kilopta a borjút. Az erdőből eladogatta a fát; a gabonát, gyapjút potomon áron adta el a zsidónak, miután ezért illendő »rebachot« alkudott ki magának, együtt trafikált a bérlőkkel, a felesékekkel. Szóval, olyan szemérmetlenül csinálta, hogy már az idegenek is észrevették s gyakorta figyelmeztették vagy a bárót, vagy a bárónét:

— Ugyan mért nem néznek jobban a körmére?

De a báróné, egy beteges, törékeny teremtés, aki mindig fejfájásról panaszkodott, csak a vállát vonogatta, fáradtan, unottan:

— Oly régen van már az uram családjánál, hogy sokat el kell neki nézni; az apja, öregapja, sőt a szépapja is már az Inokay báróknál szolgált, úgyszólván összeforrt a családdal, az uram nem jó néven venné, ha áskálódnám ellene.

A báró barátai (ámbar igazabban csak kártyázó cimborái voltak) szintén szóba hozták néhányszor:

— Te, Gottfried, vezet-e ez a te tiszted valami számadásokat, könyveket?

Inokayt ugyanis Gottfriednek hívták, emlékezetül arra az ősére, aki a kereszties hadjáratokban Bouillon Gottfried zászlaja alatt harcolt.

Inokay elgondolkozott.

— Lehet, hogy vezet.

— Sok furcsát beszélnek az emberek. Nem szoktál beléjük nézni?

— Az emberekbe?

— Nem. A könyvekbe.

— Tudom, hogy csal a vén gazember — felelte az oligarcha-ivadék —, ennél fogva undorodom beléjük nézni.

— Nagy könnyelműség, kedvesem. El kellene őt csapnod brevi manu!

— Minek már arra a rövid időre? — felelte a báró álmatagon.

Ebből aztán meg azt sem lehetett tudni, mire érti a rövid időt. Arra-e, hogy Borly már hetven éves aggastyán, tehát már nem lop sokáig, vagy arra, hogy már úgyszólván rövid az az időszak, amíg neki valamije lesz. Mit érne, ha megtoldhatná is egy csipetnyi idővel? Nem érdemes, hogy emiatt fárassza magát.

Valóban, ezt az utóbbit is lehetett érteni, mert Inokay Gottfried a tönk szélén állott, mindössze a sulyomi birtoka volt meg, az is megterhelve apadt a végromlás teljes bizonyosságával.

Hej, hol vannak a régi nagy uradalmak? Drégely vára, Szanda vára, Végles, Korpona, mérföldnyi búzaföldek, hatalmas erdőségek tele vaddal, malmok, korcsmák, hidak, melyeken vámot szedtek, s a tömérdek jobbágy, mely nekik dolgozott, s kikkel, ha fegyverbe öltöztették, vigan lehetett elszedni a másét.

Lecsaptak a váraikból rablókalandokra, hogy a kis vagyonokat magukhoz szedjék a kúriákból, összetörve pályákat, szíveket és életeket. Az embernek szinte a háta borzong, ha az egykori oligarchákra gondol. Pedig talán nincs is értelme, hogy fázik az emlékükre. Meglehet, szükségesek voltak, a természet rendje szerint, mint ahogy megvannak a tengerben a cápák, akik az apróbb halakat felfalják. A nagy tengerparti városok, mióta a cápák ritkábbak lettek, már szinte arról

tanácskoznak, miképpen lehetne a város közelében *házi cápát* tartani, mint tisztasági faktort, aki főlegye a beesett mindenféle emberi és állati testeket és hulladékokat, melyek a tengert elpiszkítják. Egy cápa olyan szükséges rossz a tengerben, mint egy kormányzó a szárazföldön.

Hasztalan a hosszú harc a Balassák-, Bacsók-, Bebekek- és Inokayakkal. Pedig hány emberöltő pusztult bele! Országgyűlések, bölcsek és tudósok századokig csinálták az intékcioákat az oligarchák és rablók ellen. Kommasszálták az erőket és újra felosztották, hogy némi aequilibrium támadjon, a sokból elvettek és a kicsihez hozzáadták, körülbástyázták a tulajdon szentségét paragrafusokkal, úrrá tették a bírót a legkisebb és a legnagyobb fölé; lassan-lassan haladt a világ és távolodott az oligarcháktól és rablólovagoktól. Hogy az úton járó kereskedőktől el ne szedhessék útközben a készpénzt, kitalálták a váltót. A váltóból sarjadzott ki a hitel modern formáiban, s annak mindenféle szövevényei és finomságai fejlődtek fokozatosan, és mikor már azt hitte volna a társadalom, hogy az oligarchák letűntek, századok óta alusznak a várrombok alatti kriptákban, egyszerre megint szembe találja őket, csakhogy nem páncélruhákban, sisakosan, de redingot-kabátban pénzüintézetek élén, ahonnan lecsapnak a kis vagyonokra, mint elődeik. Csak a forma változott — maguk az oligarchák megvannak. A világ haladása mindössze egy kis optikai csalódás.

Az örök változás elmélete érvényesült. Az emberek porából fű nő, a füvet megeszi a bárány, a bárányt megint megeszi az ember (a pápuák legfeljebb közvetlenebbül csinálják), a régi oligarchákat is az új oligarchák falták fel, csak a csontokat hagyták meg az olyanfajta embereknek, mint Borly kasznár.

Különben originális apró emberke volt a kasznár, tele bibircsókka kerek képén, mely a vérbőségtől úgyszólván lilaszínbe játszott. Kegyetlen és savanyú, legalább látszólag, ami nem is csoda, mert nagy megpróbáltatások érték. A felesége korán meghalt, mind a két fiát eltemette emberrnyi korban, s csak az egyik, Géza után maradt két unokája: László és István. Ezeknek élt, nyilván ezeknek gyűjtött, de ezeket se szerette, el volt fásulva a világ iránt.

Vagy hogy bolond volt, mert arra is mutatkoztak jelek. Mikor új tornyot építettek a sulyomiak és gyűjtöttek rá, Borly nem adott rá egy árva garast sem, pedig a legszegényebb özvegyasszony is részt vett annak építésében a maga filléréivel. Hát azt mondaná az ember erre, hogy fösvény, azért nem adott, de viszont egy külön házikót építtetett a kertje végében beteg kutyák menhelyéül, ahol ő maga gyógyította a környék beteg, sánta kutyáit, drága orvosságokat hordogatva sebeikre, s ő ingyen foglalatoskodék azokkal.

Egyszer valaki szemére is vetette, hogy a toronyra nem adakozott, Istennek nem adott semmit, holott az ebeknek hajlékot épített.

— Istennek az ő háza — felelé az istentelen — az egész világ, neki nincs is szüksége házra, még kevésbé arra, hogy én adjak neki valamit, sőt én várok tőle, ő adjon nekem (no iszen, csak azt lesse a vén imposztor). A torony a papoké, s én a papoknak nem adok semmit, elég fundációjuk van s elég sok embert elbolondítanak úgyis, de a beteg kutyákra senki se vet gondot, pedig azok hú állatok, megérdemlik a gyámo-lítást.

Mesélik azonban, hogy ennek rejtélyes oka volt. Hiszen nem lehet a babonában hinni, de az emberek száját se lehet befogni. Szörnyű dolgot mesélnek. Gyurcsányi Pál, Kiriáky Józsefné, Varga Istók élő emberek, s látták Luca napján éjfélkor, mikor egy csomó kutya csörtetett elő a temetőből s megmarta a Galandánét, s hogy az egyik lompos farkú kutya maga a kasznár volt. És ahogy ez a kísérteties hír bejárta a környékbeli fonókat, azóta többen megfigyelték, hogy valahányszor a kasznár elutazik Pestre (vagy hogy ez csak ürügy), akkor mindig megjelenik vagy itt Sulyomon, vagy a szomszéd községekben egy-egy idegen kutya, akinek a tekintetében (dicsértessék a Jézus Krisztus!) fölismerhető a gonosz kasznár. Semmi se bizonyosabb, suttogják, mint hogy a kasznár nem megy Pestre, de valahogy kutyává vedlik át (és ekkor van ő a maga helyén), máskor aztán hosszú ideig megint ember, de csak nézzék meg jól kegyelmetek, van valami az arcában, a homlokában, a szemeiben a kutyából.

A két Borly-árva velem diákoskodott Rimaszombatban. Egy osztályba jártak, mert ikrek voltak, csinos fiúcskák,

valóságos két Adonisz; még most is élénken emlékszem csattanó piros orcáikra, sugár alakjukra.

Testben szinte a felösmerhetlenségig hasonlítottak, míg szellemi tulajdonokban nagyon is elütöttek egymástól. Laci első eminens volt, István hátul faragta a padot, vásott »durae capacitatis puer« volt, akinek tölcserrel se lehetett volna a fejébe valami nagy okosságot önteni, egész nap pigézett, vagy gombozott, vagy verekedett, míg ellenben a gyors felfogású Lackó a műzsákkal és az auctorokkal társalgott s bámulat tárgya volt lelki ékességei miatt. Kevélyen mondogatták a professzorok:

— Borly Lászlóról vegyetek példát. Micsoda ember lesz abból! Egy kis Deák Ferenc a maga nemében már most is.

De mennyire összeomlanak a legtudósabb emberek egész sokaságának megjegyzései és jóslatai egyetlenegy embernek egyetlenegy ostoba bogarával szemben, annak kiáltó jele volt Borly kasznár úr elhatározása, hogy t. i. Lackót kiveszi az iskolából és lakatosnak adja, míg ellenben Pistát tovább nevelteti papnak.

A professzor urak szörnyűködtek s valóságosan megrohanták az öreget.

— Hát van önnek lelke, kasznár úr, hogy ezt a jeles ifjút erőszakkal kitepi a tudományok kertjéből, és a másikat hagyja itt, akinek ahhoz semmi hivatása?

— Hm — felelt az öreg —, a lakatossághoz sok ész kell, tehát azért adom az okosabbat lakatosnak, versenyeznie kell egy városnak valamennyi lakatosával úgy az áruk készítésében, mint azoknak eladásában, míg ellenben a papnak csak eklézsiához kell jutnia, a többi mind magától megy. Isten az ügyetlen szolgálát se csapja el.

Bárhogy erőlködtek, nem sikerült eltéríteni tervétől, állhatatos maradt. Neki — úgymond — nem telik két fiút iskoláztatni, hát azt taníttatja tovább, amelyik nagyobb számár. Punktum.

Persze szapulták emiatt is a környéken:

— A vén gazember tönkre teszi azt a geniális gyereket. Igazi démoni lélek. Örül a szíve, ha valami rosszat tehet. Még a saját unokáját se kíméli. Szégyen, gyalázat. Sőt hülyeség. Összelopkod az unokáinak egy nagy vagyont, s aztán lakatos-

nak adja az egyiket, a derekabbat. Megeheti aztán a hagyatékot. Minek egy lakatosnak a nagy vagyon?

Ami magát a Laci gyereket illeti, neki tetszett az új mesterség. Tanulni vágyó lelke nem kereste a megtanulni valókbán a különbségeket; arra még nem volt elég érett. Sőt különb dolognak tartotta, ha valaki egy csutorát ki tudott esztergályozni, mintha valaki egy szép verset komponált meg, vagy egy szép kriát. A lakatosmesterség titkai érdekelték, izgatták fantáziáját.

Még ezt az utolsó vakációját otthon töltötte a nagyapai háznál, de már nem oly vidáman, mint tavaly vagy harmadéve, mikor még az urasági park, tavával, kuglizójával, bújós-káival nem volt eltöltött paradicsom, mikor még együtt játszottak ők ketten és a kis Pál báró, meg a Mária baronesz. Kergették a lepkéket, csónakáztak a tavon, horgásztak a Sulyom vizében, kiszedték a fészkeket a magas fákról.

Egyszer harmadéve a kis Mari (mert nagy ördög volt a kis Mária) olyan magasra mászott föl gallyról-gallyra egy fészekért, hogy mikor a magasból letekintett, szédület fogta el és zibbadás. Görcsösen kapaszkodott meg a felső ágban, olyan volt ott rózsaszín szoknyácskájában, hátára lecsúszott szalmakalapjával, mintha egy nagy virágja nyílt volna ki a fának. Csakhogy a virág reszketett és sírva fakadt.

— Jaj, nem tudok többé lemenni. Nem merek. Apa, mama, ne hagyjatok!

Pál báró (akkor tizenhárom éves volt) elképedve futott a kastély felé a szülékért. Borly Pista segítségért kiabált, Laci azonban egyenesen utána mászott, mint a mókus, s mire a kastélyból előszaladtak a szolgák és cselédbeliek dunyhákkal, lepedőkkel, létrákkal, már akkorra fenn volt a legtetején.

— Kapaszkodjék a nyakamba, baroneszka, én majd leviszem.

A kis lány átfogta a nyakát, odatapadt hozzá szorosán.

— Az egyik kezemmel fogom a lábacsáját; ne féljen semmit.

— No, már nem félek. Jó lesz így?

— Jó.

Már nevetett is hozzá; ilyen a leányszem; mosoly lakik benne a könnyek alatt is.

Denique lehozta a fáról szerencsésen, mire a báró megdicsérte a fiút és megveregette a vállát.

— Boszorkányos Varga János, ezt nem hagyhatjuk jutalom nélkül. Válassz, mit akarsz inkább? Egy barackot a fejed búbjára, vagy egy flóbertpuskát?

— Se az egyiket, se a másikat — felelte a fiú a verejtéket törülve a homlokáról.

— Hanem?

— Hanem adjon a bárókisasszony egy csókot! — követelte bátran.

Az oligarchák ivadékának tetszett a szó, elnevette magát, pedig ritka volt a mosoly penészszerű, bágyadt arcán.

— Ohó, te paniperda! Hát már te regényeket olvasol? A várkisasszony egy csókot ad az életét megmentő lovagnak, amit az térdenállva vesz át. Nos, ugorj oda, Mici, és csókold meg a leventét . . .

Mici fülig pirult, aztán elpityeredett.

— Hát nem akarsz megcsókolni?

— Mert ha előre megcsókolnám, aztán nem venne feleségül — mentegetőzött a kis lány —, úgy járnék, mint Rozália tante az orosz ezredessel.

— Ostoba liba vagy! — förmedt rá haragosan a báró.

— Kitől hallottad ezt a sületlenséget?

— A madame beszélte.

— Takarodj a szobádba! — parancsolta szigorú hangon.

A báró mérges volt és nagy patáliát csapott a bárónéval (született Münster grófnővel) és a francia gouvernante-tal, hogy a kis Mária elhanyagolt nevelésű, akinek lelkét holmi illetlen és pikáns pletykákkal már eleve közönségessé teszik. A madame visszafeleselt, amiből éles jelenet támadt. A báró menten el akarta csapni a madame-ot a háztól, a madame is rögtön el akarta hagyni a házat, de minthogy a fizetése több évről bent volt az uraságnál és hirtelen kifizetni nem tudta, minden a régiben maradt, bebizonyosodván újra és újra, hogy a hitvány anyagiság, a pénz, sokszor elnyomja a lelkek finomságának érvényesülését.

Annyi mégis történt, hogy a kis Máriának ezentúl nem lehetett olyan szabadon elkalandoznia fivérével és a kasznár-fiúkkal; egyedül szedték a réteken a magvast, üldözték a

kenderáztatókban a békákat, és molesztálták csúzlijukból a falubeli kutyákat. (Látná csak a kasznár, lenne, tudom, nemulass.)

A báró különben tökéletes nagyúr volt. Az ő szava okmányszámra ment, mint a királyé, s a legközelebbi napok egyikén, mikor Pestre ment (gyakran vonzotta oda a Nemzeti Kaszinó), egy flóbertpuskát hozott kasznár Lacinak, át is küldte az inasával, mihelyt megérkezett, de az inas visszahozta.

— No, mi az? Nem volt a fiú otthon?

— De otthon volt, hanem azt mondja, ő mást kért, a puskát nem kell neki. Hogy amit mondott, megmondta.

— Itt van — nevetett a báró gúnyosan, egyenest a madame felé tekintve —, a kisasszony egy csókkal tartozik és a követelő fél nem enged. (Aztán az inashoz fordult.) Vidd vissza a puskát, a másik fiúnak.

A flóbert-puskát tehát Borly Pista kapta, amely esemény, ha a sulyomi verebek rendes történelmet vezetnének, véres betűkkel lenne felírva a verébannalesekben, így azonban nyomtalanul zajlott le, ha csak azt nem vesszük, hogy Pista azóta nagy háládatosságot érzett a bárói család iránt, szolgálatkész volt és elnéző, valóságos meghunyászkodással engedte birkózás közben, hogy a vézna Pál báró földhöz verje. Úgy-szólván lefeküdt neki, a puskáért.

Az öreg kasznár, aki a kerítésen át látta a Pista szolgálai önmegtagadását, körülbelül ilyenfélét dörmögött magában:

— Nem, ez nem való mesterségre. A mesterembernek vissza kell ütni az öklével, mert különben nem becsülik meg a társai. Ez a nagyurak közé való, enged nekik, ilyet szeretnek, püspök lesz.

Talán ez adta neki az első impulzust, hogy Pistát taníttassa és a Laciból faragjon lakatost, amely mesterséget azért szerette, mert a megboldogult apósa után, aki lakatos volt, mind megmaradtak a szerszámok, elrakta szépen ládákban a padlásra. Itt meg a szerszámok adtak impulzust. De mindegy is, akár a lakatos van meg előbb és csak azután szerez szerszámokat, vagy a szerszámok vannak meg előbb és csak azután neveltetik hozzájuk a lakatos.

Az öreg kasznár ezt a tervét még csak érlelte az a kis epizód, hogy a piskóta-dongájú kis báró, vérszemet kapván a Pista feletti hatalmaskodás által (mert a hatalmaskodást csak egyszer kell megkóstolni, hogy rászokják az ember: roppant jó íze van), a Laci gyerekekkel is olyan fölényesen akart elbánni, mire az úgy elagyabugyálta rövidesen, hogy a kis báró vért köpött egypár napig.

Az öreg báró éktelen dühbe jött s első percben korbáccsal kereste a kasznár Lacit, úgyhogy az elszaladt az erdőbe és ott a csósznál húzta meg magát egypár napig. Azontúl is kerülnie kellett a kastélyt, mert a báró megmondta nyíltan Borlynak:

— Az unokájának pedig mondja meg, hogy ne mutatkozzék többé a szemem előtt, mert ki nem kerüli a pofont.

Az utolsó vakációban tehát már a tájékára se ment Lackó a kastélynak, — ahol egy csókkal tartoznak neki és egy pofonnal.

Pedig veszedelmes várandóság volt együtt a kettő. Nehéz a mérleget megcsinálni róla. A »követel« rovatba kell-e tenni, — vagy a »tartozik«-ba az egyiket? Majdnem elepedett a csókért (semmi sem makacsabb a gyerekszerelemnél) és minden vére felforrt a pofon gondolatára (semmi sem érzékenyebb, mint a kamasz-büszkeség). Pedig nem juthatott eszébe az egyik a másik nélkül. Mintha egy pajkos dzsin kivenné a szívét s folyton mártogatná felváltva mézbe, marólúgba.

Szerette volna, ha találkozik Marival, úgy, mint azelőtt, minden este kiszínezte ágyában azt a jelenetet, ha be találna állni másnapra, de a baroneszka is kurta kavicánnyra volt most fogva, gyorsan kezdett fölfelé nyúlni, a tavalyi szoknyácskán mind ki kellett eresztetni a hajtásokat, s megjött a lánygyerekek első halálos ellensége: a »Nem illik«; többé már nem lehetett künn kószálni a réteken és a faluban, az urasági parkban ellenben Lacinak volt kockáztatott vállalat mutatkozni.

Így múlt el az utolsó vakáció is anélkül, hogy valami történt volna. A végzet, úgy látszik, ad acta tette a csók és a pofon dolgot. Ő maga pedig óvatos volt. Hogy az egyiket kikerülhesse, lehetetlen volt behajtani a másikat.

Szent Mihály-napkor mindennek vége lett. (»Csak még egy napig lehetnék itthon« — sóhajtozott Laci). A borjúbőrös

ládát föltették a kocsira, s azzal, upre pupos, bevitte a nagy-apa a városba, egyenest a Templom-utcába, Disznósy Mihály uramhoz, akinek a cégtáblája egy alacsony sárga házacskán volt kiakasztva, egy akkora kulcsot ábrázolván, aminővel talán csak Szent Péter nyitogatja az ég óriás kapuit.

A mester éppen künn szipákolt a boltajtóban, hosszú meggyzárát lelógatva s kezeit zöld posztó köténye alá dugva, miközben hangosan beszélt, a felhőket nézegetve, mintha azokkal disputálna.

Mivelhogy háttal volt fordulva, nem vette észre Borly kasznárt és unokáját, akik a piacon hagyván a szekerüket gyalogosan közeledének.

— Adj isten jó napot, Disznósy Mihály uram — köszöntött rá Borly. — Úgy látszik, önmagával beszélget kegyelmed?

Disznósy uram megrezzent, hátrafordult, de egy csöpp meglepetést se áruult el.

— Hát azt teszem — felelte —, mert szeretek becsületes emberrel beszélgetni, aki tovább nem adja, amit mondok. Fogadj isten azonban.

— Elhoztam a fiút, Disznósy uram.

Lopva bandzsáltott rá a mester, majd így szólt az ő szokásos finom módján, mert igen finom beszédű vala a neve végett. Meg akarta mutatni a világnak, hogyha Disznósy is, azért nem disznó.

— Szívemből épülök látásának körülményein és mikéntjén.

— Neveljen belőle embert — tette hozzá a kasznár.

— Magától nő a fa görbére vagy egyenesre — jegyzé meg Disznósy uram, és kivette az egyik kezét a köténye alól, hogy a kasznáréba tegye.

Mire lemozdult a boltajtóbul s előre ereszté a vendéget, mondván :

— Falak között vagyon a komoly megbeszéléseknek a barázdája, hogy a mag át ne guruljon a szomszédba.

Beléptek a boltba, hol senki sem volt s hol száz meg száz lakat és kilincs fénylett az üvegrámák alatt. A belső helyiségekből, hová egy ajtó nyílt, kalapácsolás, fűrészelés, nyiszálás zaja hallatszott be.

A kasznárnak egy kis támlanélküli széket gurított a gazda, mialatt még egyszer végigmustrálta a gyereket a tekintetével, aztán megnyomogatta a vállpereceit:

— Hogy hívnak?

— Borly Lászlónak.

— Rossz név — mondotta elégedetlenül —, nem lakatosnak való. Miska, Gyurka a lakatosoknak való név. László nevű lakatost az öregapám se ösmert, talán nem is lehetséges, de azért meg lehet próbálni.

— Reménylem, áll a múltkori szavunk — törte meg a csendet a nagypapa.

— Nem szoktam a kötelet elrágni — felelte a lakatos gögösen.

— Úgy állapotunk meg, hogy a fiút kitanítja a mesterségre.

— No, no — bölintott fejével a mester.

— De már azt nem szeretném, hogy a fiúval mégis úgy bánjon, mint más inasokkal szokás, hogy az öreg legények megüssék, fülét megcibálják, mert a fiú igen önértetes és ki nem állná.

Az öreg Disznósy kételkedve csóválta szőrös, idomtalan fejét, melyen rajta volt a mongoltípus.

— Hogy ki nem állná? Kiállja azt mindenik. Nem láttam még én soha lakatos-inasból cserepet. De legyen úgy, ahogy a nemzetes úr mondja.

— Hát abban állapotunk meg, ugyebár, hogy a gyerek kosztját én fizetem fél huszasával naponként, de ebben benne van háromszor hetenként a pecsenye és a tanítás is, mert semmi munkát nem köteles végezni, amit az inasok szoktak, csak olyant, ami a mesterséggel jár.

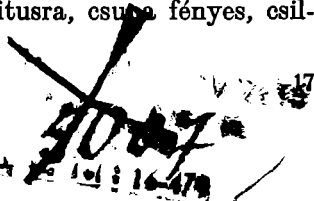
— Szóval, hogy egy Esterházy herceget tartok itt a műhelyben — egészíté ki a mester keserűen.

— Ebben maradunk.

— No, no — bölintott ismét a lakatos.

— A fiú tehát most már itt marad, a ládáját majd idehozzák, ott van a kocsin. Ami pedig a tartási pénzt illeti, azt előre kifizetem egy félévre.

S ezzel elővett egy zacskót az oldalán levő bőrtarisznyából, és kiöntötte tartalmát a pulpitusra, csupa fényes, csil-

lámló huszasokat, amelyekből három tett ki egy forintot.

— Egy fél esztendő száznolevén nap, tehát itt van kilenven huszas, olvassa meg kegyelmed.

Disznósy uram föltette a rezes okulárét savószín szemekre, s elkezdte megszámlálni a huszasokat, külön garmadára rakva, egy, kettő, három, négy, fel egész ötvenhatig, itt aztán elunta a monoton dolgot és így szólt:

— Ej, no ha eddig stimmel, ezután is stimmel — mire a kezével nagy hirtelen besöpörte mind a két ezüstgarmadát a nyitva álló fiókjába, melynek alján tallérok, huszasok és mindennemű rézpenzék voltak összehalmozva.

Laci tehát ott maradt a lakatos-műhelyben és szorgalmasan tanulta a mesterséget. Azt lehetett volna hinni, hogy nem szokja meg a lakatosságot, de ellenkezőleg történt: a lakatosok őt nem bírták megszokni. Kirítt e szurtos környezetből a nyalka úrfi, a tintanyaló, amint nevezték. Nem tudott összeforjni velök, nem húzott sem a legényekhez, se a magához hasonló inasfiúkhoz, nem hancurozott velök, hanem könyveket olvasott vagy rajzolt, ha üres ideje volt.

Nem is igen szerette a személyzet.

— Mit keres itt köztünk? Hát már mindenki mesterember akar lenni? Megéljük még, hogy az esztergomi érsek is maga csinálja meg a lakatokat a pénzesszekrényeire. Még csak az kellett, hogy az urak kapjanak rá a mesterségünkre. Akkor aztán miből éljünk meg?

A városka egyéb lakosai sem vették komolyba a Borly fiú lakatosságát.

— A kis Capet Lajost is csizmadiához adták inasnak a hóbortos párizsiak — emlegette Buriusz Ferenc, a városbíró.

De maga Disznósy uram hovatovább kezdett más nézeten lenni, s nem egyszer lehetett hallani, amint a fiú felől beszélgetett magában.

— A külseje egy patikáruslegényé vagy egy grófé, de a lelke, az egy igazi lakatos lelke.

Egy félév alatt csakugyan bámulatos eredmény lett. A fiú fölszedte az egész mesterséget az öt ujjába, úgyhogy csodájára járhattak volna. Minthogy a rajzolásra is igen könnyű vala a keze, többet ért a legjobb öreg legényeknél is, a második félévben pedig egy olyan lakatot talált fel, hogy

Disznósy uram majd megalondult örömeben, jeges borogatókat kellett rakni a fejére, legott szabadalmat is vett rá s megküldte egy bécsi üzletnek a mintát, aki negyvenezer ilyen lakatot rendelt ennek folytán, mire másodsor is borogatni kellett a Disznósy uram fejét.

Mikor egy kicsit magához jött, megíratta a bécsi üzletnek, hogy negyvenezer lakatot ugyan nem készít (minek is volna annyi lakat a világon?), hanem öt darabot, ami kész, itt küld prezentbe. A másik levelet pedig megíratta Sulyomra, a kaszárnának, mellékelvén ahhoz mintegy harminc darab huszasokat, írván, hogy a fiú odáig emelkedett agyvelejének ékességében és kezének ügyességében, miszerint e naptól kezdve, nemhogy a nemzeti kasznár úr fizetne érte naponként félhuszasokat, ellenkezőleg, ő (Disznósy Mihály) fizetend a fiúnak naponkint két egész huszasokat.

Borly uram nagyon jó szívvel vehette a Disznósy Mihály levelét, mert mikor a következő hetivásárra bejött, egy disznófő-sajtot hozott a mesternek ajándékba, a Laci fiúnak pedig egy ezüst órát, melyet egy nyájas hábaütés kíséretében adott vala a fickónak.

— Látom, hogy ember lesz belőled, Lackó fiam. Csak te iparkodj ezentúl is, mert hidd meg nekem, hogy minden pálya jó, csak jónak kell lenni hozzá az embernek is. Az pedig mégis a legjobb, amelyik a legkevesebb embernek kell. Ha volna például esőt csináló mesterség, mindjárt odaadnálak inasnak.

Mire aztán panaszkodott a nagy szárazság ellen, hogy nem lesz mit enni, hogy éhen fognak halni az idén, még talán az uraság is, majd elbúcsúztván Disznósyéktól, ekképpen szólt :

— Hanem most pünkösdre még talán akad egy kis pogácsa, gazduram : azért hát bocsássa el a gyereket vagy három napra ; megérdemli azért a lakatért.

Disznósy uram komor méltósággal szólt közbe :

— Megfogja a macska az egeret anélkül is, hogy Ferenc József-rendet kapjon érte.

— Te pedig vigyázz az órádra, hékás — folytatá a kasznár a fiúhoz szólva —, mert igen jó óra. Bécsben vettem egy megszorult török zarándoktól, s az a tulajdonsága nagyon, hogy egy kicsit lassan jár. De hát tíz forintért nem is szalad-

hat lóhalálában. A báróé ötszázforintos kronométer, annak meg az a baja, hogy siet. És az se jó. Látod, nekem sohase volt óráim, mégis itt vagyok. Tudom az időt, a napról, az árnyékról, meg a gyomrom hangulatából. Nekem nem is kell óra. Ostobaságnak tartom. Hanem azt mondja a zarándok, hogy pompás szerkezete van. Csakhogy holmi regulák szükségesek, és ezeket be kell tartanod. Adj rá kezet, amice, hogy mindig be fogod tartani a regulákat, és akkor pompás óra lesz a zsebedben. No, adod a kezedet vagy nem adod?

— Adom, nagyapa!

— No, így már jól van. Hát minden reggel pont négy órakor fel kell húznod és egy félórával előre igazítanod, ha napközben mégse járna jól vagy megállna, megrázod egy kicsit, mintha rostálnál vele. A rázás addig tart, míg megindul, mert okvetlenül megindul. Az egész megállás csak egy kis móka, egy kis kötekedés tőle, ne ijedj meg, egy porszem esett bele vagy efféle, mert filigrán, finnyás portéka. Este féltíz-kor megint felhúzod és megint előre igazítod háromnegyed-órával, aztán föltétlen nyugalomban hagyod reggel négyig, azaz vízszintesen fekvő helyzetbe teszed az asztalra vagy a párnád alá, szóval, hogy ne járj vele. Ezek a szokásai. Különb-ben remek jószág, pompás gépezet. Valami csodálatos, kedves ketyegése van. Vigyázz, nehogy elrontsád.

Laci boldog volt az órával és igyekezett a természetéhez alkalmazkodni, korán kelt, korán feküdt, hogy az óranak eleget tegyen, s eközben édes álmodozások közt gondolt a pünkösdi napokra, amikor talán Mária is meglátja az órát a zsebében. Hogy fog az annak imponálni! Hiszen órája Pál bárónak sincs.

Míg Laci színes terveket szöve, mohó vággyal készülő-dött Sulyomra, sőt éjszakánkint álmaiban már ott is járt Mari mellett az urasági parkban — addig ott meglehetősen rossz ünnepekre volt kilátás. Sötét felhők tornyosultak, kivált a kastély fölött. Az egész községben arról beszéltek, hogy az uraság nagy bajban van. Az a bizonyos suttogás volt ez, mely a dobpergést szokta megelőzni.

Végrehajtották egymásnak adták a kilincset, de ez nem lett volna baj, hiszen volt a bárónak prókátora, az öreg Tartsányi Ezékiel, aki el tudta húzni a pöröket, ameddig a bárónak tet-

szett; a báróné is beteg volt, de ez se lett volna baj, hiszen ott volt doktor Arendorffer György, aki medicinákkal tartotta benne a lelket, ameddig a léleknek tetszett — hanem az volt a nagy felfordulás oka, hogy a báró Pesten járt és a Kaszinóban egy pár ezer forintot veszített becsületszóra. A kártyaadósság pedig nagy dolog. A többi bliktri. Fizeti az ember, ha lyukas hídon talál. De a kártyaadósság parancsol. Annak meg kell lenni, ha a pokolból kerülne is ki.

A pokolnál azonban vannak még valamivel közelebb eső helyek: az uzsorások zsebei. Onnan kell az összeget kiteremteni szép szóval, ígérettel, előre eladott terméssel vagy akár-mivel. (Betáblázást, sajnos, már nem lehet ígérni.)

— Borly — mondá a báró a kasznárnak, mikor Pestről hazajött —, pénzre van szükségem.

— A hitelünk kimerült, méltóságos uram. A pénzüntézetek nem adnak.

— Meg kell a zsidókat próbálni.

— A zsidók is megokosodtak, méltóságos uram.

— Hát mit csináljak? Vesztetem. Maga okos ember, tudja, hogy mi az. Főbe kell lőnöm magamat, vagy fizetni.

A vén gazember vállat vont.

— Nagyurak bolondsága.

— Hát mit tanácsol?

— Ne fizessen és ne lője főbe magát.

— De hiszen kizárnak a Kaszinóból.

— Bárcsak régen kizárták volna. Nevetséges logika. Mert a Kaszinóból kizárnák, ami csak egy ház Pesten a Hatvani utcában, méltóságod ki akarná magát zárni az egész világból. Hát a két gyerekből: a baroneszből és a kis Pál báróból mi lesz aztán? Ej, ej, méltóságos uram!

— Borly! — szolt a báró szigorúan. — Ne tartson nekem prédikációkat, hanem szorítsa meg a zsidókat, adjon el valamit, adjon el mindent, ha kell, de a pénznek meg kell lenni.

A vén gazember most már nyakába vette a környék uzsorásait, de eredmény nélkül jött haza, fáradtan, leverten azzal a jelentéssel, hogy a tőke óvatos.

— Hát hol járt?

— Mindenütt.

— És mindenütt elutasították?
— Mindenütt.
— Bajomban is volt Flucknál?
— Ott is.
— Nem beszélt Sternnel Koppányban?
— Beszéltem.
— Hát az újfalusi Glück, mit mondott?
— Azt mondja, nincs most pénze. Pukkadjon meg ott, ahol van.

— Egyebüttl aztán nem volt?
— Kinél kellett volna még lennem?
— Persze, persze — hagyta rá Inokay nagy flegmával —, ilyenkor tűnik ki, Borly, hogy még mindig kevés a zsidó.

Borly uram figyelmesen nézett a gazdájára; tudta már, hogy a húr a végsőig feszült, mikor az akasztófahumor első csöppje kibuggyan.

— Bizony nehéz a helyzet, de nem reménytelen — szölt azután —, egy mód még van.

— Halljuk, halljuk, bátyóka, beszéljen! — sürgette a báró nyájasan.

Ha kényeztetni akarta az öreget, bátyókanak szólította, mint valaha gyerek korában. Pedig most már nagy megerőltetésébe került, undorodott tőle, nem becsülte, gazembernek tartotta, gondolván magában: »A tolvajnak bizonyosan van pénze, eleget összelopkodott; ha akarna, adhatna nekem, visszaadnám busásan; hiszen nem lehet az, hogy már nekem sohase legyen pénzem többé.« Többször ott lebegett már ajkán a szó: »Hát magának nem volna egy kis pénze, bátyóka?« de mindig visszanyelte. Nem, nem. Egy Inokay mégse teheti azt, hogy a gazdatisztjétől kérjen pénzt. De hiába is tenné. A vén gazember, ha nem akar adni, úgylis eltagadná; ha pedig adni akar, maga is ajánkozhatik. Talán éppen azt pedzi most . . .

— Halljuk, halljuk, bátyóka!

— Azt gondoltam, méltóságos uram, hogy talán, hm, a családi ékszerekből lehetne csinálni egy kis pénzmagot.

— Azok a feleségemé. Neki adtam; anyám, dédanyám viselték — nem tehetem.

— Hiszen ki lehetne váltani — vélte a kasznár.

— Mikor? — kérde a báró.

— Valamikor — mosolygott gúnyosan a kasznár. — Ha méltóságod akarja, elvinném Pestre és elhelyezném a zálogházban.

A báró szabadkozott eleinte, de minthogy nem volt más mód, pünkösd előtt két nappal csakugyan összecsomagolta a családi ékszereket; zafir-, rubin-, gyémántgyűrűket, régi kelyheket, keleti gyöngyökkel kirakott imakönyvtáblákat, forgókat, násfákat egy egész ládányit. A ládát aztán elvitte Borly uram Pestre, úgy, hogy az egész úton rajta ült, mint Bónis Samu bátyánk a koronát rejtő vasszekrényen.

De az öreg útja nem volt szerencsés. Másnap azt sürgönyözte Pestről, hogy a zálogház nem adja meg a megkívántató összeget, hát mit csináljon?

A báró elszaladt Kékkőre barátjához, báró Balassa Antalhoz (annak se volt soha pénze), vele tanácskozott. Balassa az örök áron való eladást tanácsolta. »Akkor még marad is egy kis pénzed, még tán nekem is kölcsönözhetsz.« Inokay tehát visszasürgönyözte: »Adja el az ékszereket.«

Ebből aztán megint nagy sürgönyözés keletkezett. A zsidók keveset akartak adni, Inokay túlsokat akart kapni, végre is a zsidóknak lett igazuk, a báró kifogyott türelméből és potom pénzen kapták meg az ékszereket.

— Látom — mondá Inokay egy furcsa mosollyal Balassának —, hogy a vén gazember (Borly) nagy összeget akar most lopni, hát mit tehessek ellene?

Ezalatt pedig nagyban készült Lackó a pünkösdi ünnepekre. A városka egyik díszkertjében egy gyönyörű feshő rózsabimbót pillantott meg, pünkösdkor nagy ritkaság egy ilyen rózsza. Nézte-nézte a vasrácsra át és az a bohókás gondolata támadt, hogy ez a rózsza Inokay Mária. Csillagban is volt már egy ilyen Inokay Mária az égbolton. A harmatos gyermekszerelem gyakran táplálkozik effajta szertelenségek-ből. Laci kétszer is megnézte napjában a rózsát, mely egyre jobban kezdte kibontogatni zöld zacskójából az összegyömöszölt szirmokat s olyan ismerősen mosolygott már a végén Lacira, hogy szinte integetni látszott neki.

»Hm — gondolta Laci —, de nagy dolog volna, ha azt rózsát hazavihetném a baronesznak. Igen, de át tudnám-e

neki adni? Lesz-e alkalmam találkozni vele, mert a báró még mindig haragot tart rám! Ej, mit! Betenném éjjel, lopva az ablakába, vagy elküldeném a Zsuzsa szolgálótól.« Hovatovább mindjobban megbarátkozott ezzel a gondolattal. És a rózsza is szólította: Bizony jól tennéd, Lacika, ha letépnél, hideg van még itt, korán születtem (az éjszakák még hűvösek voltak.)

A kert magas falkerítéssel volt körülvéve, csak a vaskapu rácsain lehetett belátni; a háttérben egy nagy, komor épület meredezett manzárd-tetővel és tömérdek galambbal, melyek szerelmes bűgással ültek egymás mellett a tető zsindefodrain.

— Miféle ház ez? — kérdezősködék Laci.

— Az angol szüzek zárdája.

— Nincsen ennek soha a kapuja kinyitva?

— Az apácák nem járnak sehova, csak néha mennek ki sétálni a növendékekkel.

Némelykor egy öreg kertészt látott csoszogni Laci a szép kavicsos utakon a kert orgonabokrai közé, melyek most nyíltak javában. Oldalt a magas kőfalba egy ajtó volt vágva, mely a szomszéd ház udvarára szolgált. A szomszéd ház az »Arany bárány« című vendéglő volt. Hajdan ez is a klostromhoz tartozott; egy Balassa kisasszony volt a fejedelemasszonya, ki a vőlegénye, Drugeth Pál halála miatt szent fogadalmat tett, hogy apáca lesz, de később megbánta a dolgot (minden asszony csak asszony), jó vér is forrt benne, hát egy palotát építtetett a klostrom mellé s néha éjjelenként oda szökött át a titkos ajtón, ahol levetvén apácaruháit, a legpikánsabb francia toiletteben jelent meg az odahítt férfivendégek, leginkább katonatisztek közt, s álnév alatt mulatott pezsgő vidámsággal, ledér pajzánsággal. A háziasszony tisztét a palotában egyik titoktartó társalkodónője, valami Villárczy kisasszony vitte. Sok tarkabarka bohóság történt itt. A városka őszhajú matrónái még most is mesélik ezeket az istentelen históriákat.

Később (egy század múlva) a Bárány-fogadó lett a Balassa Ágnes bűnös palotája helyén, a palotát átalakították vendégszobákká, de a zárdá régi állapotában maradt, s még most is ott az ajtó, mely a Bárányba nyílik.

Laci látta egyszer, hogy a vén kertész kinyitja az ajtót egy rozsdás kulccsal s átszalad egy pohár sörre a Bárányba, csak úgy könnyedén betéve az ajtót maga után.

Ez adta neki az eszmét, hogy mikor a kertész bent iszogat a Bárányban, az udvarról egész kényelmesen be lehet szaladni a zárdakertbe és kihozni a rózsát. Hiszen a viráglopás úgyse bűn.

Az is bizonyos volt, hogy a kertész napjában többször is megjárja a Balassa Ágnes útját, őt is a titkos gyönyörök csalogatván, csak ki kell az alkalmas pillanatot választani.

Lesbe állt hát Laci pünkösdi szombatján délután az átellenes szíjgyártó kapujában, s nem sokáig kellett várnia, míg a kertész megjelent, gereblyéjével egy kicsit pepecselt a kavicsok közt, mialatt a mellékajtóhoz jutott, s kinyitván azt, iszkiri, eltűnt az ajtó mögött.

Ez volt az alkalmas perc. Laci otthagya leshelyét és egyenest a Bárányba tartott, ahol a vörös terítékű szobában találta a tiszteletreméltó kertészt, amint éppen a vendéglős tubákos szelencéjéből meritett egy csipetnyit, nagyot prüszszentvén utána.

— Egészségére, Tumbus apó!

— Köszönöm Kovács úr. Ígazán finom burnót.

A pincér hozta a sört.

— Friss csapolás — szólt a vendéglős.

A pincér észrevette a belépő Borly Lacit és a szokásos hosszadalmas vallatás alá vette :

— Mi tetszik, ifjú úr : sör, vagy bor?

— Bor.

— Milyen bor? Butéliás bor vagy asztali bor?

— Asztali bor.

— Fehér vagy vörös?

— Hozzon fehérét.

— Egy verdungot vagy egy messzelyt?

— Egy messzelyt.

— Vízzel vagy anélkül?

— Anélkül.

Laci felhajtotta a zavaros italt s leszúrta az árát, aztán az udvarnak tartott a söntés melletti ajtón, mely a pitvarba nyílt.

— Erre van a kijárás — figyelmeztette a pincér.

— Egy szekeret várok otthonról, megnézem, nincs-e az állás alatt.

— Ott most csak egy szekér van.

— Talán éppen az enyém.

Minden gyanú nélkül sikerült kijutnia, az állás alatt valóban csak egy szekér volt, zsákokkal megrakva, a zsákokon egy tót paraszt aludt jóízűen hortyogva.

Laci körülnézett, az udvar néptelen volt, csak egy kis fiúcska ült egy ledöntött nagy fán, lábait lelógatva, egy bádog-messzelyt tartott kezében.

— Nem vesz bort, bácsi? — kérdé Lacitól.

— Nem. Hát bort árulsz?

— Bort.

— És hol van a borod?

— Itt a lyukban.

— Hol veszed a bort?

— Az apám pincéjében; leveszem a kulcsot a szögről, amikor nem látják, és én is hozok egy-egy kancsóval.

— Ide öntöd a fa odvába?

— Ide öntöm, de csak ha az apám nem látja, mert megharagudnék, ha megtudná, hogy én is kocsmát nyitottam.

— Bolond vagy te, fiú. Sokkal jobban elmulathatnál a piacon. Egy generálisruhába öltözött majmot mutogat ott egy talján.

Se szó, se beszéd erre a hírre, felugrott, levágta a messzelyt a földre s úgy szaladt a piac felé, mintha puskából lőtték volna ki.

Laci most már egyedül volt, sietve lépett az ajtóhoz, szíve nagyot dobbant. Hátha a kertész jön. Eh, mindegy. A macska fél, én nem félek. Hirtelen betaszította az ajtót, s egy iramodással, nem nézvéen se előre, se hátra, csak a rózsatőre, ott mellette termett. Enyim vagy hát, szép rózsaszálam!

De amint lehajolt, hogy letépje, egyszerre eszébe jutott a mesékből a rózsává elátkozott királykisasszony, akinek az életfonalát metszi el, aki leszakítja. Hátha ez a rózsza mégis maga a baroneszka.

Hah, hogy megsúrta egy tövis! Csupa tövis a szára. Idegesen nyúlt a bicskája után, s amint már rátenné, hirtelen megcsendül egy félénk, mégis parancsoló hang:

— Jaj, nem szabad. Nem szabad, uram!

Laci összerezzen, a tollkés kiesik kezéből erre a hangra, ijedten néz fel, s majd sóbálvánnyá mered, fojtott, tompa hangon dadogva :

— Szent Isten! Inokay Mária.

— Nini, nini — kiált fel a leány vidáman —, hisz maga az izé . . . a lakatos.

Különös vizsga-pillantást vetett rá, mialatt Laci tollkéséért lehajolt. — Hogy megnyúlt a fiú — gondolta magában. Aztán egyszerre furcsának találta a keskeny, feketedő csíkot az ajka fölött. »Hiszen magának már bajusza van« akarta mondani és kacagásra nyílt ki már a pici szája, nevetni kezdett már a pajkos szeme, de elharapta, inkább nem mondott semmit, csak piros lett, mint a pipacs. (Nem lehet a bajuszt kinevetni, nagy dolog az.)

— Megijedt tőlem ugye? — kérdé Laci zavarral, csak éppen hogy mondjon valamit.

— Hogyne ijedtem volna meg, mikor a virágomat le akarta tépni.

— Hát a maga virágja? — szólt a fiú csendesesen, tompán.

— Tudtam, éreztem.

— Tudta? És mégis le akarta tépni? Szép magától.

— De hiszen magának akartam elvinni — mentetetődött az ifjú.

— Köszönöm szépen — jegyzé meg a leány gúnyosan —, itt nevelem nagy fáradtsággal. Minden áldott este és hajnalban tüzet rak Tumbus apó két felől mellette, csaljuk a szegény virágot, hogy azt higgye, mintha már júniusi éjszakák volnának, és mindezt azért, hogy maga leszakítsa idő előtt. De hát hogy jött be ide?

— A kertész nyitva hagyta az oldalajtót és a rózsát el akartam vinni Sulyomra, holnap oda megyek, azt gondoltam, magának viszem.

— Hát nem tudta, hogy én itt vagyok a zárdában? — kérdé a leányka közömbösen.

— Oh istenem, ha tudtam volna! Azt hiszem most is, hogy csak álmodom. Miképpen is történhetett ez?

— A madame elhagyott bennünket, összeveszett apával — felelte a leányka a régi, őszinte hangon —, apa aztán

behozott ide a zárdába. És most itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok.

S pajzánul meghajtotta magát Laci előtt, megperdülvén a saját tengelye körül gyerekesen, miközben a szoknyái lágyan lesimuló szegfűformából széles haranggá puffadtak fel a szélben.

Virágok, bokrok és füvek mind nevelték ezt a bohókás irgést-forgást. A májusi napfény szétöntötte megolvasztott aranyát az egész természetben, még a két szürke hamufolt is a rózsató mellett olyannak látszott, mint két nagy vidám szem. A hétpöttyös bödék, az Isten tehenkéi, ott játszogattak a hamuban, tetszett nekik, hogy ez nem olyan terület, mint a többi.

— Nagy szerencse — szól Laci álmodozó hangon —, hogy végre megtaláltam.

— Úgy tesz, mintha keresett volna.

— Hát azt gondolja, hogy a nap minden órájában nem jár az eszemben?

— Én nem gondolok semmit; én csak azt tudom, hogy csúf dolgot akart elkövetni, le akarta tépni a rózsámat, amit én a Szűz Máriának szántam, mert a jövő héten a kékkői búcsújáró helyre megyünk, odaviszem a rózsát. Magam ültetem el a tőt tavasz elején, s akkor megfogadtam a fejedelemnő asszony jelenlétében, hogy az első virágját a Szűz Mária oltárára teszem. A fejedelemnő kinevetett: »Nem nyílik az még ki akkorára, édes lányom, mikor mi a búcsúra megyünk.« »Kényszeríteni fogom — feleltem —, mert kényszeríteni csak arra nem lehet, hogy ne nyíljék, azt mondja a népdal, de arra, hogy nyíljék, talán lehet; hiszen virág, hiszen szelíd, ha virág, és szófogadónak kell lennie, ha szelíd. Hát nincs igazam?

Laci csak a fejével bólintott, hallgatta, hallgatta a kedves csacsogását és majd fölfalta tekintetével az ígézetes kis teremtetést.

— Aztán volt még egy skrupulusom, meg is kérdeztem Ottilia nővértől (mert tudja, minden apácát nővérek hívunk) »mondja meg nekem, Schwester, szabad-e a virágot megcsalni? Nem véték-e az?« A Schwester gondolkozott és azt mondta: »A virágnak nincs lelke, nem gondolkozik, a virágot szabad megcsalni.« Testvér, feleltem neki, ha a virágnak

nincs lelke, hát akkor honnan van az illata? A testvér vállat vont. Azt mondja, hogy nem tudja. Hát már most azt az egyet én sem tudom. Nem tanult maga erről semmit?

— Nem. De azt hiszem, hogy van lelke.

— No, az meglehet, de azt látom, hogy magának nincs, mert különben nem akarta volna leszakítani. Úgyan nagy bajba hozott volna. Mert én azzal tartozom a Szűz Máriának.

— Szép, hogy számon tartja a tartozását, baroneszka. Hát nekem nem tartozik valamivel?

Olyan buta pofácskát vágott erre, mint egy aluszékony fiókmacska.

— Nem emlékszem — szólt vontatottan és megrázta a fejét, hogy a körünyírt haja repkedni látszott az arca körül, a fülbealóiból pedig kikapcsolódott az egyik és a kavicsokra esett.

Lehajolt érte kecsesen, hanyagul.

— Tudja-e, hogy már kifúrták a fületem? — dicsekedett.
— Múlt vasárnap. Nem fáj az.

— Most már tudom és ígérem, hogy el nem felejttem — gúnyolódott Lackó —, de maga, úgy látszik, elfelejtette, hogy lehoztam a fáról . . . emlékszik : mikor?

A kis baronesz elpirult.

— Aha, tudom már — szólt nyugtalanul, szétnézve, nem jön-e az utakon valaki. — Persze. Igen, igen. Emlékszem most már, lehozott és . . . és . . .

Laci most vakmerően két lépést tett feléje :

— Egy csókot kértem akkor jutalmul.

— Akkor én még kisleányka voltam — ellenveté kérlelő tekintettel.

— Hiszen még most is kisleányka.

— Annak tart? — kérdé a leány elbiggyesztve ajkait.

— Annak, természetesen.

— Úgy? Hát minek magának a csók egy gyerektől?

— Hát csak — felelte a legényke nyeglén, vállat vonva.

— Tudja mit, ha gyerek vagyok, hát adok magának helyette egy pacsit. Egy nagy pacsit, keresztül, kasul, szürom, pacs. Jó lesz?

Laci elmosolyodott.

— Inkább beösmérem, hogy már kisasszony.

— Köszönöm, igen kegyes. Nos hát, nem fizetek, tisztelt hitelező úr.

Laci homloka elborult.

— Haragszik rám?

— Nem.

— Miért nem fizet hát?

— Mert egy igazi kisasszony csak olyan valakit csókolhat meg, aki valamikor a férje lesz.

— Nem mondta-e mindig, hogy az én feleségem lesz? Emlékezzék vissza, Mariska! Nem tettünk-e szent fogadást egymásnak a kápolnában?

— Tettünk, tettünk — felelte idegesen —, de lássa, azóta sok történt.

— Nevezetesen?

— Azt mondja a világ, hogy az most már lehetetlen.

— Mit ért a világ alatt?

— A barátnéimat, kikkel bizalmasan közöltem titkomat, mert mi itt az intézetben mindent elmondunk egymásnak. Pfuj! azt mondta nekem gróf Starwitz Kati, egy lakatosinast szeretsz! Nem szégyenled magadat?

Laci lehorgasztotta a fejét, mint egy vádlott.

— És maga mit mondott erre, Mária Karolina? (Mert ezen a néven szólították a családban Inokay kisasszonyt.) Mit mondott erre, kérem, feleljen nekem? — kérdezte fázékonyan, türelmetlenül.

— Én azt a kérdést vettem fel előttük, hogy előfordul-e ilyesmi a regényekben?

— És mit feleltek?

— Jetefalvy Őrzi, aki az összes német regényeket fölfalta már (én még csak vagy ötöt olvastam), azt mondta erre: »A regényekben sok csodás dolog előfordul, de ilyesmi még sohase történt és sohasem is történhetik. Egy Inokay bárókisasszony épp oly kevéssé lehet felesége egy lakatosnak, mint nem lehet egy szarvasbogáré vagy egy iramszarvasé.«

Laci ereiben megdermedt a vér, úgy állt ott, mint egy elítélt.

— Hát mármost én mit csináljak? — kérdé sötétén, rekedten.

— Azt én nem tudom — vonogatta vállait Mária Karo-

lina. — Én nem tehetek róla, én mosom a kezeimet — majd látva a Laci szomorúságát, fájdalmát, szelíden, szánakozóan hozzátette: — Lássá, lássa, minek lett lakatos?

Aztán mintha egyszerre kiesnék a természetes hangból, a gyermekszerelem édes számárságaiból egy nyegle szerepbe, — hátravetette a szép fejét negédesen s lendületes gesztussal szavalta a nyilván regényekből eltanult mondatot:

— Ön két lény családi boldogságát tette tönkre e lépésével.

Oh, szegény kis lelkek, szegény bakfisok! Oly egyenlőtlenek vagytok és oly félszegek. Valami, amit az égből hoztatok magatokkal, s valami, ami már rátok ragadt ahhoz a földi salakból. Olyanok vagytok, amilyen a strikkeléstek a kis kosaratokban, amibe a mama is belesztrikelt, a tante is, a nevelőnő is, és csak az a kedves belőle, ami a magatoké.

— Hát olyan bűn lakatosnak lenni? — tört ki Borly Laci szilaján, és meg akarta ragadni a leányka karját.

De az egy sikollyal ugrott el előle.

— Jaj, meg ne szúrjon! Csak nem akar megölni? Ugye nem?

Szinte habozva mondta, szinte csalogatón, félig incselkedve, mintha talán szeretné, hogy megszurkálja. Mert hát szerelmi tragédiája lenne, nagy eset lenne, tíz napig beszélnek és irigyelnék a növendékek.

Laci csak most vette észre, hogy a nyitott penecilus, mellyel a rózsát akarta lemetszeni, még a kezében van, ijesztő lehetett hát, amint ott hadonászott a késsel, Mariska karja után kapkodva.

— Oh, bocsánat, bocsánat, Mária Karolina. De ne menjen! Hiszen elteszem a kést. Inkább magamat ölném meg, mintsem magát. Oh, dehogy, dehogy. Én csak azt kérdeztem magától (és a hangja lázasan remegett), hogy olyan nagy bűn-e a lakatosság? Hisz nem bűn.

— No, tudja, én se hiszem, hogy bűn volna — szólt húzódozva —, de ha egyszer a világ ilyen, hát akkor ilyen.

S ezzel kedvesen rámosolygott Lacira, búcsút intve neki a kezével.

— Sokáig beszélgettem, már keresni fognak. Isten önnel, Lacika. Ha hazamegy, csináljon egy kis lakatot és tegye a szájára, érti-e?

Laci utána iramodott.

— Mária Karolina — libegte lázasan — álljon meg egy percig. Ne hagyjon így el! Segítsen rajtam!

— Hogyan? Miben? Miképpen? Ne bolondozzék. Menjen már haza, meglátnak az ablakból.

Kissé félre lépett, ahol egy nagy platán eltakarta.

— Akarja-e — szólt a fiú eltökélt hangon —, hogy ne legyek lakatos?

Dac ült a homlokán és keménység az összevont szemöldjein.

— Hát az jó volna — szólt a leány hanyagul, felületesen —, de hát akkor mi lenne?

— Amivé maga akarja, hogy legyek.

A leány elkacagta magát. Tetszett neki a gondolat, hogy ő mondja meg egy férfiúnak, mi legyen. Hogy őtőle függ, ő irányít, ő rendelkezik. A szemei is megcsillantak. Oh, azok a fénylő, világító szentjánosbogarak azokban a szemekben!

— Nos, tudja mit, legjobban szeretném, ha katonatiszt lenne.

— Katonatiszt?

— Igen, nekem tetszenek a katonatisztek, szépen vannak öltözve — folytatta ismét, gyerekesen, picinyt selypítve. — A barátnéim is a katonatisztekét csodálják legjobban, Katalin levelezik is egyikkel.

— Levelezik? Hát lehet innen?

— Lehet. Hogyne lehetne?

— Hisz akkor mi is levelezhetnénk.

— Persze. Föltéve, hogy katona lesz.

— Az leszek, Mária Karolina, biztosíthatom. És hát, hogy levelezik az a bizonyos Katalin? A postán?

— Dehogy. Különös módja van annak. Megmondhatom. Mert maga előtt most már nem szabad titkognak lenni. Igaz-e, hogy nem szabad?

Egyszerre közlékeny lett, szinte megolvadt hangja a melegségtől, bensőségtől, amint folytatá:

— De mondom, ez nagy titok, úgy vegye. Lakatoska, lakatot tessen tenni a szájacskájára! Hajoljon ide közelebb. Hát úgy van az, hogy van nekünk itt egy csacsink, akivel

Tumbus apó együtt öntözi a kertet, a csacsi nem öntözi, hanem ő húzza a talyigát és a vizes hordót, amely a talyigán van. Ez a csacsi nappali dolga. De reggel a Tumbus és a csacsi bevásárolni mennek a piacra. A csacsinak olyan nagy füle van, mint egy zacskó, hát a nagy fülébe betesz Katalin egy levelet, azt aztán a piacon kiveszi a csacsi füléből a katonatiszt, Litmaneck Eduard hadnagy úr, hazamegy, felel rá, mire megírja a választ, akkorra már a csacsi a Sánta mészáros üzleténél áll. Litmaneck odamegy, beteszi a választ a számár fülébe, és mi, itthon, mikor senki se látja, kivesszük onnan. Hát már most tudja. Legyen ezzel is okosabb !

Laci elmosolyodott a történeten, de mégis csak a maga dolga állt előtte elsőbnek.

— Ezt most már tudom. De mit érdekel engem Litmaneck hadnagy? Azt szeretném én inkább tudni, mily módon levelezhetnénk mi ketten?

— Furcsa ! Hát a csacsinak a másik fülében. Hiszen két füle van.

— Úgy, de hátha az én leveletem venné ki a Litmaneck?

E pillanatban léptek hallatszottak, gallyak ropogtak, madarak rebtentek fel a bokrokból, ami valakinek a közeledését jelentette

Laci elsápadt.

— Bajban vagyunk — suttogta és körülnézett.

— Pszt, csendesen ! — szólt a leány elkomolyodó homlokkal. — Nem kell megijedni !

— Csak maga miatt.

— Énmiattam? — kacagott fel, az egyik vállát fölhúzva.

— Azt hiszi, hogy engem könnyű zavarba hozni? Csalódik.

Az öreg kertész jött a ribizkével szegélyezett gyalogúton. Egy darázs szállingózott, zümmögött a feje körül, vele jött makacsul, talán virágnak képzelte az orrát s rá akart ülni, a kertész kergette, vagdalkozott, hadonászott a feje körül a két karjával, de a darázs nem tágitott.

— Hess, hess, oktalan állat, ne légy annyira szemtelen !

— Tumbus apó ! Tumbus apó ! Ne csukja be még a kis ajtót, — kiáltá eléje a baronesz nyájas, behízelt hangon, amint megpillantotta a gallyak hézagain át, sőt néhány lépést előre tett a kanyarodóig, ahol láthatóvá lett.

— Hopp, hopp, itt vagyok. Mi tetszik? — kiáltá vissza Tumbus apó a maga rozsdás hangján.

— Ne csukja még be a kis ajtót, apóka.

— Bah, már becsuktam. Hát miért is ne csuknám be? Meleg van kisasszonyka, hm. Eredj te cudar! (Ez a darázs-nak szólt.)

— Valakit ki kell eresztenie, apóka.

Az öreg a szemeit meresztette, mígnem észrevette a fiatalembert. Kegyetlen vigyorgásra fintorodott el az arca.

— Hehe, hehe! No, szépen vagyunk! Huj, huj, micsoda meleg, micsoda pokol. S azonfelül még idegen szagot érzek... Szimatolni kezdett a levegőben.

— Idegen szag. Haj, idegen szag. Fialat uracska, hihih. Itten, ahol a madár se jár. Szörnyűség! Na, szépen vagyunk. Éreztem, éreztem, azért siettem annyira! (Kivicsorította a fogait, mint aki éppen valami ilyenbe akar beleharapni.) Hát mármost mit csináljunk vele? Kivallatjuk, hehehe, hogy hol vette itt magát, és mit akar itt, hihih, ahol a sármányból is csak az asszonya jár? Honnan jött, tu-tu-tu? Apácák leimádkozták, az égből pottyant le. (Tumbus apó minden lépéssel megállt s a hasát fogta, úgy nevetett.) No-no-no, jelentést teszünk a fejedelemasszonynak. Katonásan, regula szerint. Kutya kutyánszki, macska macskánszki!

Lackó a falak és a vaskerítés magasságát méregette szemivel, hogy nem lehetne-e menekülni, de a falak magasak voltak, a vaskerítés pedig kopjahegyekben végződött. Lehetetlen, lehetetlen. Itt csak a madár tud kimenni!

Tumbus apó ellenben a becsípett ember bőbeszédűségével nyomogatta, hempergette, kapargatta a pikáns, érdekes eseményt, mint az eb a csontot, hogy nem találna-e rajta valami enivalót.

— Hát mármost mit csináljunk vele? — motyogta. — Olajba sütjük vagy porrá törjük és minden apácának beadunk belőle egy evőkanálnyit?

Annyira kacagott, hogy egy fába kellett fogózkodnia.

— Tumbus! — kiálta rá a baronesz parancsoló hangon és a lábával toppantott — micsoda szemtelenségeket beszél maga itt összevissza? Ez a fiatalember apám gazdatisztjének a fia, érti-e, behittam az utcáról, hogy a szüleim felől kérde-

zösködjem, s ő bejött, mert kend részegeskedni ment a kocsmába és nyitva hagyta a kis ajtót, szigorú kötelességszegést követvén el. Hát mármost forduljon vissza menten és nyissa ki az ajtót, mert különben én teszek mindjárt jelentést a fejedelemasszonynak. Egy, kettő, három, mars!

— Hiszen megyek már, megyek — szólt egyszerre megjuhászodva. — Ez már más, kisasszonyka. Hiszen ha mindjárt úgy tetszett volna hozzám szólni, kisasszonyka, hogy »parancsolom, Tumbus«.

— Egy szót se többet, Tumbus.

S ezzel csipőjére tette a kezecskéit, s haragosra, morcosra vonván össze a homlokát, a villámló szemeivel intett Tumbusnak, hogy előre menjen.

— Jöjjön hát, ifjú úrka — makogta az apó alázatosan.

S mintha egyszerre kijózanodott volna, egyenletes léptekkel ment kinyitni az ajtót, bizalmasan morogván az utána ballagó Lackónak: »Szép kis bolondság! Micsoda asszony lesz ebből! Mikor már mint palánta is ilyen. Ujujuj, de ráncba szed ez valakit.«

A kulcs megcsikordult az ajtóban. A legényke még egyszer visszafordult, még egy utolsó pillantást vetett rá. A kisleány egy nyírfa lehajló ágára ülve himbálózott és a kezével búcsút integetett neki.

*
*   *
*

Mindez pedig abban az évben történt, mikor az uralkodó azt a szinte félénk kérdést intézte egy bölcs emberhez, vajon nem lehetne-e ebben az évben kétszer szedni újoncot, mire felelé a pátriárkák ékesszólásával az illető nagy ember: »Az anyák nálunk csak egyszer szülnek egy esztendőben.«

Szóval, ebben az évben a legértékesebb gyümölcs a férfiember volt (olesó portéka máskor). Most királyok áhítoznak utána. Ilyen időknék örül a Halál, mert ezt az ázsiót ő okozza; sokat bevon a künn levő nyerskészletéből.

Borly Laci, illetve a kis Mária ugyancsak eltalálta, milyen pályát kell választani. (Mintha Ámor is császári királyi ügynök volna.)

Dehogy gondolt e perctől piros pünkösdi ünnepére többé a szilaj vérű, dacos akaratú fiú: mit bánta ő Sulyomot és

a pünkösdi fápkot a nagyapa házánál? Első dolga volt a lakatosságot lerázni, és ahelyett, hogy hazament volna, a zárdakertből egyenest a kaszárnyába indult, jelentkezett az őrnagynál, akit Nasztálszky Ferencnek neveztek.

— Mit akar? — kérde az őrnagy.

— Katonának akarok beállani.

Végigtekintett a sugár gyereken, szép, lelkes szemei, intelligens arca legott megnyerték.

— Jól van. Hogy hívják?

— Borly László.

— Csak nem Borly Gézának a fia?

— De igen.

— No, hát akkor nem jól van! — kiáltott fel az őrnagy élénken. — Édesapád a legjobb barátom volt. Folyton levelezésben állottunk. Halála előtt azt írta csodálatos sejtelmek közt: »Kár, hogy nem vagy közel, szeretném a fiam jövőjét reád bízni. Valami ilyen vágy száll a szívemre, mely gondolatimat, valahányszor halálsejtelmeim megújulnak, reád irányítja.« És te most nálam akarsz beállni? Hát mi bajod? Mi végzet hoz ide? Miért akarsz katona lenni?

— Csak úgy — felelte az ifjú Borly.

— És elhatározott szándékod?

— Megmászhatatlan.

— No, abból semmi se lesz. Én nem engedem meg. Különösen ilyen időkben. Más, ha pályának választottad volna, de csak így odamenni ágyútölteléknek az önkéntes csőcselék közt, atyád emléke iránti kegyeletből nem hagylak. Különben is gyenge vagy még a puskához meg a borjúhoz. Azért tehát balra nézz, fordulj és takarodj a nagyapádhoz!

Lacit elkeserítette ez a véletlen, de nem olyan fából való volt, akit az akadály visszatart. Elhatározta, hogy Pestre megy és ott áll be. A fővárosban már úgysis fel volt ütve a verbung a »Nyúlkaszárnyá«-ban. (Jó magyar gondolat osztrák kaszárnyát így nevezni.) Szívesen látták a jelentkezőket. Valami nagy tolongás mindazonáltal nem volt észlelhető a kaszárnya környékén.

Összeszámította a pénzkészletét, tíz huszasa volt, több, mint három pengő forint. Ezzel bátran meg lehet indulni, két huszas Vácig a postakocsin egy ülés, onnan pedig beviszi

a hajó egy huszasért. Élelemre s egyéb szükségésekre még mindig marad két huszas.

Reggel egy kis batyut kötött a fehéreneműjéből, s ezzel elbúcsúszván Disznósy uramtól, mintha haza, Sulyomra készülődnék, kiment a piacra, megkereste a zárda csacsiját, mely a Zeheriné asszonyom zöldsége sátra mögött állt a talyiga előtt könnyező szemekkel, és egy levelet csúsztatott a fülébe. Amint a fülébe nyúlta, észrevette, hogy ott két levél van. Kivette és szíve megdobbant örömeiben, az egyik levél neki szólt (a másik Litmanecknek), hamar felbontotta és ezt olvasta belőle: »Kedves Laci, a mamám nagyon beteg, éppen most küldtek értem kocsit, hogy hazamenjek. Ne írjon nekem levelet, mert nem vagyok itt. Sokat szeretnék írni, de nem érek rá. Én egészséges vagyok és nagyon búsulok szegény mamám. Leveletem senkinek se mutassa meg, szakítsa szét.«

Laci zsebébe csúsztatta a drága kincset, a levelet, hogy majd az úton milliószor átolvassa, s újra a szamárhoz közeledett, hogy visszavegye levelét. Jaj, csak oda ne nézzen valahogy Tumbus apó! Tumbus apó oda nem nézett, nagy alkuban volt egy tyúkos ketrec előtt, s a szamár is békén engedett kotorászni a fülében. Őt másforma levelek érdekelték, a Zeheriné asszonyom sátrában egy kosárból frissen, ilycsiklandozón kikandikáló salátalevelek. De hogy ezeket elérje, egyet kellett volna rántania a talyigán, s arra mostani sziesztájában lusta volt. Azaz, hogy más körülmény is hozzájárult, a visszaemlékezés keserősége, hogy t. i. Zeheriné asszonyom némelykor már rajta érte ilyen csínyeken és az asztalon heverő kis mincérral ütött egyszer-kétszer a pákosztos szájára. Éppen ezen filozofált hát, érdemes-e vagy nem a vállalkozás, s talán éppen azon könnyezett, hogy ilyen nehéz, fejtörő problémák közt kell szomorú napjait tengetnie.

De ideje volt a levelekkel végezni. A postánál már szerzőmozták a lovakat. Éppen csak hogy odaért, megindult a sárga-fekete jármű vidám trombitaszóval végig a városon. Ennek a hangjára kinyíltak a rozmarintos, violás ablakok utcahosszat, mert itt az is esemény, ki megy, ki érkezik a postakocsin.

A másik ülést egy körülbelül harmincéves asszonyka foglalta el, ki útközben a Kálvária-utca egy sárga házánál szállott

fel, tömérdek skatulyával és kosárral. Csinos, köpcös asszony volt, pirospozsgás arccal, fényes, élveteg szemekkel. Fehér szalmájú francia kalapot viselt, mely azonban nem vallott jó ízlésre ríktó pipacs-virágaival. Semmi esetre sem volt előkelő, még talán úri asszony se, mert szembetűnő módon igyekezett annak látszani. Gyanús dolog a pszichológia pápaszemén át. Mert aki otthon igazi úri asszony, az abban pihen meg útközben, ha csekélynek nézik, holott az otthon csekély : útközben kényes. Úton mindenki annak szeret látszani, ami nem.

Eleinte behunyva tartotta a szemeit (két éhes tigrist láncon), de úgy látszik, nem vette be a természete a nyugodtságot. Izgett-mozgott váltig, mint az eleven ezüst. A kesztyűit húzogatta fel s hosszan odatartotta fehér kezét a nap felé. Hadd lássa a fiatalember is, hogy ez a kéz nem szokott dolgozni, aztán felgyúrte a sáfrányszínű ruhája ujját, fel egész vállig, mintha melege lenne, hadd lássa a fiatalember, hogy ez a gömbölyű kar ölelni való.

Lackó észre se vette őt. Elhúzódtott, meglapult a sarokban és a maga belső világában barangolt.

Ezalatt az asszonyság nyitogatta a skatulyáit, hol zseb-kendőt keresett, hol a kis fésűjét vette elő és az aranyos szőke fűrteit kezdte fésülni, miközben sűrűn kérdezgetett a kocsistól egyet-mást, de úgy, hogy nem bánta volna, ha helyette az ifjú felel. Mikor érünk Kopolyházára? Lehet-e ott jól ebédelni? (Kopolyházán egy félórát etetett a posta.) Mert ő jó koszthoz van szokva és talán meg is halna, ha egy nap meg nem kapná a maga tányér levesét és ahhoz egy kis frissen sültet. Ah, istenem, milyen nagy áldás egy jó szakácsné! Vajon mit csináltak az első emberek, Ádám és Éva, mikor még nem volt szakácsné?

A kocsis vidám öreg fickó volt, s amint gyalog ügetett a kocsi mellett fel a hegynek, a Vargyas erdőben, tiszteletteljesen felelt a különböző kérdéseire, melyeket a hegyek, az előbukkanó kastélyok vagy romok felől hozzá intézett. Ősmerte az egész útvonalat, mindig ezt járta. Elmondta a vidék összes történeteit, a katasztrófákat, emlékeket, melyek egyes helyekhez, fákhoz, házakhoz, árkokhoz fűződtek. Különösen a Vargyasról beszélt sokat, ahol most is zsványok tanyáznak. Csak az imént mutatott egy behorpadt sírhalmot

az erdő szélén, ahol egy postakocsis, Milik István fekszik, kit a híres Patkó ütött le, mikor tízezer forint volt a kocsiiban; most megint egy ilyen sír következett, vadméhek döngték körül, ez is egy postakocsisé, ismeretlen haramia lőtte le a bakról.

— Mind itt vannak elpotyogtatva a kocsi pajtásaim — tette hozzá nagy vigyorgással.

— Hát nem fél? — kérdé az asszonyosság fázékonyan.

— Mit félnék? — felelte egykedvűen, az évezredes argumentumhoz nyúlva. — Ha az ember mindig a kocsin van, a kocsin hal meg. Hát a tekintetes asszony nem fél az ágyba feküdni, mikor minden ismerőse az ágyban halt meg?

Az asszonyosság nevetett és olyan fehér fogsort mutatott, mint a marmancs-virág cikkelyei. De biz a Lackó azt se látta.

Majd az egyik kosarába nyúlt és cseresznyét húzogatótt ki, nagy kényesen ette, mint egy királykisasszony; minden szemet külön megtörölt a keszkenőjével, kettétörte, hogy nincs-e benne valaki (mert hát a pondró is szereti a jót), s aztán csak az egyik felét dugta be egyszerre a pici szájába, mintha csak valami filigrán madarat etetne. Uccu, lelkem, de kényes, ez ugyan nagy urasághoz lehet szokva, hanem, ami aztán következett, elrontotta emezt, mert a magokat a két ujja közé fogva, megcélozott valami tárgyat és ellőtte, ahogy a parasztgyerekek szokták. No, ez már nem volt úri modor. Hanem arra jó volt, hogy egyszer csak csupa véletlenségből eltrafálta valahogy a Laci fiút. Éppen az orrára pottyant. Ijedten rezzent fel, mint akit hirtelen felköltének, az asszonyosság elpirult s mentegetni kezdte magát.

— Jaj, de bolond vagyok! Boosásson meg, kérem. Elhiheti, hogy nem akartam. Fáj?

Laci még nálánál is jobban elpirult és zavartan dadogta:

— Nem, nem, biztosíthatom.

— Az ember ilyen bohóságokkal úzi el az unalmat útközben. Úgy restellem, de úgy restellem.

— Szót se érdemel, kérem alásan.

— Ön nagyon is udvarias, fiatalember — folytatta bűnbánó kacérsággal, lehorgasztva fejét —, de ugye, igazán nem haragszik? (S ezzel odanyújtotta neki a kesztyűs kezét.) Adjon rá kezet, hogy nem haragszik. Így, ni! — S egy egész percig

kezében tartotta a kezét, miközben szemének delejes villanata az ifjú szemét kereste. De az tiszta volt, mint egy hegyi patak-nak a vize, amelyet meg nem zavarhat a beledobott kavics, mert szintén kő van az alján és egy csöpp sár sincs.

Hanem a beszélgetés most már megindult. Ezer kérdezni valója volt, és tudta a módját, kihúzni a szavakat belőle.

— Hova utazik?

— Pestre megyek.

— Ott lakik?

— Nem, csak dolgom van ott.

— Volt-e már többször Pesten?

— Voltam a nagyapámmal vagy kétszer.

— Úgy látszik, a nagyapja sokat jár Pestre? De jó neki.

— Most már nem igen jár, de azelőtt ott lakott az egyik nővére, Máli néni. Ahhoz jártunk.

— És most már nem lakik ott?

— Meghalt.

— Reményilem, örököltek utána egypár házat?

— Egy telket örökölt a nagyapa utána, a »Három páva« utcában.

— No, az se rossz, kivált ha kétemeletes ház is van rajta.

— Mindössze egy félszer-féle van rajta, hol a Máli néni férje valamikor üres hordókat tartogatott, mert borkereskedő volt.

Az asszonyosság elbeszélte, hogy ő meg Pozsonyba megy a beteg nővérét látogatni, a haldokló kívánja, de első utazási célja csak Vác, mert a kociút nagyon kifárasztja, tehát Vácon hál meg, kipihen magát a fogadóban és csak a reggeli vonattal megy tovább Pozsonyba.

— De hátha a nővére meghal azalatt?

Ájtatosan emelte szemeit ég felé.

— Az Isten mindenre képes.

— Az Isten igen — felelte a fiatal Borly —, de ön persze nem képes éjjel utazni.

A menyecske föl kacagott, szívből, édesdeden.

— Ah, kis skorpió! No, lássa az ember! Még csípni is tud.

Ilyen dévaj, kötődő hangon folytatá Potifárné az attakot a szemérmes József ellen, akit nehéz volt megmelegíteni, de Potifárnét talán éppen az ingerelte. Elhagyták az erdőt,

melyet számócaillat töltött be, s a tündéries Kopolyka völgy tárult eléjük szétszórt falvaival, bádogos tornyaival. Az egyikben, valamelyikben delet harangoztak.

— Hé, kocsis, messze van-e még a vendégfogadó?

— Egy kurta félóra múlva ott vagyunk.

— Hát Vácra mikor érünk?

— Gyertyagyújtáskor.

Az asszonyka a fiatal Borly felé fordult.

— Ön ma akar Pestre utazni?

— Természetesen. Hiszen nyolckor megy a vonat.

— Tudja mit — mondá fojtott hangon, szemérmatosan lesütve a szemeit —, maradjon ön is Vácon.

— Minek? — kérdé ez csodálkozva.

— Hát csak úgy — felelte a vállát féloldalra vonva. — Háljon meg ott. A »Csillag«-ban jó szobák vannak. Kedélyesen elbeszélgetjük az estét... a vacsoránál. Képzelterti, milyen unalmas magamnak.

— Sietek — felelte Laci.

— A sietés az ördög—kacagott fel Petifárné.— Kihezsiet. (A boldogságomhoz, gondolta Laci, de nem mondta.)

— Dolgom van — mondta.

— Mi ön? Diák ugye? Vagy efféle?

— Semmi se vagyok.

— Az a legszebb hivatal. Úgy látszik, úri fiú? (És nagy mamlasz — tette hozzá magában.)

— Ahogy vesszük.

— Van vagyona?

— Vagyonom bizony nincs.

— Az mindegy, ha várandósága van valahol.

(Hát az van, gondolta magában Laci: egy csók meg egy pofon.)

Tra-tra-tra-tram! Megszólalt a kocsis trombitája. Faluhoz értek. Ez Kopolyháza. Az izzadt lovacskák csöngettyűi vígabban szóltak, mert ők maguk is sebesebben gurították a nagy járművet le a lejtőn, be a fogadó udvarába az állás alá, ahol a szekerek egész raja állt már. Zaj, elevenség volt az udvaron. Lengyel zsidók hagymát ebédeltek a viaszos vásznú fedeles kocsikban. Az állatok csendesen kérőztek a rúd mellett vagy ittak. A vödör föl s alá szaladgált a csikorgó kerekés kúton,

a lovak feje zabos tarisznyákba vezetett, a kocsisok pedig durá-
kot játszottak egy megfordított kád fenekén, vagy a szolgálók-
kal legyeskedtek, segítvén nekik csirkéket fogni az udvaron,
amelyek fürgén szaladgáltak a lovak és ökrök lábai alatt,
mialatt a pincér odabent az ebédlőben végzetes ígéretek-
tett a fejükre.

— Fél rántott csirke salátával, igenis, mindjárt hozom,
két perc alatt itt lesz.

— Menjünk be az ebédlőbe — szólt az asszony.

Laci megtapogatta huszasait a zsebében és ő is leugrott
a kocsiról.

Az ebédlőben éppen csak egy asztal volt még üres.
A másik négyenél vendégek ültek; egy kanonok a szokásos
húgával, egy család bakfis-leányokkal, bizonyosan a nevelő-
ből hozták vagy oda vitték, az asszonyság minduntalan iga-
zított valamit a ruhájukon, az öregúr, nyilván rokon lehetett,
gyöngéden, udvariasan foglalkozott velök, mint valami her-
cegnőkkel, vizet töltött nekik, fölemelte a földről egy udvarló
fürgeségével az elejtett asztalkendőjüket, miközben egyre
csipkedte az állukat vagy simogatta a tömött dióbarna haj-
fonataikat, nem győzvéen ismételni szokásos mondását:

— Lányok, lányok, földi boszorkányok!

A harmadik asztalnál két kereskedő számolt valamit
papiroson. A negyediknél, leghosszabbnál ellenben a helyi
intelligencia ebédelt.

Itt még lett volna elég hely, de a mi utasaink az ötödik
üres asztalhoz ültek.

— Hozzon, ami éppen készen van — parancsolá Poti-
fárné a pincérnek fennhéjázó hangon —, levest, pecsenyét,
tésztát, bort. Csak gyorsan, gyorsan. Az a fődolog. (Majd
Laci felé fordult.) Legyen, kérem, vendégem.

Laci elhárító mozdulatot tett.

— Se szó, se beszéd, meg kell lenni. Az ilyenben nem
szokás kosarat adni, fiatalember. Tanuljon egy kis mórest.
Most már azért is meg kell lenni.

— De kérem.

— Mondom, hogy egy szót se. Mert ha még egyet muk-
kan, vacsorára is megmarasztom Vácon. Foglyom lesz ma
estére, érti-e?

S gyöngéden megnyomta a lábát az asztal alatt.

— Pardon! — mentegetőzött Laci. — Oly ügyetlen vagyok. Úgy rémlik, hogy ráhágtam a lábára?

— Nagy csacsi maga — nevetett az asszony és ránézett kedvteléssel, mint a pók a szúnyogra, mely már a hálójában vergődik.

Laci érezte arcán a tüzes tekintetét, mint a hangya-mászkálást, s epedve várta a nyíló ajtót, hogy zavarának véget vet az ételek megérkezése.

Csakugyan léptek hallatszottak künn. Az ajtó nyílt, s belépett rajta az öreg Borly, a sulyomi kasznár.

Laciban megfagyott a vér; csak bámult-bámult megszibbadva, a megüvegesedett szemeivel, hogy álmot lát-e vagy valóságot? Az öreg Borly nem nézett se jobbra, se balra, egyenest a hosszú asztalnak tartott és ott helyet foglalt, háttal az unokájának. A Laci szíve hangosan dobogott. Ezt a szerencsét fel kell használni. Aki mer, az nyer. Zsebkendőjét ösztönszerűleg arca elé tartotta; felugrott és kirohant az ajtón. Potifárné utána szólt: »Mi lelte magát?« Azt hitte, az orra vére indult meg s ahogy szokásos ilyenkor, a kúthoz rohan. Várta, csak várta egy darabig, de nem jött vissza, tudakozódott a pincértől, az se tudott róla semmit, kiment a postakocsishoz, aki egy kicsit szundikált a kocsibakon, felvilágosítással azonban ő se szolgált, hanem a fiatalember cók-mókja és a köpenyegje nem volt a kocsiban, tehát megszökött.

— Pedig ki volt fizetve a helye egész Vácig — mondá a kocsis.

Az asszonyka fejet csóválta s kedvtelenül mormogta: »Soha ilyen élhetetlen fiatalembert...«

Laci pedig ezalatt lelkendezve ment-ment batyujával egyenest a mezőknek. Nagyatyja váratlan megjelenését arra kellett magyaráznia, hogy üldözi. Talán az őrnagy értesítette, vagy Mária árulta volna el közös titkukat? De nem, nem, Mária ezt nem tehetné. Különben is Mária csak reggeli után indulhatott Sulyomra, és ha tőle tudta volna meg a nagyapa, akkor még nem lehetne itt; majdnem bizonyos, hogy az őrnagy küldött ki még tegnap este lovas embert az öreghez, ki aztán bejött reggel a városba, s miután Disznósyéknál hült

helyét találta, kérdezősködések nyomán meg bírta állapítani, hogy Vác felé ment.

Biztos volt tehát, hogy a nagypapa üldözi, s ez ellen kellett megcsinálni neki is a maga húzásait. Ezek pedig nem lehettek mások, mint letérni az országútról, mégpedig úgy, mintha Nagymaros felé menne, elérni a Dunához, átmenni csónakon Szentendrére, ott meghálni és másnap aztán elveszve az ellenség szeme elől, a Duna másik partján egész nyugodtan és teljes biztonságban eljutni Budára.

Hiszen persze sokkal egyszerűbb lett volna, ha Laci a kopolyházi vendéglő udvarán megkérdezi a kocsisoktól, hogy a kutyafejű öregurat melyik hozta és honnan hozta, — mire kisült volna, hogy Borly kasznár egyenesen Vácra jön és eszeágában sincs az unokáját elfogni. Hanem iszen éppen az! Ha az emberek mindig eltalálnák, melyik úton menjenek, sok nagy bonyodalomtól kímélhetnék meg magukat!

Ment, mendegélt hegyről le, völgyből fel, lapályon, csalóka gyalogutakon, míg végre uzsonnatájt kiéhezve, elgyengülve valami füstöt pillantott meg a Naszály erdő szélén. A füst ellenállhatatlanul vonzotta. Benne van abban az étel fogalma, a hajlék nyájassága. De hátha zsványok főznek lopott húst a fa alatt, ahogy a mesékben szokott lenni? Mindegy. Az éhség nagyobb úr a félelemnél. Akaratlanul is a fák felé vitték a lábait. Alig tett néhány lépést be az erdőbe, s íme, kibontakozott eléje az egész kép egy tisztáson. Csakugyan zsványok ültek egy bogrács körül, négy marcona alak. Az egyik az ételt kavarta, a másik rőzsét rakott a tűzre, kettő pedig hasmánt feküdt a szűrén, füstölgő pipákkal az agyarukban. Visszahökkenett; szeretett volna elfutni, de az illetők már észreveték. Az egyik intett is neki:

— Ide, ide, ifjú uram!

Laci észrevette most a háttérben az épületeket, egy veres fedelű aklot, egy-két csúrt és lakóházakat. Világos tehát, hogy valami majorba került. Alkalmasint a váci püspökébe. Mert amerre a szem lát, az mind az övé itt. Felbátorodva lépegetett a tűzhöz s rájuk köszönt:

— Adjon az Isten jó napot.

— Hozta Isten, ifjú uram. Talán eltévedett?

— Bizony nem lehetetlen. Szentendrére tartok.

Az öreg, aki az ételt keverte, nekidöfött egy pontnak nyugaton a varecskával.

— Ott van a rácoc városa egyenest!

— Át lehetne-e menni kompon?

— Ma már nem, de csónakon, ha van hozzá csónakos, akármikor. Azért hát nem kell sietni. Üljön le, ifjú uram, és legyen vendégünk.

— Megköszönöm a szíves barátságot és elfogadom, mert biz én megéheztem.

Az egyik guggoló alak legott odább csúszott a szűréről, hogy a vendégnek is jusson, de Laci el nem fogadta :

— Köszönöm a szívességet, de köpenyegem magamnak is van.

Azzal leterítette a köpenyegét és ő is a tűz mellé telepedett a többivel, mire megindult az ismerkedés. Csakugyan a püspök számadó-juhásza, a faragó-gazda, meg annak a Pencről idejött két sógora tartottak ott egy kis majálist pünkösdi vasárnapján, mivelhogy a birkapörkölt csak a bográcsban, szabad levegőn főve jó, — meg aztán azért is jöttek ki ide kijebb, hogy a bojtárféle népnek a nyála ne folyjon. Itt volt a kulacs is, azt a penciek hozták, ahol jó bor terem, nyújtották is mindjárt a vendégnek :

— Húzzon belőle előjáróba egy-két kortyot.

— Majd ha eszünk — háritotta el Laci.

Eközben megindult a világ dolgáról való beszélgetés, hogy hát lesz-e háború, nem lesz-e, mert nagyon beszélük. Hallott-e az úrfi valamit?

— Én úgy tudom, hogy lesz — felelte Laci.

— A burkussal?

— Hogy a burkussal.

Az egyik penci sógor, egy körteképű ember, aki egyébiránt nem közönséges perszóna, de maga a penci szőlőbíró, ekképpen okoskodott :

— Azt mondják, nem lesz, mert úgy hallatszik, hogy a mi királynénk, meg a Rothschild zsidónak a felesége valami nagy uzsonnán voltak együtt. Asszonyokban nem marad meg a szó, folyt a trics-tracs, a háború felől is, és azt mondta volna a királyné : no, az uramnak sok baja lészen a háborúban, hanem azért nem fél egy csöppet se, nem vehetik el semmi-

jét, mert az országait mind átiratta telekkönyvileg az én nevemre, ha valaki területet veszít, csak a porosz veszíthet. Mire azt felelte volna Rothschildné: »Ne búsuljon semmit, felséges asszonyka, nem lesz a háborúból semmi, mert az én férjem nem ad hozzá pénzt.«

Így szótték-fonták a saját elméjük guzsalyához kötve a szállingó hírek színes kenderét, míg a pörkölt megfőtt. Akkorára kihozta a majorból a vászonnép a tányérokat, kanalakat, meg a kenyeret s olyan traktamentumot csaptak, hogy a püspök se eszik olyat odaát Vácon. Aztán, ha már bor van, meg vászonnépség, nem lehet messze a duda se. Előkerültek a bojtárok, a nyáját odahajtva közelbe s uccu, hopp, olyan tánc kerekedett, hogy még a bárányok is ugrándoztak, játszadoztak a dudaszó édességénél. A holt birka bőre olyan szépen tud az élőkhez beszélni.

Lacinak azonban nem volt maradása.

— Bocsássák meg kegyelmetek, de előttem még nagy út áll, már én megyek. Köszönöm az emberséges vendéglátást.

— No, az ugyan szót se érdemel. Isten vezérelje.

Hanem a számadó juhász szép lányai zokon vették a távozását. Különösen a fiatalabbik, a Zsuzsika csalódott. Az ő szűk eszében úgy látszott a dolog, hogy a legényke egy álöltözetű juhászbojtár, aki háztűznézni jött ide, íme kisül, hogy mégis csak úr. Hát menjen a pokolba! Elfordult durcásan, rá se nézett többé.

A többiek mind kezet fogtak vele. A penci sógor azonban nem biztatta.

— Attól félek, hogy nem talál esónakost ilyen nagy ünnepen.

— Magam is aggódom emiatt, pedig nem szeretnék Vácon hálni.

(Félt, hogy Vácon mozgásba hozza az öregapó a rendőrséget és felkutatják.)

A juhászgazda benyúlt erre a lajbizsebébe és kivett onnan egy csipetnyi taplót.

— Tudja mit, ifjú uram, mondok valamit. Menjen egyenest Vácre és állítson be a széléről harmadik dunai malomhoz, ott keresse meg Gobóczy Mátyást, a molnárt, ha este, ha

éjfélkor, és mondja meg neki, hogy tiszteletét üzeni Baligó Demeter uram (már mint én) és kéreti, hogy vigye át a Dunán a csónakján. Ha megteszi, jó, ha meg nem teszi . . .

— Akkor mit csináljak?

— Akkor fogja ezt a taplót; csiholjon ki és tegye rá a pipájára, de úgy, hogy a szagát feléje vigye a szél; erre aztán megteszi.

Laci ajkán kétkedő mosoly jelent meg, Baligó észrevette, de nem haragudott meg.

— No no, csak tegye azt, amit én mondok.

Ezzel aztán felfrissülve megindult Borly Laci és szép csendesen beért még éjfél előtt Vácra a harmadik vízimalomhoz, ahol megtalálta volna Gobóczy Mátyást, csakhogy aludt már akkor, de csak úgy, mint a nyúl, mert amint meghallotta, hogy valaki a legényével beszélget, megszólalt:

— Ki van itt, hé?

— Egy fiatalúr keresi gazduramat.

— No, mit akar? — kérdezte haragosan. — Éjjel se hagyják már az embert pihenni.

Ezzel talpra ugrott, apró termetű emberke volt, de a szemei élénken világítottak, mint a macskáé.

— Hát mit hozott? — förmedt rá a jöttre, miután jól szemügyre vette.

— Baligó Demeter uram tiszteletét hoztam.

— No, az ugyan kevés, nem tört el alatta a dereka. Egyebet nem hozott?

— Egyebet nem.

— Hát ki az a Baligó Demeter? — kérdé csodálkozó hangon.

— Nem ismeri a molnár úr?

— Az öregapám se hallotta a hírét. És miért, mi végből tiszteltet? Búzája van itt, vagy miye? Akar valamit?

— Hogy azt mondja, vigyen át engem molnár úr a csónakján Szentendrére!

— Hát elment annak az embernek az esze? Én vigyem át a csónakomon? Hogy én? Ejnye forgós teremtette!

— Bocsássa meg, uram — kérlelte Laci —, látom most már, hogy egy kis pünkösdi tréfát járatott velem a juhász, én nem vagyok az oka.

De ha nem használ, hát nem árt; elővett a taplóból egy csipetnyit s kinyitván a pipája kupakját, rátette a sercegő tüzes dohányra, s amint szállt, szállt a tapló illata a levegőben, egyszerre csak szimatolni kezdett az öreg, majd rárivallt a legényére:

— Oldd le hamar a csónakot, János, ha már így áll a dolog. Menjünk, fiatalember!

(Megismerte finom illatáról a *báránycsecs* taplót, melyet csak ő és Baligó használ a környéken, s mely csak fenyvesekben nő, ott is ritkán.)

János eloldotta a csónakot, mire Gobóczy uram előre tuszkolta a legénykét, aztán maga is beugrott, és a csendes éjben, mely titokzatos édes rejtelmekkel volt megtelve, ringató csobogás mellett siklott a kis jármű részsüt keresztbe a nagy folyamon, melynek ezüst lapján nézegette magát a holdvilág.

Nincs miért elbeszélni a Laci apró viszontagságait, hogyan ért Szentendrére, ahol fel kellett zörgetnie a korosmárost, hogy szobát kapjon. Másnap későn kelt fel, hogy már éppen delet harangoztak a toronyban, és csak délután indulhatott Buda felé megkönnyebbült szívvel, mert itt bizonyára senki se fogja üldözni, és megkönnyebbült zsebbel, mert a pénzkészlete veszedelmesen megapadt. Egy huszast a molnárlégénynek adott, két huszast a szobáért fizetett, két huszasért ebédelt, egy huszast felváltott a boltban, ahol dohánnyt, kenyeret, szalonnát és gyufát vett, úgyhogy nem volt már csak két huszasa. Azzal pedig nem nagy úr az ember egy olyan gazdag városban, mint Pest.

Kocsira nem telt ebből, pedig lett volna alkalma az úton itt-ott fölkérezkedni egyik falutól a másikig, de azért borralót kellett volna adni, tehát inkább ment gyalog, ami nem bolondság, ha még a holmiját is magával cipeli az ember a perzselő melegben. Eltikkadva pihent meg itt-ott valamely fa alatt, vagy egy forrásnál. Uzsonnatájt egy magyar faluhoz ért, a szélső háznál egy köcsög aludttejet kért, megkérdezte a szíves háziaktól, mivel tartozik.

— Hát ugyan mivel is tartoznék? — förmedt rá a gazda — nem kerül az nekünk semmibe és nem ér semmit.

A következő sváb helységben egy pázsitos teret, hol a szomszédos házak apró libái tanyáztak, keskeny gyalogút

szelt át, mely némileg megrövidíté a helységen keresztül vezető utat; Laci a gyalogösvényre tért, s minthogy nem eléggé vigyázott, egy a lába alá tévedt ügyetlen libácskát agyontaposott. A libapásztor-leányok mind összeröföntek, éktelen kiabálás támadt; a vénasszonyok előkerültek a szép fehérre meszelt házikókból, ki seprővel, ki piszkafával, sőt megjelent maga a községi bíró is, és megállapítván a kis liba bekövetkezett halálát, egy huszas bírságra ítélte a fiatal utast.

Szóval, midőn végre későn este elfáradva, kimerülve megérkezett Budára, nem volt egyebe, csak egy huszasa és a nagy étvágya, mely a budai kis vendéglőkől kiáradó pecsenye-illatokra ágaskodni kezdett, mint a türelmetlen paripa.

Nem bírt sokáig ellentállni, betért a »Fehér farkas«-hoz, egy nyájas külsejű egyemeletes házba a Fő-úton, ahol színészek és szegény díjnokok, írkokok voltak a törzsvendégek.

Nagy élénkség volt bent, zshivaj, disputa. Egy vézna cseh lány a citerát verte szüntelenül. Egy-egy becsipett vendég közbekurjantgatott. A kiszolgálót maga a korcsmárosné végezte, akit mindenki »sógorasszony«-nak szólított.

— Még egy messzelyt, sógorasszonyka!

— Egy rostélyost kérek, sógorasszony!

— Sógorasszony lelkem, nézze csak meg az ablakokat, mintha léghuzam volna valahol.

Laci egyenesen hihetetlennek találta, hogy annyi sógora legyen, hanem azt örömmel tapasztalta, hogy az étel olcsó és pompás; valakinek, aki rostélyost evett a szomszéd asztalnál és egy messzelyt bort ivott hozzá, húsz krajcárt számított a sógorasszony. Megéri a pokolban is. Laci vérszemet kapott, nagyon éhes volt, még egy tésztát is rendelt, káposztás kockát, kedvenc ételét. Holnap úgyis vége mindennek, következik a prófunt és a birkózás az étellel.

Messze, az ötödik asztalnál három katona mulatott. Nagy szeretettel nézegette őket. Holnap már ő is ilyen lesz. De sokért nem adná, ha hallani lehetne, hogy miről beszélgetnek.

Addig-addig hegyezte a füleit, hogy a citerahangok dacára valamit meghalljon, míg egyszer megkisebbedtek a szemei, a fáradság elnyomta, feje lehanyatlott váll-lapockái közé, pipá-

ja kiesett a szájából, ő maga elaludt és hortyogni kezdett.

Maga se tudja, meddig tartott, csak azon rezzent föl, hogy valaki megdöfte. A sógorasszony állt előtte.

— Nagyon hortyogtál, édes fiam.

Megrázkódott, kitörölte az álmot szemeiből.

— Elaludtam egy kicsit — szólt röstelkezve.

— Én pedig nem azért fizetem a citerás lányt, hogy te itt agyonnyomd az instrumentum hangjait a hortyogásoddal.

— Hát az igaz — mondá bűnbánó mosollyal. — Fizetek, asszonyság.

— Mid volt?

— Egy rostélyos, egy tészta, két kenyér és két messzely bor.

A vendéglősné figyelemmel megnézte vendégét, finom ruháit, úrias arcát és így szólt:

— Fizetsz kereken egy pengő forintot.

Lacit már maga a tegezés is bántotta, hanem az egy forint rémületbe hozta, minden vér a fejébe tódult, vörös lett, mint a paprika, majd holthallavány.

— Hogyan? — hebegte — hiszen a rostélyosért az imént csak tizenöt krajcárt számított egy úrnak?

— Hát persze — felelte az asszony nevetve —, szegény ember nem fizethet többet, de te fizethetsz. Neked a rostélyos hatvan krajcár. Csak szúrd ki!

— Lehetetlen az — felelte Laci elképedve, nagy zavarral nyomogatva ujjaival az egyetlen huszasát —, a rőf mindenkinek egyforma rőf, a nap is egyformán süt mindenkinek.

— A nap azt teheti, ami neki tetszik — pattant fel a sógorasszony emeltebb hangon —, én azonban nem sütöm egyformán a rostélyosokat. Tegnapelőtt is bejött a szemben lakó gróf Zichy, másfél forintba számítottam neki egy borjúszületet. Az Isten se egyformán osztja fel a javakat az emberek közt, édes fiam, hát istentelenség volna, ha a korcsmáros is nem ehhez tartaná magát. Szegény vándorló legénynek egy garas a pörkölt adagja a sógorasszonynál. Tudja azt egész Buda.

— Hiszen szép, szép — hebegte Laci röstelkedve —, de én erre nem gondoltam és most nagy bajban vagyok, mert éppen csak egy huszas van nálam.

— Hát akkor ezt mondtad volna előbb, teringette faszekere! Hiszen én nem láthatok a zsebetekbe. Nem vagyok én isten. Felöltöztök, mint valami báró úfiak, mint valami pávakakasok, feszíteni, mutatni tudtok, de a zsebetek rátok cáfol. Nem szeretem az ilyen embereket. Menjetek lábat lógázni a Privorskyba, ne a sógorasszonyhoz, mert a sógorasszony potentát a maga szemetjén, és adót vet ki a nyegleségekre. No, hát add ide azt az egy huszast és eredj isten hírével!

Lacinak ez volt az első keserves megszegyenülése, amelyre rá nem szolgált, de amely ellen mégse tehetett semmit. Mert az életnek nem a tragikus botlásokból nőtt konfliktusai a legkeserveesebbek, hanem azok a tűrhetetlenek, melyekbe csak úgy esetlegből ütődik bele. Odaadta huszasát és kisomfordált, mint a leforrázott kutya.

Ott künn szép, lanya, csillagos éjszaka volt, csak kelet felől látszott egy kis borulat. Habozva állt meg az utcán, hogy merre menjen. Legjobb volna lefeküdni valahol, de a zsebében már csak rézkrajcárok csörögtek. Egy sétányt keresett, ahol leülhet, batyuját feje alá tette és végigdőlt a padon, betakarva magát köpönyegével, szemhéjai legott édesen kezdtek tapadozni, midőn ott termett a sétányok ismeretes poloskája, az invalidus katona, és a főváros nevében megrázta istenesen.

— Hé! Ni! Mi ez? Itt nem szabad aludni!

— Hisz azzal nem bántok senkit.

— Bántja a rendet, és a rend a fő, punctum.

Laci ványadtan szedte fel a cókómókját s elhatározta, hogy járkálni fog reggelig, megnézi az érdekes házakat odaát Pesten, melyeket azóta építettek, ahogy itt járt, de alig ment egy félórát, rettentő bágyadtság, kimerültség vett rajta erőt.

Gondolta, hogy egy éjjeli kávéházba nyit be és egy asztalnál ülve várja be a reggelt; megszámlálta krajcárjait, de nem volt annyi, hogy feketekávéval rendelhessen vagy akár egy pohár szilvóriumot. Ejnye no, mit tegyen mármost? Most légy okos, Domokos! Más ember kétségbeesett volna, de ő nem. Ifjúság, bolondság. Hiszen ott volt a nagy kincs a zsebében, a Mariska levele. Ha nem volt étele, elolvasta, ha álmos volt, elolvasta. Ha nem tudott hová menni, egy utcai lámpáig mindig eljuthatott, s ez máris cél volt, mert kivette a levelet a lámpánál és újra elolvasta. Talán a kávéházat is csak azért

óhajtotta, hogy milyen lehet abban a ragyogó gázvilágításban a Mariska kezeirása.

De hát a kávéház lehetetlen a krajcárok csekély száma miatt. Azok pedig nem kölykeznek meg maguktól. No, semmi, ott a verbunk, lesz felpénz holnap, s kezdődik a gyöngypálya. Csak az éjszakát kellene még eltölteni nyugodtan valahol.

Egy mentő gondolata támadt. Hopp, elmegy a Hárompáva-utcába, fölkeresi a nagyapa pusztá telkét, ott úgyis van egy félszer-féle, nyugodtan lefekszik, senki se fogja háborítani, s legalább a maga földjén van.

Ösmerte jól az utcákat, nosza nyomban megindult és meg sem állt, csak mikor már odaért, pedig egészen künn volt a Krisztina városrészben. Magas palánk vette körül, de mi volt az Lacinak, bedobta előbb a cókmojkját, aztán áthajította magát a palánkon, könnyedén, ruganyosan, akár egy akrobata.

Nem sokat érő telek volt, mindössze néhány száz négyszögöl, benőve labodával, farkastejjel és mindenféle vadbokrokkal. A balszögletben nyitott faoszlopokon valami tákolmány pipiskedett, olyan, aminők a szénaszáritó pajták falun, csak hogy ezt egy vihar egyenesen lefejezte, a korhadt fedelet lecsapta a földre, csak az oszlopok ágaskodtak az égnek, mint akasztófák. Az öreg Borly nem sokat törődött vele, bár kérték a szomszédok, nem adta el. »Hadd nőjön benne a pénz!«

Laci sokszor járt itt kis gyerek korában a nénikével, mikor még itt tartották az üres hordókat, amelyeken pompásan lehetett dobolni. Most is ott állott még néhány öreg hordó s egész halom szétesett donga. De biz ő ezekkel nem sokat törődött, feje alá csapta batyuját egy óriás hordó tövében, betakaródzott a köpönyegével, egy percig föl nézett a hunyorgató csillagokra, vajon melyik az ő csillaga és melyik a Mariskáé, aztán elaludt.

Talán föl se ébred, csak világos reggel, ha eközben a keletről jövő felhő szét nem húzza a maga fekete köpönyegét szinte egész végig az égbolton, s nem kezd a csendes nyári eső cseperegni. Már ennek aztán fele se tréfa. Egy-két kövér csöpp az orrára pottyant, meg a nyakába gurult.

Fölriadt. Az új viszontagság egészen elkedvetlenítette. Hát csakugyan minden összeesküdött a nagy mindenségben, hogy ő ki ne pihenhesse magát? Az ördög műve, hogy azt a

fedelet elvitte a szél. Azelőtt itt állott tíz évig, most egyszer vehetné hasznát és nincs többé. De nini, itt vannak a hordók. Egynémelyiknek nincs feneke. Éppen egy olyan állt a fejénél is. Egy nagy ötvenakós alkotás, ha oldalt gurítja, szépen belefekhet, meg nem ázik. Hiszen Diogenes is ilyenben lakott. Nosza, nekigyürekezett és feldöntötte, s amint a taszítás folytán odább csúszott a vén hordó feneke, a szuroksötétségben valami csillámló pont szúrta meg Laci szemét a hordó előbbi helyén. Olyan volt, mint egy szentjánosbogár teste, csakhogy még sokkal élénkebben csillogott, tündökölt és szinte szikrázott, megvilágítva kicsike körben a barnás talajt. Laci lehajolt, odanyúlt, de csakhamar ijedten kapta el az ujját. Valami megszurta. Hah, talán valami mérges pók vagy isten tudja mi? Előkereste gyufáját s megvilágította a helyet. Hát egy mellű volt, akkora darab gyémántgömbbel, mint egy borsószem. Laci ugyan még sohase látott gyémántot, de hallott meséket a karbunkulusról, mely a sötétben világít. Erről legott ráösmert a becses kőre s megörült neki: »No, ezt egyenesen az Isten hajította le nekem most, mikor a legnagyobb szorultságban vagyok, reggel eladom a zsidónak.«

Minthogy az eső még mindig permetezett, bebújt egészen a hordóba, s megörült egyszerű ötletének, mert ott mentve volt minden bajtól. A Szűz Mária kötényében sem volt jobb dolga a szent gyermeknek. Egyrészt, hogy pompás sötétség volt odabent, mint egy kosznak a szarvában, másrészt, hogy odakünn azalatt megeredt a zápor s altató monoton cuppogással verdeste a hordó dongáit kívülről. Csak egyetlen eshetőség maradt fel aggályosnak: ha annyi esővíz talál lezuhanni, hogy fölemeli a hordót s elúszik lakójával a kert közepén terpeszkedő régi meszes gödrökbe és pocsolyákba.

Szerencsére semmi ilyesmi nem történt, nyugodtan aludt, s kipihenve ébredt fel. Kidugta a fejét. Fölnézett az égre, hát bizony az aranykarika már magasan járt, volt elég szárítási valója, de a nagyobb részt már bevégezte, csak még a fűvek és a falevelek tartották meg csillogó gyémántjaikat, a vízcseppeket, s himbálták kacérkodva. Ezekről eszébe jutott az esteli gyémánt-tű — vagy talán csak álom volt? Mohón kapott a kabátja hajtókájához, ahova szúrta, és nini, csakugyan igazi tű. Most már hirtelen röppent ki szemeiből az álmoság. Meg-

mosakodott a hordók tetején felgyűlt vízben s aztán megvizsgálta a helyet, ahol a tűt találta. Érdekes volt. Az eső egy kört vajt ki azon a helyen, ahol a régi hordó állt, illetve egy pontot rajzolt ki, ahol a talaj lazább volt, mint egyebütt, tehát beljebb nyomta a zápor, s mert mint picinyke pocsolya húzódtott a támadó mélyedésbe a víz, az állandó nyomással rohamosan átdolgozta sárpéppé a talajt.

— Itt gödör van — gondolta Laci s egy éles végű dongával elkezdte a sarat kihányani. — Ide valamit elástak.

Hányta, piszkálta ki a sarat, míg nagyot kondult valami ; vashoz ért a donga.

— Hopp! Megvan!

Szive hangosan dobogott, mint otthon Sulyomban, mikor a madárfészekbe benyúlt és megtalálta vagy a tarkabarka tojásokat, vagy a kopasz, meleg kicsinyeket.

— Itt vagy, kutya? — szólt végre, a kezét egész hónaljig bedugva, miközben óvatosan emelte ki a súlyos tárgyat.

Hát egy kis vasládikó volt, erős rovátkos pántokkal, a zárján külön egy kis rézlakat. Szerette volna Laci kinyitni, hogy mi van benne, feszegette, nyitogatta a bicskájával, egy követ talált, verte, paskolta a lakatot, de nem bírt vele boldogulni. (Kár, hogy nem hozott magával szerszámot.) Ez a lakat jobban hozta ki a sodrából, mint maga a ládácska, s ami kíváncsiság hajtotta, az a lakat belsejének, nem a kis láda tartalmának szólt — mert a lakat szerkezete tulajdon annak látszott, amit ő talált fel Disznósy uramnál. A művész hökkent meg ; nem a találó örült meg, de a feltaláló sápadt el, hogy amit ő kigondolt, azt már mások előbb tudták. A kíváncsiság mellett, hogy a szerkezetet megvizsgálhassa, lehangoltság, elkedvetlenedés vett rajta erőt, mint mikor az ember valami nagy polcról szédül le a semmibe.

Mindegy, egyelőre mégse lehet tenni egyebet, mint begöngyölgetni a vasládát a cókók közé, aztán bemenni a városba egy kis pénzt csinálni a gyémánttűből, megreggelizni derekasan, aztán odaállni, ahol a verbunk szól.

Úgy is tett, valahol, a káptalan se tudná a sok utca közül, egy boltot talált, ahol ki volt írva : »Arany ezüst ékszerekre pénz-kölcsönök. Ékszerek esetleg meg is vétetnek.«

De így a batyúval restellt bemenni, odament tehát előbb egy kofához, hat krajcárért cseresznyét vett nála, hogy ismeretséget kössön vele.

— Édes-e a cseresznye, szüle?

— Édes bizony, édes.

— Nincs benne pondró?

— Ropogós, mint a mandula — felelte az anyóka.

— Engedje meg néni, hogy egy darabig itt hagyhassam a holmimat. Egy kis dolgom van itt a közelben (a zálogházra mutatott).

Az öregasszony titokzatosan hunyorított.

— Nincs benne pondró, hé?

A »pondró« szóra különös hangsúlyt tett, s petyhüdt ajkai vigyorogva húzódtak szét.

Laci nem felelt, nem értette, hova céloz, letette a batyut a sátor alá, aztán bement a zálogos boltba, hol egy nagy-szakállú zsidó üldögélt a rács mögött, a »szegénység tornya«, a különböző elzálogolt csomagok padlásig érő garmadája alján.

Vöröses pillájú szemeivel fáradtan pillantott fel az érkezőre, aki némán nyújtotta oda a gyémántos tüt.

A zsidó figyelmesen nézegette, — a Laci szíve hangosan dobogott. Hátha valami hamis ékszer, cseh üveg, vagy mármarosi gyémánt.

— Száz forint — mondá a zsidó egykedvűen.

Laci elsápadt e rémítő összeg hallatára, ennyi pénze még sohase volt, s szó nélkül bólintott a fejével, mire a rács mögötti ember gyorsan lebonyolítá az ügyletet, kezébe nyomta a bankókat és a zálogcédulát.

Rohant ki vele, mint a bolond (mert hátha visszaszívja a zsidó), künn az utcán is ment, ment cél nélkül, mint akit kergetnek, csak valami messzi mellékutcában jutott eszébe, hogy nini, ott hagyta a holmiját a kofánál. De a nagy öröm, a gazdagság szédítő mámora annyira megkonfundálta, hogy sehogy se tudott többé az utcák labirintusából kiigazodni. Elveszett előle az a pont, ahol a kofa volt, mintha az ördög nyelte volna el. Olyan formájú zálogos boltot hiszen talált, de a kofa sátra nem volt ott, viszont hasonló kofát is látott egy helyütt, de itt meg a zálogház hiányzott az átellenes sarokból. Loholt, futott, kapkodott az útvonalak közt vagy egy

óráig, míg végre megpillantotta az öreg anyókat. Már messziről hívogató mosollyal tekintett feléje.

Laci odasietelt örvendezve a sátrához, de a jószágát sehol se látta a cseresznyés, szamócás kosarak, a tojások és a zöldség-boglyák közt.

— Hová tette a holmit, néni?

— Miféle holmit? — kérdé az élesen.

— Amit itt hagytam.

— Énnálam?

— Hát persze. Csak talán nem akarja eltagadni?

— Fusson ki a szemem, ha láttam — s ezzel megrázta magát, mint mikor a pulyka fölborzolja a tollait. — No hallja, fiatalember, miféle kolmark ez? Korán kezdi a csirkefogóságot, galambom. De jóra talált az öreg Cseresnében. Am csak volna itt valahol egy rendőr, hogy a nehéz nyavalya jöjjön rá valamennyire kapitányostól! Hanem most már azt mondom (és a csipőjére rakta fel a kezeit, katonás magatartásban), takarodjék innen íziben, mert különben a hátán lesz ez a néhány záptojás, isten engem úgy segéljen!

De már erre csakugyan megfutamodott a hadsereg leg-újabb katona-palántája s csak a szögleten állt meg, bekukucskálván az ott lévő zálogos-bolt üvegajtáján, amennyire a zöldfüggöny engedte, s csak miután látta a nyíláson, hogy ott egy másforma zsidó ül, ámbár a rács meg a batyu-gúla szakasztott olyan volt, kezdett némileg habozni, hogy hátha mégse az a bolt, mégse az a kofa.

— Eh, ostobaság! — szótte a gondolatait — nem lehet azt már megtalálni. Sőt talán nem is érdemes. Egy kis fehérnemű van benne, egy pár cipő, a fésűje, kendői, harisnyái. Tegnap még ez volt mindene, de ma már a száz forint mellett haszontalanság, csekélység, vesz másikat, jobbat. Hisz most már ő úr. Beül egy kocsiba, bevásárol, behajtat egy vendéglőbe s mielőtt a »gyöngyéletbe« belemenne, csinál még magának egy jó napot.

Eszébe jutott, hogy még nem is reggelizett. Egy kirakatnak a sonkái, pörzsölt szalonna-darabjai, fehér cipói, pirosuló szalámirudacskaí incselkedve nevettek rá.

Ej, menjünk reggelizni! Az ördög vigye el a holmit is, ha már az öreg kofát elvitte, hanem a vasláda... Ohó, a

vasláda! Bizony, majd elfelejtette. Teringette, a vasládát mégis kár volna ott hagyni. Nem, az nem lehet. Legalább látta volna, mi van benne. Aztán a lakat. No, a lakatot meg éppen nem hagyhatja, ha térdig nyüvi is lábát a mászkálásban.

A legelső fiáker-állomásnál megtapogatta a zsebében levő bankócsomagot, ott van-e még, és mivel az Isten rendesen ész is ad annak, akinek pénzt ad, legott megtalálta a jobbik esztét.

— Hej, kocsis! Ősmeri maga a budai zálogházakat?

— Hogyne — szólt az röhögve. — Többet járok oda, mint a templomba.

— Hát vegyük őket sorba.

— Melyik tájon?

— Hiszen ha tudnám. Maga csak figyelmeztessen, ha valamelyikhez odaér. A helyszínén majd megösmérem, melyik volt.

Cipelte vagy másfél óráig a Rácvárosban, a Vízivárosban, mindenfelé, de eredmény nélkül. Ez sem az, meg ez sem.

A beszédes kocsis megszagolta végre rajta a vidéki embert, s ő kezdte a dolgok mibenlétét firtatni.

— Talán megcsalta valamelyik zálogos az ifjú urat?

Laci a fejét rázta.

— Talán zálogban van valamije?

Laci a fejével bólintott.

— Hm, értem. Elvesztette a zálogcédulát?

— Nem, megvan.

— Ejnye, gigom-gágom! — rikkantott fel a kocsis. Hiszen a cédulán rajta van a zálogház címe, száma.

Laci a homlokára ütött.

— No, erre igazán nem gondoltam volna — szólt felvillanyozva, s mohón előhúzta pénze közül a vastag sárga cédulát.

— Látszik, hogy nem pesti ember — kacagott a kocsis diadalmas, szinte fennhéjázó arccal.

— Már az igaz — hagyta rá.

— Itt sok mindent kell tudni, ha az ember meg akar élni. Éles ész kell ide.

A cédulából aztán kiokoskodták a helyet s néhány perc múlva megtalálták az igazi zálogházat és az igazi gyümölcs-

árus asszonyt. Mintha gyárilag készülnének ezek a kofapofák, éppen olyan volt, mint a többi.

Csodálkozott, hogy kocsiról látja leszállani az ifjút, és bizalmasan vigyorgott.

— Hát sikerült? — kérde rekedten kapzsi, irigy pislantással.

— Igen! — mondá Laci őszintén, és a holmija után nyúlt.

— Nem oda Buda — ugrott fel a székéről, mikor látta, hogy Laci távozni akar —, egy kis borra való nekem is kijár a szákmányból.

Laci zsebébe nyúlt és egy forintos bankót adott neki, majd föltette poggyászát a kocsira és a »Fehér farkas«-hoz parancsolta magát vitetni, eszébe jutott a »sógorasszony«, akinek kevesebbet adott tegnap este egy huszassal, mint amennyit kért. Útközben megállította a kocsit egy vaskereskedésnél, ahol feszítő vasat s egyéb szerszámokat vásárolt, amelyekkel aztán a »Fehér farkas«-nál, ahol szobát rendelt, magára maradván, feltörte a vasládikót.

A lakat csakugyan szomorúságot okozott neki, mert éppen olyan volt, mint az ő lakatjai; megesküdtött volna rá, ha valahol otthon találja, hogy ő csinálta; de szomorúságát csakhamar eltompította az ámulat, mert amint fölpattant a vasláda zárja, elkáprázott a szem, mintha az »Ezeregyéjszaka« valamelyik meséje ugrana ki belőle valóságnak. Színültig tele volt a láda kincsekkel, arany láncokkal, smaragd kőszötyűkkel, rubinttal, topázzal, kirakott csatokkal, egy násfa gyémántokkal, egy könyvnek (alkalmasint imádságos könyvnek) az arany táblája, kirakva ezerféle színekben tündöklő nemes tűzű opálokkal, két arany serleg, drágakövekkel rakott gyűrűk, fülbevalók, nyolc sor keleti gyöngy, akkorák, mint a legnagyobb borsószemek, de ki győzné azt mind elszámolni.

Valóságosan megijedt a sok kincstől. Mit fog ő ezekkel csinálni?

Hamar megtalálta a választ a szívében. Hát mit csinálna velök, vesz egy kis faládát, abba rakja, aztán elküldi Inokay Mariskának Sulyomra. Hogy fog az azoknak örülni, hogy ugrál majd a tükör előtt, mint egy kis bárány. Fölpróbálja valamennyit s találgatni fogja, ki küldhette?

Az arany könyvestáblába imádságos könyvet köttet be a kompaktornál, aztán imádkozni fog belőle azért a derék emberért, aki a csesebecséket küldte. — Óréa persze gondolni se fog, hogy is küldhetne egy rekruta ilyesmit? Milyen szép lesz aztán, ha hosszú évek múlva, mikor már öregek lesznek, a kandallónál ülve, lábukat melengetve téli estén, egyszer csak így szól hozzá: »Mesélj valamit, öregem« (már mint ő, Laci), mire aztán így szól: »Hát mit meséljek, édes szívem? Jó lesz, ha elmondom, kitől kaptad te kislányka korodban azt a sokféle aranyholmit?«

Úgy elábrándozott ezeken, hogy reggelizni is elfelejtett. Már delet is harangoztak, mikor végre lement az ebédlőbe, ahol a »sógorasszony« pompás töltött káposztát adott és rán-tott csirkét, és számított neki az egészért tizenöt krajcárt — mert akinek az Isten pénzt ad, annak szerencsét is ad.

Ebéd után azonban hozzálátott a dolgaihoz, megvette a faládát s feladta a postára a kincseket, úgyhogy harmadnapra furcsa jelenet fejlődött ki ebből a sulyomi kastélyban.

Éppen a kastélyban járt délelőtt az öreg Borly, és miután a Pestről hozott pénzt még tegnapelőtt átadta az uraságnak, most csak a letisztázott részletes kimutatást nyújtotta be arról, hogy milyen áron adott túl az Inokay családi kincseken. Nyolc különböző ékszerész és régiségkereskedő vette meg a portékát. Ebből három bécsi cég (mert azt mondja, Bécsben is járt a vén gazember s fölszámította a költségeit).

Az egész lajstromot ott hagyta az uraságnál, az bele is nézett s szokott könnyedségével megelégette, hogy vagy két-három tételt megfigyelt.

Egy arany serleg kétezer forint.

Egy régi emallirozott lánc szebeni ötvösöktől háromszáz forint.

Keleti gyöngysor kétezer forint.

Egy gyémántos násfa ötszáz forint.

Hanyagul az íróasztalra dobta a lajstromot. Minek most mérget nyelni? Majd előveszi máskor. Már azért se szeretett ezzel a dologgal foglalkozni, mert bántotta a lelkiismeret, fájdalmat okozott neki az ereklyék elpocsékolása. Legjobb az ilyenre nem gondolni többé.

Volt, nincs . . . Pezsgőbe fojtani az egészséget.

— Hej, Baptiste, hozz egy palack cliquot-t a pincéből, de itt legyen az egyik lábad.

Délután azonban éppen a verandán ült a beteg feleségével és a leányával, mikor a postás csomagot hozott haza a levelek közt, a csomagra ez volt írva: *Báró Inokay Mária kisasszonynak Sulyom. U. P. — Bokrosd.*

— Mit rendeltél, lányocskám? — kérdé a báró.

— Semmit.

— Valami csomagod van.

— Nyisd fel, apa. Neked van penicilusod.

A báró elmetszette a spárgát, fölfeszítette a fadobozt és ámulva kiáltott fel:

— A családi kincseink! Hát hogy lehet ez?

A beteg úrnő, ki egész fülig gyapjas nagykendőkbe volt beburkolva, gépiesen ismételte:

— A mi kincseink? Ne beszélj!

Aztán sóhajtott és köhécselt.

— Istenemre mondom, itt vannak — lihegte a báró. — Csodálatos egy eset. Mind itt vannak. Megfoghatatlan!

Elsápadt, mint akivel valami kísérteties történik, s egymás után kezdte behányni a beteg asszony ölébe a násfákat, gyűrűket, fülöngyöket, kősöntyűket.

Az a reszkető sovány kezét kinyújtotta és babrált rajtok, simogatta őket és téveteg mosoly játszott az elsárgult ajkai körül. Örült nekik, mint egy gyerek.

Mariska is csodálkozott a jeleneten. Azon csodálkozott, hogy a szülei min csodálkoznak.

— Hát hol voltak az ékszerek? — kérdé.

Férj és feleség összenéztek, a grófnő aztán behunyta a szemeit és nem felelt, magának a bárónak kellett felvilágosítást adni.

— Elküldtük az ötvösnek Pestre.

— No, és az mostan visszaküldte. Hiszen ezt könnyű megérteni. Hát mit nem értesz még, papa?

— Nagy csacsi vagy, lányocskám; az ékszereket nem egy ötvöshöz küldtük, egyik részét elküldtük Bécsbe ehhez, ahhoz, tudod, igazítás kedvéért, mert más a serlegek mestere és más a gyöngyök befoglalója, és elküldtük anélkül, hogy egyik a másikról tudott volna, és most visszakapjuk az összes

ékszereket egy helyről, egy dobozban a te nevedre címezve, anélkül, hogy az aranyműveseknek valaha megmondtuk volna, hogy egy ilyen nevű lányunk van.

No, már erre Mariska arcán is látszott a megütődés.

— Hisz ez képtelenség!

— No, látod!

— Nincs valami kísérő levél? — kérdé a beteg grófnő — amely világosságot áraszthatna.

— Nincs — szólt a báró, megvizsgálva a dobozt. — A csomag Budán adatott fel. Ez az egész.

— Talán Borly adhatna felvilágosítást?

— Alig hiszem. Éppen az ő jelentése teszi megfoghatatlanná a dolgot. De minek is koptassuk az eszünket. Hazakerültek, mint a Polycrates gyűrűje. Ez a fő.

— Mariska, kérlek, kelj föl és hozd ki szívem az orvosságot.

Mariska távozása arra kellett, hogy a grófnő egy kellemetlen gondolatját közölje az urával.

— Félek, Gottfried, hogy az ékszereket mégsem szabad a magunkénak tartani.

— Természetesen, Franciska. Arra egy percig sem gondoltam. Mi már fölvevük az árukat, tehát nem a mieink. Elég olcsón vesztegettük el, az igaz.

— Nem gondolnám, hogy Borly ezúttal is csalt.

— Sőt bizonyosnak tartom, hogy valami miskulanciát csinált. Vagy legalább nem járt egyenes úton, mert az egyenes úton nem teremnek csodák. Az egyenes utakon kavicsok vannak és kátyuk, de ez az esemény, hiszen majd megjön a nyitja, azt engedi hinnem, hogy valami rendkívüli disznóságról van szó. Rendkívüli komplikációk rendkívüli disznóságokból fejlődnek.

— Nem lehetséges-e — találgatta a grófnő —, hogy Borly valami ismerősünkkel közölte az ékszereladást, aki vele járt mindenütt, s mikor Borly hazakerült, ő visszavásárolta az ékszereket és elküldte ajándékba Micinek?

— No, persze — nevetett gúnyosan Inokay —, az anyáknak és a regényíróknak mindig van egy történetkájuk. Különösen az anyák esze termékeny. Egy herceg vagy egy álruhás királyfi, aki a kisasszonyra vetett szemet. Oh, Franciska, Franciska, nincsenek ma már ilyen ismerősök . . .

De bármiként magyarázták is, az eset folyton talány maradt. Várták, hogy az idő belevilágít, de az idő nem mutatott ehhez semmi kedvet. Ment, ment feltartóztatás nélkül és hozta magával, amit a sors a kerekei közé vetett. Előjöttek sorba régi húszéves adósságok, ellágyult pillanatoknak, apró ballépéseknek, nemes gavallér-stikliknek végzetes következményei, csak az ékszerek visszatérése maradt kifürkészhetlen titok. A jezsuita-atyá, aki gyóntatni szokta az Inokayakat s minden évben két hetet töltött a kastélyban, maga is fejet csóvált az eset hallatára s végre is csodának minősíté a dolgot, hogy a családi kincsek, melyeknek alapját a Szentföldön harcoló I. Inokay Gottfried vetette meg, maguktól térnek vissza a családhoz. Istennek dicsősége és Urunk Jézus Krisztus ereje nyilatkozik ebben. Utoljára a ház barátja, Balassa is, aki pedig mindenféle fufangokat képzelt eleinte, beadta a derekát és a jezsuita-atyá nézetét fogadta el, azzal a záradékkal, hogy talán meg kellene még egyszer próbálni.

Falun lassan, csöndesen múlik az idő — az emberek más-képp élnek, a világrázó események más-képp hatnak. Azaz, hogy nincsenek is események. Idáig el nem jönnek. Ha egy kolosszus törik is össze valahol, itt nem hallatszik semmi recsegés. Még a szöcskék ugrálása is nagyobb neszt okoz a füvek közt. A füvek pedig megnőnek minden évben, csak egyszer-másszor vagy nagyobbra vagy kisebbre, és ez itt a nagy esemény. Az összetört kolosszusból talán elvetődik nagy-sokára egy cserépdarab . . . de azt se lehet tudni, miből való. Ágyúk bömbölnek a messzeségben, mindegy, itt azért tisztán hallatszik a fülemilék hangja a bokrokból. Száguldó lovak dübörögnek a csatatereken villogó szablyájú huszárok alatt — eh, semmi, itt vígan ficánkolnak azért a kis csikók a pázsiton. S ha ide ér is egy-egy morzsája a nagy eseményeknek, drámáknak, az csak olyan, mint mikor a finom pernye leszáll a sárga kalászra, mint fekete cérna, és ringatja magát rajta, — hát ugyan ki gondolna arra, hogy az ötödik faluban egy templom égett el s abból való a kis fátyolszilánk?

Hanem iszen azért ide is eljut, ami ide való. Különösen, csodálatosan, de eljut. Csak az, ami ide való, nem úgy, mint a nagyvárosokba, ahová minden beér, még az is, ami sehová se való; Disznósý uram példának okáért beüzenni a kőszentet

füvarozó sulyomi emberektől, mondják meg Borly Lacinak vagy a nagyapjának, hogy mit lustálkodik otthon a gyerek, csak hadd jöjjön vissza a zöld posztókötényhez, elég herócéz ehetett már. A kőszenes emberek azt felelik Disznósy uramnak, hogy a fiú tán nincs is otthon, mert nem látták mostanában, hanem azért majd megmondják, ha otthon volna, őneki, ha otthon nem volna, az öregnek.

Így ér be a fiú elveszésének híre a kőszenes emberektől, mint ahogy minden beér, csak nem a rendes úton. Lám az özönvíz-katasztrófa is beért a kőszénben, — most már Sulyomban is látják, hogy a kőszéndarabok valaha fák voltak és hogy kívül voltak. Nagy dolog lehetett, mikor úgy befelé fordult a világ, ez a nagy bunda, a fürtös, szőrös oldalával.

Borly uram vállat vont a hírre és beüzente Disznósy uramnak, hogy a fiú nincs itthon, nem is volt; az ördög tudja, hol van.

Egy ideig nem is keresték. Rossz pénz nem vész el. De bizony a fiú csak nem jött. Az öreg pedig nem ért rá bemenni a városba, a sok mezei munka miatt, míg végre a legközelebbi vásárkor mégis belátogatott Disznósy uramhoz, hogy mi az hát azzal a gyerekekkel.

— Elveszett, kasznár uram — mondá a lakatos ünne-
pélyes mosollyal —, pedig micsoda elme volt!

— De mégis, milyen körülmények közt tűnt el?

— Azt mondta pünkösöd vasárnapján, hazamegy
Sulyomba.

— Hm, hm. Ott ugyan nem volt. És egyebet nem
mondott?

— Nem szólt egy kukkot se.

— Szomorú volt?

Disznósy uram vállat vont.

— Minden lakatos szomorú. Már t. i. délelőtt — tette
hozzá.

Az öreg Borly homlokára ráncok ültek ki.

— Föl nem foghatom, hová lehetett. Nem hallott semmit?

— Nem.

— Mit kellene csinálni?

Disznósy uram gondolkodott, látszott, kínlódik bent a
kis agyveleje, borsónyi izzadságcseppek gyűltek a halántékára.

— Talán ki kellene doboltatni — tanácsolta aztán bizonytalanul.

— Eh, bolondság — szólt a nagyapa. — Nem mopszli az én unokám, vagy aranygyűrű, hogy meg lehessen találni. Majd előkerül, ha akarja. Bizzuk a dolgot az időre.

De már erre kitört Disznósy uramból a fölháborodás.

— No hallja, kasznár úr, maga ugyancsak rossz ember; más egy bornyúért is jobban búsulna, mint maga azért a kitűnő unokáért. Ez már istentelenség, kasznár úr.

Az öreg kasznár egy bölcs gúnyoros nyugalomával mosolygott. Volt benne démoni és visszataszító, de egyszersmind a pátriárkákából valami fönséges, megható erő.

— Legyen nyugodt — felelte csendesen —, az én öreg nagyapai szívem megérezné, ha a fiú bajban volna.

Disznósy uram megvetőleg fordított neki hátat.

— A te szíved? — morogta magában. — Egye meg a kutya a szívedet!

De azért mégis imponált neki a kasznár, mikor még egyszer visszafordult a boltajtóból, ezeket mondva :

— Az ifjúság tele van megmagyarázhatlan bohóságokkal. A fiú nem közönséges lélek. Tehát nem is jár közönséges utakon. Tehát nem is lehet megtalálni. Tehát hiábavalóság is keresni. Punktum. Istennek ajánlom, Disznósy uram!

Lassanként az egész környéken híre ment, hogy Borly Laci eltűnt. Beszélték, hogy öngyilkos lett, — mert elkeseredett, hogy lakatosnak kényszerítette a nagyapja. Beszélték, színészek közé állott. Látta is valaki játszani Szegeden. Az egyik vasasnémetet adta a »Peleskei nótárius«-ban. Beszélték, hogy betyár lett és a herencsényi erdőkbén együtt garázdálkodik a gonosz Krúdy Kálmánnal. Pedig micsoda becsületes jó képe volt!

Maga a méltóságos báró is érdeklődött a dolog iránt.

— Igaz-e — kérdé egyszer a kasznárt —, hogy az unokája elszökött a lakatostól?

— Sajnos igaz.

— Lelketlenség volt őt arra a pályára adni.

— Én csak jót akartam, méltóságos uram. (Az öreg lehorgasztotta a fejét.)

— A fiú karakter volt. Nekem is tetszett — folytatá a

báró. — Figyeltem őt. Sokszor összehasonlítottam a fiammal. Szerettem volna, ha olyan lenne a fiam.

— Oh, a fiatal báró sokkal több, finom, előkelő lélek —
— szólt Borly. — Más anyag, egészen más. Nem is lehet egy napon említeni.

— No igen, a Pali izé, csinos gyerek, de puhány. Ebben a Laciban volt valami keménység. Valami különös gentlemanlike. Egy kis izé, egy kis vadság, de nem nemesség nélküli. Mindig eszembe jutott, izé — szólt a felesége felé fordulva. — Sapristi! — mi is jutott csak az eszembe? Hát igen, hogy gyerekkorában ilyen lehetett a Széchenyi Stéfi. Hja, bizony egy kis vadság. Ez a karakter virágja. Ha a nap süti, kibontja a szirmait, ha árnyék éri, befogja a penész. Egy rablóbetyárból könnyen válhatott volna kedvező viszonyok közt hadvezér s, Napóleon talán a Bakonyban végzi életét, ha magyar parasztyereknek születik, — ámbár iszen így se végezte valami fringiasan. Natürlieh. A fiút nevelni kellett volna, hogy a vadságot levakarják róla az izék, a professzorok, nem odaadni mesterembernek, ahol csak izék, új durvaságok rakódhatnak le rá.

— Szegény az eklézsia, méltóságos uram — panaszkodott Borly a veranda oszlopához dőlve —, nem győztem kettőt taníttatni.

— Paperlapapl — nevetett fel a báró gúnyosan, ki ritkán volt olyan beszédes kedvében, mint éppen ma. — Maga engem számárnak tart, Borly? Mi?

— Oh, uram, méltóságos uram!

— Csak vallja be. Maga minden nagy urat izének, számárnak tart, mi? Azért, hogy tükörből fésülködünk, gondolja magában: »Nekték csak hajatok van, de agyvelőtök nincs.« Pedig lássa, nekünk is van eszünk (s mereven, megvetően fixirozta Borlyt). Azt hiszi, én nem tudom, hogy maga gazdag ember?

— Hogy én?

— Hogy pénzei vannak a losonci takarékpénztárban, a miskolciban, az egriben. Ön gyűjt, mint a méhecske. Ön szorgalmas, mint a méhecske. Hanem okosabb, mint a méh, mert az egy rakásra gyűjti a mézet, s jön ősszel a gazdasszony és kiszedi a kaptárból. Ön azonban három-négy kaptárba rakja a dolgait, és erre van is oka, mi? Én legalább méltánylom az

okait, mert a méh a virágokról gyűjti a mézet s ezt nem szükséges neki eltitkolni, ön ellenben nem a virágokról gyűjti, de erről a témáról nem akarok beszélni, mert én tükörből fésülködöm. Hiszen ért engem? Hanem azért azt a gyereket taníttatni kellett volna, nagy vétek érte, ha valami ferde dologba bonyolódott.

Az öreg kasznár fülig vörösödött, mindamellett gúnyorosan, fölényesen mosolygott.

(Borzasztó szemtelen fráter — gondolta magában a báróné.)

— Majd megmutatkozik az én igaz lelkem egy napon, higgye meg, méltóságos uram. Majd lát engem még a méltóságos úr az én igazi ruhámban.

— Hiszen látnám én most is, ha nem tartanám a szemem behunyva — felelte Inokay csípősen. — De nem akarom tovább feltartóztatni — tette hozzá fáradtan, hidegen. — Tudom, hogy sok dolga van.

Ily jelenetek gyakran előfordultak a kastélyban, kivált az utolsó időkben. A főúr idegeit megviselték a ki- és bejáró végrehajtók. Ingerlékeny lett. A szegénység nemcsak az arcon szánt barázdákat, hanem a lelken is. A simaság eltűnik s még a modor is hepehupás lesz. Annyiszor figyelmeztették a kasznár üzelmeire, hogy végre is megszokta őt vagyoni megrontójának tekinteni. A saját könnyelműsége, mint ártatlan mellékszereplő, mind ritkábban jelent meg a színen, minél jobban közelgett végkifejléséhez a dráma. De mégse bírt volna szakítani Borlyval. A totum fac nélkül élni se akart volna. Végre mégis csak az öreg segítette ki minden bajból. Nagy szorultságban még a kőből is ki tudott pénzt préselni. Olyannak tűnt fel nem egyszer a báró előtt, mint a gondviselés, kivált mióta egyre szegényebb lett. Mikor utolsó forintját költötte, mikor az inség beköszöntött (mert az is megérkezett csakhamar) és már nem volt semmi kigondolható forrás, az öreg rendesen előttoppant valamivel:

— Nini, majd el is felejtettem, itt járt nálam egy ványoki paraszt és lefizetett ötven forintot, hogy azt mondja, még a méltóságod apjának tartozott vele. Itt van, elhoztam a pénzt.

Máskor valami száz év előtt kötött üzletből jött vissza hetvenhárom forint húsz krajcár. És ez így ment mindig a

tizenkettedik órában. Mintha a gondviselés hajgálna le a bárónak éppen a kellő pillanatokban némi kenyérmorzsákat. De a bárónak úgy tetszett, (mert a báró kombináló fej volt), hogy ebben Borly uram is segít egy kicsit a gondviselésnek. S voltak percei, amikor szinte jó szívvel gondolt a totum facra. A vén gazembernek mégis van szíve. A vén gazember mégse olyan kapzsi. Hiszen ezeket a pénzeket, amelyekről senki se tud, mind megtarthatná magának.

Ellenben az unokájával való elbánás mindig felháborította, pedig ez idő szerint ennek az eltűnése volt a környék legérdekesebb beszélgetési csemegéje. Mindennap bukkantak fel új és új hírek, de a valóságot senki se tudta, csak talán a baronesz sejtette, aki azonban anyja felgyógyulása után visszament a zárdába és talán nem is sokat törődött a szegény fiúval.

De hát akármilyen nagy a világ, mégse vész el abban egy gombostű sem, és végre mégis csak eljutott a valóság, mely a hazug híreknél lassabban jár, a nagy messzeségből a kicsiny faluba, mivelhogy Korporal Johann Börös huszár levelet írt a soktonyú Majlándból a szeretőjének; Kovács Juditnak, Sulyom helységébe, Nagy Magyarországon, — amelyben megírta, hogy hála istennek egészséges, csak éppen a lábán támadt egy bűtyök, akkora, mint egy huszas, amiatt van most ispotályban, ahol minden órában ezerszer gondol az ő Jutkájára, és a huszsról jut eszébe, hogy véghetetlen keserves szerelmében és dologtalanságában, mert most a lovat is más pucoválja, (hiszen legalább az lenne mellette ágyánál a nagy bánatjában), azonfelül pedig jól esnék, ha egy kis dohányra valója lenne, de az sincs, pedig a dohányzás vigasztalna. Azért hát küldj, drágám, két forintot, de jól bepecsételd, hogy az olaszok útközben ki ne lopják, mert olyanok. Újság itt nincs egyéb, csak egyre beszélnek, hogy háború lesz. A generálisunk magának a császárnak a testvére. Aztán még az az újság, hogy itt van a kasznár Laci is a regementben, aki a legfiatalabb huszár, beállott valahol Pesten önkéntesnek, bizonyosan a gonosz nagypapa adta el, és olyan szép legény, hogy valamennyi rozmaringos ablakból őt nézik a majlándi fehérnépek, de én ugyan rájuk se nézek, mert ne félj rózsám, ha te nem látsz is engem, én mindég látlak. Az Isten áldjon meg erővel, egészséggel, de a két pengőről, meg az én epedő szívemről felejtésbe ne essél.

Mint a villám futott szét a híre Bőrös János levelének, a nótárius úr olvasta el, hát el is híresztelte.

— Ahol ni, katonának állt be a Borly-fiú. Otthagyja a foga fehérét szegényke. Mert van is a golyónak esze? Lám, mivé fejlődik egy gonosz ember cselekedete. Mert bizonyosan afölötti elkeseredésében állt be, hogy mesterembernek adták.

Nagy szenzáció lett ebből. A sulyomi lányok még nótát is csináltak rá. Nem emlékszem már szórul-szóra, csak azt tudom, hogy magát a Lacit szólaltatták meg, mintha ő panaszkodnék :

Tudod-e drága nagyapám,
Hová adtál?
Véres rózsák ahol teremnek
Rózsának szántál.

Tudod-e drága nagyapám,
Mi az ebédem?
Pecsenyém lóbul,
Italom hóbul,
Ez az ebédem.

Tudod-e drága nagyapám,
Milyen az ágyam?
Jéghideg kővön
Egy durva köpeny
Ez az én ágyam.

Hanem iszen nem így volt ez versbe rakva, ahogy én írom, hanem sokkal szebben, úgy, hogy összebongtak a szavak a sorok végén, mint a csöngettyűk a lovak nyakán, én csak úgy nagyjában emlékszem és tudom, hogy gyönyörű és megható dal volt. Az öreg Borly is hallotta nem egyszer, mert csak éppen azért is fújták a szénagyűjtő leányok, hogy ő arra ment, de nem haragudott érte, legalább nem mutatta, csak egyetlen egyszer tört ki nagy haragosan :

— Ostoba libák vagytok! Van is ilyenkor Majlandban hó! Hó ugyan nem volt Milánóban, inkább a szokottnál is nagyobb melegük az olaszoknak, — mert a háború csakugyan kiütött Olaszországban is, bár ez csak olyan mellék-epizód volt; az igazi nagy hadjáratot a porosz király indította.

Nekünk egyébiránt meglehetősen közömbös volt. Egy háború, melynek nem lehet rossz kimenetele. Mert okvetet-

lenül megverik benne a németet. Vagy a mi saját németünket, vagy a másik németet. De mégis jobb volna, ha a mienket vernék meg.

Sulyomban mindez a legkisebb izgatottság nélkül esett meg. Balassa Antal báró hajtatott négyesen egy hétfőn éjjelkor Kékkőre a városból. Sulyomban a kastély előtt megállott, de már nem volt módja bemenni: kapu, ajtók becsukva; csak az Inokay ablakát zörgette meg, ahol világosságot látott.

Inokay, aki francia regényeket olvasgatott, kiugrott az ágyból, fölkapta a revolvert és az ablakhoz futott.

— Ki az? Mi az? Mit akar?

— Én vagyok, Balassa. Nagy hírt hoztam.

— Mi történt?

— Megverték minket — kiáltá be lihegve. — Vége Ausztriának. Fut a seregünk Königrätz alól.

— Áldassék érte az Úr szent neve! — felelte Inokay ájtatosan.

Szép világ volt ez. Az első föllélegzés. Mintha csak gonosz álmom lett volna az eddigi élet. Új hír jött reggelre, hogy Klapka seregével az ország határain betört. Hol vette, hol nem vette a seregét, de jön vele, és most már megint mindnyájunknak el kell menni. Mozogni kezdenek már a rögök is. Nagy dolog az, mikor egy egész nemzet reménykedik, vár valamit. Nem is tudja, mit. Csodákat. A falusi legény mustrát tart apja istállójában a lovak közt: melyikre illenek legjobban a nyereg? A kis parasztgyerekek ellopkodják az üres pálinkás hordókat és dobolnak rajtuk. Az arató lányok abbahagyják a Szűts Marcsa románcát és azt kezdik dalolni:

Jön már Kossuth, Klapka. Itt van már Horpácon.
Hamar a nyergemet, ott van a padláson.

Itt a vesztett csatákról a részleteket várják, Bécsben már tudják ezeket, — ott meg azt figyelik, hogy miként dobolnak a kis gyerekek az üres hordókon a falvakban. Félelmes hangot adnak azok ilyenkor. Azt mondják azok a hangok, hogy a legélesebb kardot nem solingeni acélból kell verni, hanem a népek szeretetéből. A Burg termeiben komoran sétál a császár és nem azon gondolkozik, hogy a hódítókkal kellene beszélnie, hanem a meghódítottakkal. Egy udvari tisztviselő kel titkon

útra Kehidára az öreg »tekintetes úr«-hoz, hogy a császár szeretne vele beszélni . . . és így szövődik a történelem olyan szálakból, amelyekre senki se gondol.

De azért Sulyomnak is megvannak a maga kis tragédiái.

Egy-egy öregasszony sírdogál a padkán, mely a napraforgós, muskátlis előkertben lapul meg a falnál. Ez annyit jelent, hogy valahol egy legény elesett. A kasznár úr, vagy maga a báró úr olvasta az újságból. Sokan megsebesültek, némelyek elvesztek a futásban. Ezekért is reszketnek itthon a családtagok. Katonalevelek jönnek, azokat az egész faluban széthordják az írástudók és felolvassák a kutaknál vagy a faluháza előtt, ahol nagyobb fajta gyülekezés vagyon. Ezek sokkal szebbek, sokkal érdekesebbek, mint az újságok. Hát bizony Tóth Pál is beleharapott a fűbe valahol Morvaországban. Sőt Bőrös Jancsit is derékon szakította egy kartács. Az se ír már többet levelet Juditjának. Hanem a kasznár Lacival meg mi történt? Azt írja Kazi István öreg szüleinek, hogy egy előörsi csetepatéban hat olaszt vágott le, olyan nagy virtus cselekedetet mutatván, hogy másnap maga Albrecht főherceg napi-parancsban dicsérte meg az egész ármádia előtt s azon melegében kinevezte hadnagynak. Bizony, hallja kegyelmetek, öreg szülém, az úr a pokolban is úr, könyvekben hízott elméjével többre megy mindenütt, mint mi szegény legények, ha megszakadnánk is a vitézségben.

A hír valónak bizonyult a lapokból is, hol »Egy magyar huszár bravúrja« címen volt leírva a Borly László vitézi kalandja. A báró maga vitte át a lapot a kasznárházba a vén gazembernek.

A gazdasszony azt mondta, nincs otthon.

— Hát hol van?

— Elszaladok érte — vállalkozott a szakácsné.

— Majd magam megyek, hol van?

— Megkövetem alásan, a kutyái közt.

A pajtában volt az ebek gyógyterme, az öregúr felgyűrt ingújjakkal, derekára kötött köténnyel dolgozott köztük, kötözgette a sebeiket, pemecselt velök olyan fontoskodással, mint egy nagy operateur; egy öreg szánnak az alja tele volt orvosságos üvegekkel, zsírtégelyekkel és mindenféle furcsa szerszámokkal.

A báró vidáman nyújtotta eléje az öreg »Pesti Napló«-t.
— Olvassa el — szólt mohón —, hogy mit művel az unokája.

— Olvastam már — felelte közömbösen.

— És ezt maga csak így mondja? Hisz ez nagy dolog! A fiú karrierje meg van állapítva. Ember lesz abból.

— Azért, mert hat embert összevagdalt? — kérde a kasznár gúnyorosan.

— Meg van maga bolondulva?

Az öreg Borly vállat vont.

— Könnyű hat emberen akár száz sebet vágni egy félóra alatt, de nehéz, méltóságos uram, csak egy sebet is begyógyítani. Itt látszik ezeken a kutyákon. Ezt a bundást már két hónapja gyógykezelem, s még mindig fáj a lába. Fáj még, Bundáskám? (Lehajolt hozzá, szeretettel simogatta.) Nagyon fáj még, szegénykém?

A báró fejet csóvált s elújságolta mindjárt a bárónőnek, hogy az öreg egy csöppet se látszott örülni az unokája sikerének, mert az hat embert összevagdalt, és hogy milyen gyöngédséggel gyógyítja az ebeket.

— Talán mégis van szíve — vélte Inokayné.

— Van annak ördöge, nem szíve. Pietista lett, ez az egész. Ami gyakori jelenség éppen a nagyon bűnös öregembereknél és a parázna múltú asszonyoknál, hogy életük alkonyán elkezdik a bibliát olvasni, a templomot bújni, a szegényeket istápolni, az erényeket prédikálni. Szóval, fölveszik az apostoli allure-öket, hogy most meg az Istent bolondítsák, miután már az emberek ellen eleget vétkeztek.

Borly Laci tehát hadnagy lett, de még ezzel nem ért véget a szerencséje. További hírlaprészekből, részint saját leveleiből még a következőket kell róla elmondani.

A főherceg egy nap Mantuához közel a Mincio balpartján ütött táborn s egy parasztházat foglalt el lakásul. A vidék délről nyitott volt, éjszokról ellenben hegyes, erdőborított.

Második éjjel, midőn a tábor már nyugovóra tért, a főhercegnek eszébe jutott, jóval túl éjfél táján, miután úgyse tudott aludni főfájása miatt, hogy egy kis sétát tesz a táborban, egy kis friss levegőt szí a csillagos éjben s megnézi az előrsöket.

Segédtsíztjtől követve, végigment a roppant alvó táboron. Csak imitt-amott pislogtak még tábortüzek, mint macskaszemek a sötétben. Az egyik tűznél egy fához támaszkodva egy huszártisztet vett észre.

Lépteit szándékosan arra irányozta. Kíváncsi volt, hogy a tiszt mért nem alszik és mit figyel.

A tiszt is észrevette a főherceget és szalutált.

A tűz amint reávilágított az arcára, a fővezér ráismert Borly Lacira, aki néhány nap előtt lett hadnaggyá.

— Ön még nem alszik, hadnagy úr?

— Nem, fenség.

— Talán észrevett valamit? — kérdé a főherceg.

— Igen, fenség, s éppen azon gondolkoztam, hogy felköltöm ezredesemet és jelentést teszek neki.

— Ah — szólt a főherceg meglepetve. — És mit vett észre?

— Igen gyanús dolgokat, fenség.

— Sapperlot, hadnagy, beszéljen hát.

— Attól tartok, hogy az ellenség a hátunkba jön és megíep az éjszaka álmunkban.

— Az lehetetlen! — mondá a főherceg elgondolkozva. — Hiszen az előőrseink fel vannak állítva és még eddig semmit se jelentettek.

— Mert még ők nem vették észre az ellenséget és az későn is talál lenni.

— De hát akkor miből szopja ön ezeket?

— A madarak sokasága röpül ki az erdőségből órák óta, pedig ezek a madarak aludnának, fenség, ilyenkor, ha az erdőben csend volna. Az erdőben hadtestek nyomulnak előre felénk s ezek verik fel a szárnyasokat.

A fővezér lábai a földbe gyökereztek.

— Sapperlott, önnek igaza lehet! — kiáltotta s maga is figyelni kezdett. Csakugyan hallani lehetett az erdő felől s annak monoton zúgásától megkülönböztetni az elütő rebbenés neszt: zsr, zsr, amit csak madárszárnyak suhogása okozhat.

A fenséges fővezér rögtön kiadta a parancsot a tábor fölbresztésére, s hogy harcra készen álljon.

Alig egy óra múlva visszatért éjjeli pihenő helyére, de még le sem ereszté fejét a vánkosra, mikor már az előőrsök

puskalövésai az ellenség közeledését jelentették. A támadásra kész sereg most már pozdorjává verte őket, s Borly László ezért a megfigyeléséért megint fölvarrhatott a dolmányára egy csillagot.

— Ha így fog haladni ez a fiú — mondogatták a táborban —, hogy minden héten egyet lép előre, egy esztendő múlva isten lehet.

Ehhez az epizódhoz a kiegészítő magyarázatot egy katonalevél adta meg, mely egypár hónap múlva megérkezett Sulyomra a kasznár úrhoz.

»Kedves nagyapka! (így szólta levél.) E soraimat Bécsből írom, ahol a Ringlottengasse 15. szám alatt lakom. Jó tágas udvari szobám van, tíz forint havonkint. Mindenekelőtt kezeit csókolom és bocsánatát kérem, kedves nagyapka, hogy híre-tudta nélkül otthagytam Disznósy uramat és a lakatosságot, de ez a pálya nem bírt kielégíteni, és a sors úgy akarta, hogy katona legyek. Ha megszorítottam ezzel a lépésemmel, talán vétkes vagyok az Isten előtt, de másrészt csak az ő szent akarata olthatott belém oly vágyakat, melyeknek ellentánni nem tudtam, s melyek a katonaéletbe vittek. Eddig, hála istennek, nincs okom panaszkodni, a szerencse kísért új pályámon, a golyó megkímélt s kitüntetések értek. Köz-katonából főhadnagy lettem rövidesen. Amiben az Istennek énhozzám való jószágát látom, és azt, hogy a nagyapa órája nekem szerencsét hozott. Mert mikor a Mincio mellett feküdtünk a táborban és egy éjjel egész tizenegyig inspekciós voltam, órámat a nagyapa meghagyása szerint, hogy azt pont fél tízkor minden este kitegyem a zsebemből, hogy nyugodt, vízszintes helyzetben legyen, s ne járjak vele, ösztönszerűleg gépiesen azon este is kitettem a mondott időben, mint ahogy általában mindazt teljesítettem és teljesítem most is az órával, amit akkor rám parancsolt nagyapka. Nem találhatom, miért mondta ezt vagy amazt, teljesítem, amit mondott. Ahogy aztán tizenegy óra után magam is le akartam hajtani a fejemet nyugalomra, egyszerre csak megtapogatom magam, hát nincs az óra a zsebemben (megijedek, hiszen az az egyetlen emlékem otthonról), halaványan emlékezni vélek, hogy kitettem valahol a zsebemből, de hol? Talán valamelyik tábor-tűznél, ahol megfordultam. Alkalmasint letettem szórako-

zottan a gyepre. Nosza, indulj Lackó, keresd meg az órát. Keservesen esik, de meg kell keresni. Kerestem, kerestem, szinte egész hajnalpirkadásig, amikor végre megtaláltam, de épp e keresés közben lettem figyelmes a közeli erdőség felhesszegetett szárnyasaira, amihez járult a fővezér váratlan megjelenése, akinek erről jelentést tettem (reményilem, már olvasta nagyapa az újságokból) s így léptem megint előre egy fokkal, amit, mert babonás vagyok, egyenesen az órának köszönök, vagyis annak, hogy a tanácsokat, melyek hozzá fűződnek, betartottam.

Csak azért nem írtam előbb, mert be akartam várni, míg a haragja kihül irántam. Ha már kihült volna, írja meg, kedves nagyapa, mert már nagyon szeretném látni. Ha ki nem hült is, szeretném látni. Kezeit csókolja

szerető unokája

László.

U. i. Én most a Feldmarschall Kapronszki adjutánsa vagyok.

Az éjjel nagyapkaról álmodtam. Hát a kastélybeliek mit csinálnak? Pistát csókolom, ő is írjon.»

Ez a levél csak fölfrissítette azokat a legendákat, melyek a gyermek főhadnagyról szálldolgáltak a mi vidékünkön. Na, ha abból nem lesz nagy ember, akkor megette a fekete herkenytyű az egész ármádiát. Íme, mit érhet egy kis megfigyelés! Ha az a fiú észre nem veszi a madarak röplését, Olaszországban is könnyen Benedeket fog az ellenség. Mert mind Benedek az — az Isten akárhová tegye őket. Egy félmillió Benedek. Hanem ebből a fiúból, majd meglássák, valami Savoyai Eugén ugrik ki. Hiszen Napóleon se kezdte jobban.

Voltak, akik ezt se hitték. Végre is nem minden kaparás származik oroszláncörömtől. És hát mit ért, hogy Olaszországban mi győztünk? Mit ártott volna, ha ott is elvesztjük a csatát — mikor a béke azért úgy lett megkötve, mintha elvesztettük volna? Velence, Lombardia az olaszé lett.

A professzor úr a gimnáziumban, ahol Inokay Pál báró és a nehézkes eszű Borly Pista tanult, ragyogó arccal jött be egy reggel az osztályba és a kék ceruzájával a mappán ki-

jelezte, ami Olaszország figurájából visszaszármazott Olaszországnak.

— Mars ki a csizmából!* — mondá, mintha a szegény Ausztriához intézné szózatát, s aztán felénk fordult és elmagyarázta a világra szóló fordulatot, kiéreztetve a szavak háta mögül, hogy Ausztria most már meglehetősen mezítláb van. Azt is kisejtettük, hogy bár ő húzta ki a lábát a csizmából, mégis a mi lábunk (a magyaroké) szabadult meg a szorítástól.

Jókedvében lévén, az egész óra alatt a custozzai és a königgrätzi csatákról mesélgetett, el nem felejtkezve arról sem, hogy ott messze a csatatereken is a főiskola egyik kiváló növendéke, Borly Laci tüntette ki magát a legjobban (bizony használhatta volna az eszét másra is), kiemelte a megfigyelések hasznát minden téren, ez lévén a tudományok tudománya, s miután ezeket elvégezte, kiszólitotta az első eminenszt, Inokay Pál bárót és a következő kérdést intézte hozzá :

— Mondd meg nekem ezek után Inokay, hol kel fel a nap?

Pali báró elgondolkozott a szokatlan kérdésen, minthogy növénytani óra volt, aztán így felelt meg hasonló ünnepélyes hangon :

— Sadovánál.

— Valde bene, fiacskám. Valde bene. Szeretnék megölelni e helyes feleletért. Csak egyben hibáztál. Königgrätzet kellett volna mondanod.

— Én Sadovát olvastam az újságban.

— Igaz, vitás a dolog ; a poroszok Sadovát mondanak, az osztrákok Königgrätzet, de én az osztrák pártján vagyok ebben.

Csendes, kedvetlen morgás futott végig az osztályon.

— Mert, hogy kit hol vertek meg — folytatá az ő profeszszoros humorával —, arra visszaemlékezni mindig a megvert az illetékes.

Tényleg felkelt a nap Königgrätznél. Rásütött a rögökre, a hangyák kibújtak alóluk, rásütött a koporsókra, a halottak feltámadtak, bevilágított a kulcslyukakon, a nyirkos börtönök

* Olaszország a térképen egy csizmához hasonlít.

megnyíltak, öreg, fakó írások, amelyek már nem értek semmit, bástyákká váltak és felvonó hidakká ; nyüzsgögni, mozgolódní, élni kezdett a nemzet.

De Sulyomra persze ennek is csak bágyadt visszfénye jut el. A falu csak falu. Mit lát az ebből az újjászületésből? A nagy halleluja-zengésből akkora lesz, amit a cserebogár szárnyverése is elnyom. Nincs itt se szózat, se fáklyafüst. Legfeljebb arról lehet egy kicsit sejteni az új érá, hogy a bíró uram bemeszelteti a sárga-fekete oszlopot, melyen ott áll a táblácska a maga primitív rébuszával :

Sulyom Helység

-zás tilos.

Hanem az már itt is valami, mikor egyszerre csak nemzeti-szín zászlók jelennek meg a házakon, mintha a fakó, füstös zsúpfedelekből nyíltak volna ki. Vajon megérik-e ezt a csodát a Kossuth-bankók, amiket a nagyapó tizenhat évvel azelőtt szintén oda dugott a zsúpok közé? Ma már rájok se tudnak akadni. Pedig hátha még eljön az idejük. Csak lobogj, lobogj öreg zászló, régen nem lobogtál; játsszál vele szellő, régen nem játszottál!

Hanem iszen, ha a szellő nem játszott volna is a zászlókkal, játszottak volna ók maguk eleget az emberi szívekkel. Két név volt rájok írva : »Éljen Inokay Gottfried képviselő-jelöltünk« az egyiken, Peszerényi Gábor a másikon.

Hja, ezek a zászlók! Bizonyára a legszebb hely a fehér közepük, ahová egy emberi nevet felírni lehet. Fölfelé már csak a történelembe visz az út, — de lefelé is mehetni. Innen pedig rendesen a hivatalos lapba kerül a név, az »Árverés« rovatba. Mert a fülemile-nyelveknél is, melyek egykor a Lucullus-lakomán szerepeltek, költségesebb eledel a választói nyelvek, az éljenek és a szavazatok. Már hatvanegyben is Inokay akarta fölléptetni a sulyomi kerület, de akkor Borly lebeszélte a méltóságos urat.

— Isten ments. Mit gondol a báró úr? Hisz az nagy költséggel jár. Nem bírjuk meg. A birtok nagyon meg van terhelve. Nincs pénzünk hozzá. De ha még volna is a választáshoz, nincs a Pesten való tartózkodáshoz. Ha csak egy évet töltene ott a báró úr rangjához illón a családjával, össze-

roppanna minden. Csőd lenne ennek a vége. Gondoljon az apró gyerekeire méltóságod.

Inokay engedett akkor az érveknek, meghökkent a következményektől és nem lépett fel.

Most megint felszólították a kerületben, és most már Borly is azt javasolta, hogy föl kell lépni.

A báró csodálkozott.

— Maga nyilván meg van bolondulva, Borly. Hiszen tudja, hogy a tönk szélén állok, hogy a fiamért, a leányomért a kosztot nem tudom fizetni, hogy már a helybeli mészáros húst nem akar hitelbe adni, s ennek dacára azt javasolja nekem, hogy lépjek fel. Miből, honnan vegyem a költségeket? Talán valami aranybányát fedezett fel?

— Hát hiszen éppen azért kell föllépni, mert nem fedeztem fel és mert a tönk szélén áll méltóságod. Ezt a helyzetet még csak úgy lehet ideig-óráig fenntartani, ha most megválasztják. A hitelezők lecsitulnak, sőt még a hitel zsilipjei is megnyílnak egy időre.

— De hát aztán?

Borly a vállát vonogatta.

— Ami »aztán« van, az már Isten dolga.

— És mi lesz szegény gyermekeimből? — sóhajtott a főúr, fejét gondterhelten lehorgasztva félkönyökére.

Ritkán voltak ilyen világos pillanatai. Menekült az effajta gondolatok elől, de ha megragadták, finom lelke összetört alattok.

— A gyermekei? Az szintén az Isten dolga, — mondta Borly szinte vallásos kenetességgel. — Ő fog azokról gondoskodni, a maga módja szerint. Sőt én azt tartom, hogy már gondoskodott is.

— Hogy érti azt?

A vén gazember zavarba jött, elvörösödött, mint a cékla.

— Úgy értem. . . hogy is érhetném másképp? Tudni-illik, hogy szavamot ne felejtsem. . . Mit is mondtam, hogy is mondtam csak? Igen, úgy értem, hogy a baroness igen szép, tehát férjhez megy.

— De kihez?

— Valami derék emberhez

— Hozomány nélkül?

- A derék ember nem keres hozományt.
- De hol van ilyen derék ember?
- Bizony nem mindig a grófok és bárók között.

Ilyenkor rendesen sóhajtott Inokay, kinézett az ablakon, a felhőkből képződő alakzatokat bámulta hosszan, majd így szólt :

— Rosszul hajtanak a kopók!

Ez volt a rendes szavajárása. Eleinte csak a birtokra vonatkozott, mely rossz termést hoz, később pedig magára Borlyra, a kopókra semmi esetre sem, mert azokat és a fajlovakat egyenként adogatta el, már nem volt egy sem.

Az adósságok egyre fenyegetőbb jellegben kóvályogtak a feje fölött, a hurok mindig jobban összeszorult a nyaka körül, — de azért csak múltak a napok és valahogy majd csak mindig lesz. Apró örömei most is csak úgy voltak, mint azelőtt. Nagy örömei pedig egy nagy úrnak soha sincsenek.

Ilyen apró öröme volt, hogy fia első eminens. Írták a professzorok, hogy milyen derék fiú. Ha még megvolnának a dominiumok, föl se venné, — de így egy pompás napot szereztek neki. Igaz, hogy új bánatot is, mert fájt a szíve, hogy meg kellett szüntetnie a mentort, akit eddig mellette tartott, s aki egyszersmind angol nyelvre tanította.

De hát a Gondviselés is vigyáz egy Inokayra, s nemsokára levelet kapott a fiútól, hogy egy angol nyelvmester annyira megszerette, minden héten ingyen ad neki két órát az angoltól, tovább gyakorolhatja magát, s ugyanekkor valami francia madame is megismerkedett a kis báróval, az meg sétákat tesz vele reggelenként s az öreg Dumas nyelvén csacsog vele. Csak aztán bele ne szeressen a lurkó! Ami azonban közelebről nem festett olyan veszedelmesen, mert a madame a hetvenedik tavaszban járt.

Így izmosodott szellemiekben a fiatal Inokay és ily apró szerencsék érték. Az öreg is tudott ezeknek örülni. A szegénység talaján jobban és sűrűbben tenyésznek a virágok.

De hát a fiú meg is érdemelte a sors kedveskedéseit. Pompás, szeretetreméltó fickó lett. Nem a régi oligarchák folytatása, hanem teljesen új hajtás. Olyasvalaki, aki egyenlő erővel akar versenyre szállni a társaival, hogy melyik a különb legény, ki vág nagyobb rendet az élet küzdelmei

közt? Szinte restelli, hogy ő báró Inokay. Jobban szeretne lenni Tóth János.

Mikor húsvétkor otthon volt, eljárt a parasztokhoz, bekukkantott a mezőn a csőszhöz, annak a kunyhójába, s engedelmet kért az apjától, hogy egy éjszaka ő is künn hálhasson, hogy milyen élet a csőszé, tudványó, igénytelen, szerény és mégis nagyratörő, mert amellet, hogy a paraszttal szóba áll, a múzsáknak is teszi a szépet. De már ez az ő legbensőbb titka. Erről csak Borly bácsi tud. Mert az utálatos vén gazembert csakis ez a gyerek szereti igazán. Csodálatos egy guszthus. Pedig azt mondják az emberek, hogy a gyerek ösztöne csálhatatlan, legjobban találja el, ki a jó barát, ki az ellenség. Ha tudná a szegény báró úrfi, hogy ez a vén ember tette tönkre a szüleit s földönfutóvá őt. Hanem annyi esze most még nincs. Egy nagy költői beszélyt kezdett komponálni a vizsgára, »Jurisics Miklós Kőszegen«, csupa gördülékeny hexameterben, s ha egy-két strófát kifaragott belőle, nyomban átszaladt a kasznárlakba, hogy az öregnek felolvassa, aki nagy barátja a versificatoroknak és a sánta kutyáknak (hanem a sánta hexametereket talán mégse szereti). Ilyenkor bezárkóznak, a szakácsné, aki a kulcslyukon nézeget be, azt beszéli, hogy az úrfi most is, mint kis gyerek korában, odaül az öreg ölébe s úgy olvassa fel neki egy papirosról a szavakat, melyek szépen pattognak, mintha bolhákat roppantana az ember.

Perkál Zsuzsa pletykája terjed a vidéken, mert olyan itt, ami a kastélyból jön, mint ami Bécsben a Burgból kiszivárog, minden bolondság nagy esemény.

— No, hát jó is — mondják —, hogy a kis báró költő lesz, mégpedig *emilyen*; mert már amolyan nem lehet, aminő az apja volt.

E pletykából az öreg báró is megtudja, hogy a fiú verseket ír. Még el is mosolyodik. Ártatlan foglalkozás. Úrnak se derogáló. Gróf Zrinyi is írt, Balassa Bálint is, Koháry is. Aztán a hősoket énekli, Jurisics Miklóst. Hát jól van, csak a vers is jó legyen. Ámbár majd kitudódik, elmegy a vizsgára, meghallgatja.

De biz azt sohase hallotta meg az öreg Inokay, mert a Palinak vagy elment a kedve a témától, vagy nem bírta

tovább szólni, jobb időre hagyta és a »Tavaszhoz« című poemát készíté a vizsgára, mely is rendes szokás szerint már a vizsga előtt egy héttel jelent meg a többi jelesnek ítélt vizsgai dolgozattal az önképzőkör lapjában, a »Korány«-ban.

Mindamellett a vizsga napján az egybegyűlt szülők előtt egy csomagot mutatott fel az igazgatótanár úr, dr. Bogdán Lukács, a következő szavakkal.

— Ismeretlen kézből egy csomag érkezett azzal a kívánsággal, hogy azt közvetlen a magyar költészeti dolgozatok felolvasása után nyissam ki s az abban foglalt kérelemnek eleget tegyek. Íme felbontom a csomagot.

Fölszakítván méltóságteljes nyugalommal a pecséteket, miután a csomag kioldózott, félénken fogta meg a szélét a mutató és a nagyujjával, mely a diákok szerint lapos volt, mert az örményeké állítólag lapos a kecske-nyúzástól, és azért fogta meg félénken és messze tartotta magától, hogy hátha robbanóanyag van benne, nagy súlya miatt nagyon gyanús volt. Valahogy ügyetlenül lefelé fordítá a nyílását, mire aranyok, valóságos új veretű körmöci aranyok kezdtek belőle ömleni s legurulni vidám csengéssel a hepehupás, repedezett padlóra.

Nosza, lón nagy bámulat és nagy ijedtség. Bogdán direktornak a cvikkerje is leesett az orráról. Nagy pocakja miatt képtelen volt lehajolni.

— Hamar nebulók, hamar, hamar! — kiálta. — Szedjétek fel!

A nebulók kiugráltak a padokból és hirtelen fölszedték az aranyakat. Bogdán úr egy csomóba rakta a katedrára. Gyönyörűséges sárga csikók, egy egész ménes! Mindjárt látszott, hogy száz darab.

Most ismét föltette szemüvegét és a kezei közt maradt papirosokból kihúzta az összehajtott levél formáját.

Néma csönd támadt, míg átfutotta, mindenki az ő arcát nézte.

— Igen különös — szólt most a tanár. — E levél azt tartalmazza, hogy e száz darab aranyat egy magát megnevezni nem akaró költészetbarát báró Inokay Pál »Jurisics Miklós Kőszegen« című imént felolvasott költeményének jutalmazására küldi.

A kis Inokay Pali elpirult, mint egy kisleány, aki bókot hall, száz és száz szem keresi, (ott ül az első padban elől), az öreg báró is jelen van a szülők közt s felvillanyozva kiált közbe :

— Sapristi!

Tölcseért csinál a tenyeréből, a füléhez tartja, s úgy hallgatja előre hajolva a többit.

— Igen különösnek mondom az esetet — folytatá az igazgató, szokott magyarázó modorában —, de mondhattam volna rendkívülinek vagy furcsának ; különös pedig először azért (s itt fölemelte a kecskenyúzó lapos hüvelykujját), mert a mecénások már ritkák, sőt nincsenek is, másodszer azért (a mutató ujját emelte fel), mert az aranyak szintén ritkák, sőt nincsenek is, harmadszor azért (kibökte a középső ujját), mert maga az Akadémia sem ad egy nyúlfarknyi verszetért száz aranyat, csak a hosszú színműveket szokta ekképpen jutalmazni, és különös főképpen azért (most már a gyűrűs-ujj következett), mert »Jurisics Miklós Kőszegen« című vers ma itt nem olvastatott sem Inokay, sem más tanítvány által, azért tehát. . .

A konklúziót akarta levonni, de megzavarodva pillantá meg, hogy még egy ötödik ujj is van a tenyere legvégén, minélfogva hirtelen visszarántá az elindított mondatot és kiigazítá magát.

— Vagyis ötödször azért különös, mert rendkívül különös, s ez okból felszólítlak, báró Inokay, nyilatkozz fiam, mit tudsz a rejtélyes dologról?

— Semmit — felelte a kis Inokay, illedelmesen fölemelkedve a padsor élén.

— Nem komponáltál ilyen című verset?

— Komponáltam, de nem fejeztem be.

— Nincs meg valahol a zsebedben a fragmentum? — kérdé a professzor.

— Nincs. Elszakítottam. Hanem a fejemben megvan.

— Az nem ér semmit. Meg tudnád-e mondani, ki küldte a száz aranyat?

— Fogalmam sincs róla.

— Hát mit gondolsz? Kié ezek után a pénz?

— Az enyém semmi esetre sem—felelte a diák önérzetesen.

Részint a helyeslés, részint a csodálkozás moraja hõmpölygött végig a klasszison.

— Miért nem?

— Mert a jutalom egy itt felolvasott »Jurisics« versnek szól, holott egy felolvasott Jurisics vers nincs.

— Valde bene, kisfiam. Hát kié mármost a pénz, ha nem a tied? No, ne habozz, mondd ki bátran, hogy a gimná. . .

— Nem a gimnáziumé, tanár úr — felelte pillanatnyi habozás után —, visszaszáll az adakozóra a rendelkezési jog.

— Helyes! — kiáltott fel a tanár nagy pátosszal. — Roppant helyes! Nekem se higgy. A logikának higgy. A józan okosságnak. A józan okosság a tanárok fölött áll. Sõt az igazgatótanár fölött is. Leülhetsz. Megfeleltél. Ember vagy a talpadon.

Inokay Gottfried diadalmasan dagadó mellel hagyta el az ódon iskola-épületet fiával, boldogabban, mint talán annak idején Első Inokay a Szentföldet, ahol a szaracénokon vett erõt.

— Úr vagy — mondá ottkünn, megszorítva a fiú kezét —, szépen feleltél. Hanem mondd meg nekem, ki küldhette azt a pénzt?

— Nem tudom, apa.

— Olyan valaki tehette csak — kombinálta idõsb Inokay —, aki tudott a versrõl. Hát ki tudott róla?

— Nem tudott róla egy lélek se, az öreg Borlyt kivéve.

— No, ez ugyan nem küldte a száz aranyat. Gondolkozz csak, hátha mások is hallották?

— Nem hallhatta azt emberi fül, hacsak a kosztadó gazdám, a Neuschlosser nem, mert hangosan szoktam felolvasni éjjel, amint egy-egy sorral szaporítottam, s õ a mellettem levõ szobában hált.

— Gazdag ember ez a Neuschlosser?

— Elég jómódú.

— Hátha õ küldte a pénzt?

— No, ez ugyan nem küldte — nevetett a diák.

— Miért ne küldhette volna?

— Mert egy szót se tud magyarul.

Hm. A báró hallgatagon lépkedett fia mellett, végig a nagy piacon, mialatt gondolataiba mélyedt. Különös föltevések nyargaltak agyán keresztül, néha egy-egy váll-

vonogatás, vagy hangosan kiejtett szószilánk jelezte, hogy két ellenkező gondolattal tusakodik. Ki tudja? Hátha! Ej, ej! Furcsa volna. De nem nem. Ami lehetetlen, lehetetlen. Ah, haj!

— Mondtál valamit, apa?

A báró összeresztent.

— Nem, semmit se mondtam, fiam, csak egy kicsit hangosan gondolkozom erről az esetről. Ilyen is csak egy Inokayval történhetik.

Ilyen beszélgetés és gondolatok közt tért be apa és fiú a »Zöld fá«-ba ebédelni, ahol, vizsgák idején, mikoron számos nagy úr gyűlt be a vidékről a fehér cipók városába, a híres Csutorásné szokott főzni, kinek ételei egy egész országrészben úgy emlegettettek, mint csodák. Csutorásné asszonynéni kastélyból-kastélyba vándorolt, ahol névnap vagy lakodalom esett, előre prenumerálva voltak rá a familiák, a messze Gömörből még Kismártonba is elvitte egyszer herceg Esterházy s egy ezrest adott neki naponként, mikor pedig állandóan akarta volna szerződtetni, a derék asszonyság, aki egy rimaszombati hentes özvegye volt, hidegen, gögösen utasítá el:

— Az nem lehet, instálom. Csutorásné nem főzhet egy familiának, Csutorásné az egész nemzeté.

Úton is volt ökigyelme jóformán az egész évben, hanem a vizsgák idején pontosan beállított a »Zöld fá«-ba. A »Zöld fa« volt az ő kedvenc orgánuma. Innen árad szét híre, neve, dicsősége az országba, szétviszik a mindenünnen összegyűlt urak.

Fölösleges mondani, hogy pompásan ebédelték meg, különösen a lúdgége-leves, meg a csirke volt remek, melyet Csutorásné a saját metódusa szerint »prézli« nélkül mártott be egyszer-kétszer forró zsírba és azután sütötte meg, külön a »rurá«-ban.

Ebéd után nagy ferbli kerekedett az urak közt, az extrában. Természetesen Inokay is leült játszani. Sőt ő indítványozta:

— Egy kis alkotmányos költséget szeretnék nyerni tőletek.

Eleinte nyert is, panaszkodtak a Szentmiklósyak, Ragályiak, Radvánszkyak, akik játszottak:

— Nagyon szomjasak lehetnek a választóid.

— Kicsi érdemeket borral kell megtoldani — tréfálkozott Inokay.

Délután vele volt a szerencse, este azonban elfordult tőle, s reggelre minden pénzét elvesztette, még a szép sárga négyesét is elnyerte egy Radvánszky. Az Isten is a tótokkal tart.

Hanem az azért mindegy volt, Inokay olyan egykedvű maradt, mintha babba menne a játék, nyugodtan felkelt az asztaltól reggel, egyet-kettőt nyújtózkodott a sok ülés után, aztán barátságosan megrázta a partnerek kezét.

— Mármost aztán még arra kérlek — szólta oda Radvánszkyhoz —, hogy tartsd meg a parádés kocsisomat is, mert nincs rá szükségem.

— Hogy-hogy? Hiszen a többi lovaknál is hasznát veszed.

Inokay keserűen mosolygott

— De nincsenek ám más lovaim. Hacsak azt a száz sárga csikót nem veszed, amit a fiam majdnem megnyert.

— No, hát csak vidd el most még a lovakat. Hiszen nem ereszthetlek innen világ csúfjára fogadott kocsin. Majd ideadod őket ősszel vagy télen, ha újakat veszel, addig otthagynom használatra.

— Majd bolond vagyok, hogy az én drága takarmányomon hizlaljam a lovaiddat — utasítá vissza az ajánlatot gavalérosan.

De abba mégis belenyugodott, hogy a fogaton most előbb hazamegy. Azután küldi el otthonról. Pompás útjuk volt, szép júniusi napon. Az apabáró valóságos akasztófa-humorban volt, az egész úton derülten beszélgetve a fiával, tele volt ötlettel, sziporkával, anekdotával. Amint azonban a kerületébe érkezett, a házakon lengő zászlók, melyeken az Inokay név kígyózott, mélabús hangulatba hozták. A kis Inokay szívét a lelkesedés dagasztotta ezektől, az idősb Inokayt az önvád mardosta. Pedig igen egyszerű pszichologikus tünet. Léha embereknél gyakran tapasztalni. Lefelé az örvénybe, a mélységbe bátran, elfásultan lépegetnek, sőt bizonyos nyegle virtussal, — de a mélységből fölfelé esik nehezőkre egyet lépni s elszorul a szívük, hogy immár milyen nagyot csúsztak le.

Kalapot lengettek a parasztok, a szérúkról, az Inokay-ház régi jobbágysai, meg az apró bocskoros nemesek a falvakon, a gyerekek éljeneket visítottak. A kovácsműhelyben, Darócon egy lovat patkoltató palóc-nemes elrikkantotta magát:

— Inokay Pozsonyba, Peszerényi puttonyba!

(Pozsony alatt, régimódiasan, a diétát értette ökgigyelme, puttony alatt a megbukást.)

— Szeretnek, apám —, mondá villogó szemekkel a kis Inokay.

Amivel aztán egészen elszomorította az öregjét, egy szót se szólt, csak a fejét horgasztotta le, néha meg elfordítá, talán azért, hogy egy előszivárgó könnyet töröljön ki a szemeiből.

— Mit ér már az nekem? — felelte egy mérfölddel odább.

Talán mindig ezen gondolkozott azóta. Az elhibázott életén. A tizenkét elátkozott esztendőn, amikor a magyar a maga sírját is megásta. Ha már nincs haza, minek van ő is? Pedig benne kellett volna élnie a hitnek, hogy a haza halhatatlan. Íme itt van a haza és hívja a hatalmas Inokayak sarját, hogy lépjen előre építeni, áldozni. De kit talál? Egy tehetetlen koldust, egy tékozlót, akinek maholnap mindenét ellicitálják. Hát előlépjen? Nem szemtelenség-e az?

Igazán fájt neki ez a népszerűség. Hagynák őt az elzúllás útján, egyet se szísszenne, egyet se mukkanna, de így kitört belőle a keserűség.

Fia próbálta szétbeszélni, de csak rövidesen felelt.

— Mit csinál a mama?

— Megvan.

— Hát az öreg Borly?

Kedvetlenül vont vállat.

— Az ördög tudja.

— Hát a Mici otthon van-e már?

— Igen, őt már a múlt héten hazahozta mamád a zárdából.

— Megnőtt?

— Rá sem ösmersz. Igazi nagylány.

— Hosszú ruhát visel?

— Persze.

— Szép-e benne?

— Minden Inokay kisasszony szép fiatalon.

— Talán már kérője is van?

Megint egy fájdalmas helyre ért a beszéd. A hozomány, a hozomány sikoltozott az Inokay lelke, mely tele volt ilyen sebekkel.

— Szamár beszéd — felelte mogorván.

Két emberből volt összetéve. Egy finom lelkületű, érzékeny, idealistából, akinek minden igazságtalanság fáj, amit másoknak okozott, és egy léha főúrból, akiről mindig mások gondoskodtak s aki minden akarat nélkül él egyik napról a másikra, a környezete mindent elszed tőle, mindent elfojt benne, csak a szenvedélyeit hagyja meg. Van ugyan véleménye mindenről, és okos véleménye, de lusta azt megformálni, mindig annak az akaratába öltözik, akivel legutoljára beszélt. A sulyomi Virgone zsidó jellemezte legjobban: »A méltóságos úr mindig vagy túlkorán jön a vasúthoz, vagy lekésik, mert másoktól kérdezi meg, hány óra, ahelyett, hogy a saját zsebébe nyúljon, ahol a legpontosabb kronométer óra ketyeg.«

Hogy ím hazafelé közelgett — az éjjeli kártyaveszteség is bosszantani kezdte, egyre levertebb lett, s mikor végre egy kanyarodónál előbukkant a kastély bádogtornya s mellette — mint egy meglapult cserebogár — a kasznár-lak barna zsindelededele, félenkség fogta el, hogy mit fog mondani Borlynak, mikor majd reggel útnak kell indítani a négyesfogatot az új tulajdonosának. A fogat olyan, mint a mindennapi kenyér, minden percben szükséges, és neki azt kell mondani: elkártyáztam, nem az enyém többé. Hiszen úri tempó — ha aztán egy ménes van otthon, de haj, mit mondjon ilyen esetben Borlynak?

Hiszen talán a báróné is megkérdezi, elhalványodik és sírni fog titkon, ahol senki sem látja, de ez mind nem olyan borzasztó, mint mikor a vén gazember rámeresztli a szemeit, ahogy azt előre elképzelte, gúnyosan, mélabúsan: »Hát már most min parádézunk a kerületben?«

Keresztül-kasul, zagyván kergették egymást a keserű gondolatok, majd szétlökték a koponyáját, mely lüktetett a halántékoknál. Ej, mit, hadd törjön, ami törni való. Hiszen minden oldalról repedezik már az egzisztencia. Az árverések az ingatlanokra is ki vannak tűzve, csak a vén gazember

tudja még őket elodázni mindenféle furfangokkal — jele, hogy még mindent el nem lopott. A négyese miatt is bizony csak azért fog haragudni, mert ha ő adhatja vala el, ~~ez~~ ^{ez} kis polgári hasznot csinálhatott volna magának. És végre is ~~ez~~ ^{ez} alterálja őt a kasznár? Hát tartozik ő neki felelősséggel? ~~Ernye~~ ^{Ernye}, de bohókás gyerek vagyok — biztatta magát a báró. Főlkárogott hangosan, vidáman. — »Félek a saját kasznáromtól.« Rajli csodálkozva nézett körül.

— Min nevensz, apa?

— Valami furcsa jutott eszembe.

Úgy volt, mint mikor az ijedt ember éjjel egyedül füttyülni kezd, el akarván magával hitetni a füttyüléssel, hogy nem fél. Tüzelte magát Borly ellen. A vén kutya az oka mindennek. Ő vitt be ezekbe a bajokba. Az ő lopásai, pusztításai. Versenyeztünk egymással. Siettem költeni, hogy neki ne maradjon. Ő pedig sietett lopni, hogy megelőzzön. De végre is én az enyémet költöttem.

Szinte vigasztalására szolgált, hogy egy nap minden össze fog roppanni, minden, minden, de legalább Borlytól is megmenekszik. Borlytól? Lehetséges-e, hogy Borly ne legyen? Nem bírta elképzelni azt az állapotot magára nézve. És végre is, mit ér az efféléken tünődni? Az bizonyos, hogy még most megvan Borly, és hogy holnap reggel a fogatot el kell küldeni Radvánszkyknak, és hogy Borly furcsa szemeket vet akkor órá, és hogy ehhez képest a keréketörés is kisebb kín, talán sziszegés nélkül kiállaná, de ezekben a szemekben, babona vagy nem babona, de úgy érzi, mintha az ősök szemrehányó tekintete meredne rá, és az valami szörnyű... szörnyű. . .

Hess! Megcsikordul sarkaiban a két kőoroszlános oszlop között az ónos kapu. Hess, gyötrő aggodalmak, szívet fojtogató gondok! A hintó begurul az udvarra, Mariska baronesz a mamájával már ott állnak a lépcsőháznál kipirult arcokkal, repeső örömmel. A vén komondor, az Ipoly, fel akar ugorni kis gazdájához a hintóba. A cselédség is előkullog, ki az istállók, ki a kertészlak mögül, az ifjú urat látni. Jaj, hogy megsoványodott szegényke!

Aztán jönnek az ölelések! Hát hogy vagy? Hogy meg-nőttél! Jézus, Mária! Nagy melegetek volt. Éhes lehetsz,

szívecském! Csupa por vagy, lelkem! Hamar adjatok egy keféte. De talán mégis ennél hamarább. Gyere, terítve van! Hamar az ételket, kulcsárné!

És néztek, nézik, csókolják, nem tudnak a gyerekekkel betelni. Tán így megy ez itt is. A nagy urak is csak emberek.

Ők benn azután megindul az ezer meg ezer kérdezni való. Először a fontos dolgok, a bizonyítvány, hogy milyen volt a vizsga, azután a Pali kérdezősködik az otthoni dolgokról, nagy-e már a »Vicke« (az agár), megvan-e még a kis farkas, akit tavaly fogtak az erdőben, s nem történt-e valami baja a papagájnak, és hogy mi újság a faluban?

— Bizony nincsen itten semmi újság. Micsoda újság is lehetne Sulyomban?

— Hát az öreg Borly hol lehet, hogy nem mutatja magát?

— Az öreg Borly? Az most beteg.

— De csak nem fekszik? — kérdezte a báró mohón.

— Ágyban fekszik, sőt orvos is jár hozzá — felelte a báróné.

— Ejnye — szólt megkönnyebbülten a báró. — Hát mi baja történt?

— Én bizony nem is tudom. A Johann tudja a részleteket, ővele volt, mikor feldőltek.

A Johann éppen a feketekávét hozta be egy tálcán, a báró tehát ő hozzá fordul:

— Mi baja a kasznárnak?

— Bort vittünk Lázonyba a választóknak, s átmenve a Berkenyés patakon, bedőlünk a vízbe, a kasznár úr valahogy a koci alá került, úgyhogy megnyomta egy kicsit az oldalát.

A komornyik elbeszélte aztán, hogy a kasznár úrnak nem annyira a feldőlés ártott, mint inkább az, hogy azonmódon vizesen, lucskosan megint a szekérre ült és elment a pincébe, — holott ilyen esetben az első regula hazamenni, és pedig nem lépésben, hanem szaladva a kiizzadásig, hogy otthon száraz ruhát váltson az ember; ő maga (a komornyik) így is tett, de a kasznár makacs vén ember, aki mindent jobban akar tudni; pedig a pince a maga nyirkosságával a legveszedelmesebb hely ilyenkor.

— Hát mi dolga volt a pincében?

A komornyik megszeppent, ötölt-hatolt, kereste a szavakat.

— Te valamit takargatsz.

— Nem merem jelenteni, kérem alásan.

— Mit félsz? Nem eszlek meg.

— A hordó, amit a választóknak kellett elvinni, a feldőlésnél összetört, és a bor, kezét-lábát csókolom, befolyt a patakba. DS11

— A patak pedig kiitta — fejezte be a báró nagyúri közömbösséggel.

— A kasznár úr új hordóért ment a pincébe . . . Mindjárt mondtam neki akkor: Nagy baj lesz ebből, nemzetes uram, olyan tüdőgyulladást szed fel, majd meglássa, hogy fűbe harap tőle. És ehol van, ni.

— Tüdőgyulladást kapott?

A báróné, aki egy almát hámozott, letette a kést.

— Igen, Gottfried, az öreg rosszul van. Éppen az imént járt itt az orvos. Azt hiszem, meghal.

— Miből gondolod? Az orvos mondta?

— Nem éppen. Inkább a beteg magaviselete ébreszti bennem ezt a hitet.

— Elmehetsz — mondja a báró a komornyiknak. — Hozd el a csibukomat! (Majd a bárónéhoz fordult.) Önkívületben van?

— Nincs, észnél van; beszél, intézkedik és ír. Vagy legalább egész délelőtt írt a gyúródeszkán, amit a dunyhájára tettek.

— Nem is hal az akkor meg. Pedig nem bánám, ha meghalna — jegyezte meg a báró mogorván —, legalább megszabadulnánk tőle.

— Gottfried, Gottfried! Hogy lehetsz olyan rossz szívű, olyan kereszténytelen!

— Tolvaj volt. Tönkretett bennünket.

— Megengedem, sőt magam is azt tartom, hogy gonosz, ártalmas ember volt, de a halál mindenért kiengesztel.

— Ne féltsd még. Sőt azt mondom, nincs is tüdőbaja. Vagy ha van, abba se hal meg. Mert ahogy én ismerem, míg az én tudóm megvan, addig ő nem a magáéval lélegzik.

— Eredj, ki nem állhatom az ilyen rossz vicceket.

— Hát ugyan honnan veszed, hogy meghal?

— Onnan, hogy ő maga érzi a végét.
— Miből látod ezt, ha az orvos semmit se szólt?
— Abból látom, hogy délelőtt hazasürgönyözte az unokáit.

— A főhadnagyot is?

— Azt is.

A baronesz, aki egy divatlapot nézegetett, összerendezte a kezét, és egyszerre arca elé emelte a sustorgó papírlepedőt; bizonyosan a pirulást akarta eltakarni.

— Hazahozhattuk volna szegény Pistát — szólt közbe Pál báró megdöbentő komorsággal.

— Hát Pista nem jött veletek? — csodálkozott a báróné — azt hittem, leszállt a kasznárlaknál.

— Ő szupplikálni ment az idén.

— Mi az a szupplikálás? — kérdezte a báróné.

— A protestáns iskolákban van az, mama. A protestáns iskolák szegények, a diákjaik is szegények. A legszegényebb diákjaik a vakációban felosztják egymás közt az országot s kúriáról kúriára mennek pénzt kéregetni a kabátos emberekhez az iskolájukra. Vig élet jár ezzel, sok kaland, sok jó tapasztalat, és a gyűjtött pénzecskéből is egy kis percent. A diák, mint a tücsök, összegyűjti nyáron a télire valóját.

— Szegény teremtések! — sóhajtott föl a báróné, megcsókolva fia homlokát.

— Sajnálod őket, mama?

— Sajnálom.

— De miért?

— Mint ahogy sajnálom a kis csikót, mikor a paraszt idő előtt hámba fogja. Te talán nem sajnálsz?

— A csikót igen, de a diákokat nem... Sőt magam is szegény diák szeretnék lenni.

A báróné ajka veszedelmesen kezdett mozogni, görbülni mindenféle szögletekre, ami nála a közeli sírást jelentette, s csakhamar elő is törtek a könnyek szeméből; átfogta a fia nyakát, szívéhez szorította őt, s lehajtván a deresedő fejét, a fiú szőke hajában törülte le a könnyeit.

— Oh, fiam, fiam, ne kívánj ilyet — rebegte zokogva —, mert hamar beteljesedhetik.

A fiú fülébe súgta :

— Engedd meg, mamuskám, hogy meglátogassam Borly urat.

— Eredj, fiam. Jól teszed, ha elmégsz. Látom, jó szíved van.

Az öreg báró nem állhatta az asszonysírást. Kiment csibukjával a verandára, ahol belevetette magát a piros nádszékbe és nézte az úszó fehérket az égen, melyek nyugat felől gyülekeztek. Sajátságos lehangoló érzés vett rajta erőt. Valami rejtélyes, félemlítő csend honolt a természetben. Az ispánlak felől különös, hátborzongató kutyavonítás hallatszott. Az öreg Borly beteg kutyái. Talán tudják, hogy a patronusuk haldoklik. Ki nem ment az eszéből. Mégis csak furcsa lesz, ha már az öreg Borly nem lesz. Nem is hinné az ember, hogy mennyivel üresebb lesz a világ Borly nélkül. Próbált valami egyébre gondolni. Hiszen végre is nem nagy eset. Hetven éves ember odavaló. Aztán sok becsületesebb embert akasztottak már fel, akiket senki se sajnált. Ej, egy eltaposott hangyáért is nagyobb kár. Próbált valami egyébre gondolni. De a felhőfoslányok olyan szeszélyesen gömörögtek, alakultak, hogy vagy egy csomó koporsó úszott az ég peremén, vagy maga az öreg kasznár lovagolt egy kecskén vagy sárkányon.

— Johann! — kiáltá az udvaron őgyelgő kormornyikra — gyere csak ide.

— Parancsoljon a méltóságos úr.

— Eredj le a pincébe, van ott a balszögletben néhány palack tokaji eszencia, hozz fel egyet a kabátod alatt és vidd el a kasznárnak, de ne szólj semmit a bárónénak.

— Értem.

— Mert nagyon restellném előtte.

A kasznárra csakugyan ráfért az életet adó nektár, mert már csak hajszálon lógott benne az élet. Nagyon átfázott, nagy bolondot csinált, hogy a feldőlés után még mindig elvitte Lázonyba a hordó bort a választóknak. Pedig már akkor is beteg volt, mert a kocsiból kiugorván, régi begyógyult sérve fölszakadt, megújult és fájni kezdett, de ő csak tartotta magát és elvitte a bort, együtt ivott a választókkal, lelkesítő beszédeket tartott nekik, hanem estefelé hirtelen elzöldült, kitört rajta a borzongatós hideg, rögtön haza kellett szállítani.

A sulyomi doktor (mert okos asszony Perkálné, mindjárt elhívatta) tüdőgyulladást állapított meg, s nosza, lett hirtelen sürgés-forgás és szaladgálás. Eredj, Zsuzska, jeget kérni a méltóságos bárónétól! Szaladj, Gyurka fiam, (az ostoros gyerek volt Gyurka) piócákat fogni a nádas tóhoz. Éjjelre egy kis könnyebbséget érzett, a láz is engedett a harminckilencből, reggel felé elszunnyadt egy picinykét, de közben egyre beszélt álmában. Perkálné, aki jeges borogatásokat rakott rá, azt mondja, hogy a kis báróval beszélgetett folyfónosan. Oda ne adja a száz aranyat az öregnek. Menjen rajta utazni! Aztán úgy tett, mintha lovakat hajtana, csettentett a szájával, kezével a gyepelőt látszott tartani, szóval összeálmódott prücsköt-bogarat.

Reggel nagyobbodott a láza, szemei homályosulni kezdtek. Perkálné megkérdezte gyöngéden, nem kíván-e valamit?

— De igen, sürgönyözök az unokáimnak, látni szeretném őket, hadd vigye be egy lovas ember a városba.

— Hát egyebet nem kíván-e?

— Ugyan, mit kívánnék még? — kérdezte csendesen.

— Talán papot?

— Papot nem. Hanem tudja mit, Perkálné, adja ide a pipámat még egyszer.

Az orvos pipázva találta, összecsapta csodálkozásában a kezét, mire a beteg elmesélte, hogy egyik ősét, Borly Tamást karóba húzatta Heister a Rákóczi-időkben, s az így karóba húzva is a borzasztó kínok közt pipázott. Családi nyavalya ez a Borlyaknál.

Tiszta eszénél volt szinte egész nap; papirost kért és a gyűrődészkát a dunyhára téve, megfogalmazta a sürgönyöket unokáinak, jegyzeteket csinált, mindenféle számadásokat végzett, déltájban azonban nyugtalan lett s minden szekérvégzésre fölzavarta Perkálnét:

— Talán a kis báró jön. Nézzen csak ki, Perkálné!

Türelmetlenül várta Pál bárót, panaszkodott, zsörtölődött, hogy már itt kellene lenniök, hacsak valami bajok nem esett útközben. Váltig ezzel foglalkozott, úgyszólván velök utazott szellemileg, most körülbelül Pákonyán vannak, itt etetnek, most indultak el, Majornokon itatnak . . . nem lehetnek már nagyon messze.

Perkálné misékre járó ájtatos asszonyszemély lévén, titokban mégis elküldött a papért, ki tudja, mi történhetik, a nemzetes úr lelkére, úgy gondolta, bizony ráfér egy kis reparáció, de hogy csak úgy nyisson be a plébános úr, mintha látogatni jönne, a minisztráns-gyereket a szent szerekkel hagyja egyelőre kívül.

Főtisztelendő Malinka János úr megértette a dolgot és úgy jött, amint Perkálné mondta.

— No mi dolog az, kasznár úr? Mit látnak szemeim?

— Már engem visznek — mondá a kasznár egyszerűen.

— Ej, annyira talán mégse vagyunk.

— Paratus sum — felelte a beteg nyugodtan.

— No, ha paratus, annál jobb, akkor aztán tisztuljon meg a bűnöktől is. Jó vadász szárazon tartsa a puskaporát, jó keresztény tehertől mentesen tartsa a lelkét. Nem kívánja fölvenni a haldoklók szentségét?

— Nincsenek bűneim — felelte.

— Senki se tiszta ezektől — szólt a pap szigorúan.

— Én az vagyok — mondá a beteg önérzetesen.

Malinka úr meg nem állhatta, hogy hátra fordulva, oda ne szóljon halkán Perkálnénak :

— No hallja, ez már mégis nagy szemtelenség.

Nem használt semmi rábeszélés, a Perkálné rimánkodása, nem vette fel az utolsó kenetet. »Aludni akarok«, szólt, és mint egy pogány, a fal felé dőlt. Majd az a vágya támadt, hogy a Mici bárókisasszonyt szeretné látni (hogy ugyan mire való az?) Perkálné átment a kastélyba, megvinni a méltóságos bárónénak a beteg kívánságát, ki is beleegyezett, hogy a baronesz oda menjen (de a bárónak nem szabad róla tudni). Mariska tehát elindult Perkálnéval s útközben egy piros rózsát szakított a parkban s azt a kezében himbálva lépett be a beteg szobájába, hol a leeresztett zsaluk miatt félhomály volt.

A beteg felrezzent a szoknyasuhogásra és félkönyökére próbált emelkedni.

— Ki az? — kérdé gyenge hangon.

— Én vagyok itt, Borly úr.

— Ah, eljött a kisasszony. Köszönöm, hogy nem félt eljönni.

— Dehogyan félted. Mért félted volna? — szabadkozott Mariska. — Egy rózsát hoztam magának.

Az öreg elmosolyodott.

Mariska pedig egész bátran odalépett az ágyhoz és letette a rózsát a paplanjára.

— Milyen szép — mondá az öreg a rózsát nézegetve, majd reszketeg kezével utána nyúlt, megfogta, megszagolta, de már nehéz volt tartani, kiesett az ujjai közül a mellére. — Perkálné, Perkálné!

— Itt vagyok, nemzetes uram.

— Ezt velem fogja eltemetni. Így legyen a mellemen a halálom után is. Érti-e, Perkálné?

Perkálné zokogni kezdett. Mire a baronesz szemei is megteltek könnyel, mert a sírás is ragadós.

— Ne sírjon, kisasszonyka — szólt a beteg —, jól esik nekem, hogy sír, de minek az? Nincs énrajtam semmi megsiratni való, tessék elhinni. Ami pedig magát illeti, Perkálné, most már menjen ki!

Perkálné engedelmeskedett.

— Jöjjön kérem közelebb, lelkem kisasszonyka, mert az a vén béka bizonyosan hallgatózik a kulcslyuknál. Valami eszembe jutott, amit elfelejtettem felírni, s amit a kisasszonynak most már csak élőszóval mondhatok meg, mert már nem bírja kezem az írást, de figyelje meg pontosan, jól teszi, ha otthon följegyzí magának. No, jöjjön hát, még közelebb!

— Hiszen itt vagyok már, Borly bácsi.

Az öregnek láthatólag jól esett a »bácsi« szó, lázas, zavaros szemeiben zöldes fény csillant meg, majd behunyta azokat:

— Budán a Páva-utcában egy telkem van — susogta az öreg —, ezen a telken van egy nyitott félszer-féle, a félszer hossza tizenkét lépés, szélessége hat lépés. Éppen a közepén, ahol a hosszúság akármelyik széléről eléri a hatodik, és a szélesség a harmadik lépést, el van a földben ültetve valami. Érdekes kis fészék, majd meglássa. Ami benne van, magáé — az esküvőjére ajándék... a Borly bácsi ajándéka ezért a rózsáért... El ne felejtse, baroneszka.

— Nem, nem — ígérte mohón a bárókisasszony, csakhogy már szabaduljon. — Isten áldja meg, Borly bácsi! Ne ijesszen engem, úgyis tudom, nem lesz semmi baja.

S kifelé szaladva a szobából, amint nagy szelesen föl-
libbent a fehér lepedőt, melyet a legyek inváziója ellen akasz-
tanak az ajtókra a falusi kisurak, szemben találta a doktort.

— Nos, hogy van a beteg? — kérdé a nevezetes férfiú
halkan.

— Azt hiszem, félrebeszél. Olyan csodálatosakat mondott
valami budai telekről, ott egy félszerről a . . . Nem lehet azt
érteni.

— Adott neki egy kis tokajit? — kérdé az orvos a
pitvarban szomotyoló Perkálnétól.

— Nem adtam, kérem alásan.

Az orvos felhúzta szemöldjeit.

— És miért nem adott neki?

— Mert nincs tokaji borunk.

— Hát mért nem szólt? — mondá a bárókisasszony. —
Hoztam volna én neki.

— Az Isten is megáldja, édes drágám — hálálkodott
Perkálné.

Mariska hazafutott, hol a kis báró megérkezésének
örömére éppen fel volt bontva egy palack tokaji eszencia.
Jószerecsse, nem volt az ebédlőben senki, nosza hamar
keresni egy fölösleges poharat, de a pohárszék helyett nagy
zavarában az ősi ezüst griffekkel kivert szekrényt nyitotta ki,
történetesen benne van felejtve a kulcs, s ott a csodálatosan
hazakerült arany billikomokat pillantja meg. No, ez éppen
jó lesz, fedele van, tehát ki nem csordul belőle útközben a
bor, elviheti a kötény alatt, senki se tudja meg. Legott utána
nyúl a kisebbiknek, melyen a Mátyás és Beatrix arcképe van
kivésve, megtölti a palackból, de most mit csináljon a palack-
kal, hogyan pótolja a hiányt? Ej, hát mire való a víz? A palack-
ra rá van írva: »1850. termés.« Úgyis rossz esztendő, elfér
még rajta ez a kis gáncs a többi mellett.

A baroneszka elvitte a bort, de a parkon keresztül-
szaladva, meg nem állhatta, hogy kíváncsiságból föl ne
menjen a dombra, ahol egy veres fedelű gloriette állt, innen
szétnézve megpillantotta a kígyózó országúton a malom
fűzfái irányában a négylovas fogatot. »Jön már a Pali, jön
már a Pali« — kiáltozta gyerekesen, s sietve berohant a
kasznárlakba s átadta Perkálnénak a billikomot.

— Itt van ni, fogja, Perkálné, a pohárért majd eljövök én magam. Jön már a Pali!

— No, hála istennek, mert a nemzetes úr is nagyon várja.

Mariska visszaszaladt, hogy ott legyen a megérkezés első perceiben. Mert a legnagyobb öröm is csak olyan, mint egy köcsög aludttej, hogy csak a tetején van egy kis vékony réteg tejfől.

Perkálné pedig bevitte a bort a betegnek és mindjárt most az orvos jelenlétében elkezdte kínálni.

— Nem iszik egy kis tokaji borocskát, nemzetes uram? Az öreg tagadólag rázta a fejét s oda se nézett.

— Nem kell. Hagyjon békét, Perkálné.

— Meg kell inni — parancsolta a doktor.

— No, ugyan. Csak egy picinykét, nemzetes uram. Jaj, be finom, jaj, be jó. (S csettentett a nyelvvel Perkálné, mint ahogy a gyerekeket szokás ilyesfélékkel rávenni.) Az a kis angyalka hozta, a baronesz. Olyan ez, mint a manna. Meggyógyul ettől a halálos beteg is. Majd meglássa, milyen erős lesz mindjárt, még talán fel is kel mindjárt. Aztán micsoda gyönyörű kancsóban van, csak a király iszik ilyenből.

De már a kancsóra fölpislantott az öreg, nézte-nézte a meredt, zavaros szemeivel, fölemelte a fejét s izgatottan kalimpált remegő karjaival, s lassankint fölismervén azt, élettelenül rogyott vissza párnáira a rémület hörgő kiáltásával:

— Az arany pohár, az arany pohár!

Azontúl nem nyerte vissza öntudatát. Mikor délután eljött a kis Pál báró, már nem ösmerte fel.

— Pedig hogy várta, milyen nehezen várta a méltóságos úrfit. Tízszer is tudakozódott utána napközben. Bizonyára mondani akart valamit.

— Istenem, istenem! — sopánkodott Pál báró, a könnyes szemeit törülgetve. — Én reménylem, hogy még jobban lesz. Ugye elküld értem, Perkál néni, ha magához tér?

— Oh, dehogyan nem küldök, édes szívem.

Este maga az öreg báró is beosont a kasznárházba megnézni, de őt se ösmerte már fel a vén gazember. Ott volt

az orvos és a plébános is, akiket ismételve elhivatott Perkálné. Az egyiket, aki visszatartsa ezen a világon, a másikat, aki ellássa útravalóval a másvilágra. De biz az nem reagált egyikre sem. Ott úszott ő már a bizonytalan vizeken és inkább volt már a túlsó parton. A melle szörcsögött, a szemei beestek és az arca is megváltozott.

— Félek — mondá a doktor —, hogy a gyulladás átment a tüdő balszárnnyára is.

— Meg lehet-e még menteni ? — kérdé a báró, aggódón lesve az orvos választát.

„Az orvos vállat vont.

— Most már az Isten kezében van — felelte az orvos németül.

— Mit mondott ? — kérdé halkan Perkálné a tisztelendő úrtól.

— Hogy nagyon rosszul áll a dolga — fordítá le az Isten szolgálja az orvos szavait, meglehetősen szabadon, de híven.

— Mentse meg kedves doktor, ha lehet — lágyult el a báró —, a legjobb két tehenemet küldöm el önnek aján-dékba.

A doktor gyanúsan mosolygott; ő már tudta, hogy azoknak a tejéből nem köpül vaját a doktorné. Csak a „miért lehetett még érdekes. Hogy ő miért gondolja? Azért nem köpül-e, mert a tehenek hatóságilag le vannak foglalva és elárvereztetnek, vagy azért nem köpül, mert a vén gazembert már nem lehet megmenteni?

— Ma éjjelre várható egyébíránt a krízis — dohogta dodonai arculattal.

Az éj be is köszönt. Csak olyan volt, mint a többi éj. Csillagok ragyogtak fent az égen, pásztortüzek égtek az erdőszéleken, békák brekegtek a mocsarakban, vidám kurjongatások verték föl a csöndet a mezőkről, hol lovaikat legeltették csintalan parasztlények, milliárd élőlény nyüzsgött-mozgott, cirpelt, sustorgott a park füvei közt — talán több élő féreg és parazita van csak egy fán is, mint ahány ember a világon —, a kakasok megszólaltak éjfélkor és hajnalban, éppen úgy, mint mindennap, csak a beteg kutyák üvöltöttek, vonítottak most hangosabban a kasznár betegápoldájában, s mikor kibukkant virradat után a nap, friss, édesen csiklan-

dozó sugaraival bevilágítván mindenüvé, a kastélybellakók mindent abban a rendben találtak, ahogy tegnap vagy tegnapelőtt, kivéven, hogy Perkálné, aki máskor ezidőtájtban a kávé t pörkölte vagy főzte, úgyhogy annak illata átszűrődött a park fáin, és messze szállt, szállt a szűz reggeli levegőben, most a kasznárlak küszöbén sírdogált, mély keserűségét, ha valakit a kerítésnél megpillantott, hangos szavakba öntve :

— Oh jaj, oh jaj, kire fogok én ezentúl mosni?

— Csak talán nem halt meg a kasznár úr? — kérdé Gyuri, a gulyásbojtár.

Ma ő kelt fel elsőnek, s nem ok nélkül. A kasznár úr dohányját akarta egy kicsit megdézsmálni, mely az ablaka alatti belső kertecskében növekedett. Még ugyan zsenge dolog ilyenkor, de a krumplilevélnél mégis jobb. S íme, már ébren találja a vén áspiskígyót.

Perkálné csak a fejével intett, hogy meghalt.

— És mikor halt meg? — kérdé egykedvűen a bojtár.

— Most egy óra előtt — nyöszörögte Perkálné.

— Ejnye, a kirielejszomát — fakadt ki csodálkozva, mintha nem az volna a lényeges, hogy meghalt, hanem az, hogy egy óra előtt halt meg. — Furcsa ez a világ — tette hozzá elgondolkozva —, hogy egy ilyen nagy ember is elpusztulhat. Szinte hihetetlen. Mit szóljon aztán az ilyen magunkforma ember, ha éri is valami?

Gyurka rögtön beszaladgálta az urasági portát a szomorú esettel.

— Meghalt a kasznár — mondá a kocsisnak, aki a lovakat vakarta.

— A kasznár letette a kanalat — újságolta a kocsis, betekintvén a tehenistállóba is, ahol Borcsa szolgáló a teheneket fejte.

Borcsa szolgáló bevitte a hírt a belső szobákba, ahol a szakács a reggelit főzte.

— No, bezzeg a kasznár is elment már deszkát árulni Földvára.

A komornyik a reggelivel, melyet rendszerint az ágyban költött el a báró, együtt tálalta fel az éj eseményét.

— A szegény nemzetes úr beadta a kulcsot.

S míg így ment a hír fülből-fülbe, szörnyűködést és megilletődést okozva, addig az öregúr megmeredve feküdt halottas ágyán, nem volt rajta semmi különös, hacsak az nem, hogy az egyik szeme nyitva maradt, sehogy se lehetett lecsukni. »Még les valamire« suttogták a béresnék, akik átöltöztették fekete ruhájába, szépen megfésülték a szürke haját, két gyertyát is gyújtottak melléje két oldalt, a piros rózsát meg (melyet a baroneszka hozott tegnap) a mellére tették, ahogy ő kívánta. A faragó béres ellenben, aki mindig haragudott az ápolás alatt levő kutyákra, kiereszté azokat kórházukból: »mars ki innét«, de azok, csodák csodája, nem futottak szét, bár sok faluból valók voltak, hanem össze-
csődültek a kasznár udvarán az ajtaja előtt, mintha a jobbágyai volnának és attól várnák a legfőbb szót, hogy mit csináljanak. Oly csodálatos volt mindez, hogy a népeket a babonás félelem lepte meg. »Íme az oktan ebek eljöttek a temetésére.« Vagy hogy talán ő maga is köztük van, és csak a gyarló emberi hüvelyke maradt ott a teritőn a Perkálné és a kisebb eszűek bolondítására, míg lelke voltaképpen egy kutyába költözködött. Legalább esküvel állította Hódi Mihályné, aki gyakran segédkezett az ápolásukban, hogy egy kutyával több van, mint tegnap este volt, minthogy pedig tegnap este óta nem volt az ápolyda nyitva, nyilvánvaló, hogy hová céloz. Bolondság hiszen, bolondság, de a plébános úr, mikor meghallotta a kísérteties esetet, ahelyett, hogy összeszidta volna a terjesztőjét, az égre emelte a szeméit.

— Hja, sehogy se akart meggyónni, hogy a bűnös lelkét feloldhattam volna.

A babonás rémület gyorsan odacsődítette az egész falut, s okos, sőt tapasztalt emberek se restellették szembe vizsgálni (persze csak nagy messziről) a kutyákat, hogy melyik hasonlít a megboldogulthoz legjobban. »Ez lesz az«, fogták rá az egyikre, akinek az egyik szeme hiányzott, és vetették a keresztekét, mondván: »Ez a hiányzó szem az, amit a béresnék benyomtak a halotton.« A Gyuri gulyásbojtár is jobbik eszéhez nyúlt, lemondván a gondolatról, hogy a dohányt megdézsmálja, mert látja azt a nemzetes úr. S mikor úgy déltájban azzal bízta meg a báró, hogy kergesse szét az udvarról az odaszoktatott kósza ebeket, akik undorító

látványt nyújtanak a sebeikkel és béna tagjaikkal, nekik rontott vitézül egy nagy husággal, de a viláért semerte volna megütni vagy csak fenyegetéssel megriasztani az egyiket, azt a bizonyosat, aki a nemzetes úr.

Kevéssel dél után csengős, féderes fiáker hajtatott be a kasznárlak udvarára. Délceg fiatal huszártiszt ugrott ki belőle. Szájtató népek, kik künn a kerítésnél álldogáltak, szinte felszisszentek az ámulattól, kivált az asszonyfélék. Jaj de szép! Piktör se festhet annál különbet.

Perkálné felsikított a pitvarban :

— Szent Isten! A Lacika!

— Én vagyok — szólott mohón a főhadnagy. — Hogy van a nagyapa?

Perkálné egy szót se felelt, csak a sírása indult meg, mint a befagyott patak, ha léket ütnek rajta, és a keze legyintésével mutatta, hogy mindennek vége.

— Meghalt?

— Ma hajnalban.

— Hol fekszik? — kérdé sötéten a főhadnagy.

Perkálné némán mutatott a balra eső szobára.

A gyermekfőhadnagy megfogta a kardját, hogy ne esőrömpöljön, aztán bement és néhány percet töltött egyedül a halottnál.

— Nem sokat változott meg — szólott végtelen szomorúsággal, mikor kijött. — Mi baja volt?

— Tüdőgyulladás — tagolta Perkálné fuldokolva.

— Nem hagyott valami írást vagy üzenetet?

— Semmit sem tudok.

— Pista öcsém nincs itthon?

— Nincs, de neki is ment sürgöny.

— Ki intézkedik a temetés iránt?

— Senkije se maradt, senkije a világon — síránkozott Perkálné.

— Hát a földesúr?

— Az nem szerette.

No, azt bizony magától is gondolta Borly Laci. Már mint gyerek sokszor hallotta, hogy az öregúr keze magához hajlik, és hogy bolond a földesúr, bolond, ha túri. Mikor új eszímát kaptak vagy új kalapot, a többi gyerekek rájuk kiabálták,

amit a szülőiktől hallottak: »Könnyű nektek, eleget lop a nagyapátok.«

— Ha a földesúr nem törődik a szegény nagyapával, akkor én veszem kezembe a tisztességes eltakarítását — szolt keserűen. — Mi történt már eddig?

— Semmi egyéb, csak hogy itt volt a hatóság és bepecsételt mindent, még az én ládámat is.

Laci átment a paphoz, megállapította a temetés határ-idejét másnap délutánra, beszolt a rektorhoz, aki már javában izzadt a búcsúzó versezet megkomponálásában, s fel is olvasott egy kész strófát belőle:

Az Isten megáldja, kedves uraságom,
Mit ellene véték, bizony szánom-bánom.
Vegye méltóságod végeő számadásom,
Odaáltal léssen már az én lakásom.

— Ugye szép? — kérdezte a rektor hevült arccal.

— Csinos — szolt a főhadnagy szórakozottan, belenézvén a kéziratba —, de ön a bárókisasszonytól is búcsúztatja őt, amint látom, ez pedig talán nem szükséges.

— Enélkül se olcsóbb — mondá a rektor —, s a téma csábító, mert a bárókisasszony egy rózsát hozott a haldokló-nak, amit vele fognak az ő kívánságára eltemetni. Így beszélt el nekem Perkálné.

A gyermekfőhadnagy elpirult.

— Talán éppen azért. Lássá, a kisasszonyra kellemetlen lehet ez a leleplezés. Hátha a szülei megdorgálják ezért a tettéért, mert szegény nagyatyámat nem nagyon szerették a kastélyban.

— Hát persze sok tarka macskája volt neki. Nem bánom különben, ahogy a főhadnagy úr parancsolja.

— Nem szeretném, hogy kellemetlenség történjék. Az öreg báró furcsa ember.

— Nem sokat törődik az a dolgokkal, tessék elhinni.

— Az igaz, ott se volt ma, úgy látszik.

— Elutazott.

— Elutazott? — ütődött meg a főhadnagy. — És itt se lenne holnap a temetésre?

— No, azt már mégse teszi. Csak úgy kirándult. A kerü-

lete székhelyén van valami értekezlet délután. Oda kocsi-
zott el.

Mind a pap, mind a rektor nagy szívességgel és becsü-
lettel fogadták, könnyen észrevehette, hogy a nagy távolság
nagyra növelte itthon a nimbuszát; a rektor pláne vissza-
kísérte a gyászházhoz s ellátta tanácsokkal, hogy ha beszalad
a városba, hol vegye meg a koporsót, hol a szemfedőt, mi jár
a sírásóknak, mennyi a papnak fizetendő stóla stb.

Utcahosszat kijöttek a parasztok a kapu elé és köszön-
tötték, a muskátlis, napraforgós kertekben kibukkant egy-
egy menyecskefej, a bokrok közül is rámosolygott, csak a
hatalmas, kevély kastély meredezett rá mogorván, közöm-
bösen, becsukott szemekkel, leeresztett zsalujú ablakokkal.
Csak az nem vette őt észre. De ki tudja, nem leselkedett-e
ott is egy édes szempár a fehér csipkefüggöny mögül? Hiszen
az a rózsza, mely a halott mellén hervad, ki másnak szólhatna?

Hazaérve, azt parancsolta a főhadnagy a vele jött fiá-
keresnek, hogy fogjon be, beviszi a szomszéd városkába, aztán
Perkálnéhoz fordult, ki megint sírni kezdett, hogy megpillantá.

— Az éléskamrát is bepecsételték? Mert ehetném vala-
mit, Perkál néni, még ma nem ebédeltem.

— Nincs itt, lelkem, szentem, a világon semmi, kivált
ilyen nagy úrnak, mint maga, hacsak egy kis rántottát nem
csinálnék.

— Hát csináljon!

— De hagyja abba a sírást, Perkálné — szólt közbe a
rektor —, mert a főhadnagy úr nem akarja a rántottával
a könnyeit is megenni. Azok különben is a megboldogultat
illetik.

— Hisz csak azt tudnám, hogy megemlékezett-e rólam,
húséges kutyájáról a végrendeletben? Mert oly hirtelen tör-
tént! Oh, istenem, ki hitte volna!

A rántotta csakhamar elkészült, s Laci a városkába haj-
tatott, ahol megvette a szemfedelet, megrendelte a koporsót,
a keresztet, és minthogy a betűk csak reggelre készülhettek el,
elhatározta, itt várja meg. Megszállt az »Arany bárány« ven-
dégglőben, hová édes emlékek kapcsolták. Szobájából belátott
a zárda kertjébe, hol most is ott gyomlálgatott Tumbus apó,
míg a csacsi, kinek füle egykor levélszekrényül szolgált, most

valami csurgató készüléket cipelt, öntözve az utakat és a gyepet.

Úgy tervezte Laci, hogy Disznósy uramhoz is ellátogat, de a hangulata nem volt most arra való. Az otthoni levegő, a fölfrissült emlékek, a haláleset és a vele kapcsolatos eszmekör úgyszólván bilincsbe verte a lelkét. Tudta, hogy az öregnek nagy vagyona van, látta gyerekkorában, amint pénzeket hord, küld Miskolcra, Losoncra, Vácra, különböző takarékpénztárakba, azt is sejtette, hogy a vagyon nem egészen tiszta eredetű. Bizonyára a földesúr is tudja ezt. Egy-egy elejtett szava cseng-bong a fülében, s ha összeállítja, biztosan meg lehet állapítani, hogy Inokay mindent tud.

No, mármost kész gyűlés, ha ez a vagyon, mely az Inokay-gyerekektől van elszipolyozva, a Borly-gyerekekre esik. Hiszen a gazdagság jó, híd a baroneszhez, de ez a gazdagság válaszfal. Az is jobb, ha őneki (Lacinak) van valamije és Máriának nincs, mintha megfordítva, Máriának volna és neki nem. Hiszen mind jó volna, ha mástól jönne az örökség, de a nagyapó bizony még ezzel is csak megkeseríti unokáját, akivel egész életében szigorúan bánt. De hát talán jót akart, mert furcsa ember volt. Isten nyugosztalja.

Hánytorgatván elméjében a dolgokat, arra is gondolt, hogy hátha lemondana az örökségről, de ez nagy számárság volna, aminő csak a regényekben van, s azonfelül nem vezetne célhoz; a regényekben is csak azért vezet, mert az író az egyik számárhoz, aki lemond a vagyonról, egy füst alatt kikomponál egy másik szamarat is, akit ez a gyöngéd érzés meghat, s lábaihoz omlik az előbbi számárnak. Mindenféle bántó gondolatok szorongatták. Hátha ott se lesz a baronesz a temetésen? Hátha látni se fogja? Hátha a báró se lesz a temetésen, s így nem nyílik alkalma a kastélyba menni és megköszönni a részvétét? De ha elmegy is a kastélyba, kérdés, Mariskát láthatja-e; vagy ha láthatja is, kérdés, beszélhet-e vele?

És így tologatja az egyik gondolat a másikat, mint a széttúrt zsombékból ezrével másznak ki a hangyák, hangya tetején másik hangya. Isten tudja, hogy fogadja majd a báró. Hiszen az utolsó elválásuk az volt, hogy egy pofonnal fenyegetőzött. Hátha lenézi, fumigative bánik vele, és éppen a

baronesz előtt? Oh, de borzasztó lenne! Neki (a baronesznek) is fájna az. Azaz, ki tudja? Hiszen hol van az megírva, hogy a baronesz még mindig szereti? Hátha nem is szerette sohasem?

A föltúrt zsombék hangyái járnak-kelnek, mászkálnak, rágódnak a szíven, csiklandozzák, égetik, ingerlik, míg szeme, kihajolván a zárda kertjére nyíló ablakon, ott kalandoz, hol a füvek is beszédesek... Ott állt, arra ment, ott himbálózott egy fa ágára ülve... Minden, minden órála beszél, jönnek, cikáznak az emlékek innen is, onnan is, szívét édes bánatba mártogatják, míg végre kigyúl az égen az első csillag, utána a második, harmadik, aztán egyszerre valamennyi, ezeknek mind közüik van a szerető szívekhez, azok kedvéért is jönnek fel, valamelyik a végén megszánja és okvetlenül így szól hozzá:

»Oh, Borly főhadnagy, ne légy olyan ostoba, hiszen szeret az téged, mert odavitte azt a kis piros rózsát a nagyapádnak, temiattad. Oh, te ostoba Borly főhadnagy, gazdagabb vagy te Rotschildnál, mert ő szeret, s boldogabb vagy te a földnek minden lakójánál, mert ezzel a hittel mehatsz te most vacsorálni az étterembe.« Ezt mondja a csillag, s ha a csillag nem mondaná, egy felhő mondaná, s ha az se vállalkoznék rá, egy susogó falevél vagy egy virágnak az idetévedt illata is megsúgná.

Úgy elábrándozott, hogy szinte már tíz óra is elmúlt, mikor eszébe jutott, hogy vacsorálni kellene. Szerelem idején nem úr a gyomor.

Átment a rostélyos-illatoktól terhes folyosón az épület túlsó szárnyába s benyitott az ebédlőbe, mely egy nagy s egy kisebb teremből állt, a harmadik, vörös terítékes részt, hol Tumbus apó iddógált a levélhordóval, s hol Garibaldi vörösinges arcképe függött a falon, nem is említve. Laci különben az első nagy teremben foglalt helyet, hol a szokott kisvárosi alakok vacsoráltak a szétszórt kerek asztaloknál. Az egyiknél két fiskális ült s a »Galgavölgy« című hirlap szerkesztője, odább a megyei főorvos disputált Hlinkó árvaszéki elnökkel, egy helyütt fiatal kereskedők a kuoséberrel bolondoztak. Odább egy katonatiszt ült egy hölgygel. Katona szeme a katonát veszi legelőbb észre. Borly Laci szalutált neki s leült egy magános asztalnál. A kardcsörömpölésre fel-

pillantottak a vendégek, ahogy szokás kisvárosokban, mindenki az újon jöttet nézte.

— Tyú, a teremburáját, de gyönyörű gyerek!

— S milyen fiatal, hisz ennek még szopnia kellene!

— S már főhadnagy! Bizonyosan valami nagy úr. Meglehet, főherceg.

Az egész társaság tükön ült, de kivált a »Galgavölgy« szerkesztője. Csak a katonatiszt nem mutatott különösebb érdeklődést, annak méltóságán alul van a csodálkozás, ám-bátor csak gyalogtisztt, de a hölgyet nem kötelezte ilyenfajta kevélység, váltig odanézetett a legyezője alól.

Laci addig is, míg a pincér a rendelt szeletjét meghozza, a helyrajzi viszonyok tanulmányozására adta magát. Ez alól nem ment senki. Nézte, ismergette a gyalogos főhadnagyot és egyszerre csak eszébe nyilallt, nini, hiszen ez Litmaneck, aki gróf Starwitz Katival levelezett. Az asszony is ismerősnek látszott előtte. Ezt már látta valahol, de hol, nem tudta volna megmondani.

A többi arcok is csupa ismerősök voltak, csak egy kicsit durvábbak, mint ahogy emlékében éltek. Az idő eljár, hiába. A szomszéd teremből (oda nem láthatott be) cigánymuzsika szólt, s ha néha kinyílt az ajtó s elállt a muzsika, nagy zsongás, zaj hallatszott ki, vagy pedig valamely hazafias mondat ütötte meg a füleit, nyilvánvaló, hogy egy-egy szónok dolgozik odabent.

Mikor a pincér elhozta az ételt, önkéntelenül megkérdezte:

— Talán lakodalom van odabent?

— Nem, a követjelölt vacsorál ott a híveivel.

— Idevaló jelölt?

— Nem a mi jelöltünk, de innen a megyéből. Idáig kísérték a falusi urak.

— Hát azt a főhadnagyot nem ismeri?

— De igenis. Ez Litmaneck főhadnagy úr.

— És a hölgy?

— Az a felesége.

— Nem tudja a születési nevét?

(Kíváncsi volt Laci, hogy csakugyan Starwitz Katit vette-e el? Ámbátor nem lehet, mert a hölgy nem olyan volt még az

esteli világítás mellett sem, mint aki nem sok idő előtt került volna ki a nevelőből.)

— Nem tudom a nevét, de gazdag asszony lehet. Különben ő is azt kérdezte az imént tőlem, hogy nem tudom-e főhadnagy úr nevét.

— Az én nevemet kérdezte?

— Igenis, kérem alássan.

Fokozottabb érdeklődéssel fordítá figyelmét a csinos asszonyra, kinek tekintete némi kacérsággal vágott a gyermek főhadnagy felé. A főhadnagy se aludt; tűnődött rajta, honnan ösmeri. Majd úgy találgatta, hogy az arcvonásait vizsgálta, majd úgy, hogy behunyta a szemeit és az emlékeiben keresgélte az élveteg arc mását.

Amint aztán megint kinyitotta a szemeit, látta, hogy a belső teremből, hol a muzsika szólt, egy nagy szakállú, robosztus alak csörtet ki, mint egy megvadult bölény, s megáll a Litmaneckék asztala előtt, valamit mond a főhadnagynak, mire az szó nélkül fölkel s egy fölkébe vonulnak, beszélgetnek és az egyedül maradt menyecske most már egész szentelenül incselkedik vele a hamis szemeivel, azon a nemzetközi nyelven, mely a drót nélküli sürgönyzést fölöslegessé teszi, mintha csak azt mondaná: »Tetszel nekem, a többi a te dolgod.«

Borly Laci lesüti erre a szemeit, csak lopva néz oda. A szemlesütésről ráösmern az asszony és gúnyosan, sajtászerűen mosolyog. A gúnyos mosolyról ráösmern a gyermek főhadnagy. Ahá, ni! Hiszen ez a váci asszony, akivel együtt utazott a postakocsin, mikor katonának ment Pestre.

Elfordítá róla a tekintetét Litmaneckre, de későn, mert Litmaneck már visszalépegetett hölgyéhez, ami éppen nem lett volna különös, de annál jobban meglepte az, hogy a nagyszakállú Herkulesalak egyenesen az ő magánosan álló asztala felé tart, s odáig érvén, meghajlik s mogorva, zordon hangon mutatja be magát.

— Brivinszky.

— Borly — felelte a főhadnagy csendesesen.

— Nyugalmazott császári kapitány és földbirtokos — tette hozzá az óriás.

— Igen örülök — mormogta Borly a szokott frázist —, parancsolsz valamit, kapitány úr?

— Egy kis lovagias szívességre kérlek. Engemet megsértettek.

Vérben forgó szemeivel szétnézett a teremben s nagyot fűjt, ziháló melléből hörgésszerű hangok törtek ki.

— Engem! Egy Brivinszkyt! Litvánia ősi kormányzóinak ivadékát!

Újra áttekintett a vacsorálók feje fölött, mintha csodálkoznék, hogy a mennyezet össze nem roppant, hogy a petróleum-lámpák világítanak, s hogy az emberiség nyugodtan eszik és csámcsog.

— Ez vért kíván! — folytatá, miközben megcsikordultak a fogai, hogy a csikorgás szinte kihallatszott a hegedűhangok közül. — Nem maradt számomra más út, mint a legelső két kollégát felszólítani, hívják ki nevemben a dölyfös sértegetőt.

A kis főhadnagy érdeklődéssel vizsgálta az óriáskapitányt, ki inkább látszott volna széles, pirosposzgás arcával, tömpe orrával, szürke zekéjében mészárosnak, mint veterán kameradnak, csak a nadrágja szabása vallott katonatisztre. Mindent megváltoztathat a változó életmód, de a nadrágot soha. A katonát a lábszáraitól lehet felismerni.

— És mikor lenne ez? — kérdé csendesen.

— Most mindjárt.

Borly meghajtotta magát.

— Szolgálatodra állok, kapitány úr.

— Köszönöm, kamerad. Akkor hát ide hívom Litmaneck főhadnagyot is.

Mire megfordult és a szemeivel intett a szöszke Litmanecknek, kit a kenderszínű haja miatt »Pleznyák«-nak híttak cseh nyelven a cseh származású ezredben.

Litmaneck kinyílt a szemintésre, mint egy bicska, felkelt s jött, mire Borly is felkelt és eleibe ment, úgyhogy a feleúton találkoztak, mint valami udvariaskodó fejedelmek.

— Litmaneck.

— Borly.

Kezet fogtak, s így szólt Litmaneck :

— Átjöttem az asztalodhoz, mert itt nincs asszony, akinek ez nem való.

Letelepettek mind a hárman az asztalnál.

— Borzasztó akarok lenni — hörögte Brivinszky —, két egyenlő részre fogom a fejét hasítani. Olyan egyenlő lesz a két rész, hogy mérő serpenyőbe lehet tenni.

— Mindenekelőtt az a kérdés — szólta Borly —, hogy van-e rá elegendő ok?

— Litmanecknek elmondtam az okot.

Litmaneck a fejével intett.

— Igen, a sértés kétségtelen, bár tagadhatatlanul furcsa formában van.

— Mi és hogyan történt?

Brivinszky halántékán kidagadtak az erek, s ajka idegesen remegett, szemei zöldecs fényben szikráztak, amíg beszélt.

— Hogy van-e elegendő ok? — szisszent fel. — Ítéld meg, kis főhadnagy. Két gentleman ül egymás mellett egy nagyobb társaságban, iszogatnak, koccintanak. Az egyik gentleman én vagyok, a másik ő. Egyszer csak megint nyújtja énfelém a poharat és az enyémhez üti barátságosan. »Igyék, kapitány úr, nem boldog a magyar«; fölemelem a poharamat és így szólok: »Ej, mit „kapitány úr”, legyünk per tu, kedves öregem.« Ő erre rám néz, hátraszegi fejét kevélyen s így szól kifogástalan udvariassággal: »Igen sajnálom, kapitány úr, de nekem fogadásom van, hogy csak kétszáz emberrel leszek egyszerre per tu életemben és sajnos, most ez a létszám teljesen be van töltve. De mihelyt valaki meghal közülök és üresedés támad, el nem mulasztom rögtön értesíteni és igen szerencsésnek fogom érezni magamat, ha ilyen bizalmasabb barátjává lehetek.«

— Hallatlan szemtelenség! — hüledezett Litmaneck.

— Két egyenlő részre fogom hasítani a fejét. (Tenyerével az asztalra csapott, hogy minden tányér és pohártáncolt rajta.) Egy lattal se lesz több az egyik fele, mint a másik, ki fogad rá? Állom.

— Csodálom, hogy nem ütötted pofon — véleményezte Litmaneck.

— Mert türtőztettem magamat, mert így gondolkoztam magamban: te oroszlán vagy, Brivinszky, s az oroszlánhoz méltóság illik és flegma. Hát a flegmát erőszakoltam magamra. Pedig felforrt bennem a méreg, mert a társaság gúnyosan

kacagott, mintha csak valami jóízű élcet mondott volna az illető. Ezer ördög, kiáltám bonhomiával, tréfára fogva a dolgot, hisz akkor nincs más mód, mint egyet kipécézni az önpertu barátjai közül és üresedést csinálni, azaz két egyenlő részre hasítani egyiket. Azt gondoltam, elneveti magát és észre tér, de ő metsző gúnnyal nézett rám és hidegen elfordult. Erre én dühösen kirohantam és most azért fordulok hozzátok, kamerádok, hogy kérjetek nekem elégtételt ettől az embertől, és majd meglássátok, mi lesz vele.

— Jó, jó, tudjuk már, két egyenlő részre hasítod — türelmetlenkedett Litmaneck —, gyөрünk már.

Borly fölkel, elővette kardját a szögletből, s mialatt felkötni kezdte, így szólt:

— Hát kit is kell kihíni?

— Litmaneck ösmeri.

Litmaneck a fejével bölintott, Brivinszky pedig folytatá:

— Egy elszegényedett falusi bárót, egy bizonyos Inokay Gottfried nevűt.

A gyermek főhadnagy elsápadt erre a névre, kiejté a kardja kötőjét kezéből, s a kard csörömpölve hullott alá.

— Rossz omen — szólt Litmaneck nevetve, mialatt a kis főhadnagy lehajolt a kardért. — Úgy látszik, az anyád szokta felköttögetni otthon.

Felemelte eközben és csendesesen visszatámasztotta a szögletbe.

— Nem vállalom el a megbízatást.

— Micsoda? Hogy nem vállalod? — fortyant fel Brivinszky és majd felöklelte a rettenetes szemeivel. — Nos és miért?

Reá szegezte szörnyű tekintetét, mint a rohanásra iramodó fenevad.

— Mert nekem más dolgom van.

— Miféle dolgod?

— A nagyapámat kell temetni, mivégből hajnalban hazamegyek. A koporsóért jöttem be a városba.

— Úgy, de azért hajnalban hazamehetnél — sziszegte Brivinszky.

— Mindegy, nem vállalom el a dolgotat. Bocsásd meg, kapitány úr.

— De hisz az imént már elvállaltad és most azt mondod, hogy haza kell menned. Nos, mit szólsz erre, kis hadnagy?

— Semmi egyebet, csak hogy nem vállalom.

— Hisz akkor te egy himpellér tacszó vagy, akit én felfricskázok!

Borly a kardja után kapott.

— Kapitány! — mondá és minden vére arcába szökött — ön meg fog ezért lakolni. Ön elégtételt ad nekem azonnal, föltéve, hogy ön valóban kapitány, aminek kiadja magát, s nem valami csavargó, élősdi lengyel.

— Elég — mennydörgé Brivinszky —, végezni fogunk!

— Szép, holdvilágos este van, kapitány.

— Igen, csillagok vannak az égen . . . Egyik lefut az éjjel.

— Csak a vénasszonyok fenyegetőznek, kapitány.

Borly ezt emeltebb hangon mondta. A társaságok ide kezdtek figyelni. Litmaneck közbeszólt:

— Ne csináljatok itt botrányt! Brivinszky, legyen eszed, vagy különben én is magadra hagylak.

— Jól van — szólt Brivinszky tompán, sziszegőn —, időt és helyet.

— Itt a vendégfogadó mögött egy kis akácos van — felelte Borly.

— Jó hely. És mikor?

— Most mindjárt.

— Jobb lesz, ha ön legalább egy órát vesz igénybe s ezalatt a szüleinek ír.

— Nincsenek szüleim.

— Mit tudom én kinek, a szeretőjének.

— A szeretóm a kardom.

— Jól van, tehát egy félóra múlva.

Borly a pincérnek csezengett, hogy fizet, mialatt a kapitány Litmaneckkel váltott szót.

— Szaladj át, kérlek, a kaszárnyába, küldj nekem két tisztet, akik kihívják Inokayt, a párbajt reggelre tegyék, te pedig egy harmadik tiszttel gyere el az akácosba.

— De hát a feleségemet hova tegyem? — hökkent meg Litmaneck.

— Vidd haza!

— De hátha nem akar menni.

— Parancsolj rá.

— Könnyű az ilyet mondani, Brivinszky — sóhajtott fel Litmaneck szomorúan.

Borly egyetlen a fiskálisok asztalának tartott s csak úgy találomra a »Galgavölgy« szerkesztőjét szemelte ki magának.

— Egy szóra kérem, uram.

— Parancsoljon.

— Én Borly főhadnagy vagyok ; egy kis afférom támadt, melynek azonnal vége lesz, úgyhogy egy óra múlva csendesen lefekhetünk (most tizenegy óra van), legyen ön segédem.

»Galgavölgy« rettenetes ura, ki nem hajlik meg a hatalmasok előtt, s rettentő ostora a hadseregnek, alázatosan meghajolt.

— Nagyon szívesen, főhadnagy úr.

Ünnepélyes, méltóságteljes arcot vágott és a sétatobotját kereste. A fizetőpincér lihegve szaladt oda, de Galgavölgy csak a kezével intett fönségesen :

— Most nem érek rá. Írja fel!

— Bocsássa meg, ha alkalmatlanságot szereztem — szólt Borly —, de bizalmam volt önhöz.

— Ön valóban éles szemű férfiú, főhadnagy úr, nem csoda, hogy erről az oldalról olvastam és írtam önről a legközelebbi hadjáratok idejéből egy kedves és vitézi dolgot, de ön most se tévedt, megtalálta a célra alkalmas gentlemant. E városkában régideje az én vállamon nyugosznak az úgynevezett lovagiassági ügyek. Mielőtt ide jöttem volna, a becsületről alig voltak az itteni embereknek fogalmaik. Ah, mi volt itt azelőtt!

— Igen lekötelezne ön, ha még valakit megnyerhetne ügyünknek a jelenlévő urak közül.

— Nagyon helyesen. Barátom, Gyengő István ügyvéd éppen jó lesz. Gyere csak ide, Pista!

Pártfogói hangon szólította oda s olyan modorban tudatta vele a segédkezési szerepet, mintha egy dominiumba ültetné be. Hamar rendben voltak és elindulhattak az akácos felé. Az apácaasszonyok órája a zárda tornyán éppen tizenegyet ütött. Csendes, hűs szél fújdogált, szénaillatot hozva a frissen kaszált rétek felől. Különben csendes volt minden, s egy emberi lélek sem járt a közelben.

— Még egy kicsit sétálhatunk is, míg az ellenfél megjön.
— Ki lesz az ellenfél?
— Brivinszky kapitány. Ősmerik az urak?
— Oh, hogyne. Mint a rossz pénzt. Gazdag birtokos itt a közelben. Arról nevezetes, hogy egyszer a három feleségével whistezett együtt.

— Úgy látszik, szeret házasodni — jegyezte meg a gyermek főhadnagy.

— Különben nem rossz ember — folytatta a szerkesztő —, csak azt veszik neki rossz néven, hogy a mostani felesége vagyonából él.

— Még csúnyább volna — mosolygott a főhadnagy —, ha az előbbi felesége vagyonából élne a mostanival.

— Nem vennék azt rossz néven — szólt közbe Gyengő ügyvéd —, inkább azt kifogásolják, hogy a felesége nem szép módon szerezte pénzét, melyen a birtokot vette.

— És mivel szerezte?

— Virágokat árult Törökországban.

— No, azt nem lehet éppen rüt foglalkozásnak tartani.

— Eleven virágokat, főhadnagy úr.

Telt az idő, kétszer is körüljárták a kis akácost, melyet 'balga gőg »városi park«-nak keresztelt, találtak is egy tisztást, ahol pompásan lehet verekedni, de csak nem jött az ellenfél, az óra a felet ütötte és mégse jött.

— Pedig nekem korán reggel mennem kell — türelmetlenkedett a főhadnagy.

— Tudom — szólt az ügyvéd —, ön temetésre siet, de az csak délután lesz.

— Úgy, de nekem ott funkcióm van.

— Nekem is — felelte az ügyvéd.

— Hogy-hogy?

— A megboldogult öregúr énreám bízta a végrendeletét.

— Régen?

— Vagy három év előtt hozta hozzám lepecsételve, holnap fogjuk felbontani.

— Tehát nem tudja, mi van benne?

— Nem közölte velem.

E pillanatban léptek hallatszottak a vendéglő felől és beszélgetés nesze.

— Hop, hop! — jelezte »Galgavölgy« szerkesztője az irányt, amelyben vannak, miközben érdekes történetekkel mulattatta a helyi hírlap kalandos múltjából. Hogyan keletkezett első párbaja? Egy elit-bálon vett részt, ahonnan elküldte a hölgyek névsorát a segédjének, hogy késő este még a nyomdába adhassa. Sietve vetette papirosra a tudósítást, milyen volt a dekoráció, a büfé, a zene, a hangulat, s kik voltak a legszebbek, Szabó Ilonka, Brányi Vilma és Sipeky Mária, — tehetsz vele, amit akarsz. Ez a »tehetsz vele, amit akarsz« a segédjének szólt, hogy fésülje meg, cicomázza fel a szokásos frázisokkal a tudósítást, kurtítsa, tódítsa, ahogy tetszik, de a marha leadta a hevenyészve írt sorokat a magok nyereségében, és most már egyenesen Sipeky kisasszonyra vonatkozott, hogy tehetsz vele, amit akarsz, amit akarsz, azokon vetek az udvarló és kihívták. Az egyik seladonnak aztán belelőtt a lábába, az még most is sántít, de még most se vette el.

Megzörrentek a gallyak, és előbukkantak az alakok: Litmaneck, Brivinszky, egy új tiszt, egy katonadoktor és tisztí szolga, aki műszereket és kardokat hozott.

Némán üdvözölték egymást, mire a segédek félrevonultak tanácskozni s aztán közölték a föltételeket, hogy tekintve a sértés csekélységét, a párbaj első vérre megy.

Litmaneck felállította a feleket, aztán így szólt:

— Béküljenek ki, uraim, hiszen sértés voltaképpen nem is történt.

Brivinszky a fejét rázta.

— En garde! — kiáltá most Litmaneck.

Egy vackából fölvert nyúl egyenesen nekik iramodott és a Brivinszky lába között futott el.

— No nézd, még ez is mit mer. Szemtelen egy állat!

— Rossz omen — dűnnyögte Gyengő.

— Rajta! — vezényelt Litmaneck.

A két hajlékony penge összezapott, mintha két sziszegő kígyó nyelve érne össze. Az óriás Brivinszky hevesen rohanta meg a kis főhadnagyot, olyan csapásokat mérve rá, hogy iszonyat, de Borly ügyes és nyugodt, nem támad, kíméli erejét és kiparírozza a vágásokat. Mintha egymás gondolatát tudná a két kard, s nem is az első vér a férfitesteken volna a fő cél, hanem az első hét-nyolc szikra, melyet egymásból

csal ki a két összeütköző acél. Szikra már kihatott kilenc is, a két kard szisszen, csattan, lesiklik egyik a másíkról s »Halt«-ot kiált Litmaneck, keresi az első vért a holdvilágnál, de még mindig nincsen. Csóválja a fejét Limaneck. Ez egyszer kemény gyerekre akadt Brivinszky.

Megint összecsapnak; szuszog, fúj Brivinszky, mint a duda, emelgeti a mellét a düh meg a szégyen. No nézd, a nyálas kölyköt, milyen nehéz elbánni vele! Rezeiteti kardját arabs módra, hogy ha levág, ne a tompa lapjával találjon, előszedi a cselvágásait, a Villenois-féle tercet, a Colesseti suhogóst, melyet *vérhozónak* is neveznek az olasz mesterek. Mind nem ér semmit, a vágást mindenütt felfogta Borly könnyedén, játszva, minden fáradság nélkül, amit úgy lehetne csak szavakban kifejezni, hogy kardjába öltözik, azaz kardjából páncélruhát támaszt maga körül, néha szinte meginog, hátratántorodik a súlyos vágástól. Huh, csikorgatta a fogait Brivinszky — két egyenlő részre hasítom a fejedet. No most, no most, és villan, lecsap a fényes acél egyenesen a fejének. Fenntartja Borly, s abban a pillanatban alulról fölfelé vág az óriás jobb hónaljába; vérsugár szökik fel, aláhanyatlik a Brivinszky karja, fölördít, mint a megsebzett bika. Halt! kiáltják a segédek. De ha nem kiáltanak is, vége van; a kard kihull erőtlen kezeiből.

A katonaoorvos odaugrik:

— Sapristi, ez veszedelmes vágás!

Borly sipkájához emeli a kezét:

— Igen sajnálom, kapitány úr.

— Psja krev (kutya vér) — morogja a lengyel elszontyolodva. — Mi lesz belőlem? Mi lesz a másik párbajomból?

— Az ördögbe is — vág közbe Litmaneck —, hadd menjen valaki vissza a vendéglőbe és mondja meg Inokay bárónak, hogy vis major jött közbe, hogy a reggeli párbaj elmarad; — milyen határidőt tegyünk doktor?

— Nem tudom — felelte a doktor sötéten —, mindenekelőtt egy hordágyra lenne szükség.

Így végződött a Brivinszky-Borly párbaj. Borly megköszönte segédei fáradságát s szobájába vonulhatott lefeküdni, de alig bogoződött első álma, ajtókopogtatásra ébredt fel. Ki az, mi az? Senki sem felelt, mert nem az ő ajtaján kopog-

tattak, hanem a szomszéd utasán. A szomszéd is felriadt, hallani lehetett, hogy ő is kérdezi, ki az? Litmaneck főhadnagy, hallatszott tisztán a folyosó felül. Aha! Tehát az én Litmaneckem van itt.

Kisvártatva fölkelt a szomszéd szoba lakója, bebocsátotta a kopogtatót, és a vékony falon át hallani lehetett némelyeket a beszélgetésből és látni a gyertyavilágosságot az oda szolgáló ajtó hasadékaiban át.

— Hogy nem lesz meg a párbaj, mondja ön? — kérdé egy álmos hang. — Hát mi történt?

— Egy másik párbaja volt az imént és az ön ellenfele megsebesült.

— Eszerint el lesz halasztva?

— Az Isten tudja — hangzott a Litmaneck szava —, nem lesz annak, ahogy én nézem, a kezében se pisztoly, se kard többé.

— Micsoda? Annyira megsebesült volna?

— A jobb hóna alatt kapott egy vágást fölfelé, mindjárt leesett a karja, az ér is át van vágva.

Laci szíve nyugtalanul kezdett dobogni, felült ágyában, fejét félkönyökére hajtva.

— És ki vágta meg? — kérdé a szomszéd szoba tulajdonosa, akinek hangjában lassan-lassan felösmerte az Inokay bárót.

— Egy gyerkőc. Valami Borly főhadnagy.

— Borly főhadnagy? Hát itt van? Igaz, persze. De hisz ez nagyon érdekes. És hogy keletkezett a párbaj?

— Az étteremben vacsorált, s Brivinszky őt szólította fel első ízben, hogy önt kihívja, báró úr, s ő megtagadta.

— Hiszen oka volt nem párbajozni. A nagyapja temetésére jött haza.

— Igaz, ez elég ok lett volna, de eleinte vállalta és csak mikor önt megnevezte, hátrált meg.

— Mit mondott?

— Nem adott magyarázatot. Egyszerűen nem vállalta. Különben mondhatom, helyes egy fiú.

Még sokáig diskuráltak, hallotta félálomban, aztán csak reggel ébredt fel, s miután a Nr. 8-ban fekvő kapitány hollywoodi felől tudakozódott, (bár annak 39 fokos láza volt) gyorsan

san dolgai után látott, és már kilenc órára otthon volt Sulyomban a koporsóval, szemfedővel, viaszgyertyákkal.

Nagy, népes temetés volt. Már délben gyülekezni kezdtek a kocsik a két sulyomi kocsmá előtt. A megboldogult ismerősei majd mind eljöttek a végtisztességtételre, egész tömege az apró uraknak, akik fűrhéces kocsin járnak, de voltak itt ismeretlen úrias alakok is, messze földről érkezettek. Azt mondják, az öreg szabadkőműves volt, és hogy az egy külön titokzatos ország, ahol ő nagy rangot viselt; egy szó mint száz, annyi emberrel, amennyi ide verődött, két grófit is el lehetne temetni, nem egy kasznárt. Nagy sürgés-forgás keletkezett a két kocsmában, készült a tűzhelyen a sok rántotta és lúdzsiros pirítós, a vendéglők nélküli ország két étele, mely minden háznál gyorsan kapható. Eljöttek továbbá a környék valamennyi kisasszonyai, hogy a bárókisasszonyt lássák, aki jelen lesz a temetésen, sőt olyanok is voltak, akik a legendárius kis főhadnagy látására kázmálódtak föl kúriájukból, teljes közömbösséggel viseltetvén a halott iránt. Mindenki eljött, még Disznósy Mihály uram is, csak Borly István nem, akit a sürgöny nyilván nem talált otthon, mert csak a szupplikációs diák az, akit a villanyos drót se ér utól. Megjött közvetlenül a temetés előtt Gyengő István ügyvéd is és egyenesen a kastélyba hajtattott, bemutatván magát Inokay bárónak.

— A temetés után a megboldogult végrendeletét vagyok hivatta kihirdetni. Hol kívánja ezt méltóságod?

Inokay közömbösen vont vállat.

— Nem érdeklődöm a megboldogult hagyatéka iránt. Nem is látom be, hogy mennyiben érintene az engem — mondta a báró.

— Azt beszélik, hogy sokat gyűjtött az öregúr.

— Nincsen kizárva — szólta a báró ásitva.

— Tehát méltóságod nem is tudja?

— Sohase néztem bele a számadásaiba.

— A megboldogult mindamellet az óhaját írtára a lepecsételt végrendelet borítékjára, hogy felbontandó és kihirdetendő a báró Inokay-család és két unokája, Borly László és Borly István jelenlétében.

— Ha azt kívánta, hát nincs semmi ellenvetésem ellene.

Szíveskedjék ide fáradni a temetés után a két Borlyval, mert a tisztilakban nincs alkalmas szoba.

— Csak az egyik Borly érkezett meg a temetésre.

— Akkor hát az egyikkel.

A temetés minden különösebb esemény nélkül ment végbe. A kántor uram versei nagyon tetszettek, a szép diófa-koporsó mindenkinek imponált, az öreg Vargyasné ellenben a csipkézett szemfedő szegélyzete hozta bámulatba. »Istenem, istenem, milyen jó lehet abban pihenni.« A koporsónál csak maga a szép főhadnagy állt. Az se sírt, csak állt ott, lehajtott fejjel, némán, haloványan, mint egy kőszobor. Fel-tűnő volt, hogy a földesúri család, melynek pedig utat nyi-tottak volna a tömegben, nem ment a koporsóhoz közel, ha-nem csak a széleken húzódott meg, inkább nézőnek, mintsem résztvevőnek. Ezek a nagyurak ott döfik be a tüskét az ember vékonyába, ahol nem is gondolja. Aztán egy koszorút vagy csak egy bokréta virágot mégis csak köthetett volna a kerté-szük a koporsóra, hiszen akármilyen volt, mégis csak őket szolgált. Ezenkívül zavarólag csak egy odatévedt kutya éktelen vonítása hatott, éppen az ének alatt, de ezt is eligazít-totta egy-két rugással az egyházi: »Csiba te, vagy talán azt hiszed, hogy te vagy a kántor, no, majd mindjárt megtanit-lak én mőresre.«

Oh, de gyönyörű volt a baronesz! A noszpályi református papkisasszonyok figyelték minden mozdulatát, kár, hogy a ruhája szabását, a szoknya formáit nem tudták olyan messzi-ről kivenni. De annál jobban emlékezetükbe vésték a fejtar-tását, a módot, amellyel a félrecsapott napernyőt tartotta a nap ellen, a fejbiccenést, amellyel a köszönők üdvözlését viszonozta, s ez az, amit jó lesz megtanulni; de aztán olyan is volt, amin megbotránkoztak a nevezett papkisasszonyok, hogy a baronesz a lesütött szempillái alól gyakran tekintgetett lopva a deli katonagyerekre, akihez fogható tisztet csak a mézeskalács szívekre szokás festeni a szokásos versikék fölé. Ma jött még vendégül Amália tante is (az Inokay Bécsben élő testvére), egy régi világból való öreg dáma, szürke selyem-kalappal, wuklikkal és aranyos pápaszemmel az orrán, az is váltig a főhadnagyot nézte s kíváncsian kérdezte unokahúgát:

— Ki az a fess tiszt?

— Az öreg Borly unokája — kiáltotta be a fülébe félhangosan a baronesz, minthogy Amália tante egy kicsit süket volt.

A szemeivel pislogott, s most már lorgnettejét is elővette a pápaszem elé, hogy jobban lásson.

— Pompás gyerek, mint a gyertyaszál. Boccsásd meg, szívem, tudod, egy kicsit hibás a fülem, nem jól hallottam, hogy ki az. Mondd meg, kérlek, még egyszer.

— Az öreg Borly unokája — ismételte Mária és elpirult.

— Úgy — szólta a vén dáma a fejével bólingatva —, köszönöm. Pedig azt gondoltam, hogy az öreg Borly unokája.

Aztán véget ért a beszentelés, elhalt a csodaszép ének »Et cum Lazaro, quondam paupere« s csak a Perkálné görcsös, fuldokló zokogása hangzott ki a beállott csöndben. A minisztráns gyerek átvette a plébános úr kezéből a szent füstölőt, a keresztet vivő Kozár Jancsi glédába helyezkedett, a halottvivő legények most már fölkapták a Szent Mihály lovát (könnyű volt a nemzetes úr, mint a pehely). A bárói család csodálatos módon eltűnt onnan a szögletről, Disznósy uram pedig felhasználván az alkalmat, odafurakodott a főhadnagyhoz s megfogva annak mind a két kezét, fölkiáltott:

— Milyen kár volt, milyen kár volt!

Az emberek csodálkozva néztek oda. Ez volt az egyetlen hang, mely sajnálkozást fejezett ki e különös temetésen. Holott Disznósy uram is úgy értette, hogy kár volt őt ott hagyni a Lackónak. Mert aztán Majza Jánoshoz, a mézeskalácsoshoz fordult, aki a megboldogult kasznártól a mézet szokta megvenni évenként, s ekképpen szólott:

— Az Isten lakatosnak teremtette, de a császár elvette katonának. Borzasztó kár volt. Ha meggondolom, hogy micsoda lakatot csinált az a gyerek, és látom most rajta ezt az uniformist, hát dühbe jövök.

Megmozdult a menet lassú, ünnepélyes lépegetéssel a temető felé, a parasztyerekek előre futottak, hogy a koporsó leeresztését közelről lássák (mert csak az az egy szép van a temetéseken). Mindez gyorsan történt, és ezzel most már vége a kasznárnak. Csak egy picinyke púp jelzi a földön, hogy ő is volt. Lassanként elszállingóztak a keresztény hívek, csak még a sírásók szedték össze egykedvűen a csákányaikat és

fülkosaraikat, s Perkálné zokogott a kereszthez omolva, reá szent képecskét, Mária mennybemenetelét ragasztva. A főhadnagy is ott állt megilletődve, midőn egy kéz a vállát érinté.

— Szervusz, Laci!

Borly megfordult és Pál bárót látta maga előtt. Magas, nyurga fiatalember volt; jól kihúzta őt is az idő.

— Ah, ön is eljött, Pál báró? — szólt a főhadnagy meglepetve.

— Csak nem akarsz talán magázni — pattant fel a báró röstelkedve —, azért, hogy én még semmi se vagyok.

— Nem, nem, de látod, azt se tudom, hogy hol a fejem. Igazán szép tőled, nagy megtiszteltetés, hogy ide is eljöttél — mondá.

— Értelek. A családra neheztelsz és talán jogosan. De lásd, én más vagyok, én másképp gondolkozom. És hát a család, tudod, mi minden érte, talán tudod, milyen szegények vagyunk, és az ember végre is azért tart magának törülközőt, hogy a maga szennyét beletörülje, és azért gazdatisztet, hogy a maga könnyelműségét ráfogja. De én én szerettem az öregedet, ő is szeretett engem, jól tudom, és fáj a szívem utána.

Pálnak mind a két szeme megtelt könnyel. Borly észrevette és szeretettel fűzte karját a Paliéba.

— Hát te hogy vagy?

— Csak úgy (vállat vont), de gyerünk innen.

— Hová?

— Hát egyelőre hozzánk, ahol még a végrendeleten kell átesned, azután majd szabad léssz és velem is ráérsz egy kicsit beszélgetni.

— Hozzátok? — kérdé fojtott hangon, szinte félénken.

— Igen, édesapám azt akarja, hogy nálunk legyen a végrendelet felolvasása, s nekünk is szabad lesz bemenni.

— Kik azok a »nekünk«?

— Hát a Mari testvérem. Nem emlékszel már rá?

— Hogyne emlékezném!

— Azért mondom — fecsegett Pál—, mert ti katonák könnyen felejtitek, azt mondja, a lányokat. Andere Städtchen, andere Mädchen.

- Ki mondja azt?
- Mari testvérem.
- Ő mondta?
- Ó, de mit csodálkozol ezen?

A kastély kopjás vaskerítésénél Gyengő ügyvéd várt rájuk s egypár lépést tett eleibök; ugyanott a szolgabíró, Bekeházy Gábor mutatta be magát a főhadnagynak.

— Sok szépet hallottam felőled — szólt nyájasan a vidéki dzsentrí mindjárt bizalmas modorában.

Mindez megmelegítette egy kicsit Lacit az epedve várt és most mégis rettegett pillanathoz, a bárói család elé lépni. Mindamellett inkább rontott volna rá egymaga egy porosz ezredre. Sajátságos szeppegéssel ment végig a parkírozott udvaron, az ügyvéd a kocsijához lépett és annak a ládájából egy kis bőrtokot húzott ki, azt a hóna alá fogta, a szolgabíró pedig anekdotákat beszélt a közelebbi korteskedésből, hogy a siroki kántor betanította a papagáját »Éljen Inokay követünk« kiáltásra és most a madárnak is három forint napidíjat követel a szemtelen.

Így értek föl a lépcsőn a szarvas-agancsokkal és mindenféle vadász-trofeumokkal díszített előcsarnokba, melyből a társalgó szoba nyílt. Mivel a zsáruk le voltak eresztve, a nap-sugaras fényzönből belépők csak lassan, nehezen különböztek meg a tárgyakat és alakokat.

Inokay fölállt és a szolgabírónak nyújtá kezét.

— Mi hír a kerületben? Széna, szalma? — hadarta gyorsan, mintegy annak jeléül, hogy nem kíván rá feleletet. Egy igazi nagyúr nem kíváncsi.

— Ah, a mi főhadnagyunk! — szólt könnyedén, a tiszt-hez fordulva. — Mikor jött?

— Még tegnap, méltóságos uram!

— Hogyan, hiszen én úgy tudom, hogy tegnap még a városban volt.

— Igen, de már innen mentem be a városba, egy kis dolgom volt ott.

— Igen kevés lehetett — felelte meleg mosollyal s jelentőségteljes pillantással —, mert az enyémet is elvégezte.

Borly meghajtottta magát és azt se tudta, hova tegye kezét-lábát, úgy rémlett neki, ha egyet lép, megbotlik a kard-

A végrendelet felolvasása
(*A vén gazember*. Vasárnapi Ujság, 1904)
Linek Lajos rajza

jában, és elesik, pedig már nem is volt homály a szobában. Sőt ellenkezőleg, még fényesebb nap világított, mint odakünn, mégpedig kettő, a Mária két fényes szeme, s hozzá az az egész fehér arcocska, csodálatos édességével. Laci nem mert odapillantani és mégis mindenünnen oda látott. Szédülés fogta el, forgott vele a szoba, és különben is olyan furcsa volt minden, egy beszabadult zöld legyeecske zümmögött bent, de ezt olyan-nak érezte, mintha egy egész cigánybanda játszanék, és csak az volt különös, hogy az óra halk ketyegése keresztülverte magát e hangokon. Vagy talán nem is az óra volt az, hanem a saját szívének hangos, zavaros dobogása.

Ott állt a kicsike az anyja mellett, a lovon hadakozó Inokay Sebestyén bárónak Mányoki által festett nagy képe alatt. Mint az alvajáró, ment gépiesen Laci is a többiek után a báróné felé, ki úgy vette ki magát, Uram bocsáss, a holdvilág arcával, a terebélyes krinolinban, mint egy sátor a félholddal a tetejében. Sovány kezét lomhán, fáradtan nyújtotta csokolásra, míg a baronesz kislányos pukkedlit csinált az urak előtt és odahajolt az anyja mögé a nagy karosszékre.

— Foglaljanak helyet, uraim — szólt a báró —, és essünk át a mai szomorú alkalomnak utolsó részén is, mely szorosan véve, nem is tartozik mireánk, de minthogy a megboldogult kívánságáról van szó . . .

— Igenis — vágott közbe az ügyvéd —, ő maga kívánta, hogy végrendelete a méltóságos bárói család előtt bontassék fel és hirdettessék ki. Talán inkább a szolgabíró úr lesz szíves felolvasni.

Átnyújtotta a bepecsételt iratot Bekeháznak, aki felbontván azt, pátosszal kezdte olvasni :

— Az Atya, Fiú és Szentlélek Isten nevében! Én, nemes Borly Gáspár, alulírt tanúk előtt lelkemet Istennek, törékeny testemet az anyaföldnek ajánlván, fennmaradó földi vagyonomról ép elmével, átgondolt akarattal a következő végintézkedést teszem.

— Halljuk — szólt az ügyvéd, elfelejtve, hogy ilyen előkelő társaságban még köhécselni sem illik.

— Áll pedig a vagyonom — olvasta tovább Bekeházy — a sulyomi 115. számú telekjegyzőkönyvben bekebelezett csekély ingatlanomból és viskómból, továbbá a budai telkem-

ből. Az elsőt, a sulyomi ingatlant hagyom örökös tulajdonul hűséges ápolásáért özvegy Perkál Józsefnének. Senki őt örökösök közül abban ne háborgassa, a budai telket ellenben, melyet tízezer forintra becsülnek, hagyom egy alapra, mely a beteg kutyák gyógyításának céljaira szolgáljon, mert minden háziállatot gyógyítanak az emberek, csak a kutyát nem, holott minden háziállat között a kutya áll a legelső rangban tehetségben, szolgálatkészségben, hűség és pajtáskodás dolgában.

— Menjünk tovább — szól közbe a báró közömbösen.

— Ingóságaimat ugyancsak Perkálné örökölje, a könyveken kívül, mivelhogyan nem tud olvasni.

— Ohó, egy homályos pont — csapott le az ügyvéd a szövegnek egy részére, mint a keringő héja. — Kérem csak még egyszer felolvastatni ezt a kikezdést! Az ingóságokat kapja-e Perkálné azért, hogy olvasni nem tud, vagy a könyveket nem kapja azért?

— Mindegy az, kapja, mert kapja, punctum — vélte a szolgabíró és olvasta tovább a következőket: »Vagyonom főrésze, részint készpénzben, részint papírokban, a losonci, miskolci, egri takarékpénztárakban és az egri káptalannál van letéve, kitesz kamatok kamatjaival összesen négyszázhuszonnyolc ezer forintokat.«

— Ah — röppent el a báróné ajkairól a csodálkozás önkéntelen felszisszenése. A báró gúnyosan mosolygott. Borly főhadnagy lesütötte szemét. Mária kötése fölé hajolt. A szolgabíró pedig letette meglepetésében a végrendeletet az asztalra és fölkiáltott.

— Hallatlan összeg! (a báróra tekintett, aki egy ringaszéken ülve, egykedvűen lóbázta magát, miközben egyetlen csikordult a szék.) Tetszett tán valamit mondani?

— Nem — felelte Inokay fáradtan.

— Akkor hát tovább olvasok. »Ennek az összegnek a főrészét abból a célzathoz szereztem, mert előre láttam, hogy az én szeretett uram, Inokay Gottfried, úgy lelki jósága, valamint úriasszonyi könnyűvérűsége és kedvtelése miatt, előbbutóbb tönkre fog menni. . . « Bocsánat, báró úr, ha talán parancsolja, hogy abba hagyjam?

— Dehogy. Csak folytassa — szól a báró hidegen. —

Sőt csak most kezdek kíváncsi lenni, hogy miféle gorombaságokkal traktál kasznárom a másvilágról.

— Ez okból — folytatta a felolvasást Bekeházy — elhátároztam, hogy amit lehet, megmentek az én kis uram, báró Inokay Pál és kis úrnóm, báró Inokay Mária részére. Loptam én is az egész világgal, ahol észre nem vették, még talán ott is, ahol észrevették, és összegyűjtöttem nekik kerek négyszáz-ezer forintot, amely összeget ezennel nekik hagyományozom, illetve az övék az, az övékből való, úgyhogy azért engem semmi hála, semmi köszönet nem illet, nekem ezt az eszmét csak a sajnálkozás és az az érzés sugallta, hogy így édesebb pihenésem leszen az anyaföldben.

Templomi csönd támadt, szinte dermesztően ünnepélyes. Mintha a megholt szelleme suhogna bent, egy ablakot kitaszított egy hús áram és végigsurrant a szobán. A báróné szemei megüvegesedtek és egyszerre megteltek könnyel. A báró elfelejtette magát ringatni székén s mereven bámult maga elé, mint hogyha álmot látna. Csak a zöld legyecke döngött, dudált vidáman, meg-megkoppantva az ablaküvegeket.

Az ügyvéd felugrott és meghajtotta magát a baronesz előtt.

— Gratulálok, kisasszony.

— Ah, istenem! — sóhajtott az öreg báróné és nyugtalanul kereste szemeivel a főhadnagyot. A finom asszonyi lélek gyorsan meglátta a neki gyújtott örömtüzeknél másoknak a bánatát s kínos tapintatlanságnak vette az ügyvéd gratulációját Borly jelenlétében.

Mária piros lett, mint a pipacs, s csak az ujját tette a szájára, — figyelmeztetve az ügyvédet, hogy már nem szólhat, mert a szolgabíró tovább olvas.

— Rendelem végül, hogy a fennmaradó huszonnyolc ezer forintnyi összeget, mint tulajdon takarékoságom gyümölcsét, egyenlően ossza fel Gyengő István, hites ügyvéd, végintézkedésem végrehajtója, két unokám, Borly László főhadnagy és Borly István tanuló között, kikre, valamint földesuraimra az ég áldását kívánom. Atya, Fiú, Szentlélek Isten nevében Ámen.

Van még valami?

— Még egy Post Scriptum — s olvasta odább Bekeházy.
— »Nagy tajtékipámat hagyom a helybeli kántornak, Boczkó

Péternek a búcsúztató versekért, könyveimet Inokay Pál bárónak, budai telkemnek földalatti részét Inokay Mária báró kisasszonynak menyasszonyi kelengyéül, a padláson levő lakatos-eszközöket egy jól tanuló sulyomi parasztgyereknek, aki lakatosmesterségre érez hajlandóságot.« Eddig van. Ritka egy eset — tette hozzá —, nem vagyok mai gyerek, de ilyet még nem hallottam. Négyszázezer forint! Forgós teringette!

S ezzel fölkelt és átnyújtotta a nagyértékű okmányt Inokaynak.

Az pedig fogta, amint úgy négyrét volt hajtva, kétfelé szakította és az asztalra dobta.

— Az isten szerelméért, mit cselekszik? — kiáltott fel a szolgabíró. Az ügyvéd, aki egy kicsit asztmás volt, levegő után kezdett kapkodni, maga a báróné is ijedten ugrott fel.

— Azt, amit tennem kell — mondá a báró kipirulva, büszke, csengő hangon; szinte szép volt most, és kiegyenesítve termetét, egy fejjel látszott magasabbnak. — Azt, amivel az egyik nemesembernek kell, hogy feleljen a másik nemes ember, a halottnak az élő.

— Apa, apa mit tettél? — szörnyűködött a baronesz.

— Borly megfosztotta a saját unokáit egy olyan vagyontól, ami a törvény szerint már az övéké volt, én visszaadom azt nekik, bár a törvény szerint most már az én gyermekeimé lehetne; ez a legkevesebb, amivel tartozom ama nagyszívű ember unokáinak, akit én egész életemben félreismertem. — Így lesz, punktum, mert úgy akarom és szeretném látni, ki akadályozza meg?

— Én — felelte egy kellemes érces hang, a fiatal Borlyé. — Mi nem fogadhatunk el olyan vagyont, mely a méltóság-toké. Mi becsületes emberek vagyunk, és tudunk dolgozni, s nincs joga minket senkinek megsérteni, bár csak Borlyak vagyunk.

A báró csodálkozva hallgatta a főhadnagy heves kifakadását, s ez a hevesség visszaadta hidegvérét.

— Ön rosszul ítéli meg szavaimat, főhadnagy úr, ha ilyen értelemben magyarázza azokat. Lekicsinyítésről szó nem lehet; bizonyára rosszul választott alkalom volna az Isten és emberek előtt. A Borlyak az én szememben e peretől

kezdve egyenrangúak lettek a nemességben az Inokayakkal, de csak úgy, ha az az Inokay, aki most beszél önnel, méltó lesz ahhoz a Borlyhoz, aki az ímént szólott hozzánk abban az iratban. Reményelem, megértett engem? Amit mondtam, megmondtam.

S ezzel egy szót se várva, nehéz, határozott léptekkel ott hagyta a termet.

Pali kiosont apja után, elfogta valahol a korridoron, és lehajolt, kezét csókolt neki.

— Értelek, Inokay — szólt és eltűnt szobája ajtaján.

A többiek megrökönyödve néztek össze. Hát mi lesz most?

Valóságos tanácstalanság állt be. A báróné felállt, ünnepelesen fölvette az asztalról a berepesztett végrendeletet, majd magához intve lányát, eltávozott, egy fejbólintással üdvözölve az urakat.

— Szép spektakulumot csinált apád — panaszkodott útközben. — Most, mikor idáig vagyunk! (Ujját a torkára tette.) Ki látott ilyet? A gondviselés egy mentődeszkat nyújt feléje, sőt egy hidat, és ő elrúgja, mert kevély.

— De mikor a kevélység úgy megszépíti az apát, édes mamám.

— Köszönöm szépen. Ha kevély akart maradni, takarékosnak kellett volna lennie. Rá kell küldeni a tantet, hadd beszéljen a fejével. Gyere, beszélünk a tante-tal. Ah, Pali, jó, hogy elémbé jössz. Eredj be, kérlek, és mondd meg az uraknak, várjanak egy kicsit, mert így nem maradhat a dolog. Istenem, istenem! Mennyi baja van az embernek.

Bent a nagy teremben csak a három úr maradt, az ügyvéd, a szolgabíró és a hadnagy. Az inas hűsítőket hozott be.

A szolgabíró dühös volt, de azért mégis felhajtott egy pohár jégbe hűtött vizes bort.

— Valóságos ternó egy ilyen végrendelet, választások idején, de egyébként is. Mindig nagy kortesnek tartottam az öreg Borlyt, de hogy ilyen slágert kivágjon, sohasem hittem volna. Gyönyörű ez. Hisz ennek már a szele is elég, hogy elsöpörje az útból Peszerényit. De hogy egy ilyen mennyből aláhullt mannáat el ne fogadjon Inokay, ez mégis hihetlenebb mindennél.

Gyengő fiskális mosolygott:

— Majd előveszi a jobbik esztét. Ősmerem már én az efféle felbuzdulásokat.

— No, no, a báró nagyon makacs ember, szóval karakter — vélte a szolgabíró.

— Hát mármost mit csináljunk? — kérde a főhadnagy.

— Azt hiszem, valami jegyzőkönyvet kellene felvenni — szólt a szolgabíró habozva.

Az ügyvéd elgondolkodott.

— Az eset nagyon komplikált — mondá. — A végrendeletet a bárónak semmi esetre se volt szabad szétszakítani, mert az nemcsak az ő gyermekei jogát tartalmazza, de a Perkálnéét is. A szétszakítás azonban nem képezi a végrendelet megsemmisülését, mert hiszen fel volt olvasva, ki volt hirdetve és tanúk vannak alatta. Aztán az is kétséges, van-e a bárónak joga lemondani olyasvalamiről, ami nem az övé, mert a báró végre is, igaz, természetes gyámja a gyermekeinek, de ő maga nem örökös. A báró úr lemondása különben már azért se érvényes, minthogy a főhadnagy úr ezt el nem fogadta. Igaz viszont, hogy az ön visszautasítása — az öné, főhadnagy úr — szintén érvénytelen, mert ha jól tudom, ön még kiskorú. Persze ennek ellenében föl lehetne hozni, hogy egy császári főhadnagy állásánál fogva nagykorúnak veendő, föltéve mondom, de meg nem engedve. Am ha megengednök is, semmis volna a báró lemondásának elfogadása, abból az okból, mert ön csak ön és semmi esetre sem képviseli kiskorú Borly Istvánt, annak nevében tehát nem nyilatkozhat. Ez egy egész labirintus, uraim, amelyben én sem tudok hirtelen eligazodni, egy egész gordiusi csomó . . . De egy jegyzőkönyv mégse árthat.

— Oh, a jegyzőkönyv sohase lehet felesleges — mondta a szolgabíró lelkesen. — Az már olyan a mi szakmánknál, mint a gyógyászatban a hashajtó. »Vegyen be a páciens egy kis hashajtót.« Ez mindenesetre jó. Vegyünk fel tehát a dologról jegyzőkönyvet. Ez a civilizáció szimbóluma. Csak az az ország lehet boldog és szilárd, ahol az előforduló bajok és esetek jegyzőkönyvbe vannak fölvéve. Itt azonban ez csak a kezdet, magam is beösmérem, hogy ez egy gordiusi csomó. Ezt valahogy merészen kell keresztülvágni! Amint mondani szokták, karddal.

— Hát majd szétvágom én! — kiáltott föl a főhadnagy kipirulva.

— Hogyan? — kérdezték kíváncsian.

— Ez az én dolgom. (S ezzel a belépő Pálhoz fordult.) Pál báró, jelents be, kérlek, édesapádnál.

— Mi végre? — kérdé Pál báró. — Apámat nagyon megrázta a jelenet, ilyenkor rosszul érzi magát, azért kérdezem, mi végre.

— El akarok tőle búcsúzni — felelte nyugodtan.

— Ilyen hamar?

— Meg kell lenni.

— Hát jól van, gyere velem.

E percben nyitott be a komornyik is, hogy a méltóságos asszony kéreti az ügyvéd urat. De még ennél is jobban gomyodott a dolog, mert a Balassa almásszürke négyese is most gurult be nagy ostopattogatás mellett az udvarra. A szolgabíró kitekintett az ablakon s vígan dörmögte magában: »Az ördög mindig készenlétben tartja a maga emberét, hogy ahol valami nemes munka folyik, közbelépjen.« S ezzel kiszaladt Balassa felé, hogy elbeszélhesse neki a történeteket.

A korridoron azt mondta Pál báró a főhadnagynak:

— Várj egy kicsit, beszélek előbb az apával, mert ő furcsa ember.

Borly a régi ismerős képeket nézegette a folyosón, Taticáról, Csobáncról, Kisfaludy regéiből vett tárgyakról, odább függött üveg alatt rámában az Inokay-nemzetség családfája, az első páncélos ős ágyékából kinőtt törzs teli almával s minden almán egy név, a legfelső ágon csak két alma volt, az egyiken ez a szó: »Mária«. Az első embert is egy alma tette szerencsétlenné. Itt áll most megint, ahol annyiszor epekedett fiúkorában, hogy erről a fáról szakítson.

Az oldalt eső szalon ajtaja félig ki volt nyitva, és nagyon kiabálva beszélhettek, mert minden szó jól ide hallatszott.

— Szörnyűség ilyet tenni! — szólt egy rezes, tompa hang. — Ilyenkor. Szerdára megint árverés van kitűzve. S én nem adhatok nektek többet. Itt valamit tenni kell. Sequestrumot kell kérni Gottfried ellen, ha másként nem lehet. Különben nincs joga lemondani. Az örökség a gyerekeké. Sequestrum neki.

— Meg kell a »máskéntet« próbálni — vegyült bele egy másik hang, a báróné. — A dolog menni fog. A főhadnagy derék ember, nem fog nehézségeket csinálni.

— Mit derék ember! — rikácsolta az előbbi női hang. — Minden főhadnagy egyforma, mind flasztretter. Ismerem őket. Elég főhadnaggal volt dolgom. Egy közös zsákba kelene őket varrni és behajítani az Ipolyba.

— Oh, tante, tante, ő oly szépen, nemesen viselte magát! — védelmezte egy csengő szózat. — Nem igaz, mama?

A főhadnagnak minden vére megbizsergett. Ez a Mária szava volt.

— Valóban Málíka — bizonyítá a báróné. — A főhadnagy engem is bámulatba ejtett, hogy szinte hinni kezdtem a beszédeket, amiket Gottfried a parasztoknak tart, hogy az emberek egyenlők

— Paperlapap — ellenkezett a siket tante (mert csak az lehetett). — Ösmerem a dörgést, honnan jön. Azt hiszed, hogy a tante már öreg, nem lát semmit, hogy a tante együgyű, ki nem talál semmit. Láttam a hadnagyodat, ma chère, a temetésen. Azt hiszed, nem tudtam, hogy kicsoda, az nem a kíváncsiság volt, hanem a vizsgálóbíró ravaszsága. Elpirultál, mikor kérdeztem. Látni akartam, nem tévedtem-e. Azért kérdeztem megint. És te megint elpirultál. Hát én most már semmit se kérdezek, és te se szólj semmit se.

— Nem igaz, gonosz tantika, gonosz tantika.

— No, no, ne sírj hát azért. Legyen hát nem igaz. Hanem azért az összes hadnagyokat az Ipolyba kellene fojtani fölfelé a kapitányig. Mert a becsületes ember az őrnagnál kezdődik. De mondom már, hogy ne légy bolond, ne sírj azért.

Hej, pedig már a főhadnagy is csak egy kis hija volt, hogy ríva nem fakadt odakünn a lelkében tomboló boldogságtól.

— Lackó! Hol vagy Lackó?

— Itt vagyok — felelte fojtott hangon, de félt, hogy nem fog tudni onnan elmozdulni s hogy Pál is észre veszi, miként leste meg a hölgyeket pongyola érzéseikben. És sajnálta is, hogy nem tart tovább. Csak még egy percig itt lehetne, csak még egyetlen hangját hallhatná.

Hasztalan, mennie kellett, ahonnan a Pál léptei kopogtak, ahol a folyosó kiszélesedik. Azelőtt is gyakran kiabálták

itt: »Hol vagy, Lackó?« — hej, de ez régen volt, és akkor még vesszőkön ültek, rövid bársony cikcakkos szoknyáoskájában egy nádpálcán lovagolt a leány is, még most is mintha hangzanék szava a komor, ünnepélyes oszlopok közt: »Gyű te Ráró!« Ejnye, iszen itt is van a Ráró! (Egy poroló nádpálca volt a szögletbe támasztva)

Az izzó napfény vakító sugarait ide is belövelte, pajkosan szaladgáltak az agancsokon, a falakon keresztbe rakott lándzsákon, vértéken és kopjákon, melyek szinte jegyzőkönyvekbe vannak már véve a bíróságok fiókjaiban, a két leander, mely nagy abrongsos zöld vödörökben őrt állni látszott az ajtónál, megperzselt, lekonyult virágaira néhány vadméh és darázs szemtelenkedett be. Ezek keringtek ott őrülden, a zsákmány körül.

— Apa szívesen lát — jelentette Pál báró. — Bent van nála báró Balassa.

— A báró van itt? — szólt Borly megütődve. — Megállj csak, kedves Pali. — Nem lehetne az, hogy őméltósága külön fogadjon?

— Hiszen előtte is elbúcsúzhatsz. A báró kedves ember, ismered. Miért akarsz az öregemmel külön beszélni?

— Csak úgy — felelte Borly —, szeretnék.

Pál báró vállat vont, némi gyanakodással.

— Hát eredj be ebbe a szobába, bemegyek, megmondom neki.

Az úgynevezett Zrínyi-szobára mutatott. Ebben hált állítólag valamikor Zrínyi Miklós, a költő, aki udvarlóképpen fordult meg egyszer a sulyomi kastélyban. Amaz Inokay kisaszony, Katherina, aki kikoszarzta az ország első lovagját és költőjét, ott lóg életnagyságban a falon keleti gyöngyből rakott pártában, — abban is temették el.

A szoba küszöbén kiöltött piros nyelvvel egy lihegő kutya feküdt, a méltóságos úr agaraiból.

— Cickel — szólítja meg Borly. — Eressz be, Cickel

Cicke felugrott, megrázta magát, hogy szinte pattogott a bőre, a farkát csóválta, látszott, hogy felösmerte.

Borly benyitott a szobába és megállt az Inokay Katherina képe előtt, aki aranyzöldbe játszó brokát selyem ruhában ábrázolatik egy sólyommadárral a kezében. A madarak és

az asszonyok mindig összetartottak. Csakhogy mostanában már csak a kalapjaikon szerepelnek kitömve. Nézte sokáig, nézte a képet, kereste a hasonlatosságot a régi és a mostani Inokay kisasszony vonásai közt. Milyen furcsa, hogy gróf Zrínyi Miklós ebben a szobában lakott. És talán itt kapta a kosarat is. Nagyot dobant a szíve, és olyan sápadtnak mutatta a régi velencei tükör, hogy megijedt magától. Ej, mért volna furcsa? Hiszen ha itt volt Zrínyi Miklós, hát csak kellett valahol hálnia is.

Valami bútor pattant. Összerezent. Majd egyszerre látománya támadt, egy villanat s eltűnik a kép, és előtte áll Inokay Gottfried báró.

Nevetve állt ott, mind a két kezét kinyújtva feléje barátságosan.

— Ah, ön megijedt, kedves főhadnagy. Persze nem gondolta, hogy ez a kép rámástól voltaképpen egy ajtó. Ezt természetesen maguknak el nem árultuk, mikor mint gyerekek itt szaladgáltak, mert játéknak véve, bizonyosan tönkretették volna a sok próbálgatással a szegény Inokay Katherinát. Sajnálkozva hallom Palitól, hogy ön itt akar bennünket hagyni.

— Mindamellet szeretném, ha előbb ez a hagyatéki ügy rendbe jönne.

A báró szivarokat vett ki egy szekrényből és szivélyesen megkínálta.

— Gyűjtson rá, főhadnagy úr, és üljön le egy kicsit nálam. Igen örülök, hogy önnel kezet szoríthatok. Ami pedig az örökséget illeti, vegye úgy, mintha nem volna végrendelet. Nagyatyjuk után a két unoka örököl, punktum. Ez másképp nem is lehet.

— De . . .

— Semmi de, kedves főhadnagyom. Én nem fogadhatom el az örökséget önök elől. (Előre elmosolyodott attól, amit mondani akart.) Pedig voltaképpen én is csak beteg kutya vagyok, mint a többiek, kikről az én öreg barátom gondoskodott. Sőt én vagyok a legbetegebb.

— De hisz a gyűjtött pénz a méltóságod vagyonából van véve.

— Én azt most már nem hiszem.

— De ha maga a megboldogult mondta?

— Éppen azért.

— Nem értem.

— Lássa, ha én most azt a pénzt elfogadnám, örökké bántana a lelkiismeret, hogy azt önök elől elraboltam; mert tegyük fel, hogy csakugyan elharácsolta az öregúr egyet-mást tőlem, engedelmeskedve annak a nemes érzésnek, mely őt szinte szentté teszi énelőttem (a báró arca kimelegedett és hangja lágy lett, majdnem reszketeg), csak az ő szerencsés keze, az ő gazdálkodása, roppant takarékosága és üzleti ügyessége mellett nőhetett az fel akkora összegre. Borokat vett olcsón s drágán adott el. Gabonával is spekulált. Mindezt azzal a gondolattal, hogy a gyermekeimnek legyen. Nálam az a pénz éppúgy elolvadt volna, mint a többi. Hanem azért én most seperjem be, ugye, tekintet nélkül arra, hogy az ő unokáinak marad-e vagy nem marad? Ugyan mondja meg, mit tartana rólam a világ? Hát megmondom én, mit tartana: azt, hogy Inokay hitvány ember, aki elfogadta attól a hű szolgától hosszú életének keserves verejtékét s kifosztotta az unokáit. Azt ugyan senki se hinné, hogy az a négyszázezer forint tőlem van elcsipegetve. Sőt komolyan mondom, most már én se hiszem.

— De hát akkor mit csináljunk? — szólt a főhadnagy szinte megijedve. — Mert az örökséget én se fogadhatom el, ha akarnám se, hiába hagyja nekem méltóságod.

— És miért?

— Mert rajta van a stigma. Maga az örökhagyó bélyegezte meg, rámutatva, hogy lopott vagyon. Engem a tiszti kardbojt kötelez arra, hogy visszautasítsam.

Inokay meglepetésében lenyelte a csibukja füstjét, köhögni kezdett tőle.

— Hm, erre nem is gondoltam. Ejnye, ez furcsa kezd lenni.

— Annyira furcsa — vette fel a szót a főhadnagy —, hogy végre is oda kellene adni csupa becsülettudásból az öregúr hagyatékát valami jótékony célra, idegeneknek. De hát akarthatta-e ő azt? Okos lenne az? A mai viszonyok között? Hiszen kacagna rajtunk a világ.

Ez a szó új perspektívát nyitott Inokay elé. Nevetségségé

lenne. Persze nevetségessé. Ettől ijedt csak meg komolyan ; ezt kerülte egész életében, ezért volt finnyás némely dologban s némelyekben könnyelmű, és most íme ott áll, hogy éppen a finnyássága, a gavallérossága miatt váljék nevetségessé. A negyvenes évek pózoló nemzedékéhez tartozott, mely egy fönséges színjátékot játszott el Európa előtt, — maga dolgozván önmaga ellen, fölszabadítá jobbágyait, levetette bíbor palástját, eleresztette szolgálait, mintha mondaná: »Nem akarok úr lenni többé«, csapra eresztette a zsírt, hadd folyjon el. Ez a nemzedék annyi ideig hányattatott a színpadon, hogy a való életről és annak követelményeiről megfeledkezett, pedig hát élni mégis csak kell, ingyen senki se ad semmit, a varga nem varr csizmát, a szíjgyártó nem ad lószerszámot. E fényes föllobbanások nem lehetnek állandók se egy ember, se egy nemzet életében. A realizmus és az idealizmus kell, hogy fölváltsák egymást, mint az éjt a nap és viszont. Mert akár az egyiket viszi túlságra, akár a másikat, elpusztul bele. A sovány ember is éppoly közel áll a szélhűdéshez a soványsága miatt, mint a kövér a hájáért. Inokay szinte hátrátantorodott e bepillantásnál az így fölvetett kérdés belsejébe. Úgy van, úgy, a főhadnagy igazat beszél! Inokay Gottfrieden kacagni fognak. Oh, hogyné! Hahaha! Don Quichote de la Mancha kidobta a négyszázezer forintot az ablakon s Rozinante éhesen nyerít az istállóban.

— Igaza van, főhadnagy, igaza van — motyogta elszontyorodva —, az nem volna okos dolog, sőt a legnagyobb esztelenség lenne. Valamit tehát ki kell gondolni. Valóban benn van abban a végrendeletben, hogy ez a vagyon tőlem van elszedve?

— Valóban benne van.

— Milyen szavakkal, mert én nem figyeltem a kifejezésekre?

— Azt hiszem, azt a szót használta az öregúr, hogy »loptam«.

— Bizonyos ön ebben?

— Jó volna talán elkérni a szöveget, a méltóságos asszony vette magához.

A báró csengetett a kormornyiknak.

— Kérd el a bárónétól a végrendeletet, szükségem van rá.

A komornyik elhozta pár perc alatt, még egy kis cédula is volt hozzá mellékelve, behajtva pikkelyes kigyó alakra. A báró kibontotta és elolvasta a tartalmát. Csak egy sor volt: «Légy eszeden, Fredi. Szerdán itt árverés lesz, és azután is. Máli».

Idegesen gyúrte össze egy gomolyaggá az ujjai közt, miközben figyelemmel olvasta végig a végrendeletet. Síri oszond volt a szobában. A nyitott ablakon egy bignoniának a fehér virágos ága behajolt. A főhadnagy azzal mulatta magát, hogy a fürtöket olvasta rajta, bizonyosan ötjével a régi mód szerint, szeret — szívből — színből — egy kicsit — sehogy sem.

— Csakugyan a *lopott* szó fordul itt elő — morogta Inokay mintegy magában —, és mégse tehetem, nem visz rá a lelkem, megcsömörülnek magamtól. . .

Így elmélyedve önmagában, dűnnyögve olvasta tovább, míg egyszerre élenken felkiáltott:

— Hopp! Megvan!

A főhadnagy kérdőleg tekintett rá.

— Megtaláltam a megoldást.

— Hogyan? Mit?

— A szegény öregúr nem volt józan eszénél, mikor a végrendeletet csinálta.

— De ez alkalmasint csak föltevés.

— Dehogy. Bebizonyítható. Megsemmisíthető az egész végrendelet, tehát a stigma is. Nem marad egy körömfeke-tényi ok se, hogy az unokák becsülettel be ne üljenek az örökségbe. Olyen jel van itt arra, hogy az öreg bolond volt, mely a napnál is világosabb.

— Hol?

— Hát ez a tétel, hogy a budai telkének »föld alatti részét« Mari leányomnak hagyja. Hát van ennek valami józan értelme? Budán csak nincs se kőszén-, se ezüstmánya a föld alatt? Mi hát az a föld alatti része az ő budai telkének, ha nem egy megzavart agyvelőnek a fantazmagóriája?

— A telek föld alatti részét? — ismétlé zavartan a főhadnagy, és olyan piros lett, mint a kapos.

A báró észrevette, hogy sarokba szorította, és most egész kéjjel akarta ledömpökölni, gyönyörködve saját elméjének élességében s ki akarván annak a diadalát élvezni fenéki.

— No, ugye megvan az arkánium? Most tessék aztán beszélni. Érdekes eset, istenemre. Hogy fog Balassa csodálkozni! . .

S e pillanatban csak az a vágya volt, hogy Balassával bámultassa meg magát. Ha nem lett volna illetlen, legott átszalad hozzá.

— No, az ördögbe is, ugye nem hitte volna? — hadarta ezután. — Milyen megoldás! És a fiskális se vette észre. Ne hívassam be a fiskálist?

És felugrott, a csöngettyűzsinór felé indulva.

— Nem, méltóságos uram. Mert én magam is felvilágosítom, hogy tévedni méltóztatik. Sajnos, ez a téma még így, négy szemközt is kényes rám nézve, de immár kénytelen vagyok vele. S legott belátja méltóságod, hogy nincs meg a megoldás.

— Én pedig határozottan állítom, hogy megvan.

— Hallgasson meg előbb!

A báró hitetlenül rázta fejét, mialatt Borly belefogott az elbeszélésbe, akadozva, vontatottan, elváltozott hangon, mint mikor az oskolás fiú olyan témából felel, amelyre el nem készült, miközben szórakozottan morzsolta ujjaival kardbojtját. Elmondta, amit már tudunk, hogyan hált meg egy éjszaka a budai telken egy üres hordóban, hogy találta meg a gyémánt-tűt, s ennek révén mint lett figyelmessé, hogy a hordó alatt kincsek lehetnek elásva.

— No és? — vágott közbe a báró türelmetlenül, a hosszúra nyúló elbeszélést megszakítva.

— Kerestem és megtaláltam a kincseket.

A báró gúnyosan kacagott föl.

— Hozsánna, oh Boccaccio! Köszönöm a kedves mesécskét. A főhadnagy úr le akar engem pipálni. A főhadnagy úr kincseket talál a nagyapó fundusán, amelyek a leányomnak vannak testálva, azokat természetesen kiemeli, elpezsgőzi, elkártyázza a kantinban, minélfogva most már nemcsak azért illeti az én gyermekemet a hagyatéék, mert az öreg az övékéből lopta, hanem azért is, mert az unoka elherdálta a kincseiket. És ezt persze Inokay báró el is hiszi. Mert hát az ilyen báróféle ember nem gondolkozik, nem kombinál, hanem csak ugrik a fényes után, mint a csóka.

— Bocsánat báró úr, de én sohase szoktam hazudni.

— No, no, édes fiam — szólt a báró a rokonszenves melegség hangján —, nem is úgy van az értve, de ha két jó ember valami dologban a dialektika fegyvereivel vetélkedik, az egyik fegyverrel szabad a másik fegyvert kiparizrozni. Azért hát, ha ön kincset talált a budai telek belsejében, mutassa elé és én megadom magamat. Dixi.

Nagyot fújt és hosszú lélegzetet vett, mint aki megint kilőtt egy bombát.

— A kincs megvolt, méltóságos uram (a báró gúnyosan mosolygott), bizonyára mondom, hogy megvolt, magam néztem át darabonkint, de . . .

— Hiszen éppen az a de — vágott közbe nevetve.

— De nem akartam megtartani, hát elküldtem postán a méltóságod leányának, a baronesznek.

Inokay felugrott, mintha egy villámáram lökte volna fel.

— Ez volt az? — kiáltott fel. — Kibújt hát a megfoghatatlan rejtély! Igen, igen, most kezdem már érteni az összefüggést. Az öregúr sajnálta a családi ékszereinket és a maga pénzéből vette meg egy költött eladási lajstrom szerint, valójában pedig elásta a telkén Mici számára.

Most a főhadnagyon volt a meglepetés sora.

— Hogyan? A méltóságok ékszerei voltak?

— Sajnos, mi adtuk át az öregúrnak, hogy zálogosítsa el, s miután több pénz kellett, azt az instrukciót kapta, hogy adja el. Ő aztán el is adta, be is mutatta, milyen cégek vették meg, melyik darabot mily áron. Képzelterti ennél fogva meglepetésünket, midőn egy napon megérkeztek a különböző firmáknak eladott ékszerek együtt egy ládában a lányom nevére címezve. Azóta sem mertünk hozzájuk nyúlni, senki se viselte, mert nem tartottuk a mienknek.

— És az öregúrtól nem kértek felvilágosítást?

— Restelltük volna előhozni. Annyit azonban mégis gondoltunk, isten bocsásson meg, hogy valami inkorrekt dologot cselekedett. Pedig hát egy szent volt ő akkor is köztünk. Mit érezhetett az ő hófehér lelke a mi gyanakodó, szemrehányó tekinteteink alatt? Oh, istenem, istenem, mily vakok voltunk! Milyen igazságtalanok. De legyen ön megnyugodva, én is foglalkozom egy gondolattal, kiásatom és az Inokayék kriptájába temtettem el. Elégtételt adok neki.

— Köszönöm, méltóságos uram.

— Ha van túlvilági élet — folytatá a báró ellágyulva —, bizonyára jól fog neki esni ez a kis figyelem. De mondja csak, főhadnagy, tudta már ön akkor a végrendelet tartalmát?

— Hogy tudtam volna?

— Hát talán felösmerte az ékszereket?

— Miről ismertem volna fel?

— Hát akkor miért küldte a leányomnak?

Egyszerű volt a kérdés, de a főhadnagyot ugyancsak megakasztotta. Nem jó sokat beszélni, kivált katonának, mert befonódik a saját kifejezéseibe, mint az Ábrahám báránya az iszalagok közé. Kínos verejték ütött ki a főhadnagy homlokán, míg arca csupa láng lett.

— Nem haragszik meg méltóságod, ha egészen őszinte leszek? Nem ítéel meg engem? — tagolta idegesen, szomorúan, zavartan — ha elmondom, tekintve a körülményeket, a helyzetet, amit talán nem kellene, amit, hogy is mondjam csak, oh, istenem. . . de talán mégis. . .

— Csak beszéljen őszintén. Hiszen másképp nem érthetnők meg egymást.

A főhadnagy lehunyta szemeit és a kardjába fogódzott, szédült, a szoba forgott vele.

— Fiatal gyermek voltam akkor — szólt elhaló, rekedt hangon. — És tudja a báró úr, milyenek a gyermekek, nem veszi rossz néven, szerelmes voltam a kis baroneszbe.

Félve nyitotta ki szemeit, hogy áll-e még a világ, és csodálkozott, amit látott és hallott. A bignonia-gallyak csak úgy lóbázták a fürtjeiket, mint azelőtt, a nap besütött és fényes aranságot vont az Inokay Katherina brokát szoknyáján, a madarak csipogtak odakünn, a báró pedig nevetett.

— Aha, nil hát így sülnek ki a selymaságok? Aztán lássuk csak — mondá évelődve —, meddig tartott ez a szerelem?

— Bocsnát, de az már nem tartozik ide — sóhajtá mélán, álmadozón.

— Bizonyos esetben idetartozik.

— S ez az eset, méltóságos uram? — kapott a szón Borly, mint az éhes hal a csaléteken.

— Ha még most is szereti — felelte Inokay csöndesen, kiégett csibukját leeresztve a padlóra.

PRILOHA NOVINKOCH „NAŠA ZASTAVA“

STARI KUJON.

ROZPRAYKA.

Pisal:

MIKSZATH KÁLMÁN.

Do šarišskej reči preložil

„NAŠA ZASTAVA“

Politické a spoločenské novinky s obrázkami pre vichodnoslovenskí ľud,

EPERJES.

A vén gazember
A szlovák nyelvű kiadás címlapja

A hadnagy lesütötte szemeit, mint egy elítélt.

— Ha szeretem-e? — szólt szenvedéllyel, álmodozón. — Ki se lehet azt mondani.

— No, iszen akkor mégis nekem van igazam, hogy megtalálható a megoldás.

— Hogyan? — nyögte a főhadnagy, kételkedő, réveteg tekintettel.

— Föl van adva a rébusz, találja ki — mosolygott a báró.

— Méltóságos uram! Igaz lenne? Nem tréfa? Szabad szólanom?

— Csak egyenesen, katonásan, mint a nyíl, katona uram.

— Hát adja nekem feleségül a baroneszt.

— Én pedig két kézzel adom oda — szólt egyszerűen, minden ünnepélyesség nélkül a báró —, föltéve, hogy ő is akarja.

S ezzel mintegy jelképileg odanyújtotta a főhadnagynak mind a két kezét.

A főhadnagy pedig lehajolt, előntötték szemeit nagy boldogságában a könnyek, némán megcsókolta kezét, de érezte a báró, hogy egy-két könny is hull rá, s ezzel hirtelen átnyalábolta a fejét, a melléhez szoritotta, hogy síró katonát ne lásson és a nyaka tarkóján csókolta vissza.

— Mi ketten végeztünk, édes fiam: mostan eredj be az asszonyokhoz, és végezz a leányommal magad!

A főhadnagynak sem kellett több. Boldogan hagyta ott a bárót, szinte mámorosan az örömtől. Amilyen kishitű volt a kezdet kezdetén, éppen olyan elbizakodott lett; katonakerölcs az. Ha félig sikerül az attak, a győzelem nem lehet kétséges többé.

Ment, ment, azaz hogy szinte futott a hangos folyosón, megszólítván kurtán, parancsolón az ott ödöngő komornyikot.

— Jelentsen be a hölgyeknél.

— Nem szabad senkit bebocsátani, bent tanácskozik a két méltóságos asszony az ügyvéd úrral és Balassa báró úr öméltósága is bent van; azt mondták, zavartalanul akar-nak maradni, hogy még a bárót se bocsássam be.

— Hát a kisasszony?

— Az kiment a kertbe.

Iszen éppen az kellett Borlynak, hogy az öregek nélkül találja. Ámor okosan diktálja az ilyenfajta dolgokat a gondviselésnek.

Megindult a komoran susogó ős platánok alatt, vizsgálva a kavicsot és a fűvet, nem mutatják-e meg a kis cipők nyomait. Bizony nem mutatták. Bolyongott ide-oda, de a kisasszony sehol se volt, csak kis mókusok riadtak meg lépteire és futottak fel a fákra. Végre valahol a zöldekes kert tájékáról parasztnóta csendült meg: »Magas a kaszárnya teteje.« A második sort elnyomta a kerekes kút zörgése. Aztán megint kicsattant a nóta:

Hej, csak egy kis magyar szót hallanék,
Akitől az rózsámnak üzennék.

Borly mellét kevélyen feszegették az üde hangok, a katona után epedő lányka keserősége (amiben már benne van a *nyelvi kérdés* is embrióban).

A dal a kerekes kút felől hangzott. A káposztapalántát öntözgette a kertész lánya, kit a kút melletti szomorúfűz takart el a szem elől. Körös-körül vidám volt minden, csak a nótában rejtőzött valami kis szomorúság. Méhek, darazsak döngtek a szerelemről, gyíkok suhantak a fűvek között, virágokhoz tapadt bogarak ringatták magokat vékony száron. Illatot, mámort lehelt minden, még a szomorúfűzfa is nevetett.

Laci a dal irányában a kertészlányhoz ért.

— Nem látta, kérem, a bárókisasszonyt?

— A búzamosókhoz ment — felelte a leány.

— Merre vannak a búzamosók?

— Nem tudom. A pataknál valahol.

Igen ám, de a patak, a Litva, végigfolyt az egész ötven holdas parkon, most tehát még kevésbé tudta Borly, merre induljon. Mert a fák miatt az ember csak egy arasznyit lát a parkból egyszerre. Fülelt, hallgatott, semmi nesz, csak a harkály kalapácsol valahol messze, s fönny magasan száll egy vagy két galamb. Tovább megy, megint szárnyuhogás a levegőben, megint galambokból száll egy kis csapat, ez is bal irányban. Hopp, menjünk a galambok után! A főhadnagy irányt változtatott. Hiszen a madarak segítették már egyszer

megtalálni a szerencsét, miért ne indulna ezúttal is utánuk? Amit megkezdtek, hadd végezzék be. Ha búzát mosnak valahol, a kis torkosoknak tudniok kell, hol van ma a lakoma.

Tudták is. Hír jár erről galambok országában. Csakugyan ott mosták a búzát a béresasszonyok rostákban, teknőkben a Litva pataokban, azután lepedőn szárították. Ebből lesz a kalács az urasági asztalon. Ugyancsak a pataknál a túlsó parton fehérítették az otthon szőtt vásznat, mely szét volt teregetve a pázsiton. Ebből lesz a bárókisasszony kelengyéje.

A galambok nyomán oda talált Laci. Mihelyt kiért a sűrűségből, messziről megpillantott egy óriási pipacsot. Az volt a bárókisasszony napernyője. Ott ült a patakparton buja páfrányok közt, a lábait lelógatva, horgát leeresztve az elsikló pisztrángok közé. Mellette a lepedő szélein, ahol a búza száradott, egy csomó galamb járt-kelt és csipegetett nagy biztonsággal. Fél is a galamb a galambtól! Se ők nem vetettek rá ügyet, se ő rájuk, mélézva hallgatta a patak csobogását. Hanem egyszer csak mi történik? A patak olyanformán kezd csörögni, nem ahogy a víz, de ahogy egy kard szokott. Ez mégis rendkívüli, ez mégse lehet. Hátratekint, elsápad és felugrik. Megdermed benne a vér mozdulni se tud. A főhadnagy jön.

Az első ösztönszerű mozdulat az apró lilavirágos szoknya gyüremléseit lesimitani. Majd megjelenik szemeiben a halálos rémület. A búzát rostáló asszonyok bent állanak a patakban, s szoknyáik felgyűrve és a deréknál görcsbe kötve láttatni engedik fehér lábikráikat, föl egész térdig, sőt még felül is. Jaj, mindjárt meghal a szégyentől, ha ezt a főhadnagy meglátja.

— Le a szoknyákat! — kiáltja hevesen, mint egy vezényszót. — Hamar, hamar!

A béresasszonyok csodálkozva neszeltek fel s látván a közeledő tisztet, eltalálták az ijedtség okát, mire meg is szólalt a csintalan Horpácsi Verona nevetve :

— Jaj, lelkem kisasszonykám, ne féltse a katonát. Látott az már az asszonyból többet is.

De már ekkorára oda is ért a főhadnagy nagy sebbel-lobbal s messziről kezdte a beszélgetést németül, hogy a cselédség ne értse.

— Önt keresem, kisasszony.

— Engem? — csodálkozott Mária. (Pedig ugyan ki más keresett volna ott?) — Szép, hogy én is eszébe jutottam.

— Sohase is ment ki onnan.

— Katona szava lőpor nélküli füst — mosolygott Mária, kék pántlikás kalapját megigazgatva fején, mely alól hátul két vastag szőszke hajfonat lógott végig a derekon, le egész a szoknya felső csipkefodráig.

— Hát mivel mulatja itt magát?

— Képzelve, horgászgatok.

— És fogott-e valamit?

— Semmit, uram, semmit. Nincs szerencsém.

— Azért hagyta abba?

— Azért, mert maga jött.

— Ne zavartassa magát.

A baronesz szót fogadott, lehajolt a horgáért, aztán újra le akart ülni, de Borly figyelmeztette :

— Talán menjünk följebb, mert a halak megijednek a rostáló asszonyoktól és visszaúsznak.

Fölfelé mentek a zizegő füzesekkel szegélyezett parton, míg végre a főhadnagy talált alkalmas helyet egy satnya bodzafa mellett.

— Ez a jó hely. Itt fogtam én sok halat azelőtt.

— Hátha azóta már megváltoztak a halak is — ellenveté a leány.

— Hát még ki változott meg?

— Mit tudom én? — felelte Mária vállat vonva és leeresztette a horgot.

Leült, kecsesen elrendezvén szoknyája redőzetét a térdlein, míg a két hajfonat sziszegve lecsapódott végeivel a földre a fűtestvérei közé.

— Engedje meg baronesz, hogy én tartsam az ernyőjét.

— Ha nem restelli.

A hadnagy tartotta most már a piros ernyőt, föléje hajolván, folyt a társalgás közömbös dolgokról, imitt-amott ejtvén egy-egy célzást, amit a baronesz gondosan kikerült, mint a vízben úszkáló pisztrángok a horgot.

— Engedje meg baronesz, hogy én is leüljek melléje.

— Mit? már elfáradt? Nem, nem, csak maradjon.

— Attól tart talán, hogy a halak megijednének tőlem?

- Ugyan ki félne magától?
- Hát maga sem fél?
- Én? Hogy félnék? Hiszen meg nem esz.
- És mégse enged magához leülni?
- No, hát üljön le, nem bánom.

Így ültek aztán ketten egymás mellett és megint csak ilyen didbáb dolgokról beszéltek. Kakukk szólt valahol. Annak a szavát számlálták. Egy vén kecske jött a túlsó partról szomjasan s éppen velük szemben leereszkedett a patakba inni. Mária megint igazította a szoknyáját, nehogy a kecske megláthassa alulról a bokáit. A főhadnagy édesdeden nevetett az efféléken, a nap pedig szállt-szállt lefelé elbágyadva, szóval, telt az idő és nem jött alkalmas gondolat, amellyel a főhadnagy megkezdhetné a rohamot.

— Hát maga azóta mindig Bécsben lakik?

— Igen.

— Vannak-e ott szép lányok?

— Szép lányok mindenütt vannak — felelte Borly.

— Persze el sem jött volna, ha ez a szomorú eset nem történik.

— Még nem.

— Ugye furcsának tetszik most a falu?

— Szébbnek találom, mint valaha.

— De a mi kertünk nemde csúnyább most, elhanyagolt? A papának nincs rá pénze. Sok szép dolog elpusztult. Az áloék, a nagy agavék, amiket nyáron kiültettünk.

— Az én eszem most csak két növény körül jár — felelte a főhadnagy rejtélyes arccal —, azokból kell egyet elvinnem. S az mind a kettő megvan. A többinek pedig nem érzem a hiányát.

— No, ugyan melyik két növény az?

— Hát az egyik ez — felelte Borly, leszakított egy pity-pangot s a Mária ölébe tette.

— S a másik?

— A másik meg ez — letörte egy fűzavesszőnek a felső végét és azt is odabocsátotta a pitypang mellé.

— No, ezek, mondhatom, nem valami nagy ritkaságok. Maga igen szerény.

— Nem ritkaságok, de nagy jelentőségük van.

— Hogy-hogy?

— A pitypangból láncot és gyűrűt csinálnak a falusi leányok, a fűzfából pedig a kosarat fonják.

Mária elérte és elfordította a fejét, hogy pirulása ne lássék.

Amint pedig a fejét elfordította, láthatóvá lett, hogy egy hernyó mászik a hófehér nyakán. Laci ösztönszerűleg odakapott, de a hernyó becsúszott a ruha derekán, azon a tündérrákon, mely a nyakból kezdődik, hát bizony minden komolyabb megfontolás nélkül gallér alá kellett nyúlni és kivenni a szörnyeteget. Hanem hát a baronesz se rest, s ha nem érzi meg a hernyót a nyakán, megérzi a főhadnagy izzó, lüktető ujjait, felugrik, mint egy megriadt őzike, s eközben haragosan hátralegyint a tenyerével, hogy a főhadnagy kezét megüsse, de éppen az arcát találja nagy csattanással.

— Haragszom, menjen, menjen!

— De hisz a hernyót vettem le a nyakáról — védekezik a főhadnagy elszontyolodva, s arca kipiroslik, nem annyira az ütéstől, mint a gondolattól, hogy ütés érte.

— Mi történt köztetek? — csendült meg e percben mögöttük egy ismerős hang, a báróé, aki keresésükre jött s akit a nagy izgatottságban észre sem vettek. — Összevesztetek?

Mária makacsul elfordította fejét és lenézett a vízbe, Borly is hallgatott.

— Látom, történt valami. Nos? Tegyen jelentést, főhadnagy uram!

— Hát csak az történt — felelte Borly —, amit ígértek az Inokay-házban. Betelt rajtam a végzet. Egy csók várt rám itt hosszú idők óta és egy pofon. Nos, hát megkaptam a csókot is, a pofont is, de megfordítva, ahogy képzeltem. A csókot a ház gazdájától, a pofont a ház kisasszonyától.

Inokay bosszús arcot vágott.

— Talán egy kicsit ajtóstól rohant a leánykérésnek, főhadnagy uram?

— Még el se értem odáig — szólt a főhadnagy sóhajtva.

— De hát akkor mint történt a dolog?

— Egy hernyót vettem le a kisasszony nyakáról.

— Ejnye, Mária, hát pofonokat osztogatsz, mint egy markotányosnő?

— Hiszen csak a kezét akartam — szólta Mária elpityeredve.

— És alkalmasint nem nagyon?

Mária újból nem felelt.

— No, felelj hát. Nagyon akartad vagy nem nagyon?

— Nem nagyon — tagolta Mária fáradtan.

— Látod, pintyőke, nem szép volt tőled. Hiszen Borly csak udvarias volt és semmit nem tett és nem mondott, pedig tőlem felhatalmazása volt többre is.

— Tőled? — hebegte Mária csodálkozva és megfordult, hogy a könnyein keresztül apja lelkébe mélyesseze tekintetét.

— Hiszen ha nem szereted, arról nem tehetek — folytatta —, tégy úgy jövőd sorsodra nézve, ahogy akarsz, de ez egyenesen illetlen volt, azért hát ne durcáskodj, eredj oda, engeszteld meg Borlyt, nyújts neki kezet.

Mária lehajolt a halász botjáért, a napernyőjéért, és ha már ott hevert, felemelte a pityangvirágot is, odament Borlyhoz és átnyújtotta neki. . .

— Hát itt van a pityangja, de most azután ne okoskodjék többé.

A megdicsőülés verőfénye ragyogott a főhadnagy arcán. Lehajolt, megcsókolta a hófehér kezecskét, mely a pityangot nyújtotta. Mária pedig szemérmatosan lehúzta a nagy szalmaalapját a lángoló arcára.

— Nos, rendbe jöttetek? — kérdé Inokay meglepetve.

— Örökre — felelte a főhadnagy boldogan.

— Hát mégis szereted? — szólta Inokay nevetve.

A leány a fejével bölintott, hallgatagon, mélán lépegetve mellette a kastély felé, halászbójával a rögöket ütögetve.

Áthaladva a sűrűsége, hol a vakmerő fiatal hős (ahogy Lacit a hadseregben nevezték) egy-kétszer titkon a Mária kis kezecskéjét a magáéba merte zárni, s Mária engedte is, de ahol a kert megnyílt titkon lappangható emberi szemeknek, ott csendesen kihúzta. Amint kijutottak a park gondozott részébe, a hajdani szökőkúthoz, a kavicsos úton szembe jött a bárónó, Máli tante és Balassa.

Máli néni meglátván a horgászó botot a Mária kezében, szokása szerint messziről elkezdte a zsörtölődést.

— Nos hát, pintyőke, hogy szolgált ma a szerencse? Fogtál valamit?

— Oh, igen — kiáltá eléje Inokay hamis szemhunyorítással. — Egy főhadnagyot.

KÁLMÁN MIKSZÁTH

VANHA HEITTIÖ

UNKARIN KIELESTÄ SUOMENTANUT
YRJÖ LIIPOLA

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

A vén gazember
A finn nyelvű kiadás címlapja

KOZSIBROVSZKY ÜZLETET KÖT
1905

Önök alkalmasint ösmerik Kozsibrovsky grófot. Ha máshonnan nem, az én elbeszéléseimből. Hol alul van, hol fölül van, de mindig gentleman marad. Egyszer eltűnik évekre, azt mondják: letört, vége van, valami orosz hercegnél élőködik, efféléket mondanak, aztán egyszerre csak föltűnik megint régi fényében, a klubokban, a versenytereken, a politikusok közt, Krakkóban, Bécsben vagy Budapesten.

A minap (valami két esztendeje), mikor Grácban ütötte fel tanyáját, a penzionált öreg emberek városában, azt jósoldák, akik ösmerték rejtekhelyét: »No, de most már csakugyan a temetőben van a víg csont, a mi Kozsibrovskyknk. Egy cégnek az ágense, mely ingatlanok, leginkább villák eladásával foglalkozik. („Kruse és Társa, a természet megszipítói”. Hauptstrasse Nr. 11.) Ágens és Grácban! Borzasztó vég. Ebből nincs többé feltámadás.«

Pedig hát mégis feltámadt.

De hogy ő feltámadhasson, annak a bekövetkezéseért meg kellett előbb valakinek halnia.

Ez a valaki nem volt más, mint az ő egykori öreg dajkája, valami leMBERGI Schrammel Alojzia nevű asszony, aki csinált virágok készítéséből későbbi éveiben némi vagyont szerzett, s gyermektelen létére, közeledni érezvén végóráját, megemlékezett a kis kópéról, akit egykor saját emlőiből szoptatott, reá hagyta húszezer forintnyi készpénzt és a boltját, mely tele volt csinált virágot tartalmazó dobozokkal.

Kozsibrovsky értesülvén a történetkről, legott elutazott Lembergbe s bekapta a véletlenül jött örökséget, mint a kutya a legyet. Végre is, kleine Fische, gute Fische. Szegény jó öreg Alojzia, — szépen járt el és egészen logikusan. Mikor teje volt, tejjel látta el a kis Kozsibrovskyt, most pedig

egy kis aprítani valót hagyott a tejbe. Igaz, hogy a tej és a beleaprítani való közt egy nagy időbeli hézag tátongott — de így is jó az.

A pénzt átvette a nemes gróf, a bolthoz azonban, mint-hogy az örökségi formalitások miatt egy egész hétig kellett Lembergben tartózkodnia, ráért egy csinos trafikos kisasszonyt keresni, akinek gavallérosan odaajándékozhatta.

Tárcájában érezvén ezt az égből csöppent összeget, így beszélt Kozsibrovsky önmagához Magyarországra menet, a vasúton :

»Most légy okos, Kozsi! Most vigyázz, Kozsi! Ez az utolsó szalmaszál, amit neked a sors lehajít, hogy ebből fond meg szerencséd szakajtóját. Ne menj kártyázni, azt mondom. Hanem okosságoddal, ügyességeddel szerezd vissza régi fényes pozíciódat. Hallgass rám, Kozsi! Sokat tanultál Kruse és Társától, vedd hasznát.«

És hát csakugyan szót fogadott magának, — meg sem állott Zemplénmegyéig. Ott azután kiszállt és megvett nyolcvanezer forinton egy birtokot. Éppen olyat, aminő neki kellett. Neki pedig olyan kellett, ami a kutyának se kell.

Legyen benne egy nagy erdő, amelyhez ne lehessen jól hozzáférni, legyen hozzá egy nagy vadászkastély, azután lehet hozzá föld is, az nem árt, sőt még használhat is, kivált ha valami zöld terem rajta, nem szükséges annak éppen zabnak lenni. Ne legyen az ember túlkövetelő.

Zemplénben pedig vannak ilyen istenverte dominiumok. Hozzáférhetlen helyeken tornyos öreg kastélyok, régi oligarchák építették, hogy ott az ellenség rájuk ne találjon, ha oda beveszik magukat. Vagy csinos vadászkastélyok, azokból az időkből, mikor még dúvadak tanyáztak az erdőben.

Ez a trimóci birtok is ilyen volt ; valamelyik protestáns egyházi gondnok bírta eredetileg, s arra a célra használta (hiszen azért is lett főgondnok), hogy mint közjótékonyságáról ismeretes főúr szerepelhessen, minélfogva szinte türelmetlenül leste, hogy hol ég le egy-egy falu, nyomban épületfát ajánlott fel a tűzkárosultaknak a trimóci erdőből, mégpedig felekezeti különbség nélkül. (Hej, micsoda derék emberek voltak azelőtt!) Persze tehetette, mert az egész dolog volta-képpen csak az újságokban vickándozott, elméletben.

A gyakorlatban elég volt annak a szegény tűzkárosultnak, hogy a háza elégett, azt már nem lehetett tőle kívánni, hogy az ingyen épületfával még a saját életét és a megmaradó barmaiét is kockáztassa tetejébe. Életveszélyes volt onnan csak egy gerendát is lehozni, illetve lecsúsztatni, és többre is került, mintha akár a homonnai patikában rendelte volna meg.

Ez a trimóci birtok az áldozatkész méltóságos úr harmadéve bekövetkezett halála után egy okos unokaöccse kezébe került, akinek teljességgel semmit sem jövedelmezett. Kínálta fűnek-fának, kinevették, már éppen azon a ponton állott, hogy a FMKE-nek ajándékozza, mikor megjelent nála Kozsibrovsky (akivel különben per tu-pajtások voltak) s nyolcvanezer forintot ígért a »dominiumért«.

— Talán valami aranybányát fedeztél fel, öregem?

Kozsibrovsky rejtélyesen mosolygott.

— Hát az majd kitudódik.

Megírták rövidesen a szerződést. Kozsibrovsky odadobott húsz darab ezerkoronás bankjegyet felpénznek: »a többit hozom«. Ezzel aztán kezét fogtak és megitták rá az áldomást, ahogy ez szokásban van úgy Magyarországon, mint lengyel földön.

— De mármost igazán valld meg barátocskám, mit szándékozol ezzel a Paflagóniával?

— Hát mindenekelőtt fölszerelem.

— Az erdőt? — csodálkozik ez.

— Az erdőt is — felelte bizonytalan hangon.

— És mivel szereled fel?

— Ej, hát amivel szokás. Élő és holt instrukcióval.

— És aztán?

— Aztán kicsinosítom a kastélyt.

— És aztán?

— Azután következik a többi, majd meglátod.

Állt pedig a birtok mintegy ezernyolcszáz magyar holdnyi erdőből és vagy négy száz holdnyi úgynevezett egyéb földből, mely igen alkalmas lett volna példának okáért vályogcsinálásra. Hogy egyébire is alkalmasnak mondta volna valaki, arra nincs adat. Kövek is voltak ott, de nagy számmal, építkezés esetén felhasználhatók, de azokat említeni sem akarjuk, ha a vályogot említettük. Mert ha már vályog van,

vagy a kő fölösleges vagy a vályog. Minek csináljanak egymásnak konkurenciát? Azonfelül felséges vízű források csergedeztek innen-onnan. Nagy érték volna ez Budapesten, borzasztó érték volna. De itt, ezen a vidéken még emberek se laknak. Csak a madár iszik itt, aki nem tudja megbecsülni, mert neki a harmat is elég jó a falevélről.

Hanem iszen vannak még derék, becsületes emberek a világ egyéb részeiben, akik meg tudják becsülni.

Kozsibrovsky innen egyenest Homonnára hajtattott, ahol megalkudott a pallérokka a kastély kicsinosítására.

Majd betért egy ócska vasakkal kereskedő zsidó boltjába a piacon. Ott helyét se találták az előkelő öltözetű úrnak.

— Mivel szolgálhatok, kezit csókolom.

— Tudna-e maga nekem öreg szarvasagancsokat szerezni?

A zsidó csodálkozva tekintett fel a grófra, hogy nem tréfál-e, de hirtelen a homlokára ütött.

— Szobadíszítéshez, ugyebár? — szolt örvendezve, hogy kitalálta.

— Olyasvalamire, igenis.

— Hát mért ne tudnék? Krámer Miksa mindent tud. Krámer Miksának sok apró gyereke van. (Krámer mindig harmadik személyben beszélt magáról.) A szegénység a legjobb professzor.

— Hát szerezzen és minél előbb.

— Mennyi kellene körülbelül? — kérde a kezeit dörzsölgetve.

— Vagy hat szekérrel — felelte Kozsibrovsky. Krámer Miksa meghökkent, összecsapta kezeit.

— Oh, jaj neki! (Tudniillik, jaj Krámer Miksának.) Hisz annyi szarva nincs a szarvasnak.

— Bolond maga, Krámer; egynek persze hogy nincs, de soknak sok van. (Ezzel kinyitotta a tárcáját és egy százast tett le Krámer elé.) Fogja ezt serkentőnek. Jól megfizetem, ha mind meglesz. Lehet az öreg, kicsi, kétágú, sokágú; mindegy, csak szarv legyen. Március közepén eljövök és elvitetem.

Krámer végre is megígérte, hogy a kívánt szarvak meglesznek időre, s ezzel Kozsibrovsky nyugodtan elutazott Budapestre.

A »természet megszipítőinek« egy szép levelet írt innen Grácba, hogy nem kér immár többet a mulatságból, mert ő ezentúl a maga ura s magyarországi dominiumát óhajtja személyesen kezelni.

Hozzá is látott nagy sebbel-lobbal, szerzett egy szép négyes fogatot, valahol árverésen megvett egy csomó használhatatlan gazdasági gépet potom áron (de olyan gépeket, amelyek nem jártak és nem is voltak már kijavíthatók), azokat elvitette Trimócra; a kastély elé szerzett ugyancsak árverésen két muskétás ágyút, azok nagyszerűen veszik ki majd magukat a bejáratnál.

Azalatt pedig szorgalmasan feljárt a kaszinóba, leült nap-nap után az öreg Vágrányi gróf mögé gibickedni, aki szenvedélyes fogadó volt. Minden harmadik-negyedik szava volt: ki fogad erre? Kozsibrovsky egyszer kilesett egy kedvező témát, valami lehetetlen állítást (nagy volt ezekben Vágrányi gróf) és kételkedni kezdett.

— Hát fogadsz velem? — kérde Vágrányi szokott heveségével.

— Az a kérdés, hogy mibe? — felelte szerényen Kozsibrovsky.

— Akármibe! Amibe akarsz.

— Hát jó — hagyta rá Kozsibrovsky —, fogadjunk harminc zsák eleven nyúlba.

Vágrányi elmosolyodott, de azért belevágott a Kozsibrovsky tenyerébe és elvesztette a harminc zsák eleven nyulat.

Mikor fizetségre került a sor, Vágrányi szerette volna a nyulakat átváltoztatni pénzre, de Kozsibrovsky nem engedett, neki nem kell a pénz, neki elevenen kellenek a nyulak, s így aztán akár nevetséges, akár nem, mégis csak természetben kellett kiszolgáltatni a tapsifüleseket és ráírni az alföldi uradalmának az igazgatójára, hogy azok előteremtessenek.

Mihelyst véget ért a tél és az »isten tehenkéi« kezdtek az első tavaszi napfénynél kijönni sütkérezni a rögök alól, Kozsibrovsky hozzálátott a birtok felszereléséhez.

Kicsinosította a kastélyt, a hét szekér szarvasagancsot lepedővel letakarva éj idején Trimócra szállították Homonná-

ról. Másnap munkásokat fogadott, mindenik szekérhez négyet, mire a szekerek megindultak az erdőség különböző részeibe.

— No, gyerekek — biztatta a napszámosokat —, lássatok hozzá, hajigáljátok szét az agancsokat.

Azok ránéztek csodálkozva :

— Mitől lesz az jó, méltóságos uram?

Kozsibrovszky nevetett.

— Ha szarvval vetjük be a talajt, szarvasok fognak nőni benne. (És hamiskásan hunyorított a szemeivel.) Egyenletesen szórjátok el, ne egy helyre. Aztán egy kis harasztot kell rá borítani, mert maga a szarvas is így szokta bekaparni.

Bolond egy föld ez! Nem örül ez semminek a világon, csak a tavasznak! Annak is csak vagy két hétig. De akkor felöltözik a legpompásabb ruhájába, a páfrányok ellepik a mezőt s derékig érnek, farkastejek, falevelek, papsajtók, buja cickányok kinyújtózkodnak. Aki szétnéz a mezőn laikus szemmel, azt hinné, egy zsírosabb, gazdagabb földrészre jutott. Gyönyörű az! Embermagasságnyi zöld szőnyeg a vörnyeges földön. Akit ez el nem bájol, az rossz ember. Akit pedig elbájol, az számár ember. Mert ez a zöld növényzet semmire se jó a világon, csak a szemnek kellemetes. A trimóci föld olyan, mint a lusta ló, szétjátssza magát, ugrós, ficánkol, keneti magát, de ha hasznos munka végett hámba fogják, a Herkópáternek se mozdul. Biztathatod azt, trágyázhatod, szánthatod, boronáltathatod, azt mondja tótul, hogy »nye mozsem« (nem lehet).

Hanem iszen jól tudta azt Kozsibrovszky, hogy mitől hízik a lúd, s tavasz elején Berlinbe utazván, vevőt keresett a birtokra az ottani arisztokrácia körében. És talált is. Mert Németországban minden bőven van, csak föld nincs. Maga a császár az első földbirtokos mintegy 80 ezer hold földdel, melyen vagy negyven kastély és vár áll. A szász király a második földbirtokos tízezer holddal és húsz kastéllyal, a többi dominium is mind ilyen kurta lélegzetű. Kertileg megdolgozott, keresztül-kasul turkált, csatornázott földek. A nagy kultúra is nevetséges. Csak éppen hogy már nem szitálják a földet. De nincs is már ott semmi poézis. Állat csak a vadaskertekben látható és a menazsériákban.

Ha itt-ott vadon ugrik ki egy-egy nyúl, talán le is fotografirozzák a német képeslapok.

Valami báró Knopp Sebestyén gazdag bankár és gyáros keresett akkoriban egy vadban dús birtokot valamelyik szomszéd országban. Kozsibrovsky megösmarkedett vele, s mikor neki is előhozta a kívánságát, vontatva felelte :

— Hát azt nálunk lehet találni. Nekem magamnak is van egy eladó jószágom. Értékes szántók és pompás erdőség. Ha jobbat nem tud a báró, nézze meg egyszer, ha arra jár.

— Hm, az a kérdés, hogy van-e benne vad? Mert lássa, kedves gróf Kozsibrovsky, nekem nagy üzleti összeköttetésem vannak magas, legmagasabb személyiségekkel, akiknek én nem viszonzhatom a szívességüket egyébbel, mint hogy évenként egyszer-kétszer meghívnam őket vadászatra. Tehát egy vadászkestély és lóni való vadállomány kell.

Kozsibrovsky fitymálva rázogatta a jobb kezét.

— Akkor aztán nem igen csinálunk üzletet, kedves báró Knopp, mert az én birtokom nem afféle ráadás a nyulakhoz, nem vadállatok fundusa. Az egy kultivált Európa, egy kis paradicsom a maga nemében, ahol a vadászat csak másod- vagy harmadsorban említhető. Egyébiránt erre a célra is elsőrangú hely.

— Azt hiszi?

— Tessék, nézze meg egyszer. Ámbár mondom, e tekintetben nem fektetek rá valami nagyobb súlyt.

— Ön nem vadászik? — csodálkozott a báró.

— Soha. Fiatal koromban meglőttem egy suhancot, egy hajtót. Nem valami ügyetlenségből, hanem szándékosan. Gyerek voltam és feudális nagy család sarja, bolond közép-kori eszmékben nevekedve. Apám először vitt ki vadászatra a litvániai erdőkbe, s hallottam, amint a jáger jelentette neki, hogy ennyi meg annyi zerge és nyúl esett el, azonfelül, hogy megsebesült két hajtó. Hohó, gondoltam magamban, hát hajtókra is vadászunk, s minthogy restelltem, hogy még eddig semmit se lőttem, megcéloztam egy tőlem nem messze ácsorgó suhancot és meglőttem. Sebe és kínos jajgatása meghatott, akkor fölfogadtam magamban, hogy sohase megyek többé vadászatra és maig is megtartottam.

— Ön erős karakter, gróf Kozsibrovsky — vélte a porosz. — És milyen vad van az erdőben?

— Azt hiszem, mindenféle.

— Akkor hát megnézem a birtokot.

— Mikor?

— Akár mindjárt.

Kozsibrovsky elgondolkozott.

— Most egy pár napig nem érek rá, de ha önnek kedve lesz, úgy jöjjön el húsvét táján.

A báró megnézte a tárca-naptárát.

— Április 24-én indulok, 26-án ott leszek a délutáni vonattal. Alkalmas ez önnek?

— Ott fogom várni az állomásnál. Ebbe maradunk.

Szép tavaszi napra ébredett április 26-án Kozsibrovsky gróf az ő elátkozott kastélyában, melyet csak négyen laktak : egy vén csósz, egyszersmind major domus, aki a tehenet is gondozta, a kocsis, akinek négy parádés ló volt a keze alatt, egy szolgáló, aki főzött, és a gróf inasa, illetve titkárja, voltaképpen maga is lengyel gróf Styriverzsky, de a grófi stílust levetette ez idő szerint és mint Baptiste szerepelt a trimóci uraságnál.

Kozsibrovskynak szokása volt az ágyban reggelizni, forralt tejet piritott kenyérrel, azután kiszíni egy csibukot.

— Baptiste, tömd meg a csibukomat és hozd ide.

— Várj — felelte Baptiste —, míg megfőzöm a reggelimet (gyakran esett úgy is, hogy Kozsibrovsky volt a Baptiste inasa, mert a szerencse forgandó Lengyelországban).

Baptiste előhozván a csibukot, félkönyökére dőlve szipáskolt az ágyban, miközben kedélyesen beszélgetett.

— Ma nagy napunk van, Baptiste. Ma dől el, hogy mi lesz velünk. Milyen csend van most itt. Majd meglátod, mekkora élet lesz itt délután. (Az órájára nézett). Ha a klepsidra jól mutat, akkor még egy óránk van. Azután kezdődik az előadás. Megjön a szakács Pestről a kuktákkal és az élelmiszerekkel a fél tíz-óráival. Te majd átszaladsz Okladra, Baptiste, ahol már együtt vannak a hajtók. Az éjjel meg kellett érkezni a harminc zsák nyúlnek. Te magad még a hajtókkal és elrendezed, hogy e derék támogatóink kellő helyen, módon és időben hagyják el vászonbörtöneiket.

Aha, valami zörög az ablak alatt. A fogadott ekék érkeznek. Szamarak. Mit akarnak? Mondtam nekik, hogy csak délután fogjanak bele. Oh jaj, Baptiste! Nagyon kiköltekeztem, Baptiste! Ha ez a dolog nem sikerül, el vagyunk veszve.

Általában zajos nap virradt fel Trimócra. Míg Kozsibrov-szky a csibukját szitta, elevenedni, népesedni kezdett az egész udvar. Szekerek jöttek mindenféle holmival, livrés cselédek innen-onnan. Egy csomó hintó és homokfutó üresen.

Baptiste ki-kiszaladt és váltig jelentette, hogy ez jött, az jött.

— A kölcsönkért hintók — morogta Kozsibrov-szky.

Ezeket egy társzeker követte, megrakva gyönyörű parasztleányokkal, egy másik szekér férfinépet hozott, egy harmadikon cigánybanda szorongott bráccsal, hegedűkkel, cimbalommal.

— Hát ezek mire valók? — kérde Styiriverszky.

— Ezek az udvari cigányaink. Vidd be őket a kamrába, ott vannak a ruhák, amiket a bukott kassai szintársulat árverésén vettem, öltöztess fel őket. De most már ideje, hogy fölkeljek.

Lassan, óvatosan öltözködött. Miközben borotválkozott, ki-kitekintett az ablakon, mert minden percben történt valami. Mintha egy színdarab folynék odakünn, ahol az előre kicirkalmazott jelenések, felvonulások kellő időben történnek.

— Ah — szólt meglegedetten az ujjait petyegtetve — megjött a földművelésügyi miniszter.

De már erre Styiriverszky is odaugrott az ablakhoz. Egy miniszter Trimócon nem olyan közönséges dolog, hogy az embert fel ne izgassa.

— Hahaha — nevetett Styiriverszky —, hisz ez a Szlamcsik fiskális Homonnáról.

Az volt, a Szlamcsik fiskális; de már akkorra be is nyitott és kirázta a nagy szakálláról az út közben ráragadt port, békanyálat s egyéb oda nem való gezemicót. Szépen volt öltözve, ünneplő feketében, mintha templomba jött volna.

— Jó reggelt, grófocskám, dusicskám, itt vagyok pontosan, mint a szmrty, mint a halál. Adjon az isten jó munkát!

— No hát ülj le, Leopold, és igyál egy kis szilvóriumot.

Aztán láss hozzá a dolgok elrendezéséhez, süssetek, főzzetek, míg én a vasúthoz megyek a vendégért.

— Mikor jön?

— Az egy-óraival.

— Kik jönnek?

— Ő és a titkárja.

— Szakemberek?

Kozsibrovszky vállat vont.

— A báró vadászati könyvet is írt.

— Az a jó, barátocskám — ujjongott Szlamcsik —, mert amiben a német szakember, abból nem tudja semmit. És milyen korú ember?

— Úgy a hetven felé tart.

Szlamcsik a tenyereit dörzsölte örömeiben.

— A legjobb évek. Már intelligitur nekünk, nekinek nem. Intelligitur majom-évek.

— És a titkárja milyen idős?

— Az egy Hanck nevű fiatal rokona, vagy huszonöt éves.

— Tapintatlan fickó lesz. Vagyis kecskebak-évek. Jó lesz neki a Komelik Ancsurka. Betanítok ötöt.

— Miféle hieroglifekben beszélsz te az évekről?

— Hát úgy, hogy minden ember valami években van.

— Nos, és te milyenekben vagy?

— A róka-években, barátocskám.

— Te Szlamcsik, ne igyál többet abból a szilvóriumból, mert te már ittál ma valahol. Érzem a beszédeden.

— De bizony azon nem érzelsz. Mert ez csak egy régi mese. És okos mese. Régibb a szilvóriumodnál. Iszom még egyet. Egészségedre, grófocskám. Hogy azt mondja. tudniillik a mese mondja: Isten megharagudta Ádámra, amiért az almából evett. Látod, én azóta istenfélő ember létemre sohase nem eszem almát. És nem iszom almabort. Hát mondom... hol is hagytam el? Isten lecsapta földre embert, hogy halálnak halálával haljon meg. De egy még hátra maradt, hogy mikor haljon meg Ádám meg Éva. A terminus volt kérdéses. Az Úr gondolta, hadd éljenek huszonnégy évig. Addig éri élet valamit. Az ember azonban keveselt eztet, eljött Istenhez panaszkodni. Isten mondja neki: Nye mozem, Ádámko, daj mi pokoj! Nem tehetek Ádámko, hagyjál

nekem békét, éveket mind elosztogattam teremtmények között. Az ember addig nyöszörögte, hogy így, úgy nem igazság, hiszen húszéves koráig nő, hát mire való az a nagy készülődés azért a potom négy esztendőért? Isten belátta, és szólt: habes rectum, de már most honnan vegyem éveket? Ej, ha magamnak nincs, kérek kölcsön. (Ebből tanulta meg dzsentrí adósságcsinálást.) Elhívta hát az Isten az ott közel álló állatokat, először a kecskebakot és ettől kölcsönözte ember számára öt esztendőt, aztán odaszólitotta a rókat, az is átadott az éveiből tíz esztendőt, már akkor volt az embernek negyven éve. Isten ráhunyoritott Ádámra: »Elég-e, Ádám?« Az rázta az övé fejét: Nem elég, dehogyan elég. Ekkor az ökörtől kért kölcsön az Úr tíz esztendőt. Az is adott (hiszen azért ökör). »Ezekben az években — mondta az Úr Ádámhoz — épp úgy fogod vonni az igát, mint az ökör. Hát kell-e még több?« Ádám mondta, hogy kell. Most már a szamártól vett el tíz esztendőt az Úr. Az ember még mindig többet kívánt, de már nem volt ott a közelben más állat, csak a majom, hát attól kellett elkölcsönözni a többi. No, most már értettél, grófocskám, hogy mit beszéltem?

— Mondjuk, hogy értelek. És igen örülök, hogy éppen a róka-években vagy. Hanem azért eszeden légy, Leopold, és el ne felejtsd, hogy te miniszter vagy, aki azalatt itt toppantál látogatásomra, míg én odajártam a vendégekért.

— Oh persze, hogy el nem felejtem. Egész életemben egy szép emlék lesz.

— Az ebédnél te ülsz a jobboldalamon.

— És hány órára rendezed az ebédet?

— Négyre. A vasútról egyenesen az erdőbe viszem az urakat, és mielőtt még nagyon messze mennénk, Styiriverszky, ki a nyulak eleresztésénél működik, lóháton utánam nyargal jelenteni, hogy megérkezettél. Mindennek klappolni kell, úgy ahogy megbeszéltük.

Kozsibrowszky fölkészült, négy vasderes lova már nyugtalanul toporzékolt künn. Két szép puskát tétetett fel a kocsira. Kijött, széttekintett az udvaron, ahol a gazdasági épületek közt ott állottak a gépek költői rendetlenségben, imitt-amott egy úri kocsi, mintha csak véletlenül lenne ott

felejtve. A konyhában a Pestről jött szakács sürgött-forgott a kuktával és szedegette a ládából a magával hozott delikateszeket, hizott ludakat, uborkát, két dinnyét, egy hizott ürügerincet, halat, kaviárt, és az ördög tudná elszámolni, mi mindent.

A szolgáló künn a konyhaajtóban tördelte a kezeit: »Óh Jézuskám, Jézuskám, mi lesz itt ma?«

Künn az ambituson gyönyörű parasztleányok üldögéltek, viháncolva, ingerkedve a férfinéppel.

Az egyik tót legény megemelte a kalapját.

— Hát velünk mi lesz, méltóságos gróf úr?

— Ti, édes fiaim, megkapjátok a napszámot becsületesen, esztek-isztok és szépen viselitek magatokat. Ennyi az egész. Mikor pedig megjövök, hát szétszéledtek, ki a kertbe, ki az udvarra és úgy tesztek, mintha dolgoznátok valamit. Hogyha pedig hívni találnalak és azt mondanám, hogy táncoljatok egy kicsit, hát táncolni fogtok. Mert voltaképpen azt akarom bemutatni egy külföldi nagy úrnak, mi módon mulat a magyar ember. Ez az egész, amit tőletek kívánok. Hát ti mennyi napszámot kértek ezért? A jegyző úr nem alkudta ki?

— Nem szólt semmit, csak ide rendelt.

Összenéztek, sugdoztak egymás közt, végre így szólt a legidősebbik:

— Az a kérdés, méltóságos uram, hogy hány napig fog ez tartani?

— Nevetséges! Ma délután egy-két óráig. Ha az idegen uraság elmegy, ti is elmehettek.

A parasztember a fejét vakarta. Nem tetszett neki, hogy csak egy napig tart az elfoglaltság.

— Hát Amerikában — mondá kedvetlenül a foga közül — két tallért fizetnek napjára, ami több mint négy forint.

Kozsibrovszky összevonta a szemöldjeit.

— Jó, jó, de mi nem vagyunk Amerikában, barátom, hát nekem ne szemtelenkedj Amerikával. Aztán az nem is rendes munka!

— Hiszen éppen az — ellenveté a nép szószólója —, hiszen ha rendes munka volna, egy szót se szólnék. De hát az ember nincs az ilyeshez szokva.

— Telhetetlen tótok vagytok! — pattant fel Kozsibrovszky

indulatosan. — Hej, Baptiste, Baptiste, jöjj kérlek elő és lőj le közülök egynehányat!

Erre a fenyegető rikácsolásra aztán nagy ijedten gágogni kezdtek a szemenszedett szép parasztmenyecskék és leányok. A férfiak pedig engesztelő hurok pengetésére fanyalodtak.

— Ne tessék rá hallgatni, kérem alásan. Tudja is az? A pálinka beszél belőle. Elfogadjuk, amit ad a méltóságos úr.

— Az asszonyok kapnak három koronát, a férfiak két koronát — döntötte el Kozsibrovsky.

De ez már ellenkezést szült.

— Hogy lehet az, kérem alásan. Hogy kaphatna az asszony többet?

— Mert az asszonyok szebbek! — felelte Kozsibrovsky.

Minden úgy történt, amint Kozsibrovsky kitervelte. A vonat megjött pontosan, egy elsőosztályú kupéból kibontakozott a porosz báró s háta mögül egy ígéző szépségű asszonyka.

— Özvegy Wraditzné, unokahúgom — sietett őt a báró bemutatni.

Kozsibrovsky már hallott a szép özvegyről, kinek férje orosz attasé volt. Harmadéve valami főúri társasággal az ausztráliai szigetekre kalandozott el vadászni, ahol a bennszülöttek kezeibe került, akik, mivel jó húsban volt, a szó szoros értelmében megették.

Kozsibrovsky meghajtotta magát, a szeme káprázott, olyan szép volt az asszony.

— Boldog vagyok, hogy köszönhetem — mondá; de amint a tömérdek skatulyát, dobozt, bőröndöt kezdte belülről lehajigálni Hanck titkár, meg nem állhatta, hogy ne tegyen egy kis szemrehányást a bárónak. — Lássá, kedves báróm, hogy milyen ember ön, volt hozzá kegyetlen szíve, hogy engem előre nem értesített erről a nagy örömről.

— Unokahúgom engem is meglepett, mikor elémbé jött az indóházba azzal a kijelentéssel, hogy őt is hozsam.

— Úgy, de én csak egy kis könnyű kocsin jöttem önökért.

— Nem tesz semmit. Sok jó ember elfér együtt.

— Ember igen, de a kalapskatulyák és a bőröndök követelők. Azonfelül pedig társaságról kellett volna gondos-

kodnom önagysága számára. Mit nyújthatok én neki, magányos medve, ily viszonyok közt?

— Nyújtson nekem kezet, ez az egész — követelte a bájos özvegy, egy lágy mosollyal.

Kozsibrovsky kezet nyújtott és meg is csókolta az övét a hármaskesztyűvarrásnál.

— Azért csak mégis hibás ön, kedves báró.

— No, ön ugyan szépen fogad engem — szólott közbe az asszonyka, miközben a pakkjait nézegette, majd tréfásan összetette a kis kezeit könyörgésre. — Kegyelem nekem, kegyelem, ne hagyjon itt elvesznem éhen-szomjan az út szélén.

Kozsibrovsky nevetett, tetszett neki az asszonyka tréfája.

— Dehogy is hagyíám itt. Hanem azért haragszom, mert egyszer ér életemben szerencse és ez az ön lejtője, de én azt sem bírom kiaknázni (a báróra nézett szemrehányóan) és ez az ön hibája.

— No, lássa ez már szépen van mondva — hagyta helyben az asszony.

— Hiszen majd csak elcsináljuk valahogy — szólott Kozsibrovsky és a kocsissal tanácskozott magyarul, mire az hozzálátott a táskák összeszedéséhez; egy részét hátra kötözte, a többi a bakra rakta egy garmadába.

Kozsibrovsky ezalatt felsegítette Wraditznét a hátulsó ülésre, melléje ültetvén az öreg bárót, ki teli tüdővel szívta a balsamos erdei levegőt.

— Ön pedig, kedves Hanck úr, kuporodjék ide az előülésre. Biz ez csak kis gyerekeknek való, de a császár se adhat többet, csak amennyije van.

— És ön?

— Én a kocsishoz ülnek, de ezt a helyet a bőröndök foglalják el.

— Eszerint?

— Eszerint én másüvé ülök.

A kocsis kifogta az első két lovat és az ostorhegyest oda-kapcsolta lógósnak a két hátulsó mellé.

— És mi lesz a negyedik lóval? — kérde a báró.

— Arra majd én ülök rá — szólott Kozsibrovsky, és amikor mondta, már rajta is ült.

— Az isten szerelméért! — kiáltott fel Wraditz asszony ijedten — hiszen nincs rajta nyereg.

— Hiszen ha még nyereg is volna! — hengegett Kozsibrovsky, a megindult kocsi mellé vágatva.

Röpült a három ló, mint a villám, a pompás úton a híres pátriában, »mely jó vizéről és jó köveiről ismeretes«, Kozsibrovsky, mint egy középkori levante, ott lovagolt a kocsi mellett, mintha csak a lóbul nőtt volna ki, nem csoda, hogy Kecskeméten nevelkedett, fiúcska korában (az apja mint tiszt feküdt a híres, nevezetes alföldi városban) együtt játszott, együtt élt az ottani szittya porontyokkal, s ott tanulta meg szórén megülni a lovat. Útközben mindenféle történeteket mesélt az asszonykának, kié ez vagy amaz a kastély, itt egy csata volt, emitt meg az történt; hiszen igaz is, hogy sok minden történt ezen a vidéken... egy borongó várrom balról, egy százados öreg fa törzse, mikor lefűrészelték, egy fazék Mátyás-kori arany potyogott ki belőle.

— Nini! Hát az mi ott? Jaj istenem, de szép!

— Az egy pipacs.

— És szabad azt leszakítani?

— Ha maga parancsolja...

Átugratta a garádot, bement a búzatáblába, hasmánt feküdt végig a lovon, aztán leszakított egyet és elhozta a szép asszonynak.

Az mosolygott rá, megszagolta, de nem volt illata; aztán odatűzte a keblére.

Így mentek majd egy órát, egészen összeösmarkedve. Kozsibrovsky még incselkedett is vele, néha lehajolván, valami hamisságot súgott neki. Az öreg báró megkérdezte:

— Mit mondott a kópé?

Néha elmondta, néha eltitkolta, volt olyan eset is, hogy elpirult.

A szlinyai majornál egy csomó tyúkot látott Kozsibrovsky.

— Tudja, kitől tanulta Worth az asszonyi toaletteket?

— Ugyan kitől?

— Hát a tyúkoktól.

— Ugyan menjen, Kozsibrovsky, mert magába hajítom ezt a látsövet.

— Becsületemre mondom. Én magam ismertem őt, mikor vándorló legény volt. Egy falusi vadászaton voltam, mikor megpillantottuk a legényt az országúton és erővel kényszerítettük beállni hajtónak. Be is állt szegény, akkor aztán megvendégtük, beszélgettem vele s láttam, hogy egy rendkívül értelmes iparos. Mondta, hogy Bécsből jó, gyalog utazza be Magyarországot az itt lakó tömérdek elűtő népfajok viseleteinek motívumait látni, tekintettel a női toalett harmóniájára, a színek összeegyeztetése képezi főleg tanulmányai tárgyát, mert ezen fordul meg minden. Volt egy roppant értelmes csőszöm, valami Barkó János, elmondtam neki, hogy miket beszél és tanulmányoz a francia legény: ostobaság, mondá a bajusztát megpödörve, jobban tudja az effélét az öreg isten, aki a tyúkokat öltözteti, tessék csak megnézni, hogy vannak itt a színek összeválogatva, az én anyjukom irigykedve mondja, mikor kopasztja őket: »milyen ruházatjuk van ezeknek !« Eltolmácsoltam Worthnak a csősz szavait, elgondolkozott, s mikor rá tíz évre beléptem Párizsban a ragyogó üzletébe, a nyakamba borult: »Uram, én mindent önnek köszönhetek.« Nekem? kérdeztem meglepetve. »Az ön tyúkjai aranyakat tojtak nekem. Igen, igen, én a tyúkok színeibe öltöztetem a hercegnőket és grófnőket.«

— Kozsibrovszky, maga bolonddá akar engem tenni.

— Becsületemre mondom, az igazat beszélem. Annyira igazat, hogy azután éveken át én szállítottam neki a birtokomról különböző színű magyar tyúkokat, amelyekről ő új és új színvegyüléket másolt le. S váltig arra biztatott, hogy házasodjam meg, ingyen fogja szállítani hálából feleségemnek a toaletteket.

— No, lássa. És mégse házasodott meg?

— Mert nem találtam kedvemre való asszonyt egész tegnapiig.

— Tegnap hát mégis talált?

— Azért mondtam tegnapot, mert a mai napot már nem mondhatom.

Oly közel hajolt Wraditznéhoz, hogy a ló feje egész odaért és szájából a hab a mantillájára csöppent.

— Jézus Mária Szent József — sikongott az asszony —, miket csinál maga itt? Megy el innen mindjárt ezzel az utálatos állattal !

Előre lovagolt, mintha megneheztelt volna. Wraditzné a kocsis hónalján át látta csak a délceg lovas körvonalait, mialatt a nagybácsival beszélgetett, ki egyre dicsérte a vidéket: »Milyen szép ország ez!« Egy-egy patak csergett le a hegyekről. »Nézd, nézd, Ninette, milyen elragadó.« Másutt a csipkerózsa virágzott. »Ninette, Ninette, de fölséges valami.«

Ninette azonban inkább a lovaszt szerette látni és az ernyője nyelével odébb piszkált egy kalapdobozt, hogy a kapott nyíláson ne veszítse szem elől.

A nagybácsi észrevette az asszonyi ravaszságot és így szólt:

— Nekem úgy tetszik, Ninette, hogy téged érdekel az az izé... ez a gróf.

Wraditzné vállat vont.

— No, azt éppen nem mondom. De meg kell adnom, hogy nem afféle mindennapi ember, akibe a lélek hálni jár. Semmi sablon. Van benne valami erősen férfias. Egy valóságos vadember.

— S neked a vademberek rokonszenvesek. Természetesen. Mert ők ették meg a férjedet. Hálával tartozol nekik, Ninette.

Az öregúr szeretett csipkelődni.

A Nepomuki-hídnál letért Kozsibrovsky az országútról és intett a kocsisnak, aki átcsapott a dűlőútra a penegeli réteknél s nyomában ment mindenütt a lovasnak, a kenderáztatóknál balra fordulva, egyenest az erdőnek.

— Ez már az én erdőm — jelenté Kozsibrovsky, a báró mellé lovagolva.

— És hol van a kastély?

— Az erdőn túl.

— Hát a szántóföldek?

— Azok a kastélyon túl. De látni fogjuk egy részüket odamenet.

— Talán néznénk meg előbb a kastélyt?

— Ahogy tetszik. Én azonban az erdőt ajánlom.

— Helyes. Mi az a fehér ott a szélén?

— Az egy kis sátor, némi frissítőket rendeltem oda, mert az ebéd később lesz.

— No, az nem fog ártani, ugye, Ninette?

— Valamit falatozunk, aztán bejárjuk az erdőt, hoztam az urak számára két puskát is.

— Igaz, igaz, hiszen ön nem vadászik.

Gyönyörű tavaszi idő volt, a tiszta fehér égen egy folt, egy felhő sem látszott, a nap nem sütött, nem tűzött izzó sugarakkal, majdnem közömbösen lógott le fölülről, mint ahogy a tojás sárgája úszik a saját fehérjében. A füvekben ezer élőlény nyüzsgött, mozgott, az erdőből előtörő patakban fürge pisztrángok evickéltek és ficáinkoltak. Egy parasztfiú egy egész kosárral fogott, éppen szembe jött velök.

— Nini, pisztrángok! Hohó, pisztrángok! — kiáltott fel a báró kellemesen meglepetve, mert nagyon szerette a pisztrángokat — kié ez a patak?

— Ez is az enyém — felelte Kozsibrovsky.

A báró gyöngéden meglökte ujjaival Ninettet, akinek tekintete elbolyongott az erdő csodálatos színein, a kékes-zöld borókáktól kezdve az aranylevelű fenyőig.

— Hallod, Ninette — szólta el magát —, a patak is a mienk.

Kozsibrovsky vidáman mosolygott befelé, gondolván magában, hogy a pisztrángos parasztfiú szerepeltetése jól sikerült, s ezzel előrelovagolt a sátorhoz.

Ott szép két parasztleány sódart, meleg teát, hideg tojást, vaját, némi süteményt és pezsgőt szolgált fel a vendégeknek, akik leszálltak, s láthatólag jó benyomást gyakorolt rájuk a jó reggeli, itt a vadak közt.

— Sapperlot! Hisz ez fejedelmi dolog!

Kozsibrovsky meghajtotta magát.

— Szegények vagyunk, uram, de jól élünk.

A sátor mellett hatalmas rőzsetűz égett, s egy urasági huszár szalonnát sütött a nyárson a tűznél, annak sercegő zsírját kenyérre csöpögtetve; a szalonna mind pirosabb lett, a kenyér mind feketébb, kormosabb.

— Hát ez mi? — kíváncsiskodék Ninette halkán. — Mit süt ez az izé, ez a generális úr? (Legalább generálisnak kellett képzelnie az ezüst sujtásokkal kiteremtettézt huszárt.)

— Ez a magyarok legkedvesebb nemzeti étele. Nem akarja megkóstolni?

Wraditzné ránézett azzal a csiklandozó tekintettel, mely a legmélyebb vizeket is megzavarja.

— Maga a halálomat akarja, Kozsibrovsky.
— Maga gyáva! — incselkedett vele a gróf, aki eközben falatozni kezdett a szalonnából s apró kockákban nyelte le a kése hegyéről.
— Hogy nem merem? Igazán azt hiszi, hogy nem merem?
— Én azt.
— Hát akarja? — mondá fürkésző tekintettel, a témához nem illő mélabús, rejtélyes hangon.
— Persze hogy akarom.
— De mi haszna van belőle?
— Azt már igazán nem tudnám megmondani.
— No, hát adja ide — kiáltott fel s kedves kacaja megcsendült az erdőben.

Behunyta a szemeit és közelebb lépett Kozsibrovskyhoz, miközben a száját kitátotta, felső testének kedveskedő himbálásával, mint a kis gyerekek szokták, mikor valami jó bácsi a kinyújtott nyelvükre rátesz egy kis cukorkát.

Kozsibrovskyt valami olthatatlan vágy fogta el, hogy inkább egy csókot raboljon ezekről a kívánatos ajkakról, mialatt a szemek be vannak hunyva, de báró Knopp véletlenül éppen oda nézett, s így mégis csak a szalonnát nyelte le a szép asszonnyal.

— Hiszen nem is olyan rossz — kiáltott fel, mikor már túl volt rajta.

— Mindent meg lehet szokni — szólt közbe nagy bölcsen Knopp báró. — Vegyük csak a szegény párizsiakat, akik a patkányt ették az utolsó hadjárat alkalmával.

— Brr! — szörnyűködött Ninette — mily utálatos állat!
— Vagy a vadakat, akik a férjedet megették — folytatá a báró.

— Jaj, bácsi, ne emlegessen ilyeneket.

Ezalatt Kozsibrovsky hazaküldte a kocsit, megrendelén, hogy még egy másik kocsival térjen vissza, az erdőnek a nyugati részénél állván meg, a previstyei tónál.

— Most pedig vegyék a puskákat, uraim, és nézzük meg az erdőt.

— Hova küldte ön a kocsit? Csak nem akarja, hogy gyalog maradjunk itt a vadonban? — aggodalmaskodék az asszonyka.

— Ellenkezőleg, azért küldtem el ezt az egyet, hogy kettő legyen belőle az erdő másik oldalán.

Knopp és Hanck puskát fogtak és megindultak a hatalmas ősfák között, melyeknek mindenike külön-külön érdekelni látszott a bárót, de kivált a furcsán nőtt példányoknál állott meg nagy kedvteléssel.

— Hány éves lehet ez? Teringettét, de remek jószág! Kár, hogy nem hoztad el a fényképezőkészüléket, Ninette!

Hátul Kozsibrovsky ment Wraditznéval s segített neki erdei virágokat szedni; kökörcsinek nyíltak az erdőben és kékes tűzű, gyönyörű flammairolák.

Alig indultak el, alig léptek egyet-kettőt, Wraditzné fölsikoltott.

Mindenki oda nézett. A báró ijedten eresztette le a puskát.

— Mi bajod?

— Valami megcsípett. Jaj!

— Szent Isten, talán valami kígyó? Nincsenek itt viperák?

— Nincs, nincs — sietett Kozsibrovsky megfelelni, s feltúrta cipője sarkával a harasztot, mire elővillant egy hatalmas szarvasagancs.

— Ehol van, ni! Ónagysága rálépett az agancsra, s a finom topánkáján át megszúrta az agancs.

— Teringette! — lelkesedett a báró, fölemelvén az agancsot. — Ez már valami. Nézze csak, Hanck barátom. Ez egy igazán nagy szarvas-uraságtól levetett toalett-darab. Ezt magunkkal visszük!

— Nem érdemes azt kézben cipelni — szólt Kozsibrovsky fitymálólag. — Van itt annyi, mint a rög. Majd találunk később is eleget. Figyelmeztetem az urakat, vigyázzanak, hogy hova lépnek.

Kozsibrovsky igazat beszélt. Agancs volt bőven mindenfelé. Alig haladtak egy félkilométernyit, mikor a báró is észrevett egyet a talpainál. Ki se kiabálta, mint okos üzletember, csak a szemével hunyorgatott titkon a titkárjának, mire az visszaszólt csendesen:

— Én is látok egyet. Nini, ott a kökénybokornál.

A báró közelebb lépett hozzá és a fülébe súgta:

— Bolond emberhez jutottunk, barátom; ennek fogalma

sincs, hogy milyen kincse van ebben az erdőben. Mit gondol ön, kedves Hanck?

— Én azt gondolom, hogy meg kell venni.

— Meghiszem azt — felelte egész extázisban —, de mit gondol ön, mennyire fogja tartani?

A titkár nem felelt, csak némán mutatott a messzi tiszásra, ahol a hegyről lecsurgó pataknál egy szomjas őzbak ivott.

A báró kezében reszketett a puska a kellemes fölindulástól, de Hanck elsütötte a magáét, s az őzbak egyet fordult a saját tengelye körül és leesett holtan.

— Brávó, Hanck! Bravisszimó. De nem kár az állatért? Szabad-e ilyenkor őzet löni?

— Bakot igen — felelte jókedvűen Kozsibrovsky —, a kímélet csak az őzhölgyeket illeti.

E pillanatban két nyírfajd-kakas röpült fel. Knopp báró célzott, és az egyik kakas lezuhant. Ezt maga Belzebub ördög rendezhette csak így, aki nyilván Kozsibrovskynak segített.

— Ez szép lövés volt — gratulált a bárónak Kozsibrovsky.

— Prenumerálok a kakas tollaira, bácsi, a szürke kalapom mellé — kellemeskedett Wraditzné.

— Jó, jó, megkapod — mondá báró Knopp, egy oroszánvadász gógjével, majd Kozsibrovsky felé fordult. — Ej, mi volna ez! De mikor Oroszországban vadásztam, az Orloff barátom birtokain, éppen a szívét lőttem meg a medvének, a kellő közepén. Vannak itt medvék?

— Én nem tudom — felelte Kozsibrovsky jámbor arccal —, de talán vannak. Kedves erdőcske ez. Éppen azt produkálja az én becses vendégeimnek, amire szükségük van, amit a vadászati kalendárium kíván, őzbakot meg nyírfajdot, de még ez bizonyára nem minden itt. Azt az egyet hallom, hogy szarvasbögések idején tele van szarvasokkal. A hím szarvasok háremei itt tanyáznak, kivált ősszel. Egész nyáj tehén bög itt együtt. De akad azután egyéb is, erdei szalonka, sőt nyúl is van. Nem valami bőven, de mégis akad, ha az ember a nyúlpecsenyét megkívánja.

Mindezt szerényen mondotta, mint aki nem helyez rá súlyt. Nagy lurkó volt. Jól tudta, hogy most a nyulak következnek. Az első puskalövés volt a jel a zsákok kibontására.

Alig is nézték meg zsákmányaikat a Nimródok, Knopp báró gyönyörteljesen kiáltott fel: »tíz aranyat adnék most egy mütömőért.« Kozsibrowszky megígérte, hogy kitömeti, de ezt meg Wraditzné ellenezte, aki a tollakra szerzett már ígéretet. Hanck a kisenvedett őzbak mellett állt, mintegy megrendülve a saját ügyességétől, míg előjött a hajdú egy talyigával, melyen eredetileg az ételeket hozták, s fölszedte a két elesett állatot. A talyigát egy filozófus számár húzta, aki bőgni kezdett elkeseredésében, hogy az folytonosan nehezebb lesz.

Az erdő alakja olyan volt, mint egy kalap, köröskörül a karimáján jól lehetett járni, de az emelkedése nem igen látszott megközelíthetőnek; vakmerő favágók ugyan fölmehttek volna, mert hiszen fölmege már a mai ember a torony tetejére is, de a fákat, ha kivághatják, legfőlebb csúsztatni lehetne; mindamellett, vagy hogy éppen ezért, gyönyörű helyekben nem szűkölködött, hegyi patakok rohantak le, mint ezüst pólyák, mély utat vágva maguknak a vörössárgás agyagban. Aztán, ha az ember föltekintett a fák közt a magasba, a titokzatos sűrűségekbe, szinte belekompolyodott a csodálatos világba. Voltak olyan helyek is, ahová már a nap egy pár száz esztendő óta nem sűtött; itt nőttek azok a dacos, istentől elrugaszkodott növények, amelyek egészen a föld gyermekei és a napfényhez semmi közük, gombák, gümők és mindenféle mohok. Egy helyütt nagy kő alól pompás savanyúvíz-forrás csergedezett.

— Ez ám a víz, uraim — dicsekedett Kozsibrowszky. — Ilyet a német császár se iszik. Tessék ezt megkóstolni.

A hajdúnál volt pohár, sorba megkóstolták, a báró két pohárral ivott.

— Isteni nektár! — jegyzé meg önelégülten. — Ez már víz.

— Aki ebből iszik, száz évig él — biztatta a tulajdonos. — Ezt itt úgy hívják, hogy csevice.

— Lehet ezt szállítani? — kérdé Wraditzné. — Nekünk csak az a hitvány Apolináris-unk van.

— Nem lehet. Ha messzire viszik, megtörik, megposhad — felelé Kozsibrowszky.

— Nagy kár.

— Dehogy kár — vágott közbe Knopp báró mohón. — Éppen az a jó. Mit ér nekem egy olyan dolog, ami másnak is megvan? Becse csak annak van, ami ritka, amit más csak nehezen szerezhet meg, vagy sehogy.

— Te nagyon önző vagy, bácsikám.

— Te meg nagy csacsi vagy, húgoeskám. Magad ellen beszélsz. Mit érnél te például, ha minden asszony szép volna? Hát nem igaz? Mi? Hát nem szellemes ez tőlem, mi? Szóljon hát, Kozsibrovsky gróf, mi?

— Nem igaz — felelte Kozsibrovsky —, mert az ön húga akkor is a legszellemesebb, legkecsesebb asszony lenne.

Wraditzné egy nagy páfránnyal, mint egy karddal vállon sújtotta Kozsibrovskyt.

— No, hallja! Ön a legjavíthatlanabb hízelgő.

Cup, cup, megzörrent egy gally itt is, ott is, a szikláról egy nyúl ugrott le, majdnem ráesett a Wraditzné kalapjára, amelyen orgonavirág nyílott, egy másik nyúl odább ugrott le a lejtőről, alig néhány lépésnyire. Hanck úr kezéből kiesett a pohár, de szerencsére nem tört össze. Knopp báró idegesen kapkodott a puska után, míg eszébe nem jutott, hogy a nyúl most tilalmas. Rendkívüli, szinte bohókás jelenet fejlődött most ki a selymes pázsiton, mely a forrás körül elterült, hol egy jókora darabon csak egy odvas fa állt, melyet vadméhek csoportja döngött körül. Nyulak csörtettek elő keletről, nyugatról, délről, mindenünnen oly sokaságban, mint az egerek. Megriadva futottak át a rétecskén föl hegynek, le hegyről, keresztezték egymást, mintha francia négyest táncolnának. Némelyek egyenesen feljök rohantak, aztán riadtan fordultak vissza, különféleképp változtatva irányukat.

— Mi az ördög ez? — mormogott Hanck úr. — Megbolondultak ezek?

— Ez az erdő meg van bűvölve — lelkendezett Knopp báró. — Ez rendkívüli. Mit csinált ön itt, kedves gróf?

— Én? Semmit — felelte Kozsibrovsky természetes hangon. — Én csak egy rendkívülit látok, egy nimfát, de azt ön hozta magával.

— Hát ez a tömérdék nyúl, uram, ez rettenetes!

Kozsibrovsky vállat vont.

— Hát tehetek én róla, hogy úgy felszaporodtak? Én

nem bántom őket, ők se bántanak engem. Megférünk hát szépen a birtokon.

— Saprستي, ilyesmiről fogalmam se volt.

— Hátha még beljebb megyünk.

Mentek azután beljebb, mindenütt a lapon, és jöttek, egyre jöttek a nyulak, mint a sáskák, zörgött a haraszt, zizegtek a bokrok, megvillantak fénylő szemek.

— Érzik a zsványok, hogy közjük nem lóhetünk.

A báró homlokán izzadságcseppek folytak az álmélkodástól és a lelkesedéstől.

— Hogy adja ezt a birtokot, Kozsibrovsky?

— Ugyan menjen! Hiszen még nem látta a birtokot.

— Mégis, mire tartja az árát? — türelmetlenkedett Knopp báró.

— Majd megbeszéljük otthon a szobában; tudja, hogy én vagyok az Olcsó János, velem könnyű elbánni, de előbb lássa meg, hogy mit vesz. Menjünk csak beljebb. Vagy menjünk talán az erdő felső részébe, lesz ott még egyéb vad is.

A báró ránézett, hitt neki szentül.

— Milyen vadat gondol fönt?

— Mindenfélét — mondá szokott rejtélyességével.

— Talán csak nem gondolja, hogy bölény is van?

— Meglehet — mosolygott Kozsibrovsky.

S csakugyan, e percben dobaj támadt a tülységes csöndben, mint mikor valami nagy állat közeledik messziről.

— Pszt, mi lehet ez?

Megálltak, hallgatóztak. Onnan jön. Nem. Eminnen jön. De bizony mégis amonnan jön. Föl a puskákat!

Hát egy lovas alakja bontakozott ki a fák közül; Styiriverszky jött, az uraságok felé száguldott, megemelté a kalapját és jelenté németül:

— A földművelésügyi miniszter őexcellenciája várja a grófot sürgős ügyben.

Kozsibrovsky a homlokára ütött.

— Teringettét, elfeledkeztem róla. Tegnap sürgönyözött, hogy jön, s úgy kiment az eszemből, mintha egy rossz szél fújta volna ki. Bocsánat, kedves báró Knopp, de olyan vastag tapintatlanságot követtem el, mint házigazda, hogy nekem azonnal haza kell mennem.

— Természetesen, kétséget se szenved.

— Ha tehát ön meg akarja tekinteni az erdőt még bővebben, amit nem ajánlhatok eléggé, itt hagyom Baptistet, aki olyan titkárféle nálam, s majd mindent megmutogat. Apropos, Baptiste, hol vannak a fogatok?

— Azt hiszem, fölösleges — mondá Knopp habozva.

— Az erdő szélén, gróf úr, a nyírfáknál — felelte Styiriverszky.

— Menjünk mi is — vélte Wraditzné. — Az egyik bükkfa olyan, mint a másik bükkfa.

— Hát menjünk — hagyta rá a báró és megindult.

— El vagy már fáradva, Ninette, mi? Hopp! Tausend krucifix! Már megint megbotlottam egy agancsba.

Fölvett egy szép agancsot, gyönyörködve nézegette, aztán odatette a talyigára a kakas és az őzbak mellé.

— Eredj előre, Baptiste, mutasd az utat.

Styiriverszky lépésben haladott pej lován, aláhajolva, ahol kellett az ágak szeszélyes szövevénye miatt. A társaság utána lépegetett hatalmas faóriások lombozata alatt, festői szépségű helyeken.

Egyszer az egyik hajolt le, máskor a másik. Az erdő, mint egy jó nagyapó, osztogatta a kincseit, mindenki számára volt valamije. A hajdú, aki a talyigát tolt, gombákat talált (azokat viszi haza a feleségének). Knopp agancsokat keresett s talált is vagy hatot. Wraditzné rubintpiros szamócák után futkosott, valahol ki is szakította ráncaiból a szoknyáját, mely olyan finom volt, mint a mák harangvirágja. Hanck ellenben nyers taplóra bukkant s vitte diadalmasan, mint valami klenodiumot.

Styiriverszky nyomán csakhamar oda találtak a hintókhöz, mind a kettőbe négy-négy ló volt fogva. Kozsibrovsky fölsegítette az elsőbe Wraditznét a bácsijával s maga átellenbe ült, úgy, hogy a térdei minden zökkenőnél összeértek a szép asszonyéval, pedig sok zökkenő volt a barázdás, hepehupás szántáson. És ez igen kedves dolog volt, az effajta surolások rövidítik az utat, a térdek pedig egy csöppet sem kopnak el. Hanck a második kocsiba került és maga mellé szedte a vadászsákmányt, az őzet és az agancsokat.

Kijutván a dűlőútra, egy kanyarulatnál szép kis völgy nyílt ki lapos földekkel, hol így szólt Kozsibrovsky: — Ezek mind az én földjeim.

A kocsis pedig hajtott sebesen, mint az istennyila.

A földeken munkások sűrögtek, forogtak, hogy mit csináltak légyen, alig lehetett kivenni; leányok mostak a patak-nál és valami melankolikus tót dalt énekeltek. Nagyon szép volt az, Wraditzné tapsolt és észre se vette, hogy a Kozsibrovsky lába az ő kicsike lábacska-jára csúszott valahogy és nyomja egy picinykét, de hát olyan nagyon szép volt a dal. Az egész mezőn csupa elevenség, sáncot ástak, trágyát hordtak ki, lucernát kaszáltak, egy helyütt a lovak legeltek, a kölcsönkért hintók lovai egy rakáson egész ménesnek látszottak.

— Mind az ön lovai?

— Természetesen.

— De hát minek annyi?

— Hát csak. Nem szeretek gyalog járni.

— Mit dolgoznak ilyenkor? — kíváncsiskodék a báró.

— Mindenfélét. A jó föld olyan, mint a jó feleség — felelte Kozsibrovsky —, mindig foglalkozni kell vele.

— Pedig azt hallottam — mondá a báró —, hogy a földet pihenni kell hagyni.

— Bah! — nevetett Kozsibrovsky — hát nem pihen azért az asszony, ha a legyeket elhajtják róla, vagy a derék-alját, paplanját közben megigazgatják?

— Hm. Ön úgy látszik, passzionátus nagy gazda, kedves gróf. Gratulálok önnek.

Most egyszerre kibontakozott a fák mögül a kastély, két ódon tornyával, érdekes kiugróival, zöld zsalus ablakaival.

— Ah! De kedves, de gyönyörű!

Knopp báró el volt ragadtatva, Wraditzné nemkülönben és most már ő nyomta meg a pici lábával a Kozsibrovsky nagy csizmáját a lábaikra terített pléd alatt.

— Nézd csak, Ninette, nézd csak, Ninette. De te olyan vagy, édesem, mint egy pipacs. Nincs valami lázad, szívecsém?

— Nincs, nincs, bácsikám, csak a szél fújta ki az arcomat. És még jobban megnyomta a Kozsibrovsky lábát.

E pillanatban megkondult az egyik toronyban ünnepélyes középkori hangon egy harang, kling, klang, kling, klang.

— Aha ! — szólt Kozsibrovsky. — Ez annyit jelent, hogy a szakácsné most kezdi befőzni a levest.

— Jaj, istenem, még nekem toalettet is kell csinálni.

— No, az ugyan fölösleges lenne.

— De hiszen le van szakítva a felső szoknyám. Hát nem tudja? Mikor pedig talán éppen maga lépett rá.

— Ej, mit tesz az? Kevésbé szép-e azért a rózsza, mert a felső szirma meg van hasítva?

Ezalatt a gazdasági udvarhoz értek, hol különféle gépek heverték szanaszét. Kozsibrovsky elég ügyes volt azokra irányítani a figyelmet a maga könnyed módja szerint.

— Gépekkel a modern időkre becsületesen be vagyok rendezve, uti figura docet, hanem azért a múlt időkről se feledkeztem meg. Ezekhez is van két ugató kutyám. — És a két terpeszkedő muskétás ágyúra mutatott, melyek a kastély belső bejáratának szolgáltak díszül. Másutt két áloó szokott a bejáratnál lenni, itt két ágyú tátongott.

— Nem valami rablólovag maga? — kunkogott Wraditzné, incselkedő megszeppenéssel.

— Hiszen ha az volnék, nem is jönne ki többé innen.

— Ugyan mit csinálna velem, híres?

— Hát itt tartanám örökké — mondá Kozsibrovsky pátosszal.

— Igen ám, ha el nem adná a kastélyt a bácsinak, de így én megint visszakerülnék hozzá.

— Persze, magának ebben is szerencséje van.

Átmentek nagy dobajjal a hídon, mely valaha felvonó volt, s megálltak a tornác előtt. Kozsibrovsky leugrott, lesegítette Wraditznét, úgyszólván átnyalábolta és úgy tette le a kocsiról. Könnyű volt, mint a pehely, és törekeny, de azért nem történt egyéb baja, mint hogy a Kozsibrovsky bajuszos ajka ez ősi magyar ceremóniával történt leemelés műveletében valahogy odaért a Wraditzné picinyke füléhez és felhorzsolta olyan pirosra, mintha elfagyott volna.

— Itthon vagyunk az én falusi odumban.

Karját nyújtotta Wraditznének s úgy vezette végig az oszlopos folyosón az ajtóhoz, mely a szalonba nyílt.

— Mit gondol maga énfelőlem? — suttogta az asszonyka duzzogva.

— Tudom is én — lihegte —, el vagyok kápráztatva, mámoros vagyok, nem találom az eszemet.

— Hát semmi rosszat nem gondol?

— Tudok is én már gondolkozni!

Pedig éppen arról gondolkozott, hogy milyen jó dolog lenne abból, ha most ezt a kastélyt és birtokot eladná jó áron Knopp bárónak és az visszatérne hozzá az asszonyka útján, hozván magával több kastélyokat és birtokokat. Lopva nézegette szép természetét, vidám, édes arcát, a pillanat hevületétől fölkapart tekintetének melegségét, és amint éledegne ezeken, koponyájának egy másik fiókjából kilépett a másik esze is, mert Kozsibrovskynak két esze volt és az egyik mindig disputált a másikkal; hát ez a másik ész ráfordult az előbbire. Az asszonyka nagyon szép, kétségkívül kedves is, ennivaló, de kacérkodni is szeret, nagyon is hamar belejött a lábnymogatásba, minden játékok közt a legveszedelmesebbe. Kastélyai talán lesznek a jövőben, de mi mindenféle tarka macskái lehetnek a múltban. Ki tudja, a szegény Wraditz úr is nem úgy járt-e, mint ahogy a Kozsibrovsky szarvasai, hogy az ausztráliai szigeteken életével egyszere a szarvait is elhullatta.

A szalonba nyitva, ott várt már rájuk Szlamcsik úr, aki kordíálisan a nyakába ugrott, megölelte, megrázta a Kozsibrovsky kezeit, mintha száz esztendő óta nem látta volna.

— Kriszti Gott, bruder. Kedves, édes barátocskám!

Kozsibrovsky sietett bemutatni a vendégeit.

— Báró Knopp és unokahuga, Poroszországból. Hanck titkárjuk. Öexcellenciája a földművelésügyi miniszter.

Kölesönös meghajlások következtek.

Szlamcsik fiskális úr előkelő szívességgel nyújtott kezét a kecses asszonykának, majd megrázta a báró nagy csontos kezét kordíálisan, míg ellenben Hancknak csak a két ujját nyújtotta oda dölyfösen.

— Hallom, birtokvásárlás céljából méltóztatnak itt időzni.

— Egy kis vadászterületet óhajtanék megvenni — szólт edeskesen a báró.

— Nos és? — kérdé hideg közömbösséggel. — Ér valamit a barátom erdeje ebből a szempontból?

— Sőt egyike a legkiválóbbaknak. Sohase láttam ennyi vadat.

— Ne mondja! Ámbár mint a legkitűnőbb gazdát ismerem Kozsibrovszkyt. (Kozsibrovszky tapintatosan eltűnt egy oldalajtón, mintegy az ebédet megsürgetni.) Hiszen éppen ebben settenkedem, erre utazván a birtokomra, de legyen ez, kérem, titok (Szlamszik úr Wraditznéra nézett mosolyogva), legalább a peccenyéig, öfelségétől személyesen hoztam számára kitüntetést a mezőgazdaság terén szerzett érdemeiért, meg akarom lepni a fickót, aki régi barátom. Ah, pompás gazda, uram, ez aztán ért a földhöz, úgyszólván az szót fogad neki s majdnem diktandó hozza a terményeket. Nem értem, hogy most el akarja adni ezt a szép birtokot. Nekem erről egy szót se szólott. Én is szívesen megveszem, mivelhogy most nálunk — tette hozzá magyarázólag — a parcellázás, a nagyobb birtokok elaprózása kezdi mint korszerűség a fejét felütni.

— Jaj, jaj — óbégatott Knopp báró színpadias mosolygással. — Csak nem akar nekem excellenciád konkurrenciát csinálni?

— Öné az elsőség — mondá Szlamszik úr méltósággal. — De, gondolom, hogy itt nincsenek vadak, legfeljebb szarvasok. És végre is, ki eszi a szarvashúst? Egy kis erdei szalonka, egy kis fenyvesmadár szükséges közbe. Varietas delectat. Sőt még a nyulat is megkívánja az ember, ha nincs. Az pedig itt tudtommal nem igen van.

— Mit? Nyúl? Annyi van, kegyelmes uram, hogy behúnyt szemmel kell csak elsütni a puskát, s bizonyosan elfordul valahol egy a lövés folytán.

— No, ha annyi nyúl van — nevetett az álminiszter —, akkor hát róka nincs. Mert a róka eszi a nyulat.

— De hisz akkor ide jöhetnének — vélte Wraditzné — a jó koszt végett.

— Bizonyosan nem tudják.

— A jó peccenyének messze elmegy a híre.

Kozsibrovszky visszajött és a minisztert karonfogva, egy ablakmélyedésbe vonta, ahol halkán beszélgettek. Knopp báró ellenben unokahúgával tette ugyanazt.

— Ninette — mondá —, te segítségemre lehetnél az alku-
nál. Úgy látom, tetszel neki.

— Honnan tudja a bácsi? — szólt fojtott hangon, elpi-
rulva.

— Hát vak vagyok én, mi?

— Hiszen nem vak, de

(Azt akarta mondani: de mégse lát a pokróc alá!)

— Egyszer valami okosat is csinálhatnál a szépségeddel,
húgocskám. Eddig mindig bolondot csináltál. Kezdd meg vele
az alkut és csavard le az árt. Hiszen ti asszonyok tudjátok az
ilyet. Egyet kacsintasz, tízezer forint, kettőt kacsintasz,
tizenötezer forint szalad lefelé az alapárból . . . Csinálj pénzt
a kacsintásaiddal, Ninettel!

Wraditzné felbiggyesztette a duzzadt ajkait.

— Köszönöm szépen — rázta a fejét makrancosan —,
kacsintson a bácsi, ha kedve tartja.

— Hiszen kacsintanék én, te csacsi, de az nem ér semmit.

— Nekem pedig nincs szemem hozzá.

— Oh, oh, ártatlan bárány! Hányszor megtetted ingyen.
Nekem ne beszélj!

— Ingyen, az más.

— No hát, számár vagy.

E pillanatban széttárta az inas a szárnyas ajtót és jelen-
tette, hogy tálalva van.

Kozsibrowszky virgoncan ott termett Wraditzné mellett
és karját nyújtotta.

— Nézzük meg, mit kotyvasztottak össze az enyéim.
Éhes már?

— Inkább csak kíváncsi vagyok.

Átvezette egy smaragdzöld selyem bútorzatú nappali
szobán az ebédlőbe, ahol öt személyre volt terítve, oly elegán-
san, akárcsak a Maxim éttermében, Párizsban. Még a divatos
krizantémum-virágok se hiányoztak. Balról a minisztert,
jobbról Wraditznét ültette szomszédjának. A leves már ki
volt tálalva és párolgott, s a benne levő szürke gombakarikák
kacéran úszkáltak a tetején.

E pillanatban a szomszédban levő benyílóban egyszerre
elkezdett mozogni vagy nyolc vonó, s közbe szólt lágyan egy
flóta, meg egy klarinét, meg egy cimbalom.

— Mi ez? — riadtak fel egyszerre a berliniek.

— Hát ezek az én házi cigányaim.

Érdekes ruhákba voltak öltözve, melyeket a Mátyás király fekete serege viselt valamikor Kassán egy színelőadásán.

— Az ördögbe, de hisz ön úgy él itt, kedves gróf, mint egy fejedelem.

— Hát csak kell valami szórakozásomnak lenni — mentetgetőzött a gróf szerényen. — Se nem iszom, se nem kártyázom, se feleségem nincs. Mit csináljak? Halálra unnám magam, ha egy kis zenét nem hallanék.

— De hiszen a fülemülék elég szépen énekelnek az erdőben, s az ingyen van. Holott e zenekar tömérdek pénzébe kerülhet.

Kozsibrowszky vállat vont, aztán úgy felelt, mint egy apostol.

— Megeszik, amit a föld ad, és még nekem is hagynak valamit. Elég szép az őtőlük.

Erre aztán rendre kezdtek előjönni azok a dolgok, amiket meghagynak neki: egy tál fölséges tengeri rák és osztriga, ahhoz egy kis chably, utána egy tál ürügerinc angolosan és ahhoz egy kis gránátpiros burgundi, azután fiatal liba uborkasalátával, amellé egy kis Heidsieck pezsgő.

A pezsgőnél felállt Szlamcsik, megsimogatta nagy szakállát, ünnepélyesen köhintett és így szólt:

— Tisztelt uraim és bájos szomszédnőm! Egy történetkét akarok elmondani, mielőtt poharainkat kiürítenők. Nem régen fajdra vadásztunk néhányan őfelségével. Elől mentünk a királlyal egy szántóföldön keresztül, midőn valami fényes dolog csillant meg a fölség lábainál a feltúrt rög alól. Föl-emeltem, hát a Lipót-rend középkeresztje. Hogy volt, miképp jött ide, legföljebb gyanítani lehet. Egyszer valaki a király vendégei közül nyilván elvesztette. Át akarom nyújtani őfelségének, mire így szól hozzám: Hagyja csak, maradjon önnél. A földé volt, én nem veszem vissza tőle, azaz megint a földet dekorálom fel vele. (Isten uccse szép és királyi gondolat egy agrikultur államban.) A legjobban kezelt, legengedelmesebb földet, illetve annak a gazdáját. Tegyen nekem azonnal előterjesztést. Nos, én a legjobb lelkiismerettel a trimóci birtokot

ajánlottam, mint a legjobban termő mintabirtokot országunkban. Mire a király rám parancsolt, hogy személyesen adjam át ezt a magas rendjelet a történetke fölemlítése mellett kitűnő gazdájának, aki nem más, uraim, mint éppen a mi kedves házigazdánk, Kozsibrowszky gróf, kinek egészségére ürítem poharamat.

Ezzel kivette zsebéből az új pántlikával fölékesített keresztet és a gróf nyakába akasztotta, aki egy csöppet se látszott meghatottnak.

— No, már most aztán igazán nem tudom — szolt mosolyogva —, én vagyok-e a Lipót-rend középkeresztese, vagy pedig a trimóci birtok?

— Saprستي! — vágott közbe az álmétködő Knopp báró élénken, kire nagy hatással volt a jelenet. — Mi lett volna most, ha a földbirtokot egy negyedórával előbb véletlenül megveszem?

— Bizony nem tudom megmondani — felelte a miniszter kenetesen, meglappant tokáját megvakarva. — Ez nagy kérdés.

— Hogyan? Azt gondolja excellenciád, hogy a birtokkal járna a kitüntetés? — hüledezett a báró, és ősz hajszálai megnedvedtek a feje búbján. Izzadott.

— Ha őfelsége szavait interpretálom, hogy nem veszi vissza a földtől, amit a földön talált, akkor igenis a trimóci földé a rendjel, de miután annak gazdája is említve lett, így kétes a dolog, csakis az igazságügyminiszter dönthetne benne, vagy pedig

— Vagy pedig?

— Vagy őfelsége, azaz, hogy ...

— Halljuk, halljuk a remek fejtegetést — türelmetlenkedett a báró, egy szigorú oldalpillantással Wraditzné felé, ki valami másról kezdett csevegni.

— Azaz, hogy őfelsége már vissza nem vehetné Kozsibrowszky barátomtól, mert amit én egyszer az ő nevében a nyakába akasztottam, az ott marad a nyakán, si fractus illabatur orbis, hogy aztán az új tulajdonosnak is jár-e rendjel, mely bizonyos fejedelmi szeszélynél fogva a földé lett, annak eldőlése így, vagy úgy, megint egy másik fejedelmi szeszélytől függ. De most koccintsunk egyet, uraim.

Kiitták poharaikat, és a lármásabb zene miatt, mely most következett, egy részlet a Bánk bánból, csakis a szomszédok beszélhettek egymással.

— Lássá, mi minden megterem a paszulyon és a borsón kívül is egy szép birtokon — szólta Wraditzné.

— Komolyan tetszik önnek?

— Valóságosan beleszerettem. Sokért nem adnám, ha az enyém lenne.

— Annak igazán örülök — mondá Kozsibrovsky.

— Csak az a kérdés, hogy mi az ára.

— Nevetséges — nevetett Kozsibrovsky. — Ha akarja, az öné lesz.

— De a nagybácsi fősvény egy kicsit.

— Akkor is. Hiszen két mód is van, hogy az öné legyen.

— Ugyan?

— Az egyik, ha a nagybácsi megveszi, és akkor egy napon a magáévá válik, nem igaz?

— Igaz. De hát a másik mód?

— Hajoljon ide közelebb, majd belesúgom a fülébe.

— Valami bolondot ne sugjon.

Kozsibrovsky odavitte a nagy fejét egész közel a szép arcához.

— A másik mód — súgta s izzó leheletétől ide-oda röp-ködtek a hófehér nyakon a finom hajpihék, melyeket már a fésű nem fogott fel —, ha maga válik az enyémmé, és akkor rögtön megvan a birtok.

Wraditzné riadtan kapta el a fejét s újra vörös lett, mintha Szent Antal tüze égne az arcán.

— Kozsibrovsky, no hallja! Maga szemtelen.

Duzzogva fordította el tőle a tekintetét, s még a székét is féloldalt igazítá, hogy háttal essék Kozsibrovskynak.

— Haragszik? — faggatta az kérlelőleg.

— Hagyjon békét!

— De hiszen nem tettem semmi rosszat.

— Megsértett.

— Mivel?

— A szavaival.

— Mit mondtam én? A vevő kérdezett, az eladó felelt, őszintén, úgy, ahogy van.

— De a forma — hajtotta a szép asszony. — Hát így szokás az ilyet megmondani, ilyen alkalmakkor, fogpiszkálás közben?

— Ezek megint veszekesznek — fedezte fel az öreg báró.

— Bocsánat, ha megsértettem a forma be nem tartásával — mentegetőzött Kozsibrovsky, ügyet se vetve a báró közbeszólására —, pedig inkább én adhatnám a sértettet. Ön engem a lényegben sértett meg.

— Mivel? szeretném tudni.

— Azzal, hogy kosarat adott.

— Én? — csodálkozék Wraditzné és egy piskótát morzsoló szét idegesen ujjai közt.

— Tehát nem adott kosarat? Akkor jó.

— Még nem.

— De el van szánva?

— Még nem tudom.

— Hát nem kell a birtok?

— Azt nem állítom. De hátha a nagybácsi révén is hozzájutok — és hamiskásan mosolygott, mert hamar megbékülnek az asszonyok.

— Figyelmeztetem, hogy ez a mód hosszadalmasabb — fenyegette meg tréfásan Kozsibrovsky.

— Mindegy. A második mód csak azután következhetik.

— Akkor én az elsőt azonnal eltörlöm.

Wraditzné vállat vont.

— Ha van bátorsága a nagybácsinak szemébe mondani, hogy csak tréfából utaztatta ide Berlinből.

— Önért mindenre képes vagyok.

— Szeretném kipróbálni.

— Parancsoljon velem.

— Hát legelőször is — mondta halkán, fojtott hangon — legyen ön béketúréssal három napig. Gondolom, ennyi gondolkozási időt szokás kérni a regényekben, aztán csak adja el a birtokot a bácsinak.

— Minek az a három nap?

— Hát az egyik, hogy gondolkozzam a dolog fölől, a másik nap, hogy elhatározzam magam, a harmadik, hogy a bácsit előkészítsem.

— Lehet-e reményem?

— Semmit se mondhatok most. Látja, hogy ide hallgatnak.

— De legalább egy jelt, egy jelt — lihegte Kozsibrovsky szinte ittasan.

Éppen az ebéd végén voltak; a csemegénél Wraditzné kivett a tányérból egy óriási ananászepret, meghömpölygette a porcukorban, aztán odanyújtotta Kozsibrovskynak.

— Harapja el a felét.

Ham, Kozsibrovsky elharapta a felét a füstös, fekete fogaival.

Wraditzné odanyúlt a másik feléért, szemei bágyadtan hunyódtak le, mire szép piros ajkai között eltűnt a szamóca másik fele. S ezzel meg volt a kötés pecsételve. Ilyen mindenféle bolond dolgokból telik az ki az előkelő emberek közt.

Asztalbontás után, átmenőben a szalonba, Knopp báró karon fogta a házigazdát.

— Nos hát, mi az ára a kis birtoknak, kedves grófom?

— Van alku, vagy nincs alku? — kérdezte Kozsibrovsky.

— Csak mondja mindjárt az utolsó árat. Gavallér emberek közt nincs helye a sok locsogásnak.

— Kétszázezer forint — mondá Kozsibrovsky.

— Száznolcvanra gondoltam — felelte Knopp.

— Egy garast se engedek, sőt ha még egy szót szól a báró, fölemelem az árat.

— Top! — mondá a báró élénken és a Kozsibrovsky markába csapott. — Megvannak-e a telekkönyvek?

Persze, hogy megvoltak a telekkönyvek, sőt ebéd utánra oda volt rendelve egy ügyvéd is Homonnáról, aki mindent rendbe hozott, leltárt készített, mialatt az uraságok az udvarra összehítt cselédek csárdás-táncában gyönyörködtek. Wraditzné egy folyosóra kivitt bíbor karosszékéből nézte, mint egy királyné a trónból, a vidám népmulatságot, hogy rakják, hogy aprózzák, miképp ereszti el a legény a táncosnéját, elfonódik tőle, illegeti, billegeti magát előtte, se eltűnni nem tud, se megfogni nem hagyja magát, hanem csak rezeg, bújjik, kitér, ugrál vele szemben, mint egy árnyék, míg egyszer csak egy iramodással hopp, átkapja a derekát s most már gyöngéden simul a táncosához, rárántja a frisset, megforgatja, zizeg,

ropog a sok kurta szoknya, mint egy folyton növekvő varázs-harang s hús szelet támaszt köröskörül.

Amint éppen ebben gyönyörködnek, egyszer csak ott terem előtte egy csinos legény sarkantyús csizmában, pitykés kék mellénnyel, árvalányhajás kalappal, s meghajlik előtte, hogy a táncra kéri.

Följied, ránéz, hát a gonosz csont — Kozsibrovsky. No, már ez olyan jó tréfa, hogy nem szabad elrontani.

Wraditzné beugrott s úgy eltanulta egy félóra alatt, hogy szinte kifogástalanul csinálta. Mikor a gróf visszavezette a helyére, csupa hév volt, csupa olvás.

— Ez igazán kedves volt öntől, Kozsibrovsky.

— Micsoda fölséges magyar asszonyka lesz magából.

— Én is reményelem. Három nap múlva írok önnek Bécsből, ahol két hetet töltünk rokonaink körében.

— S akkor én aztán fölmenjek?

— Természetesen. Mégpedig mindjárt. Hanem valamit én is kérek, Kozsibrovsky.

— Parancsoljon.

— Csináltasson nekem egy ilyen népies ruhát, ehhez a tánchoz.

Kozsibrovsky édesdeden, önelégülten nevetett, hiszen ez a kérés fölért a legédesebb ígérettel.

— Maga a legtökéletesebb asszony a világon — jegyzé meg csöndesen. — Még nincs is férjnél és már toalettgondokat akaszt a férje nyakába.

Báró Knoppék az esti vonattal elutaztak, egy csekket hagyván Kozsibrovskynál a birtok ára fejében, melyet egy hónap múlva lesz köteles átadni a báró ide küldendő tiszt-tartójának. Mint afféle alapos német ember, mindenfélét vitt magával a birtokról, egy marék füvet, egy skatulya földet (vegyelemzés céljából), egy palack vizet az erdei csevics forrásból és a talált agancsokat is berakatta aládájába.

Boldog volt, hogy ilyen dús vadászterületet szerezhetett. Ezer meg ezer tervet csinált a vasúton. Hogy fognak csodálkozni berlini ismerősei. Milyen legendák fognak szárnyalni Berlinben a báró Knopp vadászatairól. Tűkön ült. S óhajtozott, hogy az ősz még milyen messze van. Szerette volna, ha már most vadászhatnának. Szóval, nem bírt betelni a birtokával.

Mindenféle mellékötletei támadtak. Hogy egy festőt küld ki, aki az erdő szebb helyeit lefesse. A következő pillanatban a nyulakra gondolt. Hátha szétszaladnak őszig? Nem jó volna-e bekeríteni az egész erdőt? Mit gondolsz, kis Ninettkém? De szórakozott vagy ma, mi bajod? Hát maga, Hanck, milyen véleményen van?

Hanck azon a véleményen van, hogy az erdőt semmi esetre se kell bekeríteni, mert ha a nyulak kimennek belőle őszig, ahelyett visszajönnek bele a szarvasok. De nem is mennek ki a nyulak. Hát mért mennének? Hiszen szeretik azok a szülőföldjüket. A szarvasok azonban tényleg nem voltak most ott, legalább nem sokan; azok pedig be nem jöhetnének, ha a báró úr bekeríttetné az erdőt.

No, ezt kénytelen volt belátni a báró és megint más irányba ereszté tervcsináló talentumát; a meghívandó vendégek lajstromát készíté el, ezek közé bevette Kozsibrovskyt is, aki roppant derék ember. Hát neked hogy tetszett, Ninette?

— Még nem vagyok vele tisztában.

— Nagyon szeretetreméltó pedig.

— Majd beszélünk még felőle.

— Félek, becsaptam őt. Némely ember nem tudja, mi je van.

— Honnan gondolod?

— Láttam egyszer Drezdában egy szép leányt, akinek olyan aranyszőke haja volt, hogy a sarkáig ért, megért egy uradalmat, s öt forintért adta el egy zsidónak.

— Nagyon szegény lehetett.

— Hát igen. Az a bizonyos sablon-alak volt, aki orvosságot vesz az öreg anyjának az öt forinton.

Knopp bárónak Bécsben lakott a sógora, bizonyos lovag Korenszki, azonfelül egy másik unokahúga férjnél volt bizonyos Bleda bárónál; ezeknek a meglátogatása képezte a bécsi programjukat, azonfelül kirándulások ide, oda, Schönbrunnba, a Semmeringre, Kaltenleutgebenbe, Badenbe és egyebüvé.

Bleda báró felette érdeklődött a vett birtok iránt, maga is nagybirtokos Csehországban. Az öreg úr megmutogatta dicsekedve a földet, sehogy se tetszett neki, vörösés agyag, nem kóser föld ez, aztán az agancsokkal hozakodott elő, eze-

ket Korenszki lovag nézegette figyelmesen s egyszerre felkiáltott, mint akit a kígyó csípett meg :

— No, szépen vagyunk.

— Mi bajod?

— Ezt a szegény szarvast sajnálom, kedves sógor.

— Hogy-hogy? — csodálkozott Knopp.

— Képzeld, mi történt vele, a szarvaival együtt a homlokcsontját is elvesztette az erdőben.

— Mit akarsz ezzel mondani? — kérde a trimóci új földesúr elhalaványodva.

— Azt, hogy ez a szarv megfordult már valamikor az esztergályos kezében, volt már ez azelőtt talán ruhafogas is.

A báró hüledezett, toporzékolt mérgében, a halántékához kapkodott, kezdte megérteni a szomorú valóságot, s amint gyanúját megindíták, magától gurult az tovább és tovább, míg apránként kitalálta a többi becsapásokat, sőt még újakat képzelt hozzájuk, mert már a végén a csevicét se hitte el ; hátha az is csak úgy oda volt hozatva.

Hanem hát mit tehetett dühében? Lovag Korenszki azt a tanácsot adta neki :

— Ha a magunkfajta gentleman valami ostobaságot csinál, hát nevet egyet és aztán hallgat róla.

Báró Knopp tehát mélyen hallgatott, mert két rosszból, hogy az ember túlfizessen valamit és nevetségessé is váljék, okos ember inkább választja az egyik rosszat, mint mind a kettőt.

Kozsibrovsky ellenben nem élvezhette pénzét, mert ez egyszer gombostűn ragadt az öreg lepke. A Wraditzné gyűjteményébe került — komolyan beleszeretett.

Alighogy elment a szép asszony, üresnek látszott nélküle az egész világ, és egy diák türelmetlenségével várta, hogy az három nap múlva hívni fogja. Terveit, ábrándozott, leveleket írt. Még vőfélyről is gondoskodott, értesítvén szerencséséről Krakkóban levő barátját, Traveczy Pált. »Körülbelül három milliója van a menyasszonyomnak és két édes nézésű szeme, hogy tíz millióért se adnám, — komolyan szerelmes vagyok, édes Pál. Az egykori Kozsibrovsky, a korhely, csínytevő jó fiú nincs többé. Fuit. Ez volt az utolsó stiklim. Ezentúl komoly ember leszek, magamhoz váltom ősi birtokomat,

Sztrokovicuskát, s a mézesheteket őseim ottani várában töltöm, amikor még a tyúkok is pezsgőt fognak inni a vályuból két hétig.»

A sztrokovicuski tyúkoknak ez a kilátásba vett jóléte azonban meglehetősen egyoldalú programon nyugodott, melyet teljesen megdöntött a szövetkezett rokonság magatartása.

Wraditzné ugyanis közölte a tisztességes szándékot a nagybácsival és a rokonsággal.

Mire a nagybácsi és a rokonság viszonzásul közölte Wraditznéval, hogy Kozsibrovsky nem tisztességes ember.

Ezzel ugyan csak a szitába öntöttek vizet, mert Wraditzné makacs asszonyka volt, mégis írt levelet Kozsibrovskynak harmadnapra, de azt elfogták. Kozsibrovsky tehát nem kapott levelet Trimócsra.

Kétségbeesetten sürgönyözött az asszonynak Bécsbe, a rokonok címére, fűhöz-fához, Korenszkihez, Bledához; de a Kozsibrovsky sürgönyeit is elfogták s — Wraditzné se kapott a kezéhez semmit.

Várt-várt Kozsibrovsky, de mikor látta, hogy hiába vár, felutazott Bécsbe, hogy majd rendbe hozza a dolgokat, de a szövetkezett rokonok értesültek erről s a nagybácsit idő előtt hazautaztatták Berlinbe.

Kozsibrovsky beváltotta a csekket a Länder-banknál és utánuk ment Berlinbe, mert érezte, hogy ha találkozhatik Wraditznéval és beszélhet, nyert játéka van, de éppen ez a találkozás nem sikerült hamar. Pedig éppen a *hamaron* van a súly a fiatal, vérmes asszonykánál.

Mire sikerült végre találkozniok ősszel egy társaságban, Kózel berlini bankár egy családi estélyén, hová Kozsibrovsky, tudván, hogy flamméja ott lesz, meghívót eszközölt ki, már akkor a szép özvegyasszonynak egy tengerészhadnagy udvarolt élet-halálra.

Mégis összerendezett s halotthalvány lett, mikor Kozsibrovsky a terembe lépve, ahhoz a csoporthoz közeledett, ahol ő ült egy csomó hölgy és férfi közt, kik egyikét játszották a bizalmas házi estélyeken szokásos berlini társasjátékoknak.

A tengerészhadnagy éppen ott ült Wraditzné mellett és egy pávatoll-legyezővel hús szellőt hajtogatott az arcára, röpködtette az aranszínű hajszárait.

— Kozsibrovsky gróf — mutogatta be a nyájas háziasszony a jöttet.

Kozsibrovsky némán hajolt meg az idegenek előtt, ellenben Wraditznének ismerősen nyújtott kezét.

Wraditzné habozott. De csak egy percig. Kozsibrovsky észrevette, hogy a kis kezecke reszket, lüktet, mint egy megijedt madárnak a szíve.

— Ah, önök ismerik egymást — mondá a háziasszony, csakhogy éppen szóljon valamit. — Tartson velünk, kedves gróf.

— Mit játszanak? — kérdé Kozsibrovsky derülten, inkább Wraditznétől várva a választ.

Az nem állhatta a tekintetét, lesütötte a szemeit.

— A »három gödölyét« — felelte.

— Hogy megy az?

— Zálogot kell benne adni.

— Hát jó — felelte szokott keretlenségével. — Ami a zálogtárgyakat illeti, azzal el vagyok látva. (Megcsörgette az óraláncán fityegő zszusukat.) A többit majd megtanulom.

S ezzel leült Wraditzné mellé a másik oldalon, ahol még nem ült hadnagy.

Wraditzné kellemetlenül érezte magát a két tűz között, zavarban volt, ügyetlenül felelgetett a »három gödölyében« szükséges kérdésekre, minélfogva egyre-másra szedték tőle a zálogokat. »Jaj, sohasem mászom ki az adósságból.« Már a gyűrűit mind szétadta, mind a két karperece ott volt a végrehajtónál (egy pirosposzsgás kövér úrnak a cylinderkalapjában), végre a fülbevalóit is ki kellett kapcsolni a füléből.

A társaságban nagy feltűnést keltett, hogy éppen a legszellemesebb, legnyelvesebb menyecskére jár rá a rúd, ennek valami okának kell lenni, minélfogva valóságosan ráutaztak.

A következő hibánál aztán a zsebeiben keresgélt, de biz azok üresek voltak.

— Mindenemet elvesztettem — szóló nevetve.

Kozsibrovsky lecsatolt a zszusui közül egy ezüstbe foglalt medve-fogat és átnyújtotta neki udvariasan.

— Ezzel kisegítem, kölcsön.

— Ah! Mi ez? De csúnya!

— Egy medve-fog.

— Köszönöm, de minek fárasztja magát? — szólt kimé-
ten, szinte bágyadtan.

Kozsibrovsky felhasználta ezt a gyanútlan pillanatot
s így szólt halkan :

— Nem adhatna nekem egy pernyi kihallgatást.

— Az lehetetlen — felelte. — Itt mindenki vigyáz rám.
Mit akar tőlem?

— Magyarázatot.

Egy percig gondolkozott, szeme révetegül meredt az át-
ellenes falon János fővételét ábrázoló képre, aztán így szólt
határozottan, sötéten :

— Megkapja.

— Hol?

— A fognál — felelte.

Kozsibrovsky nem értette a dolgot, de a párbeszédet
nem lehetett tovább folytatni. Most megint Wraditzné került
vallatás alá, nyugodtan kellett hát várni, amíg újra folytat-
hatja a beszélgetést.

De minthogy a vacsora idejét közelre jelezte a házi-
asszony és sok volt a zálog, végét kellett szakítani az egzekú-
ciónak (mert azért német a német, hogy még mulatságból is
egzekúciót játszik), és a zálogok kiváltása következett.

A zálog fejében valamit nyújtani kell a megegzekvált-
nak, vagy egy kis szavalatot, vagy szoborállást vagy egy
rágalmat mondani, vagy gorombaságot, ahogy ez már szokás
az ilyen ártatlan, bohó játékoknál. Sokat lehet ezeken nevetni,
— s aki jót nevetett, az jól mulatott. Jól és olcsón. A németek
szeretik összegeyztetni ezt a kettőt.

Wraditzné meglehetősen sok oldalról mutathatta be a
talentumát, énekelt, szavalt, szobrot állt, mire rendre vissza-
kerültek az ékszerai. Egyszer aztán a fogat mutatta fel a bíró.

— Kie ez a fog?

— Egy medvéé — felelte Wraditzné. (Élénk derülség.)

— Hol az a medve? Hadd jöjjön ide — nevetett a bíró is.

Mire meghajtotta magát a világ legbájosabb mackója,
a szép Wraditzné.

— Hát mit akar adni ezért a zálogért?

— Mondok érte egy történetet.

— Halljuk! Halljuk!

Kozsibrovsky előrehajolt, hogy egy szót se veszítsen el belőle. Tudta már, hogy az neki szól, szíve hangosan vert.

— Kleopátra királynőnek — kezdé Wraditzné az ő csen-
gő, édes hangján — vendége volt egyszer Antonius. Nagy
ünnepélyeket rendezett tiszteletére. Többi közt halászat is
volt a tengeren. Kleopátra és Antonius halásztak horggal,
az udvaroncoknak nem volt szabad, ők csak lesték az uraikat
és jósolgatták, hogy az istenek melyiknek kedveznek jobban.
Nos hát, az istenek csakis Antoniuszt respektálták. Antonius
alighogy leereszté horgát, legott egy-egy gyönyörű halat rán-
tott fel. Kleopátra pedig órákig ülhetett, míg egy hitvány
asinelli akadt fenn rajta. A gőgös Antonius mint valami termé-
szetfölötti lény hivalkodott ebben is, garmadára rakva a
fogott halakat, míg Kleopátra az ajkait harapdálta bosszú-
ságában.

— Szép ajka volt? — kérdezte a vörösképű oktondi, aki-
nek a cilinderében voltak a zálogok.

— Azt nem tudom — felelte Wraditzné —, de azt tudom,
hogy Kleopátra átlátott a szitán, mert az asszonynak is van
esze azért, hogy hosszú a haja.

— Halljuk! Halljuk!

— Másnap megint halászatot tűzött ki Kleopátra, hogy
még tovább versengjen Antoniuszal. Antonius fölényesen
mosolygott: »Hasztalan töröd magad, szép királyné, az
istenek az enyéim« — s ezzel önérzetesen leereszté a horgát.
Alig egy percig tartá bent, már érezte, hogy a hal megfogta,
s egy fönséges mozdulattal emelte ki. »Íme nézd, Kleopátra,
szép királynő.« Kleopátra és a dicsőítő udvaroncok odanéztek
és képzeljék, mi volt a horgon . . .

— Ugyan mi? — kérdék lélegzetfójtva a körülállók.

— Hát egy hering, — folytató Wraditzné.

— Ohó! Hát hogy lehetett az?

— Úgy, hogy Antonius előttevaló nap bűvárokat kül-
dött a tengerbe, akik előre fogott halakat akasszanak a hor-
gára, másnap pedig visszatréfálta Kleopátra, megvesztegetvén
egyet a bűvárok közül, hogy heringet szúrjon rá a kampóra.

— Érdekes, pompás! — tapsoltak Wraditznének a ven-
dégek.

— És tanulságos — fejezte be a szép asszony —, mert

Antonius nevetségessé vált és szélhámosnak mutatta magát, miáltal érdemetlenné lett Kleopátra tiszteletére és kezére.

— Nagyon kedves volt — szólta udvariasan a zálogbíró és átnyújtotta Wraditznének a medvefogát, ki azt viszont Kozsibrovskynak adta oda.

— Köszönöm a kölcsönt, kedves gróf.

— A kölcsönt én kaptam vissza — felelte Kozsibrovsky szomorúan —, és csak egyet szeretnék még tudni.

Wraditzné kérdőleg tekintett rá.

— Szerette-e még akkor Kleopátra Antoniust, mikor ebben a keserű leckében részesíté?

Éppen ebben a pillanatban lépett oda a háziúr, karját nyújtván Wraditznének, hogy az asztalhoz vezesse.

Az asszonyka visszafordult Kozsibrovsky felé, bágyadtan mosolygott és rejtélyesen, hamiskásan vont vállat:

— Meglehet.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK = Mikszáth Kálmán.
MKm = Mikszáth Kálmán munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1–33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889–1908.
Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1–32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
Hi = Hátrahagyott Iratok. (A Jk. folytatása.) 1–19. köt.
MKmR-Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1–50. köt. Bp. Révai-Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929–1931].
Krk = a jelen kritikai kiadás.
K = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratjai).
M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban).
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár.
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
[Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.

A VÉN GAZEMBER

Kiadások, fordítások, átdolgozások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. a) *Vasárnapi Ujság*. (Szerk. Nagy Miklós. Főmunkatárs: MK.) 1904. január 3—július 17. (51. évf. 1—29. sz.) Címe és műfaji megjelölése: *A vén gazember. Elbeszélés*. Huszonnyolco folytatásban, a folytatások sorszámozása nélkül. (Kimnach László és Linek Lajos illusztrációival.) A folytatások részletezése:

1. január 3. (1. sz. 3—5. l.) Elejétől »A két Borly-árva velem diákoskodott...« kezd. szakaszig. (Kimnach László rajzával.)
2. január 10. (2. sz. 18—20. l.) Az eml. szakasztól »Pedig veszedelmes várandóság...« kezd. szakaszig. (Kimnach László rajzával.)
A 3. számban — jan. 17. — nincs folytatás; ehelyett a Vasárnapi Ujság MK: »A megkonfundált kísértetek« c. elbeszélését közli; a 44. lapon e tájékoztató sorok: »MK-től mai számunkban nagyobb alkalmi közleményt ad a lapunk s emiatt *A vén gazember* című elbeszélés közlése a mai számból elmaradt. Legközelebbi számunkban azonban természetesen folytatni fogjuk.«
3. január 24. (4. sz. 51—53. l.) Az eml. szakasztól »Borly uram nagyon jó szívvel vohette...« kezd. szakaszig. (Kimnach László rajzával.)
4. január 31. (5. sz. 66—67. l.) Az eml. szakasztól »De az öreg útja nem volt szerencsés...« kezd. szakaszig. (Kimnach László rajzával.)
5. február 7. (6. sz. 83—85. l.) Az eml. szakasztól »Különös vizsgapillantást vetett rá...« kezd. szakaszig.
6. február 14. (7. sz. 103—104. l.) Az eml. szakasztól »E pillanatban léptek hallatszottak...« kezd. szakaszig.
7. február 21. (8. sz. 119—120. l.) Az eml. szakasztól »De ideje volt a levelekkel végezni...« kezd. szakaszig. (Linek Lajos rajzával.)
8. február 28. (9. sz. 135—138. l.) Az eml. szakasztól »Laci-ban megfagyott a vér...« kezd. szakaszig.

9. március 6. (10. sz. 152—154. l.) Az eml. szakasztól »Mégismerte finom illatáról a báránycsecs taplót...« kezd. szakaszig.
10. március 13. (11. sz. 167—169. l.) Az eml. szakasztól »Mint-hogy az eső még mindig permetezeit...« kezd. szakaszig.
11. március 20. (12. sz. 184—186. l.) Az eml. szakasztól »A legelső fiáker-állomásnál...« kezd. szakaszig.
12. március 27. (13. sz. 202—204. l.) Az eml. szakasztól »Falun lassan, csöndesen múlik az idő...« kezd. szakaszig. (Linek Lajos rajzával.)
13. április 3. (14. sz. 214—216. l.) Az eml. szakasztól »Hő ugyan nem volt Milánóban...« kezd. szakaszig.
14. április 10. (15. sz. 234—235. l.) Az eml. szakasztól »Ehhez az epizódhoz a kiegészítő magyarázatot...« kezd. szakaszig.
15. április 17. (16. sz. 254—255. l.) Az eml. szakasztól »Ilyenkor rendesen sóhajtott Inokay...« kezd. szakaszig.
16. április 24. (17. sz. 275—279. l.) Az eml. szakasztól »Ilyen beszélgetés és gondolatok közt...« kezd. szakaszig.
17. május 1. (18. sz. 290—291. l.) Az eml. szakasztól »Hess! Megcsikordul sarkaiban...« kezd. szakaszig.
18. május 8. (19. sz. 310—312. l.) Az eml. szakasztól »A bíró odaszólt a tizedesek egyikéhez...« kezd. szakaszig. (Linek Lajos rajzával.) Ezt a részt és a május 15-i számban (20. sz.) következő, kb. másfél lapnyi részt MK kihagyta a kötetkiadásból. Ld. a Szövegváltozatok közt, a 91 : 39—92 : 1 soroknál! A végleges szövegben — a jelen kiadás szövegében is — a Vasárnapi Ujság e folytatását úgy jelölhetjük, hogy az »A sulyomi doktor (mert okos asszony Perkálné...)« kezd. szakaszig tart.
19. május 15. (20. sz. 335—339. l.) Az eml. szakasztól — Nem, nem — ígerte mohón a bárókisasszony...« kezd. szakaszig.
20. május 22. (21. sz. 351—354. l.) Az eml. szakasztól »Kévéssel dél után csendgős, féderes fiáker hajtattott be...« kezd. szakaszig.
21. május 29. (22. sz. 370—372. l.) Az eml. szakasztól »Fokozottabb érdeklődéssel fordítá figyelmét...« kezd. szakaszig.
22. június 5. (23. sz. 386—387. l.) Az eml. szakasztól »Borly egyenest a fiskálisok asztalának tartott...« kezd. szakaszig.
23. június 12. (24. sz. 404—407. l.) Az eml. szakasztól »Nagy, népes temetés volt...« kezd. szakaszig.
24. június 19. (25. sz. 418—421. l.) Az eml. szakasztól »Így értek föl a lépcsőn...« kezd. szakaszig.
25. június 26. (26. sz. 434—436. l.) Az eml. szakasztól »Pali kicsont apja után...« kezd. szakaszig. (Linek Lajos rajzával.)

26. július 3. (27. sz. 451—454. l.) Az eml. szakasztól » — Mind-
amellett szeretném, ha . . .« kezd. szakaszig. (Linek Lajos
rajzával.) A folyt. végén : (Vége következik.)
27. július 10. (28. sz. 473—475. l.) Az eml. szakasztól »A fő-
hadnagynak sem kellett több . . .« kezd. szakaszig. A folyt.
végén ismét : (Vége következik.)
28. július 17. (29. sz. 490—491. l.) Az eml. szakasztól végig.

b) *Képes Folyóirat*. A Vasárnapi Ujság füzetekben. (Szerk.
Nagy Miklós. Főmunkatárs : MK.) 1904. 35. és 36. köt.
Tizenkét folytatásban. (Kimmach László és Linek Lajos
illusztrációival.) A folytatások részletezése :

1. 35. köt. 633—640. l. Elejétől »Borly uram nagyon jó szív-
vel vehette . . .« kezd. szakaszig. [= Vasárnapi Ujság,
röv. : VU 1—3. folyt.]
2. 705—712. l. Az eml. szakasztól »E pillanatban léptek hal-
latszottak . . .« kezd. szakaszig. [= VU 4—6. folyt.]
3. 769—776. l. Az eml. szakasztól »Megismerte finom illatá-
ról . . .« kezd. szakaszig. [= VU 7—9. folyt.]
4. 36. köt. 6—10. l. Az eml. szakasztól »A legelső fiáker-
állomásnál . . .« kezd. szakaszig. [= VU 10—11. folyt.]
5. 73—79. l. Az eml. szakasztól »Hó ugyan nem volt Milánó-
ban . . .« kezd. szakaszig. [= VU 12—13. folyt.]
6. 177—181. l. Az eml. szakasztól »Mikor húsvétkor otthon
volt . . .« kezd. szakaszig. [Ettől kezdve a Képes Folyó-
irat folytatásainak szövegegységei mindvégig eltérnek a
VU folytatásainak szövegegységeitől!]
7. 217—224. l. Az eml. szakasztól »A bíró odaszólt a tizede-
sek egyikéhez . . .« kezd. szakaszig. [Ezt a részt MK ki-
hagyta a kötetkiadásokból. Ld. a VU 18. folytatásához
írt jegyzetünket és a Szövegváltozatok 91 : 39—92 : 1.
soraihoz tartozó szöveget!]
8. 286—290. l. Az eml. szakasztól »Laci átment a paphoz . . .«
kezd. szakaszig.
9. 353—357. l. Az eml. szakasztól »Ünnepélyes, méltóság-
teljes arcot vágott . . .« kezd. szakaszig.
10. 426—429. l. Az eml. szakasztól »Ott állt a kicsiko az anyja
mellett . . .« kezd. szakaszig.
11. 489—495. l. Az eml. szakasztól » — Igaza van, főhadnagy,
igaza van . . .« kezd. szakaszig.
12. 561—566. l. Az eml. szakasztól végig.

Kötetkiadások :

- II. a) [1. kiad.] 1906. *MKm 24. köt.* [Sorszámjelzés csak a boríték
IV. lapján. A Légrády Testvérek nyomdájában, 1905-ben
készült, de a Révai Testvérek által forgalomba hozott kiadás.]
238 l.

- b) Második kiad. 1909. MKm. [Sorszámjelzés nélkül.] 238 l. [Címlapkiadás.]
- III. a) [3. kiad.] 1910. *Jk* 7. köt. 181 l.
- IV. [4. kiad. 1918.] Athenaeum. 191 l. (Olcsó Regény. 25.)
- III. b) [5. kiad. 1926. Címlapkiadás.]
- c) [6. kiad. 1929.] *MKMR-Fr* 7. köt. [Címlapkiadás.]
- d) [7. kiad.] 1938. MK Emlékbizottság kiad. (MK Összegyűjtött Művei.)
- e) [8. kiad.] 1941. könyvnap kiad. *Szent Péter esernyőjével* egybekötve.
- f) [9. kiad.] 1947. [Címlapkiadás.]
- V. [10. kiad.] 1958. (Gondozta, az utószót írta és a jegyzeteket összeállította : Esti Béla.) Bp. Magyar Helikon kiad. (Szöveg 1—234. l., Utószó 235—236. l., Jegyzetek 237—242. l.) Megjelent 15 200 példányban.

Fordítások (a megjelenés időrendjében):

Német:

Der alte Gauner. Deutsch von *Robert Paltzmann*. »Die Zeit.« 3. évf. (Wien, 1904.) 746—751, 753, 755—758, 760—763, 765, 767, 769—772, 774—777, 779, 781, 782—786, 788, 790, 792, 795—799, 803. sz.

Szlovák:

Stari kujon. Rozpravka. Do šariškej reči preložil *** Eperjes, [1914.] »Nasa Zastava.« 192 l. (Priloha Novinkoch »Nasa Zastava«.)

Finn:

Vanha heittiö. Unkarin kielestä suomentanut *Yrjö Liipola*. Helsingissä, (1922). Kustannusosakeyhtiö Otava. 206 l.

Olasz:

Il vecchio farabutto. Trad. *Silvino Gigante*. Milano, 1931. Casa Ed. Treves.

Színmű-változatok:

I. *A vén gazember*. Színjáték 3 felvonásban. MK regényének felhasználásával írta: *Harsányi Zsolt*. Színre került először 1924. január 11-én a Nemzeti Színházban. Rendező: Rádai Dénes. Személyek:

Inokay Gottfried báró.....	Gál Gyula
Eliz, a felesége	Vizvári Mariska
Mária, a leánya	N. Tasnády Ilona
Pál, a fia	Garamszeghy Sándor
Balassa báró	Náday Béla
Borly Gáspár, kasznár	Rózsahegyi Kálmán
Borly László, főhadnagy	Petheő Attila

Özv. Perkálné, Borly gazdasszonya .	Rákosi Szidi
Bekeházy, szolgabíró	Gyenes László
Gyengő, ügyvéd	Bartos Gyula
Princz, orvos	Sugár Károly
Boczkó, kántor	Gabányi László
Kontra, jurátus	Pethes Sándor
Disznóssy, lakatosmester	Bodnár Jenő
Krasznai, kortes	Pataki József
Peták, kortes	Fehér Ö. László
Panna, szolgáló Inokay báróéknál ..	Cs. Rosos Gizella
Johann, inas	Szathmáry László
Marci, tisztiszolga	Tábori Imre
Andris	Losonczy Zoltán
Parasztlegény	Gyenis Ede
Bige, cigány	Szólke Lajos

Történik az Inokay-kastélyban 1866-ban.

Előadásai a Nemzeti Színházban (NSz) és 1926-tól a Kamaraszínházban is :

1924. január 11, 12, 13, 16, 18, 20, 26, 29; február 2, 5, 9, 12, 15, 17, 20, 22, 24, 27; március 2, 5, 7, 9, 12, 16, 18, 20, 23, 27; 31; április 4, 6, 7, 10, 20, 21, 24, 27, 30; május 3, 6, 9, 14, 18, 23, 25, 27; június 3, 8, 18, 21; szeptember 2, 11, 17, 21, 28; október 3, 7, 12, 14, 21, 23, 31; november 5, 9, 12, 22; december 3, 10, 26;

1925. január 1, 16, 21, 30; február 6, 12, 22; március 3, 12, 29; április 20, 29; május 10, 16, 25; június 11; szeptember 6, 18; október 11; november 1, 16;

1926. Kamara: január 6, 28; február 2, NSz: február 24; április 9, Kamara: április 26, NSz május 13, december 14, 17, 19, 22, 26;

1927. január 4, Kamara: jan. 6, NSz: jan. 11, 28, február 2, 26, április 8, május 15, június 5, szeptember 2, 11, október 16, november 1, 16, december 14;

1928. január 8, március 2, 25, április 23, május 6, június 6, szeptember 9, 30, október 28;

1929. január 6, szeptember 2, 22, október 16, november 23;

1930. április 20;

1931. április 24, 29, május 10, 18, Kamara: november 27;

1932. október 2;

1933. január 27, 30, február 19, március 26, május 3;

1934. szeptember 18.

A Nemzeti Színházban összesen 138, a Kamaraszínházban 6 előadás, összesen 144 előadás.

M: I. Színházi Élet, 1924. január 20—26. (14. évf. 3. sz. 89 stb. 1.)

II. Bp. 1935. Kókai Lajos kiadása. 108 l. (Fővárosi és Vidéki Színházak Műsora. 92. szám.)

Egy gépirásos sűgőpéldány az OSzK Színháztörténeti Osztályában, jelzete: MM 539.

A sajtóvisszhangokat ld. alább, az Irodalom c. fejezet II. részében.

II. *A vén gazember*. Színpadra átdolgozta: *Kolozsvári Andor*. Farkas Imre és Lőrinczi Pál zenéjével. Diszlettervező: Upor Tibor. Rendező: Szabolcs Ernő. Bemutatta a Modern Színház (VI. Jókai-tér 10), 1949. április 6-án. Szereplők: Rózsahegyi Kálmán (Borly Gáspár), Makay Margit (báró Inokayné), Greguss Zoltán (báró Inokay), Dajbukát Ilona (Perkálné), Bárczy Kató (Inokay baronesz), Pataki Jenő (Borly László), Berczi Géza (Bekeházi), Kővári Gyula (Princz orvos), Ráthonyi Róbert (Marci huszár), Murányi Lili (Panna), Verebes Károly (ifj. Inokay), Pongrácz Imre (Bige cigány), Bicskey Károly (Balassa Antal báró), továbbá Sugár Lajos, Szapári Gabi, Orbók Endre, Juhász Tóth Frigyes, Lengyel János és Jávor Alfréd.

A szereplő színészek névsorát — szerepük megjelölése nélkül — közli a *Színház és Mozi* című hetilap 1949. március 30, április 6. stb. száma.

A sajtóviSSzhangokat ld. alább az Irodalom c. fejezet III. részében.

Film-változat:

A vén gazember. MK regénye nyomán írta: *Pressburger Imre*. Rendezte: Heinz Hille. Zene: Buder Ernő. Szereposztás: Sugár Károly (Borly Gáspár), Táray Ferenc (Inokay báró), Cs. Aczél Ilona (Inokay báróné), Bársony Rózsi (Inokay Mária), Halmay Tibor (Balassa gróf), Gyöngyössy Erzsébet (Balassa grófnő), Ilosvai Gusztáv (Borly László), Kun Magda (Magda), Venczell Béla (Draskóczy tábornok), Vándory Gusztáv (Thury), Harsányi Rezső (vizsgálóbíró), R. Étsy Emília (Perkálné).

Készítette az UFA-filmgyár. Diszsbemutató: 1932. december 22-én az Uránia-filmszínházban. Bemutató-előadás dec. 23-án az Ufa-, Kamara- és Uránia-filmszínházban.

A sajtóviSSzhangokat ld. alább, az Irodalom c. fejezet IV. részében.

Rádió-játék:

A vén gazember. A Nemzeti Színház együttesének előadása a stúdióban, 1929. január 17 (csütörtök).

Keletkezése, forrásai

Mikszáth 1901-ben írt *A szökevények* című elbeszélésével kapcsolatosan rámutattunk arra (Krk 12. köt. 236. l.), hogy *A szökevények* és *A vén gazember* lényegében ugyanazon téma kétféle változata. Mindkettő a földesurát csellel, ravaszsággal kifosztó gazdatiszt históriája. Amott egy fiatal tisztartó áll a mese előterében, aki cinkostársának (állítólagos feleségének) közreműködésével telep-

szik bele élehetetlen mágnás-gazdája birtokába. »A vén gazember« viszont egy öreg kasznár, aki nem öns érdekéből, hanem önzetlenül csalja, lopja gazdáját, Inokay bárót, csak azért, hogy a léha főúr vagyonából minél többet megmentsen ennek gyermekei — fia és leánya — számára. Említettük, hogy *A szökevényekben* MK a meséi *realis felfogásban* közli: a fiatal gazdatiszt saját kezére dolgozik, gátlások nélkül harácsol s hasonszórú társaival új birtokos osztályt létesít. *A vén gazember* ugyanezt az ötletet *romantikus ábrázolásban* nyújtja: itt a reális, öns érdekét, a szerzési vágyat irreális motívum — önfeláldozó önzetlenség — helyettesíti.

Mikszáth 1900-as évek elején írt elbeszéléseinek egy része a romantikába való menekülését mutatja. A századforduló semmi szépet nem ígérő, sivár, prózai világtól fordul a múlt felé. *A szelístei asszonyok*, *Akli Miklós*, *A vén gazember* stb. mind ennek a korát megtagadó állásfoglalásának a termékei. *A szelístei asszonyok* és *Akli* azonban romantikus történelmi témájuk ellenére is híven tükrözik Mikszáth társadalom-nevelő, kritikai magatartását, amennyiben gúnyos, szatirikus megjegyzéseivel a régebbi századok társadalmi visszasságait is leleplezi. Ugyanezt mondhatjuk *A szökevényekről* is, amely a témát reálisan ábrázolja; a századvég széthulló, bomló feudális társadalmának rajzában a mese indokai is reálisak: az örökségtől elesett fiatal Szoltsányi fondorlattal szerzi meg jogosnak vélt jussát.

A vén gazemberben nemcsak hogy romantikus szerepet ölt a regény hőse, hanem egyúttal a feudális társadalom erkölcsstanának legjellegzetesebb vonását képviseli: a *cselédhűséget*, a *szolgai hűséget*, s ezzel a szerepével teljesen kiesik Mikszáth reális ábrázolásainak keretéből. Nem értjük: miért kell egy keserű, csalódott, mondhatni csökönyös öregembernek annyira szívén viselnie a feudális világ urainak sorsát?! *A lélektani motívációban* van a legfőbb hiba! Borly Gáspár, »a vén gazember«, a két Inokay-gyerekekhez való sajátos vonzódásból menti a vagyon menthető részét; ugyanakkor azonban erős kritikával, mondhatni megvetéssel kezeli az egész arisztokráciát, és ennek a maga nyers modorával kifejezést is ad, midőn közli az apával, hogy leánya könnyen találhat derék férjet, ha azt nem az arisztokrácia körében keresi! (78: 2—3.)

A vén gazember legfőbb fogyatkozása tehát a lélektani motívációban van. Ez a motíváció, mint Mikszáth romantikus műveiben általában, ezúttal is hiányos. De nemcsak hiányos, hanem következetlen is; ellentmondásokat mutat. — Borly különc. Senkit sem szeret, senkivel sem törődik, csak a beteg kutyákkal. Van két derék unokája, de ezekre nem sokat gondol. Lelkét nem hatja át a nagyapai melegség, amely *A fekete kakasban* az öreg Kupolyi alakját olyan kedvessé, meghatóan emberivé teszi... S ez a mord, kedvetlen öreg cseléd mégis önfeláldozóan gondoskodik gazdája gyermekeiről: a báróúrfiról és bárókisasszonyról; saját jóhírnevét, tisztességét, becsületét áldozza fel azért, hogy egykor — majd a halála után — kitűnjék önfeláldozó jósága... Borly szereti a két Inokay-gyereket, azért dolgozik értük. De kölcsönös rokonszenvük jeleit alig látjuk,

főleg Máriával kapcsolatosan, aki csupán a haldokló öregnél tett látogatásával fejezi ki a vén külföldi iránti gyermeki vonzódását. Ha Mikszáth »a vén gazember« s az ifjú báró és baronesz kölcsönös szeretetének jeleit jobban kidolgozza, talán indokoltabb a mese, mint így, amikor csak egy-egy futó jelenetben vagyunk ennek tanúi. . .

Az öreg Borly nemcsak lop, csal az Inokay-csaláért, a két unokáért, hanem végül is oselédhűségének esik áldozatául. Inokay a kiegyezés idején föllép képviselőnek; a képviselőség nem megy korteskedés nélkül, a választóknak szánt hordó bor a szekérről legurul, eltörik, kifolyik, másik hordóról kell gondoskodni, és ebben az igyekezetében kiizzadva »a vén gazember« a hideg pincében meghal, tüdőgyulladást kap, meghal. Életét áldozza tehát ama osztály egyik méltatlan tagjáért, amelyet pedig őszintén megvet, lenéz, de az unokák iránti szeretetből, elfogultságból mégiscsak kitartóan szolgál. E lélektani kettősséget Mikszáth nem dolgozta ki eléggé. Ebben van művének legfőbb fogyatékosága, melyet mindvégig érzünk. E hiányérzettel az olvasó a szerencsés befejezés után sem tud szabadulni. — Borly jellemrajzának következetlensége halála után ütközik ki legélesebben, amikor kiderül, hogy »szabadkőműves« volt, sőt valamelyik páholyban »nagy rangot viselt« (116: 8—9). Az olvasó nehezen tudja megérteni azokat a lelki rugókat, amelyek ezt a különöet ilyen ellentmondásos szerepre készítik.

E romantikus mű mérlegelésénél azonban figyelembe veendő, hogy a romantika törvényei szerint a mese volt a fontos, nem a jellemrajz. A romantikus vonásokat (kivált a főalak jellemzésében mutatkozó hibákat) némileg az a körülmény is menti, hogy az író a feudális-patriarchális világ eszményítésére romantikus antikapitalizmusa készítette. Erre a regényben több utalás is található. (Ld. még Király István Mikszáth-monográfiáját — Bp. 1952: 157—168. l. —, ahol részletesen fejtegeti Mikszáth antikapitalizmusának problémáját.)

*

Mikszáth Inokayban a gazdálkodni nem tudó, a pénzügyeket magasról lekezelő, könnyelmű arisztokratát rajzolja. Figurájában nem alakított új típust, csak részletesebben kidolgozott olyan vonásokat, amelyeket már régebben is jelzett, főleg *A gavallérokban* (könnyelműség, nagyizálás, kártya stb.).

Ebben az arisztokráciában sok nyegleség is van, ez különösen kiütöközik a végrendelet felolvasásának jelenetében. De van néhány részlete, ahol rokonszenves vonásokkal enyhíti a századvégi sablonos portrét. Elsősorban azokra a részletekre gondolunk, amikor osztrák-Lombardia elvesztése után Inokay és barátja, Balassa Antal báró hazafiúi felbuzdulással reménykednek az elnyomás megszűnésében és az ország újjáéledésében. Ilyen meleg lírai hangulattal Mikszáthnak csak diákeveit idéző elbeszéléseiben találkozunk: a rimaszombati tanulóévek emlékeiben, melyek az ötvenes és hatvanas évek viszonyait tükrözik. Az a körülmény, hogy Mikszáth ezt a líraiságot Inokay személyére is átviszi, mutatja, hogy nem minden

rokonszenv nélkül rajzolta meg a regény főúri alakját. Egyébként ez az ábrázolás hozzátartozik a kiegyezés előtti időszak mágnásainak, pontosabban: az akkori arisztokrácia jobbainak reális képéhez. Köztudomású, hogy a szabadságharc utáni elnyomás évtizedében a magyar főurak — a politikai és gazdasági térről leszorítva — társadalmi és főleg kulturális téren jóval közelebb kerültek a nemzeti közgondolkodáshoz, mint azelőtt bármikor. Viszont közismert dolog az is, hogy a kiegyezés után, pozíciójukat visszanyerve, ismét eltávolodtak a közösségtől. Magatartásuk a századfordulón már végleges szakadást mutat osztályuk és a nemzet között. Megjegyzendő persze, hogy az arisztokráciának a kiegyezés előtti »ellenállása« nem a nemzeti függetlenség féltésében gyökerezett, hanem a feudalizmus féltésében, — Bach centralisztikus reformjaival szemben.

A két főalak megvilágítása után vessünk egy tekintetet a mesére, a mese forrásaira és analógiáira.

Zsigmond Ferenc, Mikszáth műveinek egyik kiváló elemzője, talált egy hasonló tendenciájú német elbeszélést, Kis János fordításában, ahol szintén a mások jövőjéről előre gonoszkodó »rossz ember« lelki jósa derül ki utólag. Tárgytörténeti érdekességénél és rokon tendenciájánál fogva figyelemre méltó adalék. Teljes egészében ideiktatjuk Zsigmond Ferenc közleményét és a belefoglalt, szövegező mesét. (Megjelent: Irodalomtörténet, 1936. 25. évf. 85—88. l.)

Zsigmond Ferenc:

MIKSZÁTH VÉN GAZEMBER-ÉNEK EGY IRODALMI ŐSE VAGY BOKONA.

Kis János ev. szuperintendens kétkötetes gyűjteményes munkát adott ki Pesten 1816-ban e címmel: „*Ifjúság barátja vagy hasznosan mulattató darabok a két nembéli ifjúság számára*”. Az összegyűjtött olvasnivalók első csoportjában nagyobbacska terjedelmű elbeszélések tartoznak mind a két kötetben e közös cím alatt: „*Szívképző Regék és Románok*”. A II. kötet egyik ilyen darabjának (123—132. lap) a címe:

Minden dolognak két oldala van.

„*Consiliárius Vitze-Ispány Sokfalvi*” a fiával, Pállal együtt meglátogatta egyszer Bécsben egy Bostel nevű régi ismerősét, akinek nagyjövendelmű gyára volt. Mialatt Pál a gyáros szobáiban levő művészi festményeket szemlélte, az inas jelenti a házigazdának, hogy Ágnes kisasszony kér bebocsáttatást. „*Jöjjön estvére vagy holnap reggel*”, üzenté ki Bostel, de mikor a leány megismételte kérését, a viceispán pártoló közbeszólására a gyáros bebocsáttatta a jelentkezőt. Ágnes, „*egy helyes természetű s szemérmes tekintetű leány*”, a Bostel gyarában dolgozott s most különféle szép kézi-

munkákat kínált gazdájának megvételre. A gyáros figyelmesen megnézte a portékát, mindenik darabnak megkérdezte az árát, de mind-egyiket drágállotta. Ágnes összesen ötven forintot kért, de Bostel csak huszonötöt ígért. Rimánkodott a leány, hangoztatta, hogy testvéreit s öreg édesapját kell keresetéből eltartania, a házbérfizetés ideje is elérkezett s ez maga tizennyolc pengő kiadást jelent, ezért hát gazdájának a könyörületességére apellál, — de Bostel hajthatatlan maradt, s Ágnesnek meg kellett elégednie a kért összeg felével. Az ifjú Sokfalvi Pálban „felháborodott a vér, villám mérgeesség megvető pillantásokat szórt az érzéketlen emberre”, de Bostel úgy tett, mintha ezt észre se vette volna. Pál ekkor a távozó leány után sietett s a lépcsőn utolérve, négy aranyat adott neki, azt mondván, hogy a gyáros mégis meggondolta magát s a vételár pótlékkául ő küldi a pénzt. A leány hálás meghatottsággal fogadta az adományt, de meglepődve is, mert, mint hirtelenében elpanaszolta Pálnak, Bostel a méltányos árnak mindig levonta legalább a felét, néha pedig még többet is.

Pál, hazafelé menet, apja előtt keserűen kifakadt Bostel ellen. Az apa csillapítani igyekezett fia felháborodását, hangoztattván, hogy egyéb cselekedeteiből igen derék embernek ismeri Bostelt —, de aztán fiának megismételt vádjai elhallgattatták s elismerte, hogy a gyáros iménti viselkedésére ő sem tud mentséget találni.

Mintegy félszázad múlva Bostel lakodalomra hívta meg Sokfalvit és fiát. Pál „tellyességgel nem akart elmenni”; apja kívánságára elment ugyan, „de a nyájas vendégek között komor ábrázattal jelent meg”. Gazdag lakoma várta a meghívottakat. „Így szokták, ezt gondolá magában az ifjú Sokfalvi, a’ kevély fősvények cselekedni; a’ szegények zsírját kiszívják, forintonként gyűjtögetnek, hogy egy estve, mikor kevélységeknck tetszik, ezreket elvesztegethessenek...” Midőn vőlegényével megjelent a menyasszony, Pál csodálkozva ismert rá benne Ágnesre, s alig tudott hová lenni ámulatában, mikor látta, hogy Ágnes térdre esett Bostel előtt s záporként omlottak hálás könnyei. Pál az érthetetlen jelenet láttakor az apjától kért felvilágosítást, de ez sem tudván rá magyarázatot adni, magához Bostelhez fordult s tőle kérte türelmetlen kíváncsiságuk kielégítését. A gyáros ekkor külön hívta Sokfalvit és fiát, s mosolyogva kezdett bele a rejtély megmagyarázásába.

Bostel nagyon jól tudta, hogy Ágnes milyen derék leány, hiszen öt év óta nála van alkalmazásban, de azt is tudta, hogy az apja iszákos ember, boritalra költötte el a leánya keserves keresményét, mert Ágnes gyöngye volt vele szemben, nem tudta tőle az utolsó fillért sem megtagadni. Ezért Bostel a leány kézimunkáinak árából mindig levonta a méltányos összegnek a felét, sőt néha még többet is, s csak annyi pénzt adott oda neki, amennyi a maga és hozzátartozói eltartására „elmúlhatatlanul szükséges”. Fájt a szíve Bostelnek, mikor így tett, de így kellett tennie. Ágnes elmenetelekor aztán a gyáros mindig összehívta legértelmesebb embereit, és „igaz betsület szerint” szabta meg velük egyetértésben a megvásárolt kézimunkák értékét, a visszatartott árrészletet félretette Ágnes

számára, s mikor már lehetett vele valamit kezdeni, hát az ő javára „egy kis ártatlan és bátorságos kereskedést” folytatott, úgyhogy a járandóság mintegy kétezer forintra szaporodott, „a’ mit különben az atya bizonyosan megivott volna”. A Sokfalviék félév előtti látogatása után néhány nappal az Ágnes apja meghalt, mégpedig azért, mert Ágnes eltalált előtte diocesekni a külön adományként kapott négy arannyal, az apa kicsikart tőle két aranyat, két éjszakán át mulatott a kocsmában s szélhűdés érte... Nemrégiben a gyár egyik legderekabb alkalmazottja, egy csinos fiatal férfi jelentette gazdájának, hogy szeretne megnősülni. Bostel Ágnest ajánlotta feleségül, megsúgva azt is, hogy Ágnes nem is egészen hozománytalan leány. Így lett Ágnesből boldog menyasszony. „Édes gyermekem, mondék neki, úgy e’ sokszor rossz embernek tartottál, mikor én tiszta szívem szerint javadat kerestem? Most tehát mondj reám áldást és szeress, mint Atyádat!”

Az ifjú Sokfalvi elszégyelte magát, annál inkább, mert Bostel-től meg is kapta az erkölcsi leckét: „mikor jót akarunk tenni, nem csak szívünkötől, hanem eszünkötől is keil tanácsot kérdeni”. — Különb-
ben kezdődni is erkölcsi leckével kezdődik az elbeszélés: a szerző előre figyelmezteti az olvasókat, hogy se túlságosan sok illúzióval ne nézzék az életet, se a rossznak látszó emberekről ne ítéljenek elhamarkodva. Ez az előzetes figyelmeztetés meggyengíti a történet anekdotaszerű, meglepő csattanójú kifejeletének hatását.

Vajon feltehető-e, hogy Mikszáth olvasta valamikor ezt az idegen eredetű kis elbeszélést? Kis János, a gyűjteményes munka közrebecsátója, annak a vallásfelekezetnek volt a püspöke, amelyhez Mikszáth is tartozott; nem lehetetlen, hogy az „Ifjúság barátja” eljutott Mikszáthhoz még gyermekkorában, s talán azóta ott lappangott lelkében a nemeslelkű „vén gazember” témája. Mindenesetre egy ilyen külföldi apró magocska is elég lehet ahhoz, hogy később — évtizedek múlva — a költői tényészetnek olyan ízes-illatos honi specialitása sarjadjon ki belőle, amilyen a Mikszáth regénye. De ha e két elbeszélő munkának semmi köze sincs is egymáshoz, a lényeges hasonlóság kuriózuma akkor is méltó a tudomásulvételre.

György Lajos a Mikszáth műveiben előforduló részletadomák közül kísérté figyelemmel egy csomónak világirodalmi vándorútját (Tárgytörténeti adatok Mikszáth anekdotáihoz. IK. 1932), s a *Vén gazember*-ből is közéjük tartozik kettő. De maga a regény főalakja is világirodalmi vándormotívum: a (testi vagy szellemi, vagy erkölcsi vonatkozásban) „kétoldalú” (szép — rút, okos — bolond, jó — rossz) embertípus, amelynek mint kontraszt-típusnak az angyalarcú démontól s a démonarcú angyaltól a kedélyes, nevetséges, száználmas figuráig számtalan változata lehetséges. Legérdekesebb s árnyalati finomságokban legkimeríthetlenebb ennek a típusnak az a fajtája, amelyet a nagy írók a humor varázsvizében fürdetnek meg. Mikszáth a *Vén gazember* hősében a *különc* ember válfajának olyan lélektani összetettségi és elmélyített változatát teremtette meg, amely méltó helyet foglal el világirodalmi sok-sok atyjafia között s egyik legművészibb hordozója Mikszáth sajátos világnézetének, mely

szégyelli az idealizmus nyílt hirdetését, mint Borly Gáspár a nyílt jócselekedetet, s holtáig kész vállalni a kiábrándultság vagy akár a cinizmus vádját is.

Zsigmond Ferenc közleménye kétségtelenül érdekes adalék: egy hasonló téma régebbi, német nyelvű változata. De úgy véljük: a szegény gyári munkáslány és a zord külső alatt nemes szívet takaró gyárigazgató parabolája meglehetősen távol áll *A vén gazember* erősen hazai gyökérszerű meséjétől. Mikszáthnak aligha volt szüksége erre a mintára. Talált ő ennél közelebbi hazai mintákat is. Meglopott birtokosról szóló mese, némileg azonos alapötletű novella Mikszáth művei között is előfordul. Ilyen pl. *Egy öreg püspök háztartása* (Apró vázlatok és rajzok. I. köt. Jk 29. köt. 162—167. l.).

Utalunk továbbá arra az 1884. évi Pesti Hírlap-beli közleményre, amelyben viszont az önfeláldozó cselédhűség nyer kifejezést. (E szerkesztőségi közlemény *A kakas, a nérik meg a bácsi* című Mikszáth-novella kötetkiadásában is olvasható: Hl 1. köt. 56—57. l.) Eszerint: „Borka néni” ómmel a budapesti Tagblatt Tankrédja csinos történetet közöl egy Palócoországból való öreg, hű cselédéről, aki — mikor a gazdáját, egy budapesti gyárost, üzleti veszteségek a bukás szélére juttatták — felajánlotta neki egész megtakarított vagyontkáját, 2300 frtot, egy félreeső kis majorságrt, s mikor a becsület már meg volt mentve és a gyáros Angliába utazott szerencsét keresni, kétévi távolléte alatt gondját viselte a családnak, melyhez szíve úgy hozzánőtt, hogy sohasem kívánt megválni tőle; gondját viselte pedig úgy, hogy a kis majorságot keze munkájával jövedelmező kis gazdasággá alakította át, oda vitte lakni a boldogtalan családot, gondoskodott, hogy semmiben hiányt ne szenvedjenek; a gyermekeket ruházta, neveltette. S mikor aztán a gyáros ismét gazdagon tért haza övéi körébe, Borka néni mindent vissza akart adni; majd beleegyezett, hogy a 2300 frtot tegyék számára takarékpénztárba, de kikötötte, hogy őt, ki a gyermekek nélkül már élni sem tudna, tartsák meg a háznál...»

Az önfeláldozó cselédhűség motívuma *A vén gazember* írásakor oly élénken foglalkoztatta Mikszáthot, hogy időben is közelálló következő nagyobb elbeszélésébe, a *Kozsibrovszky üzletet* köt. címűbo szintén beleszőtte. (Ld. annak Keletkezéséről szóló jegyzetünket !)

*

Honnan ez az alak és ez a mese?

Sajnos, sem MK egyéb írásaiban, sem felesége Visszaemlékezéseiben, sem az egész Mikszáth-irodalomban nincs nyom, nincs közvetlen fogódzó a regény főalakjának modelljét illetőleg. Nem tehetünk egyebet, mint az eddigi műveknél követett eljárásunkhoz hasonlóan: magából a regényből fejtjük ki következtetéseinket.

Az élihetetlen gazdáját csellel, fondorlattal kifosztó gazdatiszt meséjének kétségtelenül volt valami konkrét alapja. A téma kétszeri feldolgozása mindenképpen emellett szól. De az elbeszélés személyes

utalásai és »a vén gazember«-nek a *Prakovszky*-regény egyik alakjához való hasonlósága is bizonyító erejűek.

A különö figurának alighanem megvolt a modellje, mint ahogy MK jellegzetes alakjairól ezt több-kevesebb pontossággal általában meg lehet állapítani. Feltehetőleg ezúttal is egy, két vagy több modell jellegzetes vonásait olvasztotta egybe. Borly külső leírása (»ütött-kopott öregúr, ezer ráncos az arcán« 7 : 2 ; »originális apró emberke, tele bibirosókkal kerék képe, mely a vérbőségtől úgyszólván lilaszínbe játszott ; kegyetlen és savanyú...« 9 : 32—35) már magában emlékeztet a *Prakovszky*-regény Gáll József nevű kiállhatatlan alakjára. (»Gáll József uram egy vén önző volt, csupa epe, csupa malícia. Öreg volt már, egykorú a nagyapámmal...« Krk 8. köt. 123 : 1—6 ; »hepehupás ábrázattal« uo. 167 : 14 ; köhögéskor az ő arca is »átjátszódott sötét lila színbe« uo. 133 : 35—36.) — Mikszáth mindkettőt apja (illetőleg Gáll Józsefet nagyapja) személyes ismerősének nevezi. »A vén gazember«-t apja komájának (7 : 1—5), Gállt pedig nagyapja ifjúkori pajtásának mondja (Krk 8. köt. 123—125. l.). De apja Borlyt a háta mögött sohase nevezte másképp, mint »az a vén tolvaj«, vagy »a vén gazember« (7 : 5—7). Gáll József gúnyneve hasonlóképpen »a vén gazember« (Krk 8. köt. 136 : 28 és 165 : 7), illetőleg »vén pióca« (uo. 173 : 16).

Az öreg Borly olyan tolvaj volt, hogy »még talán a tehénből is kilopta a borjút« (7 : 12) ; Gáll József pedig olyan gonosz volt, hogy alattomban kifejté a szegény emberek kecskéit (Krk 8. köt. 156 : 35—157 : 4).

De ezekkel a vonásokkal aztán ki is merült a két figura hasonlósága. Gáll József szívtelen, gonosz ember marad mindvégig, Borlyt ellenben szinte felmagasztosítja az író szeretete.

A regény személyes élmény-jellegét Mikszáth a két Borly-unoka bemutatásával is hangsúlyozza. Eszerint : jól ismerte Borly Laoit és Pistát, együtt diákoskodtak Rimaszombatban (10 : 38 — 11 : 2) stb.

*

A személyes emlékeken, élményelemeken és reális vonásokon túl *A vén gazember* mégiscsak romantikus történet, és pedig Mikszáth egyik legjellemzőbb romantikus munkája.

Eddigi regényeit és nagyobb elbeszéléseit áttekintve egyet sem találtunk, amely annyi *Jókai-hatást* mutatna, mint ez.

E regényét Mikszáth Jókai halálának évében írta. (Jókai halálának napja, 1904. május 5., a regény írásának idejébe esik ; akkor MK éppen a 19. folytatásnál tartott : ott kezdődik Borly betegsége.) Mintha legnagyobb mesterének emléke ihletné tollát : főalakjának jellemzésébe s a regény cselekményébe minduntalan beleszövi a *Jókai*-regények emlékképeit :

A hűséges gazdatiszt : Egy magyar nábobban — Varga uram, Az új földesúrban — Kampós uram stb.

A feudális hűségnek, a szolgai és cselédhűségnek romantikus eszményképe a Névtelen várban a komornyik, aki tulajdon lányát

dobja oda áldozatul, hogy a királykisasszonyt, XVI. Lajos lányát megmenthesse . . .

Borly különcsége sokban emlékeztet a Mire megvénülünk Topándyjára: mindkettő kifelé durva, befelé nagy és nemes lélek.

A mellékalakok és mellékepeződök között is sok van, mely Jókai-mintákra emlékeztet:

Inokayt a párbajban megelőzi Borly László. Ugyanez a motívum a Kárpáthy Zoltánban is: Szentirmay halálát egy ilyen párbaj okozza. A Kárpáthy Zoltánt megmentő Wesselényi pedig szintén a karját vágja le ellenfelének . . .

A süket nagynéni (Amália tante) előképe szintén felismerhető Kárpáthy Zoltán regényében, a Keőcherepy-estélyen . . . (Mikszáth süketjeiről egyébként a Tárnyi magyarázatok között külön szólunk.)

Nem kívánjuk apróbb részletekig tovább folytatni az analógiákat, illetőleg azt a nyilvánvaló hasonlóságot, amely Mikszáth tollát e regény sok helyén Jókai tollára emlékezteti. Eppen csak érintjük a gyöngéd, megható líraiságot is, amely az öreg Borly halálának leírásában megnyilatkozik. Vajon — függetlenül a mesétől — e részlet őszintén átérzett, mesteri leírásában nem játszott-e szerepet az a mély megilletődés, amely Mikszáthot atyai barátjának, Jókainak halálával ezekben a hetekben és hónapokban annyira eltöltötte? A fenti kérdésre Mikszáthnak Jókairól írt nekrológjában és emlékezéseiben, ezeknek a meghatottságot hasonlóan palástoló hangjában keressen választ az olvasó . . .

Borly Gáspár, »a vén gazember« annyiban is közel áll Mikszáth szívéhez, illetőleg kifejezője a szíve szerinti embertípusnak, hogy jóságával nem hivalkodik, hanem inkább titkolja, rejtegeti azt. — Mikszáth több alkalommal kigúnyolta az úgynevezett »jó embereket«, mert bennük gyöngé akarátú, ostoba természetet látott. De annál több rokonszenvvel, szeretettel tudta megmintázni azokat, akik jóságukat, emberi részvétüket, segítő készségüket szemérmetesen takargatják, s csak titokban, szinte észrevétlenül fejtik ki azt. Kitűnő példa erre Kupolyiék szolgája, az öreg Vinc. (*A fekete kakasban*, Krk 12. köt.)

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1906. évi első kötetkiadás szövegét vette alapul. De minthogy ebben több értelemszavaró hiba akad, helyenként visszatértünk a Vasárnapi Ujság (röv.: VU) szövegéhez. (Pl. 14 : 19, 17 : 23, 27 : 12 és 19 stb.)

MK a VU szövegéből a kötetkiadásban két elég nagy terjedelmű részletet kihagyott. (Ld. 83 : 8—9 és 91 : 39—92 : 1.)

Az 1909. évi változatlan címlapkiadást az alábbi jegyzékben föl sem tüntetjük.

A Jk számos esetben önkényesen módosította MK eredeti szövegét. (Pl. 9 : 9, 11 3, 15 : 36, 25 : 13, 26 : 38, 29 : 8 és 34 stb.)

Az előadásban a gyors munkával járó pongyolaság jele, hogy Borly László *főhadnagyi* kinevezése után is (73 : 2—4) többször sze-

repel *hadnagyként*: 128 19, 137 1, 140:33. Minthogy ez fogalmazásbeli pongyolaság, nem módosítottuk.

Litmaneck Eduárd hadnagy neve eleinte (a 33. lap 7, 14. és 19. sorában) Litmaneck névalakban fordul elő; később (105:15-től) mindegyik szövegben egységesen: Litmaneck. Kiadásunkban mindvégig ezt a névalakot írjuk.

Disznósy Mihály neve az összes eddigi szövegben egy ízben (116:19) Disznósy Mátyás; bizonyára így volt már a kéziratban is, az író szórakozottsága miatt. Javítottuk!

Lap Sor

- 7 : 19 mért (Jk : miért)
8 : 23 10 : 2, 30 stb. Krk : Sulyom (VU—Jk : Sulyok. De a 19. lap 9. sorától kezdve a VU stb. szövegében is Sulyom, ezért egységesen ezt a névalakot alkalmaztuk.)
8 : 27 mérföldnyi (VU mértföldnyi)
9 : 9 Kommasszálták az erőket (Jk: Kommasszálták az erdőket[!])
11 elvettek (VU hibásan : elvették)
19 hogy az oligarchák letűntek, (VU hogy az oligarchák rég letűntek,)
11 : 3 felösmerhetlenségig (Jk : felösmerhetelenségig)
25 — Hm, — felelt (VU : — Hm, — felelte)
26 tehát azért adom az okosabbat lakatosnak, versenyeznie kell (VU tehát azért adom lakatosnak a jelesebbik unokámat, mert a lakatosnak versenyezni kell)
„ 31 eltéríteni tervétől, (VU eltéríteni az öreget a tervéről.)
12 : 17 a kis Mari (VU a kis Mária) [De a 18. sorban mindenik szövegben : a kis Mária]
„ 33 A kis lány (VU : A kis leány)
13 : 26 Jk és Krk : a bárónéval (született Münster grófnővel) (VU—1906 hibásan : a bárónővel (született Münster grófnővel) [MK másutt is többször használja hibásan, vegyesen a grófnő — grófné, bárónő — báróné szavakat.]
14 : 19 VU és Krk : a verébannalesekben, (1906—Jk örökletes sajtóhiba : a verébannaleséken,)
15 : 36 a csók és a pofon dolgot. (Jk : a csók és a pofon dolgot.)
17 23 VU és Krk : kiállja azt mindenik. (1906—Jk : kiállja azt mindenki.)
„ 38 az oldalán levő (VU : az oldalán lógó)
23 : 30 Nézte-nézte a vasrácon át (VU Nézte-nézte a rózsát a vasrácsokon át)
„ 39 a baronesznak. (VU a baronesznek.)
24 : 10 Krk : mansárd-tetővel (VU—Jk : mansard-tetővel)
25 : 13 gereblyéjével (Jk : gereblyével)
„ 29 Butéliás bor (VU—Jk : Butelliás bor)
26 : 26 Jk és Krk : mintha puskából lőtték volna ki. (VU—1906 : mintha puskagolyóból [!] lőtték volna ki.)
38 hirtelen (Jk : hirtelenül)

Lap Sor

- 27 : 12 VU és Krk : és *kacagásra* nyílt ki már a kicsi szája, (1906—Jk örökletes sajtóhiba : és *kacérságra* nyílt ki már a kicsi szája,)
19 VU és Krk : le akarta tépni. (1906—Jk : le akarja tépni.)
[Hibás, mert alább, a 22. sorban ugyanezt ismétli meg a lány : És mégis le akarta tépni?]
28 : 32 tekintetével (VU : a tekintetével)
29 : 8 a tartozását, (Jk : tartozását,)
„ 24 nem jön-e (VU : nem jö-e)
„ 34 vállat vonva. (Jk : vállát vonva.)
30 : 8 a férje lesz. (VU : férje lesz.)
31 : 2 szánakozóan (VU : szánakozón)
14 a nevelőnő is, és csak az a kedves (VU a nevelőnő is, a *regények is*, és csak az a kedves)
33 : 5 *Katalin* (VU : a *Krisztina*) [Az író szórakozottságból eredő tollbotlása ; előbb is (32 : 26) Katalinnak nevezte Mária barátjánőjét. Az első kiadásban már kijavította e hibát.]
„ 38 néhány (Jk : néhány)
34 : 1 Mi tetszik? (1906 sajtóhibával : Mi teszlik?)
35 : 27 Krk : *patriárkák* (VU—1906 : *patriarkák* Jk : *patriarkák*)
36 : 3 VU, Jk és Krk : *indult*, (1906 hibásan : *indul*,)
37 : 22 *ínycsiklandozón* (Jk : *ínycsiklandozóan*)
39 : 1 fekszik, (VU : nyugszik.)
9 felelte egykedvűen, *az évezredek argumentumához nyúlva*. —
Ha az ember (VU csak ennyi : felelte egykedvűen. — Ha az ember)
„ 36 *folytatta* (VU : *folytatá*)
41 14 felelte a vállát *féloldalra vonva*. (Jk : felelte a vállát *vonogatva*.)
42 : 34 VU és Krk : *egy kis* mórest. (1906—Jk : *egy kicsit* mórest.)
44 : 16 *magukat!* (VU : *magokat!*)
„ 20 *ellenállhatlanul* (VU : *ellenállhatatlanul*)
45 : 14 a *köpenyegét* (VU : a *köpenyegét*) [A 12. sorban mindegyik szöveg *köpenyeg* szóalakkal!]
48 : 11 *Gabóczy* (VU—1906 csak itt : *Gabóczy*)
49 : 7 Jk és Krk : a *községi bíró is*, és megállapítván (VU—1906 a *községi bíró és megállapítván*)
50 : 5 *kitörölte* (VU : *kitörülte*)
„ 31 *egy borjúszeletet*. (Jk : a *borjúszeletet*.)
51 : 20 *köpenyegével*, (Jk : *köpenyegével*,)
52 : 19 a *szénaszáritó pajták* (VU sajtóhibával : a *szénaszáritó pajták*)
29 *köpenyegével*, (Jk : *köpenyegével*,)
32 *csak világos reggel*, ha eközben (VU : *csak napkeltekor*, ha eközben)
„ 33 *köpenyegét* (Jk : *köpenyegét*)
53 : 24 a *szent* gyermeknek. (VU : a *gyermeknek*.)
„ 30 *meszes gödrökbe* (VU : *meszetes gödrökbe*)
54 : 3 VU és Krk : *azon a helyen, ahol a régi hardó állt, illetve egy pontot rajzolt ki, ahol* a talaj lazább volt, (1906—Jk, azonos

- mondatkezdés miatt — *ahol... ahol...* — egy sor kihagyásával: azon a helyen, ahol a talaj lazább volt,)
- 54 : 6 VU és Krk : a támadó mélyedésbe (1906—Jk : a támadó mélységbe)
- „ 16 VU és Krk : egész hónaljig (1906—Jk : egész hónaljáig)
- 55 : 13 VU és Krk : *különös* hangsúlyt tett, (1906—Jk : *bizonyos* hangsúlyt tett,)
- 25 e rémítő összeg (Jk : a rémítő összeg)
- „ 33 megkonfundálta (VU sajtóhibával: megkomfundálta)
- 56 : 6 — Hová (VU — Hova)
- 14 De jóra talált az öreg Cserepesnében. (VU De jóra talált,[!] az öreg Cserepesnére.)
- „ 36 VU, Jk és Krk : fehér cipói, (1906 hibásan : fehér cipó,)
- 57 : 27 — *Ejnye, gígom-gágom!* — rikkantott fel a kocsis. *Hiszen* a cédulán rajta van (VU : — *Hisz akkor szüret* — rikkantott fel a kocsis. A cédulán rajta van)
- 58 : 3 VU és Krk : leszállani *az ifjút*, és bizalmasan (1906—Jk — értelemzavaró kihagyással — : leszállani és bizalmasan)
- 35 VU és Krk : a választ *a* szívében. (1906—Jk : a választ szívében.)
- 59 : 1 Az arany könyvestáblába (Jk : Az aranykönyvtáblába)
- 3 VU és Krk : gondolni se fog, (1906—Jk gondolni *sem* fog,)
- 12 VU és Krk : mikor *végre* lement (1906—Jk : mikor lement)
- 15 Krk : mert akinek az Isten pénzt *ád*, (Jk : *ad*,) annak szerencsét is *ád*. (VU—1906 : mert akinek az Isten pénzt, annak szerencsét is *ád*.)
- 29—33 Jk és Krk : *kétezer forint...háromszáz forint...kétezer forint...ötszáz forint.* VU—1906 : 2000 *frt...* 300 forint... 2000 *frt...* 500 forint.)
- 60 : 1 egy palack cliquot-t (Jk sajtóhibával: egy palack eliquot-t)
- 10 — Nyisd fel, *apa*. (Jk : — Nyisd fel, *papa*.)
- 12 ámulva (VU : *elámulva*)
- 21 a nászfákat, gyűrűket, fülönfüggőket, (VU a nászfákat, a gyűrűket, fülönfüggőket,)
- „ 29 és 61 : 16 Jk és Krk : a grófnő (VU—1906 hibásan : a grófné)
- „ 34 mit nem értesz még, (VU : mit nem értesz meg,)
- 61 : 4 Mariska (VU : *a* Mariska)
- „ 5 — Hisz ez (VU : — *Hiszen* ez)
- „ 18 Gottfried, (VU Gottfried,)
- „ 22 vesztegettük el, (VU : vesztegettéték el,)
- „ 31 lehetséges-e (Jk : lehetséges-é)
- 62 : 25 *nagysokára* (Jk : *nemsokára*)
- „ 38 sehová (VU : sehova)
- 63 : 39 izzadságcseppek (Jk : izzadságcsöppek)
- 64 : 4 vagy arany *gyűrű*, hogy (VU : vagy arany *broche*, hogy)
- 11 Krk : démoni (VU—Jk : *daemoni*)
- 12 Krk : a *patriarkák*ból 1906 : a *patriarkhák*ból (VU : a *patriarkhák*ból Jk : a *patriarkák*ból)

- 65 : 19 VU és Krk : *rakódhatnak* le rá. (1906—Jk örökletes sajtóhibával : *ragadnak* le rá.)
- 66 : 19 a ki- és bejáró (VU : a ki- s bejáró)
- 67 : 22 egy *bütyök*, (VU : egy *bütykő*.)
- 27 VU és Krk : *azonfelül pedig* jól esnek, ha egy kis dohányra (1906—Jk — örökletessé vált sajtóhibával — : *az* jól esnek, ha egy kis dohányra)
- „ 34 Krk : *önkéntesnek*, (VU—Jk : *önkéntesnek*.)
- „ 36 *majlandi* (VU : *majlandi*)
- 68 : 1 Bőrös János levelének, (VU : a Bőrös János levelének.)
- „ 8 *szóruíl-szóra*, (Jk : *szóruíl-szóra*.)
- „ 30 *leányok*, (VU : *lányok*.)
- „ 39 *okvetetlenül* (Jk : *okvetlenül*)
- 69 : 30—31 *Jön már Kossuth, Klapka... stb.* (Ehelyett a VU-ban a következő énektördék olvasható :
*Jön már Garibaldi, Türr Pistát is hozza,
Bíróék Palija lovát kantározza.*)
- „ 30 Jk és Krk : *Horpácon*. (1906 hibásan : *Horpacon*.)
- 70 : 18 *csetepatében hat olaszt* (VU : *csetepatében maga* hat olaszt)
- 22 Jk és Krk : az úr *a* pokolban is úr, (VU—1906 : az úr pokolban is úr.)
- „ 27 a *kaszárnázda* (VU : a *kaszárnákba*)
- „ 29 *otthon*. (Jk : *ítthon*.)
- 71 : 6 *karrierje* (Jk : *karriérje*)
- 23 a nagyon bűnös *öregembereknél* (Jk kihagyással : a nagyon bűnös embereknél)
- „ 32 *Mantuához közel* (VU : *a Mantuához közel*)
- „ 35 *midőn* (Jk : *mikor*)
- 72 : 9 *nehány* (Jk : *néhány*)
- „ 32 Jk és Krk : *kiáltotta* (VU—1906 : *kiáltott*)
- „ 36 a tábor fölébresztésére (VU : a tábor fölébresztésre)
- 73 : 35 *egyszerre csak* (Jk : *egyszer csak*)
- 74 : 3 *hajnalpirkadásig*, (Jk : *hajnalhasadásig*.)
- 75 : 37 VU és Krk : a kulcslyukakon, (1906—Jk : a kulcslyukon.) [A VU kifejezést alkalmazzuk, mert a felsorolás mindvégig többesszámban van!]
- 76 : 37 rangjához illőn (Jk : rangjához illően)
- 77 : 22 — És mi lesz szegény gyermekeimből? (VU : — És mi lesz *a* szegény gyermekeimből?)
- 78 : 17 *fia* (VU : *a* fia)
- „ 28 reggelenként *s* az öreg (VU : reggelenként, az öreg)
- 80 : 16 és *messze tartotta* magától, (Jk : és *tartotta messze* magától,)
- 81 : 2 Jk és Krk : ott ül az első padban elől (VU—1906 : ott ül az első *a* [1] padban elől)
- 10 különös *pedig* (Jk hibásan : *különösen* *pedig*)
- „ 15 *egy* nyúlfarknyi (Jk : *nyúlfarknyi*)
- 82 : 23 Neuschlosser (VU itt hibásan : *Neuschlosserné*) [Alább, a 31. sorban a VU-ban is *Neuschlosser*.]

Lap Sor

- 83 : 3 *Ah, haj!* (VU : *Aj haj!*)
6 semmit se mondtam, (Jk : semmit *sem* mondtam,)
8—9 csak egy Inokayval történhetik.
Ilyen beszélgetés és gondolatok közt stb.
(A VU-ban e két sor között még az alábbi szakasz olvasható :
csak egy Inokayval történhetik.)

Ámbátor mintha emlékeztetne egy kicsit az Antonius-féle halálszatra Kleopatrával. Antonius búvárokat rendelt a víz alá, akik látatlanul halakat szórtak a lebocsátott halászó készülékre, az okos Kleopatra észrevette s ő is leküldte a maga búvárárt, aki az Antonius horgára utastítás szerint egy heringet akasztott, tehát olyan valamit, ami csak azelőtt valamikor volt hal. Így leplezte le Antoniusot. A mi Maecenasunk is ilyenformán tett, azaz megfordítva; egy olyan verset jutalmazott meg, ami még csak ezentúl valamikor lesz vers. S ezzel saját magát leplezte le.

[Ezt a történelmi anekdotát MK utóbb felhasználta a *Kozsibrowszky üzletet köt* c. elbeszélés zárófejezetében. Ld. ottani jegyzeteinket is.]
Ilyen beszélgetés és gondolatok közt stb.

Lap Sor

- 83 : 30 Jk és Krk : »prézli« (VU—1906 : »prezli«)
84 : 2 tréfálkozott (VU : tréfálózott)
85 : 16 A tizenkét elátkozott esztendőn, (VU : A tizenkét átkozott esztendőn, Jk : A tizenhét elátkozott esztendőn,) [Ld. a vonatkozó Tárnyi magyarázatot!]
87 .1 mindenféle furfangokkal (Jk hibásan : mindenfelé[!] furfangokkal)
88 : 2 hamarabb. (VU : hamarabb.)
„ 6 azután (Jk : aztán)
„ 10 Jk és Krk : s *nem történt-e* (VU—1906 : s *nem-e történt*)
89 : 28 jegyezte meg (Jk : jegyzé meg)
90 : 14 és 15 Jk és Krk : szupplikálni, szupplikálás (VU—1906 : suplikálni és suplikálás)
33 VU és Krk : mindenféle szögletekre, (1906—Jk : mindenféle szögletre,)
91 : 26 néhány (Jk : néhány)
91 : 39—92 : 1 ..kitört rajta a borzongatós hideg, rögtön haza kellett szállítani.
A sulyomi doktor stb.

(A VU-ban, a 19. sz. végén és a 20. sz. elején, itt jóval terjedelmesebb a szveg. MK azonban ezt a részt már az első kötetkiadásból kihagyta :)

...kitört rajta a borzongatós hideg. *Nosza hamar előkeresték a falusi felcsert, dr. Morzsa Jánost, azaz hogy nem is kellett keresni, mert ott ivott velők s torkaszakadtából énekelte a Szózatot. Akkor még ez a szent zsoltosma volt a kortesnőia is.*

— *Nézze meg a sérvemet, doktor, mert fáj, oda vagyok.*

A doktor bevitte Borly uramat a bíró uram lakására.

— Vekközzön le a kasznár úr, hadd lássam, hol van az a sérv.

— A lágyékban.

— Mutassa! Ejnye, hiszen maga csuromviz.

— Befordultunk a Berkenyés folyóba.

— Befordultak és megfürödték. A rázós hideg onnan van.

Azután a sérvét vizsgálta meg s bosszúsán kiáltott fel:

— Ejnye, a tarka Máriáját! Hiszen kijöttek a belek! No, már most

fejtüdjön hanyatt itt a lócán, hadd nyomogassam vissza. Volt-e katona?

— Nem voltam, de lehettem volna — felelte a kasznár.

Elkezdte óvatosan visszatologatni a beleket, a hashártyával kijött dió nagyságú görcsöt, de sehogy se sikerült. Csóválta a fejét, haragosan morgott.

— A nyílás ferde, nem bírom visszatolni.

A kasznár összeszorította a fogait, türt mindent, meg se szisszent, csak a fogait csikorgatta. (Lehetetlen, hogy ne lett volna katona.)

— No, ez bizony nagy baj — vélte a felcser —, de minél többször próbálok, annál rosszabb, mert a belek a kinzástól megdagadnak és minden új kísérletnél nehezebben tolhatók vissza: nagy a veszedelem, sürgős operációra van szükség. Azért legjobb lesz a kasznár úrnak rögtön haza menni és egy lovasembert beküldeni a városba műtőorvosért.

— Ejh, ostobaság, — szólt közbe a bíró, Tóth Pál uram, eltolva a doktort a beteg mellől. — Alkudjunk meg, doktor úr. Maga gyógyítsa meg a kasznár úr rázó hidegglélését, én pedig meggyógyítom a sérvét.

— Bolond kend, bíró uram — szólt a doktor fölényes mosollyal.

A bíróné egy kis cimetes bort főzött, azt megitták a beteggel, a párolgó ital jól esett neki, megmelegítette egy kicsit, de azért még mindig vacogtak a fogai.

A bíró odaszólt a tizedesek egyikéhez, kik ketten, mint Rómában a lictorok, méltóságteljesen álltak ott mögötte a mogyorófa pálcáikkal.

— Legjobb lesz a tekintetes kasznár úrnak odahaza. Eredj, Bokolyi, keríts egy széles létrát, arra hányjátok rá dunyhát, hogy puha legyen az úri testének, aztán rendelj vagy két bundát is, amit ráterítünk, hogy ne fájzék; kend pedig, Csapó bácsi (ez a másik tizedesnek, az öregnek szólt) hajtson ki két hórihorgas termetű legényt és két alacsony tökmag emberkét, akik a létrát viszik. Ez az én receptem — tette hozzá önérzetesen. — De itt legyen kendnek az egyik lába.

A doktor felfortyant.

— Micsoda ostoba móka! — mondá a körülállóknak. — Minde-
nekelőtt lovas ember kell a Karpeczky doktorhoz a városba.

Megszúrta a kemény szó bíró uramat s haragosan suhintott botjával a levegőben.

— Itt pedig én parancsolok, vagy mi?

— No, ha kend parancsol — jakadt ki a doktor indulatosan —, akkor én fölösleges vagyok. Csindálja, ha jobban tudja.

S ezzel sarkon fordult és otthagya a szobát, meg a beteget, magában beszélgetve tünt el a Pillerek kertje mellett.

Osapó bácsi is elment a parancsal és az öreg bíró receptje szerint rendelte ki a hosszú Szabó Gábort és a hórihorgas Smoleczky Mihályt,

azokhoz azután a kis Százipap Vincét és a saját vejét, Kibédi Istókot, akit Csutaknak is neveztek alacsony termete miatt.

Miután a kasznári a párnákkal megrakott fonott létrára fektették, bundával betakaríták, kíváncsára pipát adtak a szájába, mert kemény ember volt a kasznár, szipákolni kezdett, bár az összezacogó fogai valóságosan kopogtak a csutorán, mint a harkályok.

— No, most már emeljék fel kendiek — rendelkezett a bíró —. A két alacsony ember a fejénél, a két nagytermetű a lábánál, és vigyék haza Sulyomra, mint a hímestojást.

Okos volt a tanács. Az emberek fölkapták és aszerint vitték, hogy a feje lejjebb volt, mint a lába, s az a következése lett, hogy mire Sulyomra értek vele, a görcs visszament az egyenletes mozgás következtében a rendes helyére és most már erről az oldalról nem bírt volna a halál a tekintetes úrral, de a rázós hideg forróssággá lett útközben. Az ördög fűt odabent, hogy a lelkét kifűstölje.

A sulyomi doktor stb.

Lap Sor

- 92 : 35 bajok (Jk : bajuk)
 93 : 1 lévén (VU : levén)
 4 Krk : reparáció (VU : reparáció, 1906—Jk : reperáció)
 21 oda ne szóljon *halkan* Perkálnénak : (Jk kihagyással : oda ne szóljon Perkálnénak :)
 94 : 38 Krk : Ne ijesztgessen (VU—Jk : Ne ijeszgessen)
 95 : 1 VU és Krk : amint nagy szélesen föllibbenté (1906—Jk értelemzavaró hibával : amint nagy szélesen[!] föllibbenté)
 „ 2 Jk és Krk : inváziója (VU—1906 : invaziója)
 „ 20 Krk : eszencia. (VU—1906 : essentia. Jk : esszencia.)
 „ 23 Jk és Krk : nagy zavarásban (VU—1906 : nagy zavarban)
 „ 38 s sietve (Jk : és sietve)
 97 : 1 a plébános (VU : a plébános)
 30 VU és Krk : fent az égen, (1906 sajtóhibával : *fen* az égen, Jk : *fenn* az égen,)
 98 : 21 a lényeges, (VU : a lényeg,)
 99 : 17 Vagy hogy talán ő maga is köztük van, (VU : Vagy hogy talán, *dicsértessék a Jézus Krisztus*, ő maga is köztük van,)
 „ 39 az odaszoktatott (VU : az *ideszoktatott*)
 100 : 28 — Semmit sem tudok. (Jk : — Semmit se tudok.)
 38 bolond a földesúr, *bolond*, ha túri. (VU : bolond a földesúr, *amiért* túri.)
 101 : 1 VU és Krk : a szülőktől (1906—Jk : a szülőktől)
 4 kezembe (VU : *a* kezembe)
 38 *A kerülete székhelyén* van valami (VU : *Báró Balassánál* van valami)
 102 : 16 VU és Krk : hervad, (1906—Jk hibásan : hervadt),
 103 : 4 VU és Krk : Az *otthoni* levegő, (1906—Jk hibásan : Az *ottani* levegő,)
 15 Hiszen a gazdagság jó, (VU : Hiszen a *mód* jó, Jk itt hibásan : Hiszen a *gazdaság* jó,)

- Lap Sor
- 103 15 de ez a *gazdagság* (VU : de ez a *mód*)
 „ : 18 az örökség, (VU : ez az örökség.)
- 105 : 16 és 38 Krk : *Starwicz* (VU—Jk itt : *Starwicz*)
 „ 26 stb. Krk : önkéntelenül (VU—Jk : önkénytelenül)
- 106 : 1 mint aki *nem sok idő előtt* került volna ki (VU : mint aki *most* került volna ki)
 4 nem tudom-e főhadnagy úr nevét. (Jk : nem tudom-e a főhadnagy úr nevét.)
 16 csörtet *ki*, (VU : csörtet *be*,)
 27 katonának ment *Pestre*. (VU : katonának men *bedőlni*.)
 28 Elfordítá róla a tekintetét Litmaneekre, de későn, (VU : *Laci* elfordítá róla a tekintetét Litmaneekre, de *már* későn,)
- 107 : 5 ősi kormányzóinak (VU : ős kormányzóinak)
 16 érdeklődéssel *vizsgálta* az óriás kapitányt, (VU : érdeklődéssel *nézte* az óriás kapitányt,)
- 108 : 15 Krk : Két gentleman ül egymás mellett *egy nagyobb társaságban*, iszogatnak, koccintanak. (VU : Két gentleman ül egymás mellett, iszogatnak, koccintanak. 1906 : Két gentleman ül egymás mellett *egy nagyobb társaságban*, iszogatnak, koccintanak. Jk : Két gentleman ül egymás mellett *egy nagyobb társasággal*, iszogatnak, koccintanak.)
 21 stb. per tu (Jk : *pertu*)
 23 de nekem fogadásom van, (VU : de nekem *egy* fogadásom van,)
- 109 : 9 mi lesz vele. (VU : *hogy* mi lesz vele.)
 25—26 visszatámasztotta a szögletbe.
 — Nem vállalom el a megbízatást.
 (VU : visszatámasztotta a szögletbe.
 — *Hát mit csinálsz?* — *főmedt* rá *Brivinszky*.
 — Nem vállalom el a megbízatást.)
- „ 32 *más* dolgom van. (VU : *nagy* dolgom van.)
 „ 33 — Miféle dolgod? (VU : — Miféle *nagy* dolgod?)
 „ 36 *sziszegte* (VU : *sziszezett*)
- 110 : 30 *tehát* egy félóra múlva. (VU : *lehet* egy félóra múlva.)
- 111 : 10 VU és Krk : lefekhetünk (1906—Jk : lefeküdh^{et}ünk)
 23 VU és Krk : *vitézi* dolgot, (1906—Jk értelemzavaró hibával : *vitéz* [?] dolgot,)
- „ 29 — *Igen* lekötelezne ön, (Jk : — *Nagyon* lekötelezne ön,)
 „ 39 a közelben. (VU : közelben.)
- 112 : 1 kicsit (VU : *kicsinyt*)
 „ 13 ha az *előbbi* felesége (VU : ha az *azelőtti* felesége)
- 113 : 4 Krk : elit-bálon (VU—1906 : elite-bálon Jk : élite-bálon)
 15 Krk : Az egyik seladonnak *aztán* belelőtt (VU : Az egyik Seladonnak *aztán* belelőtt)
 37 Mintha egymás gondolatát (VU : Mintha az egymás gondolatát)
- 114 : 8 VU és Krk : *Rezgeteti* (1906—Jk : *Rezgeti*)

Lap Sor

- 214 : 20 vérsugár szökik fel, (VU : *s* vérsugár szökik fel.)
 22 VU és Krk : De ha nem kiáltanák is, (1906—Jk : De ha nem kiáltanának is.)
 „ 22 a kard (VU : *s* a kard)
 „ 39 Senki sem felelt, (VU : *De* senki sem felelt.)
 115 : 3 a folyosó felül. (Mindegyik szövegben így!)
 23 akinek hangjában (VU : akinek *a* hangjában)
 27 a párbaj? (VU : *ez* a párbaj?)
 36 VU és Krk : helyes *egy* fiú. (1906—Jk : helyes fiú.)
 37 VU és Krk : *Még* sokáig diskuráltak, hallotta félálomban, (1906—Jk értelemzavaró módosítással : *Nem* sokáig diskuráltak, hallotta félálomban.)
 116 : 4 korcsma (VU : kocsmá)
 10 két grófort is *el* lehetne temetni, (Jk kihagyással : két grófort is lehetne temetni.)
 12 a két korcsmában, (VU : a két kocsmában, Jk kihagyással : a korcsmában.)
 20 mert csak (VU : *márpedig* csak)
 22 Jk és Krk : Gyengő *István* (VU—1906 itt : Gyengő *László* [De a 111. lap 31. sorában és a 123. lap 32. sorában mindegyik szövegben : Gyengő *István*.])
 „ 39 hát nincs semmi (Jk : *tehát* nincs semmi)
 117 : 22 VU és Krk : megtanítlak (1906—Jk : megtanítalak)
 118 : 16 Jk és Krk : A minisztráns gyerekek (VU—1906 : A ministráns gyerekek)
 „ 26 aztán (VU : *azután*)
 119 : 5 Jk és Krk : — *Szervusz*, (VU—1906 : — *Servus*),
 „ 8 szólt (Jk : *szól*)
 120 : 32 úgy tudom, (VU : úgy *tudtam*,)
 38 és azt se tudta, hova tegye (Jk : és azt se tudta, *hogy* hova tegye)
 121 : 3 VU és Krk : *mégpedig* kettő, (1906—Jk : *még*hózzá kettő,)
 „ 38 *telekjegyző*könyvben (VU : *tjk*önyvben)
 122 : 2 hűséges ápolásért (Jk hibásan : hűséges ápolásért)
 „ 22 Jk és Krk : négy~~száz~~huszonnyoloz ezer forintokat. (VU—1906 : négy~~száz~~tíz~~ezernyoloz~~ ezer forintokat.) [MK szórakozottságból eredő tévedése. A 123. lap 30. sorában is a négy~~száz~~ezer forint után fennmaradó *huszonnyoloz* ezer forintról van szó!]
 „ 26 szemeit. (VU : *a* szemeit.)
 „ 26 kötése (VU : *a* kötése)
 „ 28 és fölkiáltott. (VU : és fölszó~~lalt~~.)
 „ 35 úgy lelki jósága, (VU : úgy lelke jósága.)
 124 : 7 ilyet (VU : *ilyent*)
 14 Az ügyvéd, *aki egy kicsit asztmás volt, levegő után kezdett kapkodni*, maga a báróné is (VU — bizonyára a nyomda hibájából — csonkán : Az ügyvéd, *maga a báróné is*)
 125 : 6 egy szót se várva, (VU : egy szót se *várván*,)
 126 : 16 ami nem az övé, (VU : ami nem övé,)

- Lap Sor
- 126 : 17 a gyermekeinek, (VU : a gyerekeinek),
 32 Krk : páciens (VU—Jk : patients)
 34 Krk : szimbóluma. (VU—1906 : symboluma. Jk : szimboluma.
 „ 36 jegyzőkönyvbe (VU : jegyzőkönyvekbe)
- 127 : 16 ostopattogatás (Jk : ostopattogatás)
- 127 : 38 a gyerekeké. (VU : a gyermekeké.)
- 128 : 8 — Oh, tante, tante, ő oly szépen, (Jk : — Oh, tante, ő olyan szépen,)
 „ 20 nem tudtam, *hogy* kicsoda, (VU : nem tudtam, kicsoda,)
- 129 : 9 *melyek* szinte (VU : *amik* szinte)
 „ 11 VU és Krk : őrt állni látszott (1906—Jk : őrt állani látszott)
 „ 37 Katherina (Jk itt : Katherine)
- 132 : 25 elszontyorodva [Mindenik szövegben így!]
 „ 39 szükségem van rá. (VU : *hogy* szükségem van rá.)
- 133 : 27 Olyan jel van (VU : *Egy* olyan jel van)
- 134 : 12 *Sajnos*, ez a téma (VU : *Sőt* ez a téma)
 30 Jk és Krk : le akar engem pipázni. (VU—1906 : le akar engem pipázni.)
- 135 : 5 mutassa elé (Jk : mutassa elő)
 30 a mienknek. (VU : a mieinknek.)
 35 szemrehányó tekinteteink alatt? *Oh, istenem, istenem, mily vakok voltunk! Milyen igazságtalanok.* De legyen ön megnyugodva, *én is foglalkozom egy gondolattal*, kiásatom (VU : szemrehányó tekinteteink alatt? De legyen ön megnyugodva, *egy gondolatot érlelek én is, kiásatom*)
- 136 : 6 felösmerte (Jk : fölismerte)
 7 — Miről ismertem volna fel? (VU : — Miről ösmertem volna fel?)
 12 VU és Krk : a *főhadnagy* homlokán, (1906—Jk : a homlokán,)
 16 ha *elmondom*, (VU : ha *azt mondom el*,)
 21 VU és Krk : és a kardjába fogózott, (1906—Jk : és a kardjába fogódzott,)
 32 VU, Jk és Krk : évelődve (1906 sajtóhibával : évelélvde)
 34 álmadozón. De a 137. lap 2. sorában : álmodozón. [Mind-egyik szövegben így, kétféleképpen.]
- 137 : 24 VU és Krk : az asszonyokhoz, (1906—Jk hibásan : az asszonyhoz,) [Alább, a 33. sorban is többszám : — Jelentsen be a hölgyeknél.]
 „ 27 elbizakodott lett ; (VU : elbizakodott lett *ezentúl* ;)
- 138 : 1 az kellett (VU : ez kellett)
 15 epedő (1906 sajtóhibával : épedő)
 21 *döngtek* (Jk hibásan : zöngtek [!])
 33 VU és Krk : csak a harkály kalapácsol valahol messze, s fönn magasan száll egy vagy két galamb. (1906—Jk hibásan, következetlenül : csak a harkály kalapácsolt valahol messze, s fönn magasan száll [!] egy vagy két galamb.)
- 139 : 23 szemében (Jk : szemében)

- Lap Sor
- 139 33 a csintalan *Horpácsi* Verona (VU : a csintalan Verona)
- 140 : 7 a szoknya *felső* csipkefodráig. (Jk kihagyással : a szoknya csipkefodráig.)
- 12 VU és Krk : — Azért hagyta abba? (1906—Jk hibásan : — Azért hagyja abba?)
- 19 szegélyezett (Jk : szegélyezett)
- 25 — Hát még ki változott meg? (Jk kihagyással : — Hát még ki változott?)
- 141 : 7 dibdáb dolgokról *beszéltek*. (VU : dibdáb dolgokról *volt a szó*.)
- „ 17, 18 lányok (VU : leányok)
- „ 26 a nagy agavék, amiket (Vu : a nagy agavék, *fügefák*, amiket)
- „ 34 — *S* a másik? (Jk : — A másik?)
- 142 : 12, 14, 18, 33, 35 a *főhadnagy* (VU : a hadnagy)
- 14 hátralegyint (Jk : hátralegyintett)
- 14—15 Krk : hogy a főhadnagy kezét megüsse, de éppen az arcát találja... (VU—Jk : ...de éppen az arcot találja...)
- 21 Jk és Krk : s akit a nagy izgatottságban észre sem vettek. (VU—1906 hibásan : s akit a nagy izgatottságban észre sem vették.)
- 143 : 32 *hol* a vakmerő fiatal hős (Jk kihagyással : a vakmerő fiatal hős)
- 38 és 144 : 1 *Máli* tante [és] *Máli* néni (VU : *Mai* tante [és] *Mai* néni)

Tárgyi magyarázatok

Költött és történelmi nevek a regényben.

A *vén gazemberben* — mint MK elbeszéléseiben általában — vegyesen szerepelnek valóságos és költött családi nevek.

Nagy Iván genealógiai munkája (Magyarország családai) nem ismeri sem az *Inokay*, sem a *Borly* nevet. Megjegyzendő, hogy az Inokay-név előfordul MK-nak egy évvel előbb írt, *Akli Miklós* című regényében is; ott a bécsi leánynevelő-intézet ostromára készülődő inszurgens nemesek egyikét Inokai Mihálynak hívják (Krk 16. köt. 120 : 15).

Költött nevek, illetőleg a kézikönyvekben és monográfiákban számon nem tartott nevek továbbá : *Kiriáky* (10 : 23), *Villárczy* (24 : 32), *Jetefalvy* (30 : 29), *Zeheri* (37 : 6) [Zehér vagy Zehernye, Zeherje : kisközség Gömör megye rimaszombati járásában.], *Peszerényi* (76 : 23 stb.), *Hódi* (99 : 20), *Gyengő* (111 : 30 stb.) [Erdélyben van Gyenge nevű székely család.], *Brányi* (113 : 8), *Bekeházy* (120 : 7) [De van Beke és Bekefalusi család.], *Horpácsi* (139 : 33) [Horpács : Balassagyarmat közelében fekvő Nógrád megyei község. MK műveinek munkadíjából éppen e regény írásakor, 1904-ben vásárolt itt birtokot.]

Nem foglalkozunk az idegen (német, szláv) nevekkal: *Buriusz Ferenc városbíró* (18 : 29), *Arendorffer György dr.* (21 : 2), *Litmaneck Eduard hadnagy* (33 : 7 stb.), *Nasztálszky Ferenc őrnagy* (36 : 4), *Privorsky budai vendéglős* (51 : 6), *Neuschlosser, Inokay Pali kosztadó gazdája* (82 : 28), *Hlinskó árvaszéki elnök* (104 : 35) stb.

De a költött nevek mellett számos történelmi névvel is találkozunk a regényben.

Balassák, Bacsók, Bebek (9 : 6) — a XVI. század ismert nevű oligarchái. A Kékkő várában székelő *Balassák* híres garázda familia volt. (Legsötétebb emlékéü köztük : Balassi Menyhárt, a költő nagybátyja ; MK is említi *A Krúdy Kálmán csejnytevéseiben*, Krk 11. köt. 71. és 79. l.) E regényben MK a család egyik utolsó férfitagját, báró *Balassa Antalt* szerepelteti (23 : 25 és 69 : 5 stb.), akit ez időben irt elbeszéléseiben többször is felleptet. (*A Krúdy Kálmán csejnytevései* o. elbeszélésnek egyik főalakja, Krk 11. köt., de előfordul *A fekete kakasban* is, Krk 12. köt. 13 : 14). *Balassa Antal* báró (1822—1877) Kékkő ura, Nógrád megyei nagybirtokos volt. — Említ Mikszáth egy *Balassakisasszonyt* is, *Balassa Agnest*, aki vőlegényének, *Drugeth Pálnak* halála miatt apáca lett, s mint ilyen egy klostrom fejedelemsasszonya ; de később a *Balassák* forró jó véres titkos orgiákra hajtja (24 : 23—35 és 25 : 9). A *Homonnai-Drugeth* család a XVI—XVII. században Felső-Magyarország egyik leggazdagabb főúri családjá volt.

A *Dezéri Bacsó* (vagy *Bachó*) Trencsén megyei törzsköcs család, melynek tagjai a XVI. század óta magas méltóságokat viseltek (főispánok, titkos tanácsosok stb.)

A *Pelsői Bebek* család már az Árpádok korában szerepet játszik. A mondai hagyomány e családot egy juhásztól eredezteti, aki egy hegyoldalban kincset talált, s abból Murányt, Szádvárt, Krasznahorkát és Pelsőcöt építtette. Valószínűleg idegenből ideszakadt család, mely a bányamívelésből szerezte nagy vagyonát.

A regény arisztokrata földesurának, *Inokaynak* — bárki volt is a modellje — MK költött nevet adott. De felesége született *Münster grófnő* (13 : 27) már valóban létező nevet visel. A Münster-család régi, állítólag a IX. századból eredő német nemesi család, mely a XVIII. század végén birodalmi grófságot kapott ; kivált Hannover történetében játszottak szerepet.

Inokay Mária barátnőjének, *gróf Starwitz Katinak* neve (30 : 19) vagy véletlen elírása vagy szándékos módosítása a gróf Strachwitz családnévnek ; a Strachwitzok : kiterjedt német arisztokrata-család, melynek egyik tagja, S. Móric, ismert költő.

A *gróf Zichy* családnév (itt 50 : 31) elég gyakran előfordul MK elbeszéléseiben ; már csak azért is, mert e családnak a költő szülőföldjén kiterjedt birtokai voltak.

Amikor *Inokay* báró Rimaszombatban ferblizik, kártyapartnerei : a *Szentmiklósyak, Ragályiak és Radvánszkyak* (83 : 38—39). MK Nógrád, Gömör és Borsod megye egy-egy vezető birtokos családját sorolja fel itt. A *Szentmiklósy* család egyik tagja, *Alajos* (1793—1849) költő volt, epigrammákat irt Kazinczy példájára. A *Ragályiak* Gömör megye egyik vezető birtokos családjá volt ; író, tudós és kép-

viselő tagjait ismerjük. A báró *Radvánszky* család birtokai főleg Borsodban (Sajóközán) voltak. A Radvánszkyakat *Szent Péter esernyőjé-*ben is említi Mikszáth: Krk 7. köt. 38 : 5 és 76 : 4.

A sulyomi lakosok közt szerepel *Gyurcsányi Pál* (10 : 23). A Gyurcsányiak trencsényi eredetű kisnemesek, akik MK szülőföldjén, Nógrádban is honosak voltak.

Disznóy Mihály uram, a lakatos (16 : 2 stb.) szintén történelmi nevet visel. A Disznóy vagy másként: Horváthy család régi, már az Árpádok idejében szereplő Hont megyei familia; tagjai udvari és megyei tisztviselők, országgyűlési követek stb. Egy Horváthyt *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben* is említi Mikszáth: Krk 11. köt. 75 : 9 és jegyzet a 299. lapon.

Gobóczy Mátyas molnár (46 : 39) és *Baligó Demeter* számadójuhász (47 : 1) neve egy-egy nemesi név kevésbé módosított alakja. A Gobóczyak: Zemplén megyei nemesek, a Baliga-család pedig Gömör megyei.

Kazi István (70 : 17) neve a Bars megyei Kazy, birtokos nemes családra utal.

Sipeky (113 : 8) részint Hont, részint Nógrád megyei eredetű nemesi család. A név előfordul *A gavallérokban* is, Krk 8. köt. 210 : 14.

Földrajzi nevek.

A regényben előforduló földrajzi nevek nagyrészt valódi, létező helységeket stb. jelölnek. Egy részük azonban költött név, vagy olyan, amelyet a helységnévtárak és egyéb kézikönyvek nem tartanak számon.

Ahogy a két főszereplő neve (Inokay és Borly) költött, ugyanúgy az Inokay-birtok neve (*Sulyom*) szintén fikció. Az elbeszélésben Inokayék faluját — a régebbi szövegek szerint — eleinte *Sulyoknak* hívják (ld. Szövegváltozatok 8 : 23 stb.), de utóbb e falu mindvégig *Sulyom* néven szerepel. Sulyok nevű helység Zólyom megye nagyszalantai járásban található. Mikszáth alighanem szándékosan módosította a névalakot: a földesúr költött nevéhez jobban illik a költött falunév is a mesében.

További költött, ill. a kézikönyvekben számon nem tartott földrajzi nevek: *Kopolyháza* (38 : 24), *Vargyas-erdő* (38 : 32) [csak Erdélyben van, de a mese valószínű színhelyén, a Felvidéken nincs], *Kopolykavölgy* (41 : 1); nincs *Bokrosd* helységnév (60 : 6), de Bokros nevű falu őt is volt; nincs *Ványok* (66 : 35), csak Vanyov (Trencsényben) és Vanyovka (Árva megyében); nincs *Pákonya* (92 : 37), sem pedig *Majornok* (92 : 38). [Majornok: MK elbeszéléseiben többször előforduló helységnév (pl. Krk 2. köt. 24. és 25. l.); a szülőfaluja közelében levő egyik falut nevezette így.] *Noszpály* (117 : 24) sincs, csak Noszvaj (Borsod megyében).

A többi helynév, amely már nemcsak a költő fantáziájában élt: 8 : 26—27 *Drégely vára*, *Szanda vára*, *Végles*, *Korpona* — jelentős szerepet vittek a múltban, főleg a török-világban. *Drégely* (*Drégely-*

palánk) — kisközség Hont megye ipolysági járásában; közelében egy hegycúson Drégelyvár romjai; a várat önfeláldozó hősiességgel védte Szondy György (1552). Ld. még MK: *Magyarország lovagvárai* MKm: 236—244. l. *Szanda* — kisközség Nógrád megye balassagyarmati járásában; magas hegyen fekvő régi vára romokban hever; harok színhelye volt ez is a XVI. század derekán. *Végles* — kisközség Zólyom megye nagyszaltnai járásában, régi várkastéllyal. *Korpona* — város Hont megyében; régen szabad királyi városi címmel és kiváltságokkal bírt; az Árpádok korától Rákóczi szabadságharcáig mozgalmesemények színhelye volt.

Lap Sor

- 22: 3 *Bajom* — több ilyen nevű helységet ismerünk: Nagy- és Kisbajom (Szilágy m.), Alsó- és Felsőbajom (Kisküküllő m.).
 5 *Koppány* — Pest, Veszprém, Somogy és Zala megyében található.
 7 *Újfalu* — A Gömör megyei Újfalun felül még vagy nyolcvan ilyen nevű helység volt a régi Magyarországon.
- 23: 25 *Kékkő* — nagyközség Nógrád megye északi részén; a Balassa-család birtokainak székhelye volt. Ld. még MK: *Magyarország lovagvárai*. MKm: 126—130 l.
- 44: 19 *Naszály-erdő* — a Nagyszál vagy Naszál erdős hegység Pest megyében Váotól északra fekszik.
- 45: 16 *Penc* (»ahol jó bor terem») — nagyközség Nógrád megye visegrádi járásában.
- 57: 17 *Rácváros* — a régi Tabán, a Gellérthegy tövében. *Víziváros* — a II. kerület: a Várhegytől a Császárfürdőig és Városmajorig elterülő lapály.
- 64: 29 *Herencsény* — község Nógrád megye balassagyarmati járásában.
- 83: 16 *Kismárton* (Kismarton) — Sopron megyei helység, a XVII. században épült Esterházy-kastéllyal.
- 85: 3 *Daróc* — ilyen nevű helység van Nógrád megyében (MK talán erre gondolt), Sárosban, Beregben, Ungban, de van a Dunántúl és Erdélyben is.
- 88: 27 *Lázony* — Zemplén megyében van Lázony, Nógrádban Lazonya.
- 120: 16 *Sirok* — község Heves megye pétervásári járásában, magas kősziklán fekvő várral.
- 138: 30 *Litva palánk* — a név a Hont megyei (korponai és ipolysági járásban fekvő) Litva község vidékére utal.

Visszatérő motívumok.

A vén gazember már alapjában nem új invenció terméke, hanem egy korábbi elbeszélés (*A szökevények*) átköltése. Ezzel együtt Mikszáth lelkében régebbi írásainak több részlete, epizódjelenete is felújult. Minthogy az önméltlenség, vagyis némely hatásos epizódok és

motívumok újbóli megfogalmazása egész pályáján, de különösen az 1900-as években egyik jellemzője Mikszáth műhelymunkájának: számbavételük mulhatatlanul szükséges.

Ezúttal harmadszor talál az olvasó fészekért, illetve madártojásért fára mászó gyerekeket. *A kis primás*, majd *Akli Kovács Ilonkája* után most Inokay Mária mászik fára, honnan Borly Laci hozza le. Ébredő szerelmüknek ez a kezdete.

A szerelmi levelezésnek is igen sajátos módjait jegyezte fel Mikszáth — bizonyára ifjúkori emlékek nyomán. *Prakovszkyban* Piroska és a hadnagy a dinnyevirágok kelyhébe rejtik leveleiket (Krk 8. köt. 113—127. l.). Itt, *A vén gazemberben* Tumbus apó fuvarozó csacsijának a fülei szolgálnak postaládának (32—33. l.).

Ismétlődő motívum az is, hogy Borly Laci kincseket talál a budai telken (54—58. l.). Majdnem két évtizeddel korábban írt elbeszélésében, *A két koldusdiákban* (Krk. 3. köt.) hasonló szenzáció, hogy az egyik Veres-fíú megtalálja a Rákóczi-kincseket.

Mikszáth mestere az ébredő szerelmek rajzának. Bakfialakjai szinte utolérhetetlen kedvességgel váltakoznak elbeszéléseiben, kedves huncutságaikkal, szemérmes tartózkodásukkal, hamvas, vonzó szépségükkel. De vannak Mikszáthnak ifjú regényhősei is, akiknek megjelenése, mozdulatai, hanghordozása nagyjából egyező, és jelzi, hogy az írónak nemcsak a bimbózó lányokról, hanem a serdülő ifjakról is volt határozott, ideális képe. *A két koldusdiákban* a Veres-fíú, *A kis primásban* Tallián Gergely, *Akliban* Kovács Gyuri, *A vén gazemberben* Borly Laoi figurája többé-kevésbé hasonlít egymáshoz. Kedves, katonás, nyílt egyéniségük, bátor kiállásuk, öntudatos férfiaságuk a humor derűjével bevonva — típust jelez, Mikszáth regényalakjainak egyik jellemző, igen rokonszenves típusát. (Itt jegyezzük meg, hogy a reális ábrázolást jobban szolgálta volna, ha MK Borly Laci lakatos-éveiről és Disznósy uram műhelyének életéről részletesebb, mélyebbre ható leírást ad. Sajnos, az elbeszélésnek ezek a részei a leggyengébbek...)

A többi visszatérő motívumot a Tárnyi magyarázatok alábbi jegyzékébe soroltuk.

Lap Sor

7: 14 *rebach* — kereskedői haszon.

8: 2 *Inokay Gottfried* keresztnévét emlékezetül kapta arra az ósére, aki a keresztes hadjáratokban Bouillon Gottfried zászlaja alatt harcolt — MK gyakran emlegeti Bouillon Gottfriedot, az első kereszteshadjárat vezérét (élt 1061—1110). *Egy éj az Arany Bogárban* c. elbeszélése szerint az ott is szereplő Kozsibrovskyak rokonságot tartottak Bouillon Gottfrieddal (Krk 11. köt. 187. l.).

8: 13 *brevi manu* — rövid úton, teketória nélkül.

9: 9 *instituciók az oligarchák és rablók ellen* — *A szelistei asszonyokban* szintén szóvateszi Mikszáth, hogy pl. Mátyás királynak is mennyi baja volt az oligarcha urakkal és rablólovagokkal (Krk 12. köt. 205: 38 és jegyzetünk a 341. lapon).

- 9 : 9 *kommasszál* — itt : egyesít, összesít.
 10 *aequilibrium* — egyensúly.
 20—24 *az új oligarchák a pénzintézetek élén* — Az *Új Zrínyiadisz* meséjének egy része is ezen a felfogáson alapszik.
 10 : 24 *Luca napja* — december 13 ; jelentős szerepe van a babonás népi hiedelemben.
 26 *Galandáné* — MK elbeszéléseinek gyakran visszatérő alakja, a falusi boszorkány típusa. («Galandáné asszonyom» *A jó palócokban* tűnik fel először.)
 11 : 1 *Adonisz* — föníciai eredetű isten a görög mitológiában : a természet megújulásának istene ; csodaszép ifjú.
 5 *»hátul faragta a padot«* — MK *Akli Miklósban* is utal a rossz diákokra, akik «a padokat faragják» (Krk 16. köt. 76 : 20)
 6 *»durae capacitatis puer«* — nehéz felfogású fiú.
 7 *pige* — gyermekjáték ; egy mindkét végén kihagyezett fácskát bottal felpattintanak a levegőbe és messzire elütik.
 9 *»Lackó a műszákkal és az auctorokkal társalgott«* — irodalommal, művészettel foglalkozott és az ókori klasszikus írókat olvastatta.
 13 *»Egy kis Deák Ferenc a maga nemében már most is«* — MK előszeretettel alkalmazta — rendszerint gúnyosan — az efféle mértékjelző, összehasonlító kifejezéseket. Ld. pl. a *Két választás Magyarországon* első történetében : Lábody Kristóf a «székely Deák Ferenc» (Krk 9. köt. 75 : 22—23) ; a második választási történetben pedig : Rószkey polgármester a «körtyvélyesi Machiavelli» (uo. 113 : 7—9).
 12 : 8 *kria* (ohria) — a régi retorikában a szónoki gyakorlatok kidolgozásának módja ; iskolai feladat.
 13 : 1 *denique* — végül is.
 3 *Boszorkányos Varga János* — szelídített formájú káromkodás (az eufemizmus egyik jellemző példája)
 „ 13 *paniperda* — kenyérpusztító, ingyenélő, haszontalan.
 „ 39 *szedték a réteken a magvast* — a papsajtot.
 14 : 6 és 21 : 5, 25, 27—28 *Nemzeti Kaszinó* — Széchenyi István kezdeményezésére 1827-ben alakult az angol klubok mintájára ; mint «Magyarország legelőkelőbb társasköre» az arisztokrácia gőgösen elkülönült fellegvára volt a Kossuth Lajos utca (azelőtt Hatvani utca) és Szép utca sarkán. MK ismételtén támadta, ld. pl. *Galamb a kalitkában* (Krk 4. köt. 32 : 25 stb.).
 32—39 Pályaválasztás a megmaradt szerszámok alapján — Az ötletet vö. MK : *A kakas, a nénik, meg a bácsi* o. elbeszéléssel (Hi 1. köt. 57—62. l.), amely szerint a diákok azért akarják előbb mérnököknek, majd pedig orvosnak taníttatni, mert keresztapja elhúnyt fiaitól ilyen tárgyú könyvek s taneszközök maradtak hátra.
 15 : 28 *kurta kapiácányra fogva* — rövid pórásra fogva, szigorúan tartva.

- 15 : 38 *Szent Mihály-nap* — szeptember 29 ; régen általában a szolgálatbalépés napja.
- 16 : 23 stb. A *»fjónom beszédű«* Disznósy Mihály tudálékos, mesterkelt nyelve, az úgynevezett »iparos-nyelv« MK-nál gyakran előforduló stílusforma. Legjellemzőbb példáit Prakovszky (Krk 8. köt.) és Apró uram képviselik (*Mindenki lépik egyet*, Krk 15. köt.). Ld. még *Rubinyi Mózes*: A humor nyelvi eszközei Mikszáthnál. Magyar Nyelvőr, 1950 : 355.
- 17 : 23 *»Nem láttam még én soha lakatos-inasból cserepet«* — Hasonló kifejezés *A szelstyei asszonyokban* : *»Ritkán láttam még én asszonycserepeket. Jele, hogy egy asszony se törik el, ha az ember az ujjával megérinti...«* (Krk 12. köt. 171 : 21—23)
- „ 39 *pulpitus* — emelvény, itt : műhely-asztal.
- 18 : 28 *Capet Lajos* — a kivégzett XVI. Lajos francia király fia
- 19 : 3—9 Borly Laoi újfajta lakatjából egy bécsi cég negyvenezer darabot rendelt, de Disznósy uram csak öt darabot küldött — Vö. MK : *Milyen a magyar iparos?* c. elbeszéléssel (1884), amelyben Sziráki uram visszautasítja egy londoni cég tízezer bicskára szóló rendelését, ellenben szívesen küld az ánglusnak egy-két darabot prezentbe...
- 34 *Ferenc József-rend* — négy fokozatból álló érdemrend, amelyet Ferenc József 1849-ben alapított *»kiváló érdemek jutalmául«*.
- 20 : 38 *Tartsányi Ezékiel* (szül. 1798) — ebecki ügyvéd ; alakja Harcsa Ezékiel néven tűnik fel Mikszáth *Mikor az új kastély füstbe ment* c. fiatalkori elbeszélésében (Hi 8. köt. 1—32. 1.)
- 23 : 11 *Bónia Samu* (1810—1879) — 1848-as politikus, aki Kossuth megbízásából elszállította a koronát, mielőtt az osztrák sereg Budát elfoglalta.
- 24 : 14 *angol szüzek* (más néven : angol kisasszonyok) — A XVII. században keletkezett rend, ill. társulat, mely leányneveléssel foglalkozik.
- 26 : 8—27 *a bort áruló kis fiúcska epizódja* — MK itt egy gyermekkori csínyjét meséli el. Följegyezte *Gyöngyösy László* »MK (1849 [!]-1910« c. könyvének »A gyermekkor« c. fejezetében : *»Kálmán úrfi a többek közt azt is észrevette, hogy apja pénzért méri a bort. Elhatározta, hogy ő is kereskedni fog. Az apja sokat tartott jó boraira, gondoskodott róla, hogy legyen mindig bőven a pincében. A nebuló lopogatta a bort s a ház mögött levő odvas fába töltegette. Várt, hogy mikor telik meg az üreg, amikor megindíthatja a kereskedést, de hiába várta. Az öregív meg tündődött rajta, hogy hová lett a bora. Azt persze meg se tudta álmodni, hogy megitták az odvas fa gyökerei.«*
- 28 : 27 *»kényszeríteni a virágot csak arra nem lehet, hogy ne nyíljk, azt mondja a népdal«* — Utalás Petőfi népdalként énekelte versére : *»A virágnak megtiltani nem lehet, Hogy ne nyíljk, ha jön a szép kikelet...«*

Lap Sor

- 31 : 12 *atrikkelés* — kötés (kézimunka).
- 35 : 27 »*Az anyák nálunk csak egyszer szülnek egy esztendőben* — Tóth Béla »Magyar Anekdotalincsek«-éből kölcsönzött Deák-anekdota (IV. köt. 91. l.). Címe : »A spártai válasz«. Teljes egészében így hangzik :
»Mikor a császár 1866-ban a nagy vereségek után magához kérte Deák Ferencet Bécsbe, a haza bölcse nem kerülhetett el a találkozást Belcredi [belügy]miniszterrel.
Belcredi nagy fenekot kerített beszédjének, aztán végre kibökte, mit akar :
— Uraságod tudja, hogy az idén már szedtek katonát Magyarországon. Mit gondol, lehetne-e az idén még egy újoncozást elrendelni ?
— Nem! — válaszolta Deák hidegen.
— És miért nem? — kérdezte Belcredi hűledezve.
— Mert nálunk Magyarországon az anyák évenként csak egyszer szülnek.«
- 36 : 32 *fel volt útve a verbung* — katonákat toboroztak, verbuváltak.
- 39 : 2 *Patkó Bandi* — A Bakony hírhedt betyárja ; az 1850-es évektől kezdve több ponyvatörténet hőse.
8—12 *A halál mindenütt utolér* — György Lajos »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. tanulmányában (Bp. 1933 : 39—40) végigkíséri az anekdota vándorútját. Legrégibb följegyzése Petrarcanál olvasható ; később Hans Sachs feldolgozása és Abraham a Santa Clara elbeszélése népszerűsítette. Magyar változatai : Kónyi János : Democritus (1815) I. 94. sz.; Pesti kalendárium 1813. és Esztergomi kalendárium 1839.
- 43 : 1 *lábnyomogatás asztal alatt* — A parlagi udvarlásnak ezt a módját MK többször is alkalmazza elbeszéléseiben. Ld. *Beszterce ostroma* (Krk 6. köt. 33. l.), *Ne okoskodj, Pista!* (Krk 8. köt. 40 : 16—20).
- 45 : 2 *varecska* — főzőkanál.
- 45 : 38—46 : 2 »*a király átiratta országát a felesége nevére*« — Ld. ugyanezt a tréfás ötletet *A becsületbírák előtt* c. elbeszélésben is. (Jk 14. köt. 103. l.)
- 51 : 22 *invalidus katona* — rokkant katona ; itt : park-őr.
- 53 : 25 *sötétség volt odabent, mint egy kosnak a szarvában* — Ld. MK : *Kísértet Lublón* c. elbeszélésében is, Krk 5. köt. 50 : 17 és MK jegyzete ugyanott : »A kos szarva üres belülről és meg lehetős homályosság lehet benne.«
- 55 : 22 *mármarosi gyémánt* — hegyi kristály. (Említi Mikszáth *Farkas a Verhovinán* c. elbeszélésében is, Krk 4. köt. 136 : 28.)
„ 33 *megkonfundál* — megzavar.
- 56 : 13 *kolmark* — héber eredetű jassz szó, jelentése : hazugság.
- 59 : 2 *kompaktor* — könnyvkötő.
- 60 : 1 *cliquot* (Veuve Cliquot = Cliquot özvegye) — híres francia pezsgőfajta.

- 61 : 14 *hazakerültek, mint a Polycrates gyűrdje* — Polykrates, Számosz sziget tirannusa (i. e. 535) költők, művészek pártfogója. A szerencse kegyence volt, de végül, egy perzsa satrapa területére csalta és keresztre feszítette. Veszedelmes szerencséről szól Schiller híres balladája, amelyre itt MK is utal. Eszerint: ellenségein diadalt arat, hajóhada a viharból épen hazatér, sőt midőn — szerencséje ellenstúlozására — legdrágább kinosét, egy gyűrűjét a tengerbe veti, másnap egy hal gyomrából azt is visszakapja.
- 63 : 3 *herőce* — csőrögefánk.
- 64 : 13—14 *»az én öreg nagyapai szívem megérezné...«* — A hatodik érzék, a távolba-érzés MK-nál gyakori jelenség. Ld. *Aklihoz írt jegyzeteinket*, Krk 16. köt. 219—220. l.)
- 28 *»Az egyik vasasnémetet adta a „Peleskei nótárius”-ban.«* — Gvadányi József *»Egy falusi nótáriusnak budai utazása«* c. verses elbeszélését Gaal József dramatizálta *»A peleskei nótárius«* címmel (1838). Ennek egyik jelenetében kocsmában mulatozó vasasnémetek is szerepelnek.
- 30 *Krúdy Kálmánról* ld. MK : *A Krúdy Kálmán csínytevésai* c. elbeszélését és Király István jegyzeteit (Krk 11. köt.).
- 65 : 7 *gentlemanlike* — úri, úriemberhez illő.
- 10 *sapristi!* — teringettél!
- 15 *»Napoleon talán a Bakonyban végzi életét, ha magyar parasztyereknek születik.«* — A születés véletlenjéről MK másutt is elmélkedik. Pl. a *Nemzetes uraimétkban* (Krk 2. köt. 167. l.) : *»Ki tudja, ha [Mácsik] előbb születik ha selymhímzésű ágyból, nem jut-e fel talán még Erdély trónjáig is?...«*
- 17 *natürlích* — természetesen, persze.
- 35 *a takarékpénztár és a méhecske, mint a szorgalom szimbóluma* — Ld. *A gavallérok* c. elbeszélés zárójelenetében is. (Krk 8. köt. 232. l.)
- 66 : 27 *totum fac* — mindenek ; aki mindenben intézkedik.
- 67 : 18 *Korporal Johann Bőrös huszár* — Bőrös János huszárkáplár. — *Bőrös János* neve hosszú időközökben is felbukkan Mikszáthnál, szívesen használta mint jellegzetes katona-nevet. Ld. pl. *Az apám ismerősei* c. regényének a Szegedi Naplóban megjelent első szövegét (1878), ahol *»Johann Bőrös hajdú, volt császári katona«* szerepel. (Krk 1. köt. 330. l., jegyzetünk a 43. lap 31. sorához.)
- 68 : 11—24 *»Tudod-e drága nagyapám...«* stb. — A *Szent Péter esernyőjében* (Krk 7. köt. 42. l.) ez ének szerelmesdálváltozatát *»A besorozott legény levele«* címmel mint *»melankolikus tót dal«*-t közölte Mikszáth. — MK nagyon szerette a szlovák népköltészetet. Szülőfalujában, Szklabonyán túlnyomórészt szlovákok laktak, ott ismerkedhetett meg dalaikkal. Szlovák népdalfordítások számos más művében is előfordulnak. (Ld. részletesebben Király István jegyzeteit a Krk 3. köt. 289. lapján.)

- 68 : 37—69 : 15 Utalás a porosz—osztrák háborúra, mely az 1866. július 3-i königráti uttközetten dőlt el ; a szétvert osztrák sereg több mint 20 000 katonát veszített. (Ld. alább, a 74 : 32 — 75 : 35 sorokhoz fűzött magyarázatot is!)
- 69 : 19 »Klapka seregével az ország határain betört...« — 1866-ban a porosz—osztrák háború idején az emigrációban élő Klapka, György honvédtábornok (1820—1892) Felsősziléziában magyar légiót szervezett, hogy azzal Magyarországra betörjön ; de alig lépett magyar földre, a hadviselő felek közt létrejött a békekötés ; emiatt Klapka visszavonulni kényszerült.
- 29 *Szűcs Marcsa románca* — MK itt egy akkoriban elterjedt, népszerű, ma már kevésbé ismert népballadára utal. A ballada keletkezésének körülményeit *Vikár Béla* dolgozta fel »Szűcs Marcsa népballadánk eredete« c. tanulmányában. (A Borsod—Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület Évkönyve 1905—1906. Miskolc, 1906 : 5—48.) Eszerint : Szűcs Marcsa Mezőcsáton (Borsod m.) élt és ott halt meg 1822 körül. A hagyomány szerint kedvese ütötte agyon féltékenységből, azután beledobta a város határain kívül lévő kútba, ott találták meg utóbb a leány holttestét. Szomorú történetét Uj Péter mezőcsáti kerékgyártómester foglalta versekbe, kinek számos névnapra köszöntője és sírverse is ösmeretes volt. (Meghalt 1886-ban.) Uj Péter verséből (első és utolsó strófájának elhagyásával) számos népdal-, illetőleg népballadaváltozat keletkezett, melyeket országsszerte énekeltek. A naiv versezet zavaros kezdőstrófáját Vikár Béla így értelmezi : »Mezőcsáton annyi a szerelmes leány, mint fán a levél, mégsem választ magának kiki egyet, hanem a másét választja. Ez történt Szűcs Marcsa esetében.« — Teljes egészében ideiktatjuk — Vikár Béla közlése nyomán — a népballada alapszövegét, Uj Péter szerzeményét :

Szűcs Marcsa balladája

Mező-Csáth városa egyebet nem terem :
Minden fa tetején virít a szerelem,
Virít a szerelem, de senki sem szedi —
Ezt minden értheti, ki szívére veszi.

Estve van már, estve, hatot vert az óra,
Minden eladó lány készül a fonóba,
Készül a fonóba, utána a legény,
Egypár csókot ha kap, avval elmegy szegény.

Hej, szegény Szűcs Marizs, ő is oda indult,
De felettte az ég homályba beborult,
Beborult homályba, be is sötétedett,
Hol szegény Szűcs Marizs el is tévelyedett.

Gyászt visel a holló fekete tollával,
Maga természete hozza ezt magával,
Gyászt visel : gyászt illet az a fekete toll —
Keresik Szűcs Marizst, nem találják sehol.

Megtalálták Marizst kedre virradóra ;
De szomorún jött fel sok szép leányzóra
Az a nap, amelyen megtalálták amott
Azon kútba, melyből szomjas gulya ivott.

Felvették Szűcs Marizst, viszik sírja felé,
Jertek elő, lányok, teszük is már belé ;
Lássátok, hogy mit szült a buja szeretet,
Nem írok több verset, írtam már eleget.

Felvette az árvíz a tarjányi tölgyet,
Mehalt már Szűcs Marisz. ráhúzták a földet.
Ráhúzták a földet, írták fejfájára,
Hogy minden eladó vigyázzon magára.

Jertek elő, lányok, pennámmal mit írtam,
Minden vers közepén hármás jajjal sírtam.
Nem sírok, nem sírok, sírtam már eleget,
Úgyis tudom, rózsám, nem leszek a tied.

Lap Sor

69 : 30 — 31 »*Jön már Kossuth, Klapka. Itt van már Horpác*...« —
A 48—49-i szabadságharc leverése után, a felszabadulást
váró, Kossuthban reménykedő magyar nép közhangulatá-
nak egyik jellemző emléke ez a daltöredék. Mikszáth más
változatban is följegyezte *Az a fekete jolt* c. novellájában
(*A tót atyafiak*, Jk 15. köt. 52. l.): »Jön már Garibaldi
a szomszéd faluba, Klapka is vele van...« stb. *Horpác* =
Horpács : Nógrád megyei község. (Ld. előbb is, a Tártyi
magyarázatok bevezető szakaszában.)

„ 37 *a Burg* — a bécsi császári palota.

70 : 1 *az öreg tekintetes úr*« — Deák Ferenc. Semmiféle címet,
rangot nem fogadott el, mindvégig »tekinzetes úr« maradt.
Az olasz, majd pedig a porosz háború elvesztése után Ferenc
József egyszeriben hajlott a kiegyezésre, melyet Deák Ferenc
közreműködésével valósítottak meg. Deák Ferenc akkor
családi birtokán, a Zala megyei Kehidán lakott.

19 *Albrecht főherceg* (1817—1895) — Károly főhercegnek, a
Napóleon elleni 1805-i háború fővezérének fia ; 1851-ben,
Haynau elbocsátása után Magyarország kormányzója és
főparancsnoka ; működését a nemzet ellenszenve és gyűlölete
kísérte. Az olasz—porosz hádjárat idején az osztrák sereg
fővezére volt.

Lap Sor

- 70 : 25 *Borly László vitézi kalandjának közlése a lapokban* — MK kedvelt írói fogása (»griff«-je): állítólagos közleményekkel s egyéb dokumentumokkal fokozni előadásának történeti hiteletét.
- 71 : 1 *»az öreg Pesti Napló«* — MK elírása, mert a mese időpontjában, 1866-ban még nem volt »öreg« a Pesti Napló, csak 1850-ben létesült.
- 6 *»A fiú karrierje meg van állapítva.«* — Az *állapít* szót a múlt században gyakran használták ezzel a jelentéssel: *alapít*.
- 22 *pietista* — vallásosságban túlbuzgó, szenteskedő.
- 32 *Mantua* (Mantova) — a hasonló nevű észak-olaszországi tartomány fővárosa, a Mincio folyó mellett. Az 1860-as évekig — Milánóval együtt — egyik központja volt az osztrák Lombardiának.

72 : 1—74 : 10 Az ellenséget jelző madárrepülés epizódját MK *Zámolyi Varga Mihály* »Sátoros cigány. (Képek a cigányéletből. 1899)« c. munkájából kölcsönözte. Zámolyi Varga Mihály munkáját — a cigánybeszédet tanulmányozva — Mikszáth másutt is fölhasználta. E könyv 154—155. lapjának lábjegyzetében olvasható e jelenet, mint amelyet József főherceg mesélt el az 1866. évi porosz háború emlékeiből. Eszerint az ellenséget jelző madarak repülését egy cigánybaka figyelte meg. Ennek szemfüles eljárását mondja el Mikszáth Borly Laci érdemként. Idézzük Zámolyi Varga Mihály följegyzését :

»Van valami helyes ösztöne [a cigánynak], mint ahogy az ebek, macskák megérik a földindulást, pók az időváltozást, patkányok a hajó vesztét. József kir. herceggel történt 1866-ban a porosz háború alkalmával. Egy cseh helység mellett táboroztak, hegyes, erdős vidéken. Éjfélre járt az idő, a fáradt legénység lepihent... Egyszerre cigány közvitéz jelenti magát a kir. hercegnél, ki akkor is dolgozott egy földműves házában. — Mi baj? — kérdé a kir. herceg. „Nagy baj van, fenséges uram, az ellenség hátunk megett meg akar lepni bennünket.” — Lehetetlen! — kiált fel megütközve a kir. herceg —, hisz az előőrsök legkisebb jelt sem adtak... „Mert még messze az ellenség; de nemsokára itt lesz.” — Honnan tudod mindezt? „Tetszik látni azt a sok madarat, hogy repül ki az erdőből délnek?” A hold épp akkor bukkant elő a felhők mögül, és én kíváncsian néztem a repülő madarakat... [mondja József főherceg.] „Ha az erdőben csend volna — folytatá a barna —, a madarak éppúgy aludnának, mint az emberek. De jön az ellenség az erdőn át, ez riasztja fel őket...” Erre rendeletet adtam, hogy az előőrásokat erősítsék meg, és harcra készen álljon a tábor... Nem telt el még egy óra sem, mikor az előőrsök fegyverropogása már jelenté az ellen közeledését...»

Lap Sor

72 : 18 *sapperlot* — teringettét!

74 : 17 *a Feldmarschall Kapronszki adjutánsa* — Kapronszki tábornag segédtisztje.

- 74 : 26 *Benedek Lajos* (1804—1881) — osztrák hadvezér ; 1849-ben a magyar honvédség ellen, majd pedig az olaszok ellen harcolt. 1860-ban, Albrecht főherceg lemondása után, Magyarország főkormányzója. 1866-ban a porosz elleni háború egyik fővezére ; e háború elvesztése (a königgrätzi csata) az ő nevéhez fűződik.
- 29 *Savoyai Eugén* (1663—1736) — francia származású, nagytehetségű hadvezér a Habsburgok szolgálatában ; kiemelkedő szerepe volt a töröknek Magyarországból való kiszorításáért folyó hadműveletekben is.
- 74 : 32—75 : 35 *Ausztria veszteségei az 1866. évi olasz—porosz háborúban* (*Custoza, Königgrätz, Sadova*) — *Custoza*: kis falu Olaszországban, Veronától délre. Az 1866. június 24-i nevezetes ütközetben az osztrák sereg győzelmet aratott ugyan az olasz seregen, de a rövidesen következett königgrätzi csatavesztés semmissé tette ezt a győzelmet ; a prágai békekötés értelmében ugyanis Velence visszakertült Olaszországhoz. *Königgrätz* (Hradec Králové) — csehországi város az Adler és Elbe torkolatánál ; 1866. július 3-án az osztrák hadsereg csúfos vereséget szenvedett itt a poroszoktól. *Sadova*: falu Königgrätz cseh kerületi kapitányságban. A königgrätzi csatában (amelyet az ellenfél sadovai csatának nevezett el) véres harcok színhelye volt.
- 75 : 24 *valde bene* — nagyon jól van.
- 76 : 11 *»Sulyom Helység — pipázás tilos.* Vö. MK *Nemzetes uraimék* c. regényében: *»Majornok Helység — Tilos a pipázás.»* (Krk 2. köt. 287. l.)
- 28—29 *Lucullus* (i. e. 114—57) — római hadvezér ; neve fényűző lakomái miatt fogalomná vált.
- 79 : 16 *Jurisics Miklós* — a végvári harcok kiemelkedő hőse, aki 1532-ben a Bécs felé vonuló Szulejmán szultán óriási seregét néhány ezer emberével Kőszeg váránál feltartóztatta.
- „ 19 *versificator* — versfaragó.
- 80 : 6 *dr. Bogdán Lukács* — talán csak költött név. Kálniczky Géza : MK diákévei Rimaszombatban c. dolgozata (Kassa, 1925 : 6—7. l.) felsorolja a rimaszombati gimnázium tanári karát, de ebben a névsorban nem szerepel.
- 81 : 15—16 az *Akadémia csak a hosszú színműveket szokta száz arannyal jutalmazni* — Utalás a *»Teleki-pályadíj«*-nak nevezett száz aranyas drámai jutalomra, amely Teleki Józsefnek, a M. Tud. Akadémia első elnökének alapítványából létesült.
- „ 32 *fragmentum* — töredék.
- 82 : 2 *klaszis* — osztály.
- 83 : 11 *»a fehér cipők városa«* — Rimaszombat. MK *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélésében Rimaszombat egyszersmind *»a csutorák városa«*, ld. Krk 8. köt. 20 : 21.
- 33 *»az extra«* — a vendéglő különszobája.

- 85 : 5 »*Inokay Pozsonyba, Peszerényi puttonyba!*« — Régi, 1848 előtti követválasztási jelszó. A következő mondatban Mikszáth maga megmagyarázza, hogy Pozsony alatt, régi-módiában, a diétát értették, puttony alatt a megbukást. — MK nagy elismeretettel alkalmazta elbeszéléseiben ezt a régi kortes-jelszót. Ld. *A vármegye rókájában*: »Bojthos László puttonyba, Fogtőy megy Pozsonyba.« (Krk 1. köt. 153. l.) — *A nemzeles uraimékban*: »Desseffy Pozsonyba! Szentiványi puttonyba!« (Krk 2. köt. 131. l.) — *A körtvélyesi csínyben*: »Puttonyba vele, nem Pozsonyba!« (Krk 9. köt. 166. l.)
- 16 »*A tizenkét elátkozott esztendő...*« — A VU—1906. kiad. szövegében tizenkét esztendő, a Jk-ban tizenhét esztendő. A Jk módosítása nyilván azon a föltevésen alapszik, hogy 1849-től 1866-ig, a mese időpontjáig valóban tizenhét év telt el. De a Mikszáthnál másutt és más íróknál is előforduló kifejezés általában tizenkét esztendőt emleget (1849—1861, az elnyomás »évtizedét«, a kiegyezés kezdetéig). Ezért nem módosítottuk az alapul vett szövegekben található kifejezést.
- 87 : 11—12 »*mint mikor az ijedt ember éjjel egyedül füttyülni kezd, el akarván magával hitetni a füttyüléssel, hogy nem fél.*« — Vö. Ady »Jó Csönd-herceg előtt« c. költeményével.
- 88 : 27—28 *A választóknak számít hordó borral együtt jeldölt szekér* — Hasonló jelenet MK *A becsületbírák előtt* c. novellájában is (Jk 14. köt. 114 stb. l.).
- 90 : 14 *szupplikál* — könyöradományt gyűjt. A hazai protestáns iskolákban sokáig szokásban volt, hogy a felső osztályú diákok egy-egy környék protestáns felekezeteit sorra járták s iskolájuk fenntartására pénzt gyűjtöttek; az összeg egy része a gyűjtőt illette.
- 91 : 20 *gömörög* — gomolyog. (MK-nál másutt is előfordul egyes szavaknak szokatlanabb, magashangú változata, pl. gümö — gumó helyett stb.)
- 92 : 25 *Heister Hannibál* — a császári hadak egyik vezére a Rákóczi-féle szabadságharc idején.
- 93 : 7 *Malinka* — E név előfordul *A Noszty fiú esetében* is.
- „ 12 *paratus sum* — készen vagyok, felkészültem (a halálra).
- 95 : 10 *szomotyol* — szöszmötél, pizsmog.
- 28 *Mátyás és Beatrix arcképe* — MK *A kis primás* írásakor (1891) foglalkozott először Mátyás király korával. Főforrása Fraknói Vilmos Mátyás-monográfiája volt; innen az arcképek emléke.
- „ 35 *gloriette* — kerti lugas.
- 97 : 19—20 *tehen-ígérés és ajándékozás veszélyes helyzetekben* — MK-nál ismételtén visszatérő motívum. A *szökevényekben* a báró két tehenet ígér bornyastul annak, aki a vízből kimentí Mariskát. (Krk 12. köt. 95. l.)

Lap Sor

- 97 : 28 *dodonai arculat* — itt: orvosi nagyképűség. (Dodona ókori görög jóshely; rendszerint kétértelmű, burkolt válaszokat adott.)
- 98 : 13—14 *Gyuri, a gulyásbojtár a kasznár úr dohányát akarta egy kicsit megdézsmálni, mely az ablaka alatti belső kertecskében növekedett* — MK-nak az 1850-es és 60-as években játszó elbeszéléseiben ismételt felbukkannak a tilos dohánytermelő kertecskék. Magyarországon a Bach-korszakban lett állami monopólium az addig szabad dohánytermelés. E tilalmas kertecskék hol »Scithia«, hol »régi ország« néven szerepelnek MK elbeszéléseiben. Ld. *Prakovszky* (Krk 8. köt. 129: 14), *A szökevények* (Krk 12. köt. 93: 34—39) és ezekhez írt jegyzeteinket.
- 98 : 30—39 *Az elhalálozás körülményei a magyar nyelvben* — Az eufemizmus e példáinak nagy részét MK Jókai műveiből kölcsönözte. Hasonló kifejezéseket találunk *A zöld légy és a sárga mókus* (Krk 8. köt. 83—84. l.), valamint *Aeskulap az Alföldön* c. elbeszélésében is (*Pernye* c. köt.). — A nyelvi kifejezés e gazdag árnyalataira a Mikszáth-irodalomban többen is rámutattak. Így: Karácsony Sándor (*A cinikus Mikszáth*, 1944: 108), Rubinyi Mózes (*A humor nyelvi eszközei Mikszáthnál*. Magyar Nyelvőr, 1950: 355) stb.
- 99 : 4 *a halott egyik szeme nyitva maradt* — A nyitott szem Mikszáth halottainál általános vonás. Ld. *Az apám ismerősei* (Krk 2. köt. 26, 27—28. l.), *Nemzetes uraimék* (uo. 103: 10—11) stb.
- 101 : 12—15 *Halotti búcsúzó verszet* — MK rendkívül kedvelte a hajdani lugubris-költészet népi emlékeit. Regényeinek, elbeszéléseinek halottait rendszerint megszólaltatja a búcsúzó és sirató versekben. Ld. *Nemzetes uraimék* (Krk 2. köt. 102. l.), *Szent Péter esernyője* (Krk 7. köt. 29. l.), *A fekete kakas* (Krk 12. köt. 36. l.) stb.
- „ 29 *sok tarka macskája volt neki*» — sok bogara (szeszélye) volt.
- 102 : 8 *stóla* — a papnak járó illeték bizonyos egyházi cselekményekért.
- 103 : 39 *fumigative* — kicsinylőn, lenézően.
- 106—115: *Brivinszky kapitány párbaja* — A párbajban az óriási termetű, hencseregő, nagyzó Brivinszky jobb karján Borly László veszedelmes sebet ejt. — Vö. ezt az alakot a *Ne okoskodj, Pista!* c. elbeszélés »félkezű Bilinszky«-jével (Krk 8. köt. 41. l.). Nevük hasonlósága és hasonló csonkaságuk (jobb karjuk elvesztése) arra enged következtetni, hogy MK ismerhetett egy ilyen lengyeles nevű csonka embert, akinek alakjához íme, kétszer is visszatért.
- 109 : 2 *bonhomia* — kedélyesség.
- 112 : 6 *whist* — angol eredetű kártyajáték, amelyet francia kártyával játszanak.
- 113 : 27 *en garde!* — védőállásba!

- Lap Sor
- 114 : 32 *vis major* — kényszerítő körülmény.
- 116 : 16 *legendárius* — legendás hírű.
- 117 : 6—9 » *a szép diófa-koporsó mindenkinek imponált...* » stb. — A temetési pompa megbámulása gyakran visszatérő motívum Mikszáthnál. Pl. *Az öreg Prikler néni* (Kisebb elbeszélések IV.): »Őneki legnagyobb gyönyörűséget a temetések okoznak.« *A rokon* (Dekameron II.): »— Nincs is a világon szebb a szép temetésnél...« stb.
- „ 37 *wukli* — hajfürt, hajtekeres.
- 118 : 2 *a süket Amália tante* — György Lajos »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« o. tanulmányában (Bp. 1933 : 34—35. l.) idézi e süket nagynéniről és a »Prakovszky süketiségéről szóló szakaszokat. Kiegészítő jegyzeteinket ld. Krk 8. köt. 277. l.
- 118 : 37 »*Csak egy püvinyke púp jelzi a földön hogy ő is volt.*« — MK többször is megjegyzi egy-egy temetés leírása után. *A nemzetes uraimékban* a III. fejezet címe: »Egy púp a földön.« (Krk 2. köt. 98. l.) E fejezetben írja: »...s utóljára is mi egyéb látható változás marad a halottak után? Púpossá teszik egy kis helyen egy kis időre az anyaföldet.« (Uo. 104. l.) — *A fekete kakasban* is (Krk 12. köt. 37. l.): »...és hát egy púppal több volt a földön. Egyéb nem történt. Egy púppal több. Ez az egész.«
- 119 : 38 »*Andere Städtchen — andere Mädchen.*« — Más városkák — más leánykák. (Német szállóige a férfiak csapodárságáról.) Előfordul az *Akli Miklósról* szóló regényben is, Krk 16. köt. 153 : 37.
- 120 : 17—19 *papagáj mint kortes* — *A körtvélyesi csínyben* hasonló jelenet egy betanított seregéllyel (Krk 9. köt. 145. l.)
- „ 21 *vadász-trófeum* — vadász-zsákmány.
- 121 : 13 *Mányoki Adám* (1673—1757) — korának egyik legkiválóbb arcképfestője. (Közismert képe II. Rákóczi Ferenc arképe.)
- 122 : 29 *ringaszék* — hintaszék.
- 123 : 38 *post scriptum* — utóirat.
- 124 : 10—11 *Inokay kétfelé szakította Borly végrendeletét* — Hasonló gesztus MK *Magyar nagyurak* o. elbeszélésében (Dekameron IV. 115. l.).
- 125 : 33 *ternó* — hármas találat a régi lottón.
- 127 : 36 *sequestrum* — bírói zárlat.
- 128 : 5 *flasztertretter* — aszfaltkoptató, léhűtő, naplopó.
- „ 19 *ma chère* — kedvesem.
- 129 : 26—31 *a Zrínyi Miklósról szóló legenda* — A mendemondák történelmi alakokról: Mikszáthnál gyakori fogás elbeszélései epikai hitelének növelésére.
- 130 : 16 »*a kép rámostól voltaképpen egy ajtó.*« — Az *Akli Miklós* o. regényben Ilonka és barátndője is fölfedez egy titkos ajtót. (Krk 16. köt. 50 : 34—35.)
- 131 : 27 *stigma* — jel, bélyeg ; itt : szégyenbélyeg.

- 131 : 37—132 : 4 *Félelem a nevetségessé válástól* — MK saját természetének egyik titkos, rejtett tulajdonságát ruhazza itt Inokayra. Ld. feleségéhez írt fiatalkori levelét MK-né Visszaemlékezésében (1922. évi kiad. 42. l., 1957. évi kiad. 69. l.) : »...van nekem egy gyenge oldalam — a kinevettetés. Ha valaki nagyon mélyen megsértene, ha „gazembernek” szólítana, még talán akkor is meg tudnék neki idők múltával bocsátani, de ha valaki énefelettem nevetne egyszer, azt nem tudnám annak megbocsátani soha többé. Attól a fegyvertől félek legjobban, amelyikkel legjobban tudok bánni...«
- 132 : 5 »*A negyvenes évek pózoló nemzedékéhez tartozott, mely egy fontos színjátékot játszott el Európa előtt...*« — Ezt a felfogását a reformkor nemzedékéről legrészletesebben a *Horváth Boldizsárt* búcsúztató nekrológiájában fejtette ki. (Az én kortársaim I. köt. Jk 20. köt. 85—95. l.)
- 133 : 8 *bignonia* — amerikai eredetű kúszónövény, díszes, vörös vagy narancsszínű, nagy tölcsérforma, fürtös virággal.
- 34 *fantazmagória* — ábrándkép, agyrem.
- 36 *kapos* — a vörös színű festéket adó ánizs-kapor szó egyéni vagy tájváltozata. MK többször használja a szót ebben az összefüggésben : »piros, mint a kapos«.
- 134 : 1 *arkánium* — csodaszer, varázsszer.
- 135 : 4 *kipariroz* — kivéd.
- 6 *dixi!* — megmondtam! végeztem!
- 136 : 11 »*befonódik, mint az Ábrahám báránya az iszalagok közé.*« — A biblia szerint : Jehova próbára akarván tenni Ábrahámot, egyetlen fiát, Izsákot kívánta tőle áldozatul. Látna Ábrahám engedelmességét, beérte a szokásos bárány-áldozattal. »Ábrahám háta megett egy kos akadt meg szarvánál fogva a szővényben. Odaméne tehát Ábrahám, és elhozá a kost, és azt áldozá meg égőáldozatul az ő fia helyett.« (Mózes I. könyve 22 : 13. Károli Gáspár ford.)
- 138 : 16 *a nyelvi kérdés* — a magyar nyelvhasználat követelése a hadseregben. (Mikszáth korának egyik politikai problémája.)
- 141 : 10 »*Mária megint igazította a szoknyáját, nehogy a kecske megláthassa alulról a bokáit.*« — Mikszáth szemérmes hajadonai az állatok sőt a virágok kíváncsi tekintete elől is kedvesen rejtőzködnek. Ilyenformán búvik a vetkeződő Veronka a macska szemei elől (*Szent Péter esernyője*, Krk 7. köt. 148—149. l.). Még a sokat próbált Mimi is restelkedett a patak partján, hogy egy vízbe hajló liliom megláthatja, mintha valami élőlény lenne a liliom...« (*A Krúdy Kálmán csínytevésai*, Krk 11. köt. 116. l.)
- 142 : 6—19 *Hernyó a leány hófehér nyakán* — Hasonló jelenetet találunk MK : *Apró képek a vármegyéből* c. elbeszélésében is. Itt egy feketepettyes piros bogárka mászik a Hanka nyakán ; a német professzor, aki utána nyúl, szintén kikap a lánytól. (Krk 11. köt. 46—47. l.)

Irodalom

I

A REGÉNYRŐL

A vén gazember kötetben a Révai-Testvérek kiadásában jelent meg először, 1906. évszámjelzéssel. Az egykorú sajtóközleményekből azonban megállapítható, hogy a kötetet már az 1905-i karácsonyi könyvvásárra kibocsátották; a lapok már december 20. körül ismertették.

A *Vasárnapi Ujság* (szerk. Hoitsy Pál, főmunkatárs: MK) 1905. december 24-i száma (52. évf. 52. sz. 846—7. l.) »MK legújabb könyve« c. névtelen cikkében utal arra, hogy a regény folytatásokban a *Vasárnapi Ujság* hasábjain látott először napvilágot: »Olvasóink még bizonyára élénken emlékeznek MK-nak *A vén gazember* című elbeszélésére, mely lapunkban a múlt évben jelent meg. Egyike ez Mikszáth legbájosabb munkáinak. A „vén gazember” kasznár, Borly, aki azért lopja meg a gazdáját, hogy majd ha tönkremegy, visszaadhassa neki, amit ellopott, oly pompás alak a maga humoros színvételével, hogy úgy ragad meg emlékezetünkben, mint egy régi ismerős. Borly unokájának, Lacinak fejledező ifjúi szerelme a bárókisasszony iránt a regény tulajdonképpeni tárgya, s ez tele van derűs, tiszta költészettel, fiatal lelkek elragadtatására, öregek mosolygó enyhületére. Mikszáth tehetsége oly gazdag, oly könnyen ontja szebbnél szebb virágait, a humor forrása oly bőven csörgedez benne, hogy e tekintetben alig van a mai irodalmakban párja. Minden újabb művében megtaláljuk régi fényes tulajdonságait s mégis mindig újat kapunk, mert új meg új oldaláról mutatkozik be. Ma kétségkívül az ő munkái képviselik a magyar regény legmagasabb színvonalát s egyaránt szólnak a közönség minden rétegéhez. Új könyve is új gyönyörűség forrása mindenkinek, aki hozzáférhet.«

Ugyanezen ismertetést olvashatjuk a *Képes Folyóirat*ban is: 1906. 39. köt. 526. l.

A napilapok beérték azzal, hogy szószerint vagy több-kevesebb módosítással »leközlötték« a Révai-kiadócég kommunikéjét. E reklámszövegeken kívül *A vén gazemberről* nem is találunk más ismertetést az egykorú sajtóban.

A kommunikét, illetőleg módosított változatait a következő napilapokban olvashatjuk (valamennyit 1905 decemberében):

Budapest (lapvezér: Kossuth Ferenc), dec. 23. (29. évf. 353. sz. 10. l.)

Budapesti Napló (fel. szerk. Kabos Ede), dec. 21. (10. évf. 351. sz. 10. l.)

Egyetértés (fel. szerk. Purjesz Lajos), dec. 21. (40. évf. 352. sz. 4. l.)

Magyar Nemzet (fel. szerk. Adorján Sándor), dec. 21. (24. évf. 307. sz. 9. l.)

Pesti Hírlap, dec. 21. (27. évf. 352. sz. 8—9. l.)

A Polgár (főszerk. Vázsonyi Vilmos), dec. 20. (1. évf. 215. sz. 10. l.)

Az Újság (fel. szerk. Gajári Ödön), dec. 22. (3. évf. 355. sz. 10—11. l.)

A kommuniké szövege (a *Budapest* o. lap nyomán) a következő :
»*MK legújabb köiete.* A Révai Testvérek kiadásában most jelent meg *MK A vén gazember* című hosszabb elbeszélése. Mennyi szín és mennyi erő van felhalmozva ebben a magában egyszerű, igénytelen történetben! A vén gazember gazdatisztje báró Inokay Gottfriednek. Inokay, az erélytelen, enervált oligarcha, és Borly, a szemfüles, szívós, dolgos, takarékos, kapzsi gazdatiszt két típus : bennük személyesül meg az előjogaitól megfosztott főnemesség és új jogainak élvezetében előre törtető nép. Ezt a két típust egy bájos, majd vidám, majd megindító történet keretébe helyezi bele Mikszáth, mesteri vonásokban rajzolva meg úgy főalakjait, mint a korszak — 1848 utáni idő — képét, valamint az elbeszélés többi alakjait. Inokay Mária Karolina, a főúr leánya, Borly Laci meg Pista, a vén gazember unokái és mindnyájan, akik ebben a történetben szerepelnek, Mikszáth ragyogó művészetétől azt a színt és erőt kapják, mellyel ellenállhatatlan hódítják meg az olvasót, aki bizony meg se tud válni az ő történetük olvasásától. Ezek az alakok, az erősek és a gyengék, a komorak és a vidámak, az ifjak és a vének egyaránt biztos kézzel vannak megalkotva, s amilyen erőteljes a vén gazember misztikus, alapjában nemes alakjának a rajza, olyan bájos és könnyed, olyan szubtilis, naiv, igaz és művészileg fölülmulthatatlanul van festve a Borly Laci meg az Inokay Mária szerelme. A pompás könyv ára füzve 4 kor., díszkötésben 6 kor.»

Tanulmányokban és monográfiákban 1910 óta találkozunk *A vén gazember* ismertetéseivel.

Kiss Ernő (MK. Kolozsvár, 1910 : 36, 39, 45—46) Mikszáth regényhőseit vizsgálva többek között Borly Lacit, Borly Gáspárt és Inokayt is jellemzi. Nézete szerint : Mikszáth főalakjainak egyes sajátságait erősebben kiszínezi és annyira uralkodókká teszi a többiekben, hogy ismét csak jellemző vonásokat látunk, s nem egész jellemeket. Ott áll előttünk egy alak, keressük benne az embert a maga teljességében, lelkének egész komplikáltságában és igazságában, — ám nem találjuk, csak azt látjuk, mint ragadja magával egyik cselekedetről a másikra, egyik helyzetből a másikba lelkének egyetlen feloldó sajátsága. Borly László is olyan naiv, becsületes lélek, akiben minden jó tulajdonsága oly túlzott mértékben van meg, mintha nem is ember volna. Nagyatya, a vén gazember is ilyen, csak hogy olyan látszatot tud adni mindennek, mintha éppen a gonoszság volna a kenyeré. — »A pusztuló dzsentrinek legegényibb alakját az öreg Inokay báróban rajzolta meg Mikszáth. Nincs rajzában túlzás, de van igazság. Inokay már nem olyan egyszínű, mint igen sok alakja ; jelleme nem egy vonásból áll, hanem összetettebb, étellel teljesebb. Finom lelkületű, érzékeny idealista, kinek minden igazságtalanság fáj, melyet másoknak okozott ; de amellet léha és könnyelmű is, ki megszokta, hogy gon-

doskodjanak róla, és elszokott akaratának használatától, — legfőlebb ha belenevelt szenvedélyeinek kielégítését akarja. Semmitől sem félt; még a nyomorúságtól sem, csak a nevetségessé levéstől. Ezért volt finnyás némely dolgokban és könnyelmű másokban. Rajta volt a negyvenes évek idealizmusának bélyege; de végre belátta, hogy a való életnek is vannak követelményei. Meghajlott előttük, de nemes és gavallér maradt akkor is. Inokay Gottfried alakja tehát már egységes képben áll előttünk. Valóban, midőn Mikszáth nem kápráztatja el magát az apró, részletes, jellemző vonásoktól, hanem megkísérti ezeket egy egységes koncepcióba összefogni, igazi embereket tud alkotni.†

Lippay Zoltán »Mikszáth irodalmi működése és a magyar közélet« című dolgozata (Győr, 1910 : 24) az író aktuális társadalmi problémáit fejtegeti, s csupán utal a távolabbi múltban játszó regényeire. Említi köztük *A vén gazembert*, amely »a Königráztz után megkönnyebbülő Magyarország mély sóhaját hallatja...«

Oláh Gábor Mikszáth-arcképe (Írói arcképek. Bp. 1910 : 53, 60) a regény következő két részletét emeli ki : »Magyaros ötlet az Inokay grófék [!] családi kincsének titokzatos visszakerülése.« — Borly Gáspárt, »a nagyszívű vén gazembert, felejtethetlen ismerősünként« könyvelői el; MK egyik legsikorültebb regényalakja, akiben »a lélek ragyog«.

Várdai Béla (MK. 1910 : 36, 173, 174—175) több szempontból vizsgálja e művet. Mindenekelőtt rámutat a rimaszombati diákevek élmény-elemeire : »Rimaszombati diák-élmékek belejátszanak *A vén gazember* című művébe is, melyben a kiegyezést megelőző évek közhangulatának kitűnő rajza is bizonyára nem kis részben az ottani és selmeci diákeveiben átélt benyomások felújítása.« — A korhangulatot tükröző fejezetekről ezeket írja Várdai : »Nagyon hatásosan be tudja szőni cselekvényeibe, ha csak nagy vonásokban s nem az egész művön is, hanem annak csak egy-egy helyén, de azért a képzeletre és kedélyre gyakorolt erős hatással, s hozzá geniális intuiciójával éppen a lényegyet ragadva meg, bizonyos elmúlt idők közhangulatát, amint az egyes családoknak, társadalmi rétegeknek vagy az egész országnak életében tükrözik.« A kiegyezés előtti évek hangulatának felidézésére ezt a regényt említi példának. — Végül a főalakról, mint jellegzetes Mikszáth-figuráról így nyilatkozik : »Találkoztunk már előzőleg is Mikszáth költészetében afféle alakokkal, kik titkot csinálnak a jóságukból, a rideg önzés, maguknak harácsolás színében szerepelnek embertársaik előtt, pedig keblükben arany szív lakik, mely titkon a jót műveli. Ez a megható turpisság egyhamar nem is sül ki rájuk, tesznek ők maguk róla. Borly uramról meg, a grófi kasznárról, kit gazdája s az egész világ csak a című tett díszes néven emleget, szívtelen tolvajnak tart, éppen csak a holtá után derül ki, milyen ura családjának kuporgató, önzetlen, nemes lélek volt világéletében. Ő is a Mikszáth jóságos öregei közül való, ki annál szívet indítóbb, mert csak holtá után jár ki a hála és szeretet számára. E kitűnő humoros alak mellett igen sikorült gazdájás, a tönk szélére jutott Inokay grófé is, ki passzív fatalizmussal, egy védekező kézmozdulás nélkül várja sorsa betelését, vala-

mint a kettejük közti viszony rajza, mely az úr részéről csendesen tűró undor alakjában nyilatkozik, hogy aztán a hű ember emléke előtt való lovagias hódolásban nyerje befejezését. Említettük már az elbeszélésnek sikerült korrajzi momentumát, amelyhez a mű szerelmi cselekvénye fűződik egyik szálával szorosan. Ez a történet, jellegét illetőleg, ugyanaz a bájos idillikum, melyet Mikszáth sajátos genréjű e nemben már megjelöltünk. Ezúttal az osztálykülönbségeket áthidaló győzedelmességében van feltüntetve. A költő már könyve elején sejteti minden jószemű olvasójával Borly uram igazi mivoltát is, a kasznár unokája és a grófkisasszony közt meginduló gyerek-szerelemnek majdani jó végét is; az ő bájos és mély humorú előadásával azonban úgy leköt, hogy engedelmes gyönyörűséggel követjük őt lépésről lépésre a cselekvényben, mely közepén váratlan fordulataival, végén pedig az élére állított problémával kapja meg az érdeklődést.*

Rubinyi Mózes »MK élete és műve« c. munkájában (Bp. 1917: 86, 88) Mikszáth »értékét és arcképét« vizsgálva, költői igazságszolgáltatásáról *A vén gazemberrel* kapcsolatosan ezeket mondja: »A „vén gazember”, az öreg Borly, az Inokay báró kasznárja, már szinte a Jókai világára emlékeztető gyöngéd lélek, kinek kérges külseje annál élesebben megvilágítja gondos szívét, melynek sugallatára hallgatva, gonosznak, elvetemültnek játssza ki magát, aki összelopkodja könnyelmű gazdája vagyonát, hogy végre megmaradjon a könnyelmű báró-család számára mindaz, amit a vén gazember számukra is megmenthetett. — Itt mintegy a költő is gyöngéd a vén kasznárhoz. Borly csak a bárók vagyonát menti meg, de derék unokája a kis baroness kezét nyeri el, s így önzetlen, gyöngéd, nemes cselekedete által unokája is boldog lesz. Gregorics [*Szent Péter esernyője*] és Borly abban is hasonlítanak, hogy gyöngéd szívüket zord külsővel s lelketlen látszatú életmóddal takargatják.« — Mikszáth gyermek-típusairól szólva: »Szereti a gyermekeket fölőttek, az ifjakat az öregek szerepébe ültetni, s ezek a komoly, okos gyermekek, amint a nagyok munkáit végzik, lelkünket igazi humornak hangulatával töltik meg. Gondoljunk csak *A kis primásra*, vagy *A fekete városban* a gyermek-szenátorra, vagy *A vén gazemberben* Borly Lacira, a gyermek-főhadnagyra. Ezeknek a gyermekeknek a lelkük olyan, mint az öregeké, de szívük, az romlatlan, tiszta és egyszerű, mint a gyermeké. Azért szeretjük olyan nagyon a Mikszáth csodagyerekeit.«

Zsigmond Ferenc mindkét Mikszáth-tanulmányában éppen csak érinti, csupán példának használja fel a regény néhány fejezetét. »Mikszáth írói egyénisége mint kortörténelmi dokumentum« című dolgozata (Debrecen, 1923: 22, 27) az író történelmi felfogásának módját és parodisztikus célzatait szemléltetve, ezt a furcsa megállapítást idézi *A vén gazemberből*: »Napoleon talán a Bakonyban végzi életét, ha magyar parasztyereknek születik.« — »MK« című tanulmánya (Bp. 1927: 7, 18, 26) a következő részleteket emeli ki: »Megállapítja Mikszáth, hogy a rablólovagok, vagyis az oligarchák szintén nem voltak egyebek, mint zsványok, de hát a természet rendjében ilyenekre is szükség van; nem tudjuk: örülünk-e vagy búsuljunk azon,

hogy kipusztította őket a polgárosultság paragrafustömege, mert hiszen más alakban megint csak itt garázdálkodnak közöttünk, „csak-hogy nem páncélruhákban, sisakosan, de redingot-kabátban, pénz-intézetek élén, ahonnan lecsapnak a kisvagyonokra, mint elődeik. . . »
 — Mikszáth ifjú szerelmeseiről: »Ha felrajzik emlékeztünkben az a sok harmatos üdeségű, leheletszerűen gyöngéd bájú jelenet, melyeket Mikszáth két-két fiatal szív szűzies vonzalmáról festett: az előttünk elvonuló ifjú párok között találjuk Borly Lászlót és Inokay Máriát is. . . Volük kapcsolatosan még a következőket írja: »Tulajdonképpen a „gyermek” fogalmi körébe tartoznak azok a szerelmes bakfis- és házasulandó legény-típusok is, amelyek Mikszáth költészetének arcképcsarnokában talán a legbájosabb példányok; ezek is gyermekek még, mert nem úgy gondolkoznak, mint a felnőttek, nem azt tartják az életben legfőbb értéknek, amit az önző emberek általános lelki világú nagy tömege. Mikszáth szerető gyöngédséggel figyelte ezt a típust és éles szemmel lesi meg éppen azt az átmenetet, mely pl. a fejlődő leány-lelket a gyermekség és a felnőtt kor határfolyóján juttatja keresztül a közönséges szem láttára észrevétlen fokozatossággal. „Oh, szegény kis lelkek, szegény bakfisok! Oly egyenlőtlenek vagytok és oly fél-szegek. Valami, amit az égből hoztatok magatokkal, s valami, ami már rátok ragadt ahhoz a földi salakból. . . »

A *Magyar Irodalmi Lexikon* (szerk. Ványi Ferenc. Bp. 1926: 86—87) részletes tartalmi ismertetést ad, s végül utal a Harsányi Zsolt-féle átdolgozásra, amelyet a Nemzeti Színházban »állandóan nagy sikerrel játszottak«.

Herczeg Ferenc (MK. Emlékbeszéd. 1928) e regényt a költő utolsó, »mélabús című novelláskötetei között említi. »Címében nem, de hangjában lemondó *A vén gazember* is, amely négy esztendővel a költő halála előtt jelent meg.«

Olasz Péter »A serdülő fiú a magyar regényben« című munkája (1932: 67) *A vén gazemberrel* is foglalkozik. Idézzük e fejezetet: »MK regényirodalmunkban a művészi realizmus egyik mestere. Jellem-ábrázolásai folyamán kerüli a mélységet. A szerkezet hiánytalanságát föláldozza az érdekesen, de nem szervesen egymásbafűződő epizódok kedvéért. Kégyeletet, főleg a vallás és képviselői iránt egyáltalában nem érez. Üde és friss stílusa, ha néha pongyola is, igazi ereje s magyarázata sikereinek. Stílusában is a realizmus uralkodik, innen [?] a Mikszáth-stílus minduntalan észlelhető ritmikussága.

Regényünk tartalma a következő:

A „vén gazember”, az öreg Borly Gáspár, a regény idejében már a tönk szélén álló báró Inokay család gazdatisztje. Sokat lopott gazdájától. Különbben két unokáját neveltette, akik árvák voltak. Az okos Borly Lacit lakatosnak, a butát, Borly Pistát papnak. Laci nagy előmenetelt tanúsított. Újrendszertű lakatokat is talált föl. Borly Laci és Inokay Mária baronesz, régi játszótársak között kamasz-, illetve bakfis-koruk elején komoly szerelem fejlődött ki. Borly Laci, mikor Máriát egyszer az angolkisasszonyok zárdájában meglátogatta, megtudta, hogy jövendőbelijének az a kívánsága, hogy hagyjon föl a lakatossággal s menjen katonatisztnok. Laci teljesítette Mária kíván-

ságát. Megszökött, espedig sikertelen hazai próbálkozások után Bécsbe, résztvevett a custozzai és königrätzi csatákban s rövidesen főhadnagyi rangot kapott. Laci évek múltán, mint főhadnagy látja viszont Máriát, nagyapja halála alkalmából. Nagyatyja a gazdjától lopott pénz megtérítéseképp 428 ezer forintot végrendeletileg gazdája családjára, tehát a már tönk szelen álló Inokay családra hagy. Ez a végrendekezés éppen jökor jött, mert lehetővé tette azt, hogy Borly Laci és Mária egymáséi lehessenek.

A regényben időnként föl-fölbukkan egy másik (Borly Lacival egyidős) fiú is : Inokay Pál báró, aki már kamasz és aki legénykorában más akar lenni, mint az cddig élt léha s a néphez leereszkedni nem tudó Inokayak.

A regénynek csak egyetlen különösebb értéke van, amely rajta vörös fonálként végig húzódik : hogy és mint keletkezik a kamasz-szerelem, s ritka esetként akár nagy áldozatok árán is hogyan vezet el az oltár lépcsőjéig.

Az inasélet jellemzése már határozottan gyöngö.◊

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete (VII. köt. 1934 : 396, 408) pusztán két tényt regisztrál (még csak nem is egészen pontosan!) : »*A vén gazember* hőse egy öreg grófi [?] kasznár, akiről csak holta után derül ki, milyen nemes jellem volt.» — »A regényírónak ez a munkája is színe került. Harsányi Zsolt írt belőle színdarabot fényes sikerrel. A hatásos Mikszáth—Harsányi dramatizálást 1924-ben játszották először a Nemzeti Színházban.«

Krádl Vilmos »Mikszáth, a jogász« c. tanulmányának (Bp. 1941) sajátos szempontjaihoz bőséges anyagot nyújtott ez az elbeszélés. A szerző Mikszáth örökjogi témái« között tárgyalja s részletesen elemzi *A vén gazember* végrendeletét (101—104, 113—118. l.). Előjáróban megjegyzi, hogy : »Felette gyakoriak Mikszáth műveiben az örökösödési jogi vonatkozások, részben mint a főselekmény mozzanatai, jórészen mint epizódok. Vagy másképp kifejezve : Mikszáth nem csupán a bonyodalomszerkesztéshez használ fel gyakran örökjogi mozzanatokat (például *A vén gazember*ben a Borly végrendelete körüli jogviták stb.), hanem mulattatási célt szolgáló epizódokat is szeret örökjogi furcsaságokkal tarkítani...« Rátérve a szóbanlevő elbeszélésre : »Teljes szövegű magánvégrendeletet tartalmaz *A vén gazember* című kisregény, amelynek meséje meglehetősen szegény, azonban hősének nagyszerűen meglátott és mesterkézzel megalkotott jellemrajza által válik ki. Hőse, az öreg Borly Gárpár uradalmi kasznár, erőteljes, talán túlzott vonásokkal megrajzolt alak. Szolgálati önmegtagadó odaadása és puritán életfelfogása tekintetében rokonságot mutat Jókai „Az új földesúr”-ja Kampós kasznár uram kitűnően sikerült alakjával. Részletes tartalmi ismertetés után így folytatja :

◊Elemezzük most már a végrendeletet jogi szempontból. Szababosság tekintetében szó férhet ahhoz, hogy az örökhagyó vagyonának túlnyomórészt tevő négyszázezer forint ingó tőkét, amely betétekből és értékpapírokból tevődik össze, „hagyományként” juttatja a kis-korú Inokayoknak. Kétségtelen, hogy örökhagyó kimerítheti a hátrahagyott vagyont hagyományokkal is annyira, hogy az „örökösnek”

pusztán az üres név („nomen inane heredis”) marad. A magyar jogban „hagyományos” és „örökös” szavak nem formális értelemben veendőek, hanem az egybehangzó joggyakorlat szerint az örökhagyó által velük kifejezni kívánt jogi tartalom az irányadó. (Ld. Raffay Ferenc: A magyar magánjog kézikönyve. 2. kiad. II. köt. 503. l.) Ebben az esetben örökhagyó nyilván azért használta a „hagyomány” kitéltelt és nem az „örökös” szót, mert ezzel mintegy külön is ki akarta fejezni, hogy ez a négyszázezer forint mintegy nem is tárgya az örökségnek, hanem azt olyan vagyonnak tekintette mindig, amely az Inokayaké és amelynek ő — Borly — csak mintegy letéteményese. Mint hagyomány „legatum per vindicationem”-nek minősül, vagyis olyan hagyomány-nak, amely magukra a betétekre, illetve magukra az értékpapírokra közvetlen jogot ad a hagyományos kiskorúaknak, nem pedig netáni követelési jogot az örökhagyó unokái, mint végrendeleti örökösök ellen („legatum per damnationem”). Joghatas szempontjából egyenlő, akár hagyományosoknak minősítjük a kiskorú Inokayakat, akár örökösöknek, minthogy hagyatéki tartozás nincsen, és mivel a fentebbi intézkedések kívül csak két hagyomány foglaltatik még a végrendeletben, mindkettő — úgy Perkálné hagyományos, mint a létesítendő alap, mint hagyományos részére — egyedileg megjelölt tárgyakra vonatkozó „legatum per vindicationem”. A kiskorú Inokayak részére történt juttatás is „conjuncti re et verbis” történt. A végrendeletben még egy külön rendelkezés foglaltatik kiskorú Inokay Mária javára, akinek részére a budai telek „földalatti részét” hagyja. Ez az egyik örökösnek juttatott különhagyomány („praelegatum”), mégpedig mivel ez a különhagyomány őt magát, mint örököst nem terheli, hanem csakis a budai telek hagyományosát, tehát „praelegatum improprium”. Itt egy végrendelet-értelmezési kérdés merül fel: „a budai telek földalatti része” alatt mi értendő? A regény tartalmából kell venni a magyarázatot. Borly Inokayék válságos helyzeteiben kölcsönöket szerzett, mégpedig többször zálogkölcsönöket, olyképp, hogy Inokay osaládi ékszereket adott zálogba. Ezeket a kölcsönöket tulajdonképpen ő maga nyújtotta és ő maga lett a záloghitelező. A zálogul elfogadott ékszereket, amelyeket ilyenképp akart elvonni Inokay könnyelmű elpredálása elől, budai telkén egy ott elásott hordóba rejtette. (Ez kissé romantikus, de most csak a regény jogi részét elemezzük.) A budai telek „földalatti részének” hagyományozása az adós részére tulajdonképpen a követelés hagyományozása, „legatum liberationis”, vagy pontosabban: „praelegatum liberationis”. — Inokay báró visszautasítja a végrendeleti juttatásokat. Hogyha ezek neki magának — nem kiskorú gyermekeinek — szólnának, akkor joglemondó nyilatkozata hatályos volna, és a végrendelet, ezen rendelkezés tekintetében „testamentum destitutum”-má válna, vagyis kiesnék az rendelkezés és helyébe a törvényes örökösök lépnének; a két Borly-unoka. Ezt Mikszáth jól tudja, mert Borly Laci azonnal nyilatkozik olyan értelemben, hogy ő az ekképp reá megnyilándó törvényes örökösödést visszautasítja. Ez a visszautasítás azonban szintén hatálytalan, mert egyrészt Borly László nincsen jogosítva testvére, Borly István terhére joglemondó nyilatkozatot

tenni, másrészt ő maga — Laci — is még kiskorú. Minthogy pedig kiskorú terhére egyoldalú joglemondó nyilatkozatot tenni hatályosan nem lehet (Gyámsági törvény 113. § ut. bekezdés), ennél fogva úgy az Inokaynak, mint Borly Lacinak ebbeli jognyilatkozatai hatálytalanok. — Az egész jogvitára nézve, valamint a praelegatumra nézve a költő már megelőzően a vita felmerülte előtt „praejudikált” és költői megoldást hozott. Borly László a budai telken megtalálta az ott elásott Inokay-féle zálogtárgyakat és azokat hódolata jeléül elküldte Inokay Máriának anélkül, hogy a végrendelet tartalmáról tudott volna. Ez egyben Mária nászajándéka, úgy ahogyan a végrendelet a külön-hagyományt kontemplálta. Így végeredményben Laci és Mária házassága által a költői megoldás igazsága fedi a jogászi megoldást.

Mikszáth műveiben több adat igazolja, hogy szerzőjük, gyakorlaton töltött életszakaszában sűrűn jutott kapcsolatba örökösödési ügyekkel, leltározással, végrendelethirdetéssel, hagyatéki tárgyalással stb. (*Az alispánkisasszonyok* című novellában említett hivatalos körút, hasonlóképpen a *Szent Péter esernyőjében* éppen Glogova községgel kapcsolatban említett hagyatéki tárgyalási körút eléggé igazolja ezt.) A személyes élmények emléke kétségtelenül befolyásolta az íróat az örökösödési jogi témaválasztások körül, mindazonáltal nem elégséges annak a megindokolásához, de különösen nem elégséges annak a megmagyarázására, hogy ez örökösödési problémákban miért szerepelnek olyan feltűnő nagy számmal a végrendeletek? Erre a kérdésre közelebbi választ akkor nyerünk, ha ezeket a végrendeleteket nem csupán — miként fentebb történt — külalak szempontjából és nem csupán a bennük foglalt jogtartalom szempontjából, hanem a végakarataban foglalt juttatások és rendelkezések minemősége szempontjából vizsgáljuk. Ilyen elemzés felette érdekes megismerésekre vezet. — *A vén gazemberben* Borly végrendeletileg budai telkét, mint hagyományt, egy létesítendő kutya-kórház felállítására céljára hagyja. (Másnemű karitatív célra mit sem juttat.) *A komposzesszor jákban* Lányi Pál örökhagyó hatvan hold földet és négyezer tallért rendel egy alap céljára, amelynek rendeltetése két emlékfá karbantartásához és a megfelelő jogi apparátus fenntartásához szükséges költségeket fedezni. Az alap nem szolgál eszmei célt, és egyéb hagyomány nem foglaltatik a végrendeletben. *A szőkevények* című kisregényben Szoltsányi Gáspár egyik birtokát a gimnázium homlokzatára került hazafias szellemű felirat szerzője részére hagyja... Mindhárom rendeletnek idézett rendelkezései az örökhagyókra nézve rendkívül jellemzők; többet mondanak, mint néha oldalakon keresztül való leírások. Borly, aki öreg korában azzal szórakozik, hogy beteg kutyákat kúrál, és akit a maga betegségében öreg gazdasszonyán kívül senki sem vesz körül gondozóan: nem csupán az állatok iránti szeretetének, hanem jó adag embermegvetésének is kifejezést ad excentrikus rendelkezésében. Az önfeláldozó szolgálati hűség fejében viszonzásul nyert bizalmatlanság fölötti fájdalom benne vibrál ebben a végrendeleti hagyományban...

Ezeknek a végrendeleti rendelkezéseknek a bennük foglalt jogtartalmon túlmenő jelentőségük van; a nagy író a végintézkedési jogi

mozzanatot és általában a jogi formanyelvet szereplő személyei jellemábrázolására használja fel. Általánosabban szólva: Mikszáth a jogi mozzanatokot és a jogászi formanyelvet írói kifejezőeszköz gyanánt használja fel. Azt a megismerést, hogy Mikszáth, az író, Mikszáthnak, a jogásznak elméleti és gyakorlati jogi iskolázottságát az írói alkotás szolgálatába állítja és a jogi formanyelvet írói kifejezőeszközüül használja: éppen a végrendeleti motívum sűrű szerepeltetése és változatos alakzatokban való felhasználása által látjuk verifikálódni és megerősítettetni.◀

Az 1941. évi könyvnapra megjelent kiadásról a *Magyar Kultúr-szemle*ben (1941. május 15., 4. évf. 5. sz. 118. l.) névtelen cikket találunk. A cikket ld. a *Szent Péter esernyőjéről* szóló ismertetések között (Krk 7. köt. 264. l.); e könyvnap kiadvány ugyanis két Mikszáth-regényt foglal magában.

Keményfy János »Mikszáth világa« című tanulmánya (Budapesti Szemle, 1942. március; 262. köt. 772. sz. 129—149. l.) Mikszáth paradoxonaival foglalkozva rámutat arra, hogy MK »a becsületet életű embereket« is költőileg érdekeseknek, használhatóknak találja. Példa: *A vén gazember*. »Az író rendkívülivé fokozza a becsületet, hogy az valószerűtlen legyen a köznapi ember szemében. Borly Gáspárnak, a tisztalelkű kasznárnak egy regényen át végig kell szenvednie környezete részéről a gyanúsítást, a rágalmat, a „vén gazember” címet, mert az nem hisz az önzetlenségben, jóllehet minden tagjától megköveteli, hogy önzetlen legyen. Mikor a megnőtt halott makulátlan emléke törpékké zsugorítja társait, hajlandók vagyunk azt hinni, milyen vak is a közvélemény, mikor oly hamar általánosít. Nem látja a rosszban a jót, s a jót rossznak látja. Mit csináljon ilyen környezetben a kivételesen jó és igaz ember? Mi legyen a sorsa? S mintha az író is egy kissé Swift szatírájával felelne a kérdésre: sorsa, mint Borlynak is, hogy az állatok társadalmában találjon enyhületet...◀

Féja Géza »Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig« c. munkájának (Bp. 1943: 118) Mikszáth-ról szóló fejezetében *A vén gazemberről* ezeket írja:

»Egyik legjellemzőbb regénye *A vén gazember*: a patriarkális nemesi kultúra elegyedik benne a feltörekvő polgárság nosztalgiáival. A könnyelmű, de nemes gondolkodású főúri család vére megható szertartások közepette összefolyik a szolgává vedlett kurtanemesi család vérel. Olyan társadalmi békülés és szövetekezés történik, aminő csak a kispolgárság legvérmesebb álmaiban fordult elő. A volt lakatosinas elnyeri a tündéri grófkisasszonyt, a vén kasznár és az öreg gróf egymásra licitálnak nagyszívűségben és a lélek nemességében. A lakatosinas főlcsp katonának és egyszerre főhadnaggyá rúkkol elő. Szinte a népmese naivságát tolja Mikszáth társadalmi síkra. Komoly szerepet szán az olvasó könnyzacskóinak is, folyton meghatódik és elbeszélő ereje annyira vonzó, hogy vele kell tartanunk. Elbeszélő képessége mindenestre a mesélés legősibb tájáról eredt, a naiv életábrázolás időtlen vidékéről. De Mikszáthban két természet élt, a

„másik” nyilván cinikusan figyelte az elsőnek meghatódását és kegyes társadalmi békeprogramját, mely a szlávos, mindenkit egy nyájba ölelő testvériség-érzésnek lecsapódása a magyar irodalomba. A másik Mikszáth azonban nem hitt abban, amit az egyik meghatott derűvel csevegett. A másik Mikszáth tele volt társadalmi keserűséggel, humora minduntalan íróniába csapott, irónikus hajlama pedig csaknem Nagy Sztatírává nemesedett. A Nagy Sztatíra a XVI-ik század óta folytonosan kísért a magyar irodalomban; a XIX-ik század végén Mikszáth folytatja a százados kísérletet. A „másik Mikszáth” az *Új Zrínyiás*zban tör elő...»

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« című könyvében (Bp. 1944) többször is hivatkozik *A vén gazemberre*, midőn összeállítja a sajátos okfejtéséhez szükséges példatárakat (52—53, 66, 76, 88, 98—99, 101, 108. l.). »MK és a vallás« c. fejezetében megállapítja, hogy Mikszáth a valláshoz való vonatkozásában sem cinikus, »csak nem hamisít itt sem. Nem rajzolja másnak az embert, úgy adja vissza vonásait, amilyennek látta. Legközvetlenebb élménye az, hogy a vallás nem hatja át a mindennapi életet. Nagyon vaskos, tenyerestalpas a mindennapi élet, ellenszegül a szellem erőinek. Úgy látja, az innenvaló világ nagy anyagszerűsége jó fogódzó a szellem hatalmának lenyűgöző ereje ellen. Még csak nem is okvetlen a vallás erői, mindenféle szellemi erő ellen jó az, ha valaki elég biztosan áll ezen a földön. Amilyen kimozdíthatatlan alap az anyaföld és kézzelfogható realitás az innenvaló világ, olyan gyöngö és csak szavakban vagy hangulatokban élő irreális, nem-valóság belső világunkban a hit. A legtöbb ember csak mondja, de nem hiszi igazán a hinni-valókat. Mikor Borly kasznár, a „vén gazember» haldoklik, éppen négyen vannak körülötte: Inokay báró, az orvos, a tisztelendő úr és Perkálné, a beteg gazdasszonya. A következő beszélgetés pereg le közöttük: — »Meg lehet-e még menteni? — kérdé a báró, aggódón lesve az orvos válaszáat. Az orvos vállat vont. — Most már az *Isten kezében van* — felelte németül. — Mit mondott? — kérdé halkán Perkálné a tisztelendő úrtól. — Hogy *nagyon rosszul áll a dolga* — fordítá le az Isten szolgája az orvos szavait, meglehetősen *szabadon, de híven.*« A kis jelenet szimbolikus erejét még külön fokozza az ellentét: az orvos — szorultságában — istenről kénytelen beszélni, isten szolgája — megint csak a pillanat kritikus volta miatt — elfeledkezik, milyennek hirdette idáig, nyugodt időben, a szószékről istent.« — Mikszáthnak a valláshoz való viszonyáról, illetőleg istenhitéről szóló tanításait Karácsony Sándor a következő épületes fejtegetéssel rekeszti be: »Mikszáth nem nyilatkozik a saját hitéről, sem a vallásról a maga nevében. Hamarabb szól az almafavirág, a vizipoloska, a pulyka és az emberállat, semmint ő. És már ez a nagy némaság — beszédes nyilatkozat voltaképpen. Bizonyára akadnak olvasói közül gyakorló keresztények, akik erre közbevágznak majd, ha esetleg egyúttal nekem is olvasóim: hogyan, beszédes nyilatkozatok arról, hogy nem volt pozitív hite. A pozitív hit azonban ugyebár, bizonyágtételekben nyilvánul s válik mások számára is köztudomásúvá. Vajon nem tett-e valahogy Mikszáth mégis pozitív

bizonyoságot ugyanakkor pozitív keresztyén hitéről? Tett bizony. Nem prédikált, nem pap volt, nem ült az Údvhadsereg gyülekezetében a nyilvános gyónópadra sem. Író volt, szimbolikus egységben, egyetemes jelentésű jelképek rendszerében látta a létet. A világot és életet. Úgy írta meg, ahogy látta. És úgy látta, hogy a tökéletlen ember okvetetlenkedik, az Isten törvénye meg: érvényesül. Mikszáth valamennyi regénye és novellája, sőt a legkisebb rajza, karcolata, riportja, minden cikke, amit írt: isten szerint való happy end-del végződik. Ez az ő pozitív istenhite... *A vén gazemberben* az az isteni happy end, hogy báró Inokay Mária és Borly László gyermekkori szerelme oldja meg a bonyodalmat, nem a kasznár mégis csak emberi, bár könnyre-fakasztó ügyeskedése... «Könyvnek egy másik fejezetében (»Mikszáth és a magyar iskola«) a furfangnak MK műveiben érvényesülő szerepét fejtegeti Karácsony Sándor: »Furfanggal neveli Borly kasznár, a »vén gazember« is unokáját rendes életmódra, nem erkölcsprédikációkkal. Egy órát ajándékoz neki. »Vigyázz az órádra, mert igen jó óra...« stb. [Idézi ezt a jelenetet.] »Egy másik nevelési faktor, a diák lelke — Mikszáth szerint — aszerint nevelhető vagy sem, hogy mire teremtdőzött. Ha arra nevelik, amire teremtdőzött, jó; ha nem, nevelési hiba történt. Disznóy uram például eleinte csak immel-ámmal tanítgatja a jeles diákból lakatosinássá vedlett Borly Lacit, de aztán megváltoztatja róla táplált véleményét...« stb. [Idézi a jelenetet.]

Három kritika az 1947. évi kiadásról:

Dolgozók Világlapja, 1947. november 15. (3. évf. 46. sz. 24. l.) névtelen ismertetés: »Híres, régi Mikszáth-regényt jelentetett meg új kiadásban a Révai-kiadó. Elvben feltétlenül helyes, ha magyar klasszikusaink időnként újra megjelennek a könyvpiacra, lehetett volna azonban jelentősebb és értékesebb Mikszáth-művet is találni, amelynek kiadása nagyobb szolgálatot tett volna a magyar irodalom ügyének. Így is dicséretes azonban a szándék, és bizonyos, hogy a közönség örömmel fogadja majd a nagy író [e]művének olcsó, népszerű kiadását.«

Új Szántás (Az Országos Szabad Művelődési Tanács folyóirata), 1947. december; I. évf. 12. sz. 760—761. l., ismerteti *Angyal Endre*: »Ma már szinte történeti regényként hat Mikszáthnak ez a műve, színei azonban mégsem fakultak el. A 20. század közepének olvasója is érdeklődéssel merül bele a különöc Borly Gáspár kasznárnak, a könnyelmű Inokay Gottfried bárónak életsorsába, a fiatal Borly Laci főhadnagy és Mária Karolina baronesz házassággal végződő szerelmének történetébe. A kiadó ügyes kézzel nyúlt épp ehhez a regényhez: a mikszáthi életmű minden sajátossága valóságos keresztmetszetben jelenik meg benne. — Mikszáthnak nem voltak illúziói a 19. század Magyarországról. Társadalomkritikája metszően éles: az arisztokrácia múltjáról írott sorai egy agrárszocialistától sem volnának meglepőbbek, az a mód pedig, ahogy a »császári és királyi« tisztikart kipellengérezi, egyenesen Krlezsa Miroszláv, a nagy horvát író műveinek hangulatát idézi elénk. Mikszáthban azonban megvan

az emberi gyarlóságokon felülemelkedő humor. Iróniája mellett is finom megfigyelésekre képes. Lelke mélyén vonzódik az olyan különlegességekhez, mint az öreg kasznár vagy Disznósy lakatos. — A régi Magyarország egyik kétnyelvű tájáról jött az író, a magyar-szlovák határvidékről. Van benne már valami szlávos »szélesség«, az epikai előadás sajátos »hőmpölygése«. Egy-egy részlete, mint például a kopolyházi fogadó leírása, valóságos nagy orosz realistákra emlékeztet. Másutt is mesterien tudja éreztetni az atmoszférát, az 1860-as évek világát, az osztrák abszolutizmus összeomlását, a nógrádi nemesség, parasztság, a kisvárosok életstílusát. Nógrád és a Dunavidék tája adja meg a cselekmény külső díszletét, s ebben a díszletben még erősen patriarchális keretek közt folyik az élet. Olyan jelenet, mint a »penci sógorok« falatozása a váci püspöki major udvarán, néprajzi és kortörténeti dokumentumnak is beillik. Néhány megragadó vonással eleveníti meg írónk a kornak még kissé biedermeier-levegőjű Pest-Budáját is. — Mint korrajz és mint érdekesítő olvasmány egyaránt figyelemreméltó alkotás ez a regény: érdemes cselekedet, jó munka volt újbóli kiadása. Csak azt sajnálhatjuk, hogy a kiadónak nem jutott eszébe az 1910-es évek helyesírásával írott szövegnek átfésülése. Változatlanul nyomtatták le, megmaradtak a cz-k és más, ma már elhagyott helyesírási sajátosságok: ezek pedig alkalmasak arra, hogy az olvasó nyelvérzékét megzavarják. Újabb kiadásoknál erre vigyázni kellene.»

Világ, 1947. október 30., 725. sz. 2. l., *Pannonius* álnévű cikkírótól: »*A vén gazember*« Mikszáth könnyebb regényei közé tartozik. De most, amikor annyi szirupos színpadi és filmkísérlet után új kiadásban jelent meg az eredeti mű (és újra olvastuk), az volt az érzésünk, mintha az évszázados por és penész letisztítása után a kvatrocento-festmény [így!] pompás színei tűntek volna fel előttünk.«

Király István Mikszáth-monográfiájában (Bp. 1952) sokszor hivatkozik *A vén gazemberre*, mint az író romantikus ábrázolásának egyik jellemző példájára (141, 145, 159, 163, 221, 224. l.). Szerinte *A vén gazember* a Mikszáth művészetében végigvonuló realista és romantikus, vagyis kettős ábrázolás érdekes tanulságokat nyújtó terméke. »Irodalomtörténetírásunk — úgymond — nagyon is tanácsatosan kezeli Mikszáth művészetében a romantikát, kiváltképp pedig romantikus írásait. Realista társadalombíráló művekként szeretné felfogni őket. Torz értékelések születnek ebből a korlátolt szándékból. Irodalomkritikánk idegenkedését Mikszáth romantikájától menti némileg, hogy a múlt reakciós irodalomtörténete túlhangsúlyozta Mikszáth művészetének ezt az elemét. A romantikus idilli történeteket állította életművének tengelyébe. Beöthy Zsolt 1908-as akadémiai beszéde óta egyenes vonalat húztak *A lót atyafiak* és *A jó palócok* novelláitól a *Szent Péter esernyőjén* és a *Prakovszky, a süket kovácson keresztül A vén gazemberig*, s innen akarták megértő mosollyal enyhíteni Mikszáth gyilkos gúnyú társadalombírálatát, a romantikus író felől igyekeztek közömbösíteni a realistát. Mikszáth meghamisításának legszembeötlőbb tudománytalan módja

volt ez . . . » A továbbiakban *A vén gazembert a Mindenki lépik egyet* c. elbeszéléssel együtt »hazug, szentimentális történetek«-nek nevezi, melyekben túltengenek a »valóságellenes álmok«. — Király István nemcsak a romantikus és realista törekvéseket különbözteti meg Mikszáth műveiben, hanem »különceinek« típusait is. Hangsúlyozza, hogy: »Különbséget kell tenni azok között a különként ható figurái között, akiket a valóság lényegére figyelő élesszemű író formált szélsőségesen egyénivé a realista ábrázolás ösztönösen érzett törvényei szerint s azok között, akiknek létrejöttét nem a művészet műhelytitkai, hanem az író világnézeti ellentmondásai magyarázzák. Irodalomtörténetírásunk különként könyveli el többnyire az olyan jellegzetes Mikszáth-hősöket, mint amilyen a *Különös házasság* Medve doktora és Horváth Miklósa, *A vén gazember* Borly kasznárja és *A Noszty-júú esete Tóth Marival* Tóth Mihálya. S erre a megállapításra van is némi jogcím . . . „Bolondnak” nevezték „ostoba bogarai miatt” *A vén gazember* Borly kasznárját is . . . Rigolyás különként éltek ezek a figurák a regény világában a többi szereplők közt. Az író rokonszenve mégis mellettük állt: saját érzéseit, gondolatait kölcsönözte nekik.« Király István úgy látja, hogy Borly Gáspár bizonyos szempontból rokon a *Különös házasság* Horváth Miklóásával; mindkettőjük »gondolatait azok az eszmék termékenyítették meg, amelyek segítették érlelni gyakor a polgárság forradalmait . . . »

Esti Béla a regény 1958. évi kiadásának utószavában (235—6. l.) ezeket írja:

»Kevesen látták olyan élesen a polgárosulni nem tudó magyar dzsentri csődjét, mint a maga korában MK; és írni senki sem tudott így erről. Pedig ő nem a „túloldalról” nézi e megkopott, talaját veszített réteg vergődését, sőt bizonyos fokig együtt érez a dzsentrivel, fájdalmas iróniával beszéli el sorsát, ő is szenved attól, hogy hősei pusztulásra vannak ítélve. Ha a való életet szemléli, nem talál menekvést számukra. Írói becsületessége, realizmusa nem engedi meg a hamisítást: a magyar nemesség már Mikszáth idejében is régen elvesztette történelmi szerepét, múlt dicsőségének már csak romjai maradtak, és e romok még csak nem is fenségesek, inkább szánalmasak, nevetségesek, a régi nagyságot visszaidézni akarók Don Quijote-i figurákká torzulnak, mint a *Beszterce osztrómanának* hőse, vagy annyi más regényalakja. Mikszáth azt is tudja, hogy nem érdemelnek kíméletet; henye, elmaradt, fejlődésképtelen lények, élődiek a nép nyakán. És mégis, az író nem tudja magát teljesen függetleníteni sorsuktól, sajnálja őket. Ezért enged néha könnyörtelen realizmusából és kicsit elábrándozik sorsuk felett. Hiszen vannak csodák, ha az életben nem is, hát a regényekben, és ha e társadalmi rétegen végképpen a csoda sem segíthet, de legalább elodázhatja a teljes összeomlást.

Ilyen elábrándozás szülte *A vén gazember*. Igaz képet ad-e ez a mű a kor társadalmáról? Látszólag nem, vagy csak egyes részleteiben. Bár e részletek sok fontos igazságot mondanak (az olvasó pl. sohasem fogja elfelejteni az öreg Borly érvelését: miért kell a lakatos:

mesterséghez több ész, mint a papi hivatáshoz), az egész mű mintha nagyon elkalandozna a valóságtól. Inokay báró nem igazi típusa a lesüllyedő magyar arisztokráciának; vonzó személyiség, tetteiből sem tűnik ki osztályának kártékonyága, legalábbis nem olyan élesen, mint Mikszáth más írásaiban. Borly, „a vén gazember” ugyan végtelen gondossággal és elmélyültséggel megrajzolt figura, mégsem tipikus jelenség, hiszen a kasznárok nem azért loptak, hogy gazdájukat megmentsek. A regényt átszövő szerelmi történet is valószínűtlen: kasznár-fiú felemelkedése bárói családba az álmok birodalmába tartozott. Túl sok a könyvben a véletlen elem; az egész regény meseszerű, szinte Jókai is írhatta volna.

De itt éppen ezzel a meseszerűséggel árulja el magát Mikszáth, a realista. Mert a bárói családot csak a csoda menti meg a teljes összeomlástól, a való életben az író nem talál semmit, amelyben [amiben] a süllyedő nemes megfogódzhatna. A zord külsejű, rideg, de jószágos szívű vén Borly és délceg unokája, a felemelkedő nép, amely kezét nyújtja a lehanyagló úri rendnek — az író maga sem hisz ebben a lehetőségben, ezért helyezi el az egészet ilyen meseszerű történetben. Nem hisz benne, de jólesik kicsit játszadozni ezzel a gondolattal, s közben jóízűen adomázni, felejthetetlen figurákat alkotni, gyönyörűket írni.

Úgy gondolom, ez röviden *A vén gazember* értelme a mikszáthi életmű egészében.†

II.

A HARSÁNYI ZSOLT-FÉLE SZÍNPADI ÁTDOLGOZÁSRÓL (1924)

A dramatizált *Vén gazember*nek rendkívül »jó sajtója« volt. A napilapok és folyóiratok elismeréssel fogadták a darabot, s bemutatója előtt és után is számos hírverő cikket közöltek. A *Magyar Színpad* című műsorlap bőséges teret adott a regényt dramatizáló Harsányi Zsolt nyilatkozatainak, melyek az átdolgozás körülményeiről s a szerzőnek a színházhoz és közönséghez való viszonyáról tájékoztatnak. Elsőnek ezeket — mint figyelemreméltó kortörténeti adatlékokat — közöljük. (Az alábbi összes publikáció évszáma: 1924.)

Magyar Színpad. Színházi és zenei napilap. (Fel. szerk. Erényi Nándor.) 1924. január 1. (27. évf. 1. sz. 1—2. l.):

»Harsányi Zsolt nyilatkozik „A vén gazemberről” — a Nemzeti Színház januári újdonságáról. [Harsányi Zsolt arcképével, Major Henrik karikatúrája.]

A Nemzeti Színház legközelebbi újdonságának Harsányi Zsolt a szerzője, a népszerű kitűnő színpadi író, aki ezúttal először jelenik meg a Nemzeti Színház közönsége előtt. „A griffmadár” című vígjátéka, amelyet több évvel ezelőtt fogadtak el előadásra, mindmáig nem került bemutatásra, most ehelyett *A vén gazember* című darabbal

mutatkozik be január közepén, azzal a darabjával, amelynél nem kisebb ember a társszerzője [!], mint Mikszáth Kálmán.

Megkértük Harsányi Zsoltot, hogy áruljon el egyet s mást a darabjáról, és ő a következőket mondotta el a „Magyar Színpad” munkatársának :

— Hogy *A vén gazember*ből, MK pompás történetéből színdarabot kellene írni, az nekem jutott eszembe a nyáron, amikor ismét átolvastam e kedves költő műveit. Hogy *A vén gazember*ből nekem kellene színdarabot írni, ez viszont Hevesi Sándor igazgató úr gondolata volt. Egy alkalommal említettem neki, milyen kitűnő színpadi téma *A vén gazember*. Hevesi annyit mondott csak : „Írd meg.” Én eleinte nem vettem túlkomolyan a dolgot ; gondoltam, minden direktornak az a szokása, hogy darabot sürget, ha íróval találkozik ; de egy szép napon rámtelefonozott Hevesi direktor úr : mi van *A vén gazember*rel? Ekkor már komolyan munkához kellett látni. Elkészítettem a darab szcenáriumát, és ez annyira megtetszett Hevesinek, hogy rögtön terminust adott a darabra. Megírtam az első két felvonást, felolvastam neki, s ami ritka darabbal esik meg : *A vén gazember*nek megállapították a premierjét, mielőtt a harmadik felvonás elkészült volna. Sőt a harmadikon még javában dolgoztam, mikor az első kettőt kiszerepezték. De tíz nap alatt elkészült a harmadik felvonás is, s ekkor már csak a szerepeket kellett kiosztani s a próbákat megkezdeni.

Ez is megtörtént hamarosan, s mondhatom, boldog vagyok, mikor *A vén gazember* szereposztására gondolok. A Nemzeti Színház legkiválóbb művészei játszanak a darabomban, s olyan finom ízlésű, nagy tudású, lelkes rendezőm van, mint Rádai Dénes. Rózsahegy Kálmán játssza a címszerepet, Borly Gáspárt, Mikszáthnak ezt a törőlmetszett, ragyogó magyar figuráját. Huszártiszt-fiát, akit egy hőstettéért már fiatalon főhadnaggyá neveznek ki az olasz-osztrák háborúban, Petheő Attila személyesíti. Az öreg Inokay báró, egy finom, de enervált mágnás szerepe Gál Gyulának jutott. Feleségét, a kákán is csomót kereső, kesernyés, de szellemes mágnásasszonyt Vizvári Mariska játssza. A fiúk, Pál báró, fiatal, kedves jurátusgyerek Uray Tivadar lesz ; [Közbejött betegsége miatt már a próbákon Garamszeghy Sándor vette át ezt a szerepet.] a leányuk : Tasnády Ilona. Egy házvezető nő kabinetszerepével Rákosi Szidi asszony nagy neve díszíti a színlapot. Egy lézengő és potyázó kopott bárót játszik Náday Béla ; egy vidéki orvost a kitűnő Sugár Károly. Egy szolgabíró figurájából Gyenes László formál karakteralakot. Van még egy jóízű főkortes a darabban, ezt Pataki József személyesíti, egy falusi ügyvéd, ez Bartos Gyula lesz, és egy ügyvédbojtár, akit a fiatal Pethes Sándor visz színpadra.

A darab mindhárom felvonása egy színen játszik. Inokay báróék halljában, 1866-ban. S a Nemzeti Színház, amely szeretettel karolja fel a darabot, nagy gondot fordít arra, hogy az előadás kiállítás tekintetében is példás és stílszerű legyen. Egyébként *A vén gazember* bemutatóját január 11-ére tűzte ki Hevesi Sándor igazgató úr.◀

Uo., január 6. (6. sz. 1. l.):

»*A vén gazember szerepei.* — *A szerző a Nemzeti Színház pénteki újdonságáról.*

A Nemzeti Színházban már az utolsó próbák folynak Harsányi Zsolt *A vén gazember* című színjátékából, amelyet a kitűnő író MK hasonló című regényének ötlete alapján írt meg a Nemzeti Színház számára, és amely pénteken, január tizenegyedikén kerül először a közönség elé.

Ez a darab a Nemzeti Színház első magyar újdonsága a szezonban. Ehhez képest Hevesi Sándor igazgató olyan parádés szereposztással bocsátja útjára a darabot, hogy ennél szebb színlapot szerző nem is kívánhat magának. Több mint húsz jelentős szerepe van a darabnak és valamennyi szerepet elsőrangú művészre osztotta az igazgatóság.

Megkérdeztük a szerzőt, hogy a díszes színlap nevei közül ki milyen szerepet játszik az újdonságban. Harsányi Zsolt a következőket mondotta el darabja főszereplőiről a „Magyar Színpad” munkatársának:

— A főszerepet, amely — tisztesség ne essék szólván — címszerep is, Rózsahegy Kálmán játssza. Ő a darabban a vén gazember, vagyis Borly Gáspár, uradalmi tisztartó, a báró Inokay-család birtokainak és egyéb vagyonának teljes hatalmú gondozója. Azért nevezetlik a darab címében vén gazembernek, és a darabban azért titulálja így az egész környék, mert szemmel látható szemérmertelenséggel lopja el és csalja a gazdáját. Olyan szentelenül lop már, hogy az pirul el, aki látja. Amellett furfangos, csavaros eszű, ízes beszédű, zamatosan zsörtölődő, furcsa öregember, akire minden aljassága mellett sem lehet haragudni. Már tudniillik a Rózsahegyi egyéniségének utólréhetetlenül szeretetreméltó bája kell hozzá, hogy az ember ne haragudjék erre a megveszekedett vén tolvajra. A harmadik fölvonásban aztán azoknak is van igazuk, akik két fölvonáson át nem tudtak rá megharagudni. Kiderül róla, hogy lopott ugyan, de könnyelmű gazdája számára lopott. Szent ember volt.

A női főszerep a finom, előkelő és szelíd Tasnády Ilonáé. Ugyanolyan nőt játszik, amilyen ő maga. A figura, Inokay Mária bárókisasszony, szívhezszóló és emelkedett lelkű fiatal nőalak. Ez a baronesz a darabban az öreg tisztartó unokájába, Borly László huszárfőhadnagyba szerelmes. A darab végén természetesen az övé is lesz.

Ezt a főhadnagyot Petheő Attila alakítja. Nehéz szerep az övé. Igen nagy skálát kell végigjátszania, mégpedig a lelki feszültség állandóan végsőkre húzott húrjain. Férfiasnak, melegnek, sugárzóan derék embernek kell lennie. Egyszóval: a szerep jó kézben van.

A földesúri család fejét, Inokay Gottfried bárót, Gál Gyula játssza. A kiegyezéskori idők magyar földbirtokosa ő: becsületes, kristálytiszt, de életfelfogása a fellegekben jár, a való élet köveibe minduntalan belebotlik, mialatt az úri gavallérság romantikus csillagát szemléli. Szép dikció, lendület, meggyőző erő, vállas fizikum kell ehhez a szerephez, ennél fogva Gál játssza.

Bár az akcióban nem vesz döntő részt, de az alakítás előrelátható szenzációja folytán a legfőbb szereplők között kell említenem Rákosi Szidit. Ő az öreg Borly fejkendő, tisztos házvezetőnöje. Egyszerű, tiszta, ragaszkodó lélek, a primitív, de angyali lelkek mennyei melegségével. Bár a szerepe terjedelemben nem nagy, de olyan alakítási alkalmat ad, hogy mikor a minap Rózsahelyi mesélte nekem a próbák részleteit, Rákosi Szidi alakításáról szólva elfutotta szemét a könny.

A nevetetésre és nem a meghatottságra való szerep a Vizvár Mariskáé. Az ő színes, csipős, pasztikus humora és duzzadó emberábrázolási készsége fog életet adni báró Inokayné alakjának, gyanakvó, savanyú arisztokrata asszonynak. Ez az alakítás külön örömem az előadásban.

Gyenes László nagy neve is szerepel a darabom színlapján, képzelhető örömmörmre és büszkeségemre. Ő a harmadik felvonás egy lényeges alakját játssza, Bekeházy szolgabíró. Résztint a Nemzeti Színház pazar szereposztási előzékenységét, részint Gyenes lekötöző gavallériáját jellemzi, hogy a kis szerepet vállalta és nagyot csinál belőle.

A bárókisasszony körül egy nyegle, folyton láb alatt levő, kiállhatatlan ember is settenkedik, báró Balassa nevű. Ezt Náday Béla játssza. Jómagam, ha túl leszünk a bemutatón, az ő alakításáért külön megnézem egyszer a darabomat. Előre látom az isteni jó figurát, amit csinálni fog.

Személyes boldogságom, hogy Sugár Károly is szerepel a darabban. Az ő művészetének mehökkentő ereje gyakran okozott már nekem gyönyörűséges perceket. Ezúttal egy vidéki orvost alakít. Írói rangú színeket várok tőle, és bizonyos, hogy ez a figurája is olyan életteljes, Rembrandt-képekre emlékeztető portré lesz, mint mindaz, amit eddig láttam tőle.

Régi kedves barátom, Pataki József, azon kevesek közé tartozik, akikről elismerem, hogy tudnak olyan jól magyarul, mint én. Egy paraszti főkortest játszik, mert azt is el kell mondanom, hogy a darabban a vén Borly ügyes agitálása folytán Inokayt megválasztják képviselőnek.

Bartos Gyula egy színeskedő, fontoskodó vidéki prókátort alakít. Egyebet nem mondok: ezennel az önök útján megölelem őt. Az ő prókatori irodájának jurátusa, Kontra ifiúr, Pethes Sándor lesz. A fiatal színészgenerációban őt becsülöm a legtöbbre, az eljövendő rendkívüli nagy művészt látom benne.

Garamszeghy Sándor nem érdem szerint került a felsorolt névsor végére, hanem azért, mert azzal az alakkal akartam befejezni felsorolásomat — több helyet a »Magyar Színpad«-tól nem kapván —, amelyet a darabban a legjobban szeretek. Ő az ifjú Inokay báró, a józan, vidám, friss életerőtől csillogó modern magyar, akiben több a néma tett, mint a szavalt szándék, aki annak példája, hogy lehet előre és nem hátra nézni anélkül, hogy ezt az ember magyarsága bánná.

Igaztalan dolog, hogy a helyszíleke folytán nem nevezem meg a többi szerepek tulajdonosait. Csak annyit mondhatok, hogy ha

volt valaha a premier előtt nyugodt szerző, az én vagyok. Aki egy mondatot mond a darabban, az is tökéletes. Keresve keresnék egy parányi kifogást, hogy ne legyek egyhangú az elragadtatásban, de nem találok. Szilárd nyugalmammak van még egy nagy oka : Rádai Dénes, a rendező. Őszinte hálával tartozom Hevesi Sándornak, hogy ezzel a kiváló rendező-tehetséggel megismertett. Rádai egyelőre kevésbé ismert, de igen nagy és jelentős értéke a magyar színházi világnak.»

Uo., január 11. (11. sz., 1. l.) :

»A vén gazember. A szerző [Harsányi Zsolt] levele a közönséghez a Nemzeti Színház mai újdonságáról.

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim, — voltaképpen minden író minden írása nem egyéb, mint levél a közönséghez. Minden színdarab levél a közönséghez. A *vén gazemberrel* sem akartam egyebet, mint elmesélni önöknek levélben egy aranyos, kedves, falusi történetet, amelyet én MK-tól hallottam volt.

És mikor most tollat fogok, hogy megírjam a „Szerző a darabjáról» című szokásos cikket, megint csak azt veszem észre, hogy a színpadi szerző ilyenkor nem csinál egyebet, mint hogy felhasználván a »Magyar Színpad« előzékeny postáját, siet a függöny szétlebenése előtt még valamit expressz-levélben közölni a publikummal, ami lehet gőgös vagy szerény, elnézést esdeklő vagy hódolatot követelő, de mindenképpen csak olyan dolog, mintha valaki utóíráttal igyekeznék lóhalálában közölni azt, amit a nagy levélből kifejejtett.

Én abból a levelemből, amely *A vén gazember* címen ma az önök kezeibe kerül, nem felejtettem ki semmit. Sőt annyira túlsokat írtam bele, hogy a próbákon törőlnöm is kellett belőle. Jelen írásomnak nem is volna semmi értelme, csak fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznék, ha a darabról próbálnék értekezni. Mert Önök e sorokat olvasván, joggal kérdezhetnék : miért a »Magyar Színpad« és miért nem a magyar színpad dobogójáról igyekszem megmagyarázni a darabomat ?

De a főpróba után kelt levelem nem is a darabról szól. Ha már szólnom kell, mint a hivatásos rigmus-mondónak a falusi lakodalomban, nem magamat köszöntöm. A színházról akarok beszélni, amely ma este Önöknek is, nekem is közös hajlékunk. És el akarom mondani, hogy az isten két kézzel megáldotta azt a magyar író, akinek a darabját ebben a házban eljátsszák.

Mielőtt szétleben a függöny és Önök a játéknak szentelik figyelmüket, el kell mondanom, hogy ha a darab tetszeni fog, az Önök tapsai egyformán szólnak darabnak is, színháznak is, ha pedig a darab nem fog tetszeni, azért csak a darab felelős, mert a színház öllel öntötte elem mindannak a tehetségnek, szorgalomnak és előzékenységnek bő gazdagságát, ami csak egy darabot sikerre vihet.

A színészek a legösszetettebb csodálatot keltették bennem azzal a lankadatlan művészi hévvel és odaadással, amellyel a próbák munkájában részt vettek. Az a fizikai munkának is hatalmas teljesítmény, amellyel Rózsahegyi Kálmán minden próbán teljes lélekkel

átélte a maga figuráját, az az angyali türelem, amellyel Tasnády Ilona, Gál Gyula, Pethő Attila és Náday Béla az alakítás legnagyobb lázában megszakították lelkük teljes feszültségét, hogy páratlan szolgálatkészséggel minden tanácsot és kérést meghallgassanak, az a rendkívüli szerénység, amellyel olyan művészek, mint Rákosi Szidi és Gyenes László készségesen vállaltak egészen kis feladatokat, az az önfeláldozás, amellyel Vizvári Mariska és Pethes Sándor napokon át betegon dolgoztak, Garamszeghy Sándor pedig a legutolsó pillanatban vállalt jelentős feladatot egy beteg társa helyén, és az a hihetetlen készség és igyekezet, amellyel Sugár Károly, Gabányi László, Bartos Gyula, Cs. Rosos Gizi, Pataki József, Bodnár, Szőke és a legapróbb mondatoknak is minden tulajdonosa támogatta a darabot, — mindez nagy hagyományaihoz méltó templommá teszi a Nemzeti Színházat ma is. És komolyan mondom, hogy az okos, tehetséges, csalthatlan szemű rendező, Rádai Dénes, még nálam is jobban szereti a darabot.

Van valami titkuk ezeknek az embereknek, valami megfoghatatlan szikra a lelkük mélyén, amelyből a mesterség és a feladat meleg, mély szeretete árad. A Nemzeti Színház megint aranykorát éli.

Mindennek a sok lelkes szépnek és jónak egy gyökere van, egy ember, aki nem szerepel a színlapon, és aki ma este nem is fog Önök előtt megjelenni. De láthatatlanul az ő szenvedélyes munkaszeretete lüktet minden színészben, az ő pazar tehetsége bújik meg az előadás ötletei mögött: ez az én kedves, szeretett mesterem és barátom, a Nemzeti Színház igazgatója, Hevesi Sándor.

Mindez benne van ugyan a darabban, de nem én írtam bele. Most megírtam külön is.

A vasfüggöny indul. Kellemes színházi estét kíván — Harsányi Zsolt. »

A *Magyar Színpad* a bemutatótól (1924. január 11) kezdve az előadások folyamán közölte a színdarab tartalmi kivonatát, amelyből a regény és az átdolgozás meséje s felfogása közti különbségek is megállapíthatók. Íme a tartalmi kivonat:

»*Első felvonás.* Inokay Gottfried báró, a sulyomi földesúr, már évek óta egyebet sem hall, mint hogy öreg, ravasz kasznárja, Borly Gáspár, szemérmetlenül lopja. Különben is különös ember a vén Borly. Unokáját, Lacit, aki kitűnő tanuló volt, nem iskoláztatta tovább, hanem odaadta lakatosinasnak. A fiú azonban megszökött, elment katonának, és vitézségével az olasz-osztrák háborúban főhadnagysáig vitte. Laci most hazaérkezik a régi faluba, de örömet elkeseríti az a vád, hogy a nagyapja elsinkófálta a megszorult bárók családi ékszereit. A kincseket Laci meg is találja a nagyapja házánál és visszalopja Inokayékhoz. Szeretne a nagyapjától magyarázatot kapni, de az üregző csökönyösen kitér a magyarázkodás elől. Elfogultságára hivatkozik: ma van a képviselőválasztás és ő az Inokay báró főkortese. Laci nagyon izgatott. Ha a nagyapja ellen emelt vádak helytállanak, sohasem lehet az övé szerelme, Inokay Mária báróné, akit úgyis nagyon kerülget Balassa báró, a kastély ingenyelő vendége.

Második felvonás. Az öreg Borly nagyon beteg. A választási munkában baleset érte, tüdőgyulladásra van. Inokayék csak a választás végét akarják megvárni, hogy aztán leszámoljanak a vén gazemberrel. László egyre jobban sürgeti a nagyapját magyarázatért, az öregről egyre aljasabb lopások derülnek ki. Mikor a sikeres választás híre megérkezik, a vén Borly már a végét járja. Ott hal meg a bárói kastélyban egy karosszékekben, és László itt marad a reménytelen gyalázatban.

Harmadik felvonás. László már ott tart, hogy lemond a tisztí rangjáról. De előkerül Borly végrendelete, amely mindent megmagyaráz. A vén gazember lopott ugyan a gazdájától, de a gazdája számára, hogy így tarthassa meg a költségek, könnyelmű báró vagyonát. Inokay ezt nem akarja a halottól elfogadni. A vagyoni vitát az oldja meg, hogy Mária és László egymáséi lesznek.»

Mindezekon felül a *Magyar Színpad* számos kisebb cikket, színházi hírt, anekdotát stb. közölt *A vén gazember* előadásaiival kapcsolatosan :

január 3. (3. l.) : A jó szerep. (Rózsashegyi Kálmán bonmot-ja.)

január 5. (1. l.) Becsületsértés. Írta : Mustár. (Böckvers.)

január 9. (1. l.) K. E. : Zsolt. (Harsányi Zsoltról.)

január 15. (1–2. l.) A szerző hálája. Harsányi Zsolt levele Hevesi Sándor igazgatóhoz.

június 29–30. sz. (1. l.) : A sikerek évadja. Kapuzás a Nemzeti Színházban. »...Az első eredeti, nagy újdonságot csak az új esztendőben mutatták be. Január 11-én volt *A vén gazember* premierje, amelyet MK hasonló című regényéből Harsányi Zsolt dramatizált. Mikszáth könnyeken át is mosolygó, megkapó meséje kongeniális dramaturgra talált Harsányi Zsoltban, aki kegyeletes érzéssel, de erős kézzel nyúlt a hálás témához, s a színon egyik leghatalmasabb, legosztatlanabb sikerét formálta belőle. A színház — Rózsashegyi Kálmánnal az élén — briliáns előadással hódolt Mikszáth emlékének. *A vén gazember* ötven előadása — június 18-án volt a jubiláris este — legszebb példája a Nemzeti Színház örökifjú színjátszási tradícióinak.«

A napilapok beszámolóí :

Budapesti Hirlap; »A Nemzeti Színház heti műsora« címmel három különböző híradás : január 6. (10. l.) *A vén gazember* szereposztása ; január 13. (14. l.) : »A jövő hét három estéjét a színház újdonsága, Harsányi Zsolt *Vén gazembere* tölti ki, amely a pénteki bemutatón rendkívüli tetszést aratott.« — január 20. (13. l.) : »A Nemzeti Színház jövő heti műsorán folytatja diadalmas színpadi sikerét Harsányi Zsolt *Vén gazembere*, amely eddig minden előadáson táblás ház mellett került színre...«

A darabot a Budapesti Hirlapban (január 12., 44. évf. 10. sz. 8. l.) *Dánielné Lengyel Laura* ismertette : »Harsányi Zsolt, ez a kiválóan talentumos ifjú író Mikszáth egyik legbájosabb, legkitűnőbb és legközvetlenebb hangú regényét, *A vén gazembert* öntötte drámai for-

miába. Mikszáth ebben a regényében olyan szabadon csapong előre-hátra, abbahagy dolgokat s kezdi megint újra, elejti a szálakat, hogy aztán megint felvegye, mint ahogy a világirodalom ez egyik legnagyobb mesélője is folette ritkán tette. Harsányi kegyeletes és egyben természetesen drámai is akart lenni. Tőrekvése egyes jelenetekben kitűnően sikerült. Van egypár jelenete, melyben igaz drámai feszültség és drámai atmoszféra áradt szét a színpadon. Aztán megint jönnek a hosszú epikus részletek s ráfekszenek a színmű testére s megakadályozzák a cselekmény folyását és előre-menését. Pedig a dráma kitűnően, mondhatnám boszorkányos ügyességgel van felépítve. Itt huszonnégy óra alatt leperog az egész cselekmény, ami a regényben hosszú évek alatt történik. Csakhogy talán éppen ez a nagyon is gyorsított menet lehet az oka, hogy a figurák mind síkban hatnak, mint a festőknél vagy az epikusoknál, s egyik sincs köztük plasztikailag kifaragva; ahogy a szobrásznak, vagy a drámaírónak kell cselekedni, ha alakjait elibénk dobja. Még az öreg Borlyval birkózott Harsányi a legsikeresebben. Igaz, hogy ez a regény legfényesebb alakja. A vén gazember, ki mindent ellop gazdájától, a könnyelmű Inokay bárótól, hogy a lopott pénzt takarékbárákja a báró gyermekei számára. Csak Mikszáthi lelkében foganhatott meg ez a csodálatos ember, kiből a fufang és az együgyűség, a ravasz fortélyosság és a gyermekes álmodozás, a rideg különcködő élet és a legönfeláldozóbb forró szeretet olyan furcsa, groteszkül megható módra egyesül. Ha Jókai vagy Victor Hugo kezébe kerül ez az alak, egy nagyszabású, színes, romantikus hőst csinál belőle. MK pedig egy tolvaj tisztartót csinált, aki a gazdája iránt érzett még a siron túl is lobogó, határtalan szeretetében csalt, lopott és hazudott egész életében...»

Az Est, január 4. (9. l.): Rózsahegy Kálmán új színpadi beállításban. (Szerepéről.) — Szintén január 4. (9. l.): Uray Tivadar beteg. (Szerepét Garamszeghy Sándor vette át.) — január 8. (9. l.): Bemutatók sorrendje a Nemzeti Színházban. — Az *Est* névtelen kritikusa az alábbiakban ismertette a darabot (január 12., 15. évf. 10. sz. 9. l.): »Az első íróművész, aki novellából valamirevaló drámát tudott faragni, Shakespeare Vilmos volt. És ő volt körülbelül az utolsó is. A dramatizált elbeszélés mindig suta dolog marad, ha még oly kitűnő novella szolgáltatja az anyagot és még oly avatott színházi ember végzi az átdolgozást. Már csak MK igazán legelsőrendű, méltán világhírű novellista és *A vén gazember* egyike legbájosabb műveinek. És Harsányi Zsolt, a tehetséges színpadi író, úgy ismeri a színpadot kívülről és belülről, mint nálunk manapság kevesen. Mégsem érezzük a munkáját teljesen sikerültnek, legalább is nem abban a mértékben, hogy az egyesült Mikszáth—Harsányi nevetől várhatnók. Vannak igen kedves, bájos jelenetei, amelyek friss szépségüket a novellából szívják; erősen fölépített hatásai és felvonásvegei, amelyek az átdolgozó mesterkezére és teltségére valának. De *A vén gazember* túlságosan novella, tehát elaprózott, genreképszerű, kényelmesen folydogáló ahhoz, hogy élő dráma kerekedjék belőle. És a novella főerőssége, az aranyszívű huncut, a becsületes

tolvaj, a romantikus cselédlelek későn lép föl és korán távozik. Mikor megjelenik a színen, már félig halott. Másfél felvonáson át agonizál, a harmadikban már csak a jótétellek jár föl kísérteni. És itt van a Nemzeti Színház újdonságának szervi szívbaja: a hosszú haldoklásban és a hosszú elbeszélésekben. De azért mégis melegen ajánljuk, hogy a színművészetnek egy igaz barátja se mulassza el megnézni *A vén gazembert*. Aki elmegy és megnézi, annak jó színházi estében lesz része.

Esti Kurir, január 12. (2. évf. 10. sz. 11. l.), ismerteti *Wallasz Jenő*: »Mikszáth nem szerette a színházat és sose kíváncszott a színpadra. A színpad körülhatároltságába nem tudott beleilleszkedni az a szélesen és méltóságteljes tempóban tovahömpölygő előadás, mely Mikszáth írásainak legegységibb jellegzetessége. Kényelmesen szeretett előadni s nem hagyta magát törvényekkel, szabályokkal a nyugalomban zavarni. Nem türelmetlenkedett és beérte azzal, ha figyelemmel meghallgatták. Csak érdekes akart lenni, érdekes és nem izgató. És ezért felelt meg neki legjobban a regény és elbeszélés formája.

A színpad nem bírja el a méltóságteljes nyugodtságot. Nem bírja el, mert a néző pszichéje egészen más, mint az olvasó pszichéje. És ezért kell a dráma szerkezetének, a cselekvések és események tempójának is másnak lenni. A regény két dimenziójú alkotás: csak két irányban terjeszkedik. A dráma három dimenziós térben játszódik le: a drámának hossza, szélessége és magassága van. És különösen magassága. Minthogy a színpad korlátozza a síkban való terjeszkedését, a magasságba kell kifejlődni, mint az amerikai felhőkarcolóknak: a terület meg van szabva, hogy építésznek tehát a harmadik dimenziót kell kihasználni és a magasságban kell kiélni magát. Nálunk öt emeletes házakat építenek, mert van mód a síkban való terjeszkedésre. Amerikában negyven emeletet raknak egymásra, mert ott a sík terület határvonalai közelebb esnek egymáshoz.

Harsányi Zsolt a két dimenziós Mikszáth-regényt átformálta három dimenziós drámává. Képzelnék el egy pompás hímzésű asztalterítőt, mely nyugalmasan terjeszkedik el az asztalon. Ezt az asztalterítőt három ujjunkkal megragadjuk a közepén és a magasba emeljük. A síkból három oldalú gúla képződik, amelyen a terítő ornamentikája deformálódik. A gúla azért szép, de ami asztalterítőnek készült, az mégis csak szebb asztalterítőnek, mint három oldalú gúlának. De azért így is látszik rajta, hogy szeretőd, gyöngéd és hozzáértő kezek nyúltak hozzá. Az igazság azonban mégis az, hogy szebb nem lett ettől a formaváltozástól az asztalterítő. Mi célja hát akkor egy átalakításnak?

Örömmel és elismeréssel állapítjuk meg, hogy a regény üdítő, szív- és lélekfrissítő levegője a maga eredeti tisztaságában illatozik a színpadon. Ezt megvalósítani nagy művészet volt Harsányitól, és ha Harsányi Zsolt sokat is ad a saját nagyszerű kvalitásaiból, a dráma sikerét mégis ennek a derűs, hajnal-harmatos atmoszférának színpadra varázsolásával fogja hosszú időre biztosítani... »

Uo., június 18. (9. l.) színházi hír: »Szerdán [június 18] és szombaton utoljára szerepel az idei szezonban *A vén gazember*, a Nemzeti Színház ezévi szezonjának egyik legnagyobb sikere. A szombat este egyben jubiláris előadása Mikszáth—Harsányi Zsolt népszerű darabjának, melyet ötvenedszer játszanak a bemutató előadás szereplői...«

Magyarország, január 12. (31. évf. 10. sz. 8. l.), ismerteti *Salgó Ernő*: »Az öreg Borly Gáspár, kinek történetét Mikszáth *A vén gazember* címmel foglalta kötetbe és akit most Harsányi Zsolt a színpadi lámpák fényébe állít, nem tartozik Mikszáth leginkább reprezentáló alakjai közé; de a mese, melynek középpontjában látjuk és amely körülötte fonódik, tipikusan mikszáthi. Ötlete, bonyolítása és előadása teljes hűséggel tükrözteti Mikszáth jellemző tulajdonságait: a verőfényes derűt, mely azzal tér ki a komorság elől, hogy általában csekélyre becsüli a világi dolgokat, a nagy alapvonásokra irányuló szemléletet, mely nem jön zavarba az aprólékos részletek miatt, és azt a pszichológiai biztosságot, mellyel Mikszáth — nem az alakjait, hanem az olvasót kezeli. Mert az ábrázoláshoz, ahogy Mikszáth az embereket bemutatja, az indokoláshoz, mellyel cselekvésüket irányítja, lényük és viselkedésük feltárásához, szóval a pszichológiai megalapozáshoz sokszor ugyancsak alaposan hozzáférhet a kifogás; de hogy amit elmond és ahogy elmondja, az kellemes, szeretetreméltó, felderítő és közben elérzékenyítő is, vagyis olyan legyen, aminőnek az olvasó a legszívesebben látja, ahhoz nagyon megvan a tudása, gráciája, bölcsessége és ötletekben való pazar termékenység. — Így van *A vén gazember* történetével is. Az öreg kasznár, ki a legnagyobb szemérmertelenséggel lopja könnyelmű gazdáját, hogy amit összeharácsol, majdan a tékozló apa gyermekeinek juttassa, és aki még ekképp mindenféle gyanút, vádaskodást, sőt megszegyenítést tűrve, a báró Inokay-család megmentésén fáradozik, tulajdonképpen a saját unokája boldogságának egyengeti az útját, amennyiben a vagyon visszaszármaztatásával lerontja az akadályokat, melyek a kasznár unokájának és a bárókisasszonynak szerelme elé tornyosodnak: — oly alak, hogy amennyire átlátunk rajta, annyira tisztán látjuk megalkotásának a programszerűségét is, valamint a körülötte levők is meg-meglepnek, hol a könnyenvevősükkal, hol a felbuzdulásaikkal; de viszont mily kedves a kép, melyet nyújtanak, mily sugaras és felüdítő tájakra kalauzol! Más világban járunk, mint amelyet megszoktunk; de olyan világban, hogy szívesen felejtszünk beléje és örömet érezzük otthon benne magunkat. — És Harsányi Zsoltnak sikerült, hogy *A vén gazember* színpadi formájával szemben is ilyen legyen a benyomásunk. A színpad éles világosságában a mese szövedéke ugyan még áttetszőbbé és ezzel súlytalanabbá vált; de ettől elteltintve és annak a beszámítással, hogy Harsányi nem mindig tudott mértéket tartani az alkalom kihasználásában és a szerep feldíszítésének címén néhol nyújtja a dolgot anélkül, hogy egyszersmind tartalmasabbá is válna — az átdolgozás igen ügyes munka. Híven ragaszkodik Mikszáth művéhez, megtartja a mesét, a szereplők természetét, és ami változtatást

művel, az a színpad követelményeinek az ismerőjére vall. Vonatkozik ez nemcsak a történet, hogy úgy mondjuk, ténybeli dolgainak összevonására, hanem a szerelmes pár szereplésének megnövesztésére is. Abban a tündérkertben, mely Mikszáth műveiben feltárul, a szerelem nem valami pompázatos virág. Nem hiányzik ugyan belőle, sőt a jelentősége se kicsi; de természetére nézve valami egyszerűség jellemzi, — olyan, mint a vadrózsa a dússzirmú kerti rózsákhoz képest — rangját tekintve pedig nem emelkedik túl az elhatározások egyéb indítékain. Mikszáth, kinak szemlélete épp az ellenkezője volt az olyannak, amely a fától nem látja az erdőt, a nagy körvonalakra nézett, és ebben a felfogásban, mely humorának is az előfeltétele, a szerelem nem magasodott ki az egyéb tényezők közül. Az olvasó nem érzi ennek a hátrányát; de a színpad, mely robbanóbb eszközökkel dolgozik, más ökonómiát kíván és Harsányi Zsolt a hálásabb részt választotta, mikor kiemelte, hangsúlyozottabbá és beszédesebbé tette a Borly-unoka és a bárókisasszony szerelmi versengését. Azonban nemcsak ennyit adott a magából, hanem az eltérés mellett Mikszáthhoz hozzásimuló ötletei is vannak. Így az, hogy Borly öreg gazdasszonya csekély pár garasával harangoztatást rendel halott gazdája megtszitelésére és míg a végrendeletet felolvassák, folyton azt tudakolja, van-e már tizenegy óra, mikor a harangoknak meg kell szólalniuk és a harangok pont akkor kondulnak, mikor a szerelmcek rendbe jöttek egymással, — oly lelemény, melyet bizonyára Mikszáth se restellt volna. — A Nemzeti Színház előadása friss és lelkes tolmácsolásban mutatja be a darabot...»

Magyarság, január 4. (10. l.): A Nemzeti Színház legközelebbi újdonsága *A vén gazember*: január 20. (13. l.): »A Nemzeti Színház jövőheti műsorán folytatja színpadi sikerét Harsányi Zsolt *Vén gazemberre*, amely eddig minden előadáson táblás ház előtt került színre...«

Uo., január 12. (5. évf. 10. sz. 7. l.) *Miklós Jenő* beszámolója: »Kényes és igen nehéz feladatot vállalt Harsányi Zsolt, mikor MK egyik kedves regényének még emlékelevenen élő alakjait, ágas-bogas életüket egy színházi est gyorsan futó idejére cselekvésükben, jellemükben, eleveenségükben hűen állította élénk. Nagy teher a regény a drámaírónak, különösen, ha azt olyan egyéni nagy író írta, mint MK. A színpadnak mindent készen kell átvennie, jobban felszerelt, gazdagabb leltárból, amelyet a regényíró egyéni látása (regénylátása), stílusa annyi bőséges pazarlással hordott itt össze és egységes alkotássá formált. Mindebből a drámailag fontosat színpadra vetíteni és új életre kelteni, kényes és nehéz feladat. Harsányi Zsolt azt becsülettel és nagy színpadi készséggel, tapasztalással állta és elvégezte. Mikszáth nem halványodik el. A párbeszéddek szikrázásában őt halljuk, az alakok mögött őt látjuk és a 70-es évek víg-szomorú magyar szellője ott fúj a kulisszák mögött. Apáink emléke, a régi választások, a rossz magyar gazdálkodás, a fiatalok útrakészülődése sorra megelevenedett a darab kisebb-nagyobb eszközéseinek színszerű játékában, hogy végül a vén gazember tán már elhalványult regényalakja új Mikszáth-élménnyé elevenedjék.

Harsányi Zsolt átmentette a színpadra, ez az ő legjelentősebb érdeme. Ízléssel, kényesen tette ezt. Sehol sem nyúlt bele a finom és régies óraszerkezetbe, elleste ketyegését, csendes ütését, mindenütt Mikszáth muzikáját halljuk a beszédek, a jelenetek, a felvonások végső kizengésében. A vén gazember, aki gazdáját, a könnyenélő, nem-törődöm, ráérünk-bárót csalja és lopja, hogy ami még menthető, a fiatal bárókisasszony számára mentse, ezt a melegézésű, lármázón csendes szenvedésű, humorosan tragikus figurát hiánytalanul láthattuk eleven életgazdagságában. És maga köré tudta varázsolni a rég letűnt, kuriális magyar élet többi, apróbb alakját is. Fájón kedves emlékü világ elevenedik meg a színpadon, amelyet MK látott okos szemével és mindig megyeinek maradt nemes szívével. — A színház régi tradíciójához hűen játszotta meg a darabot...»

Nemzeti Újság, január 6. (12. l.): színházi hír a bemutató napjáról és a főszereplőkről; január 11. (6. l.): *A vén gazember* főpróbája. »A Nemzeti Színház kiszámú, meghívott közönség előtt tartotta meg ma délelőtt *A vén gazember* főpróbáját. A dramatizált regény tiszta magyar levegője, gazdag meséje, izes humora, Jókaira emlékeztető meleg romantikája pompásan hat színpadon is. A legkisebb szerep is elsőrangú színész kezében van, és minden színész egész ambíciójával játszik. Színházi szakértők a Gyurkovics lányok és az Új rokon sikerét jóslták a darabnak.«

Uo., január 12. (6. évf. 10. sz. 8. l.): ismerteti *Kállay Miklós*: »MK derűs, sugaras, verőfényes mosolyú világából, amelyben valami huncutul mosolygó sors, dévaj imposztor módjára úgy forgatja a dolgokat, hogy végül a rossz is jóra fordul, a jószándék pedig kétszeres gyümölcsöt terem, ebből a könnyed, üde illatú atmoszférából tulajdonképpen csak egy hiányzik, hogy minden még aranyosabb, még melegebb, még kacagóbb kedvű legyen: a szerelem. Van ugyan szerelem Mikszáthnál is, de rendszeren félenken bújjik meg, kissé sután sántikál az események nyomában és *A vén gazember*-ben is másodrangú szerep jut neki. — A hivatalos kritika nem tartja ezt a kis regényt Mikszáth legreprezentánsabb művének, talán azért, mert az alakjai megformálásán Jókai hatása érzik. De ez a Jókaira emlékeztető romantika a mikszáthi humorral megfűszerezve s mikszáthi meseszöveg fintáival érdekesebbé bogozva csak fokozza az egész színességét. Amellett, ami a drámai átdolgozás szempontjából fontos, kitűnő szerepekkel kínálkozik. Maga a vén Borly Gáspár, aki könnyelmű gazdáját gyermekei érdekében tudatosan és rendszeresen, csaknem szemérmetlen nyíltsággal lopja, a félreismeret tolvaj, a misztikus öreg, akinek örökös zsörtölődéseiben a leghatártalanabb szívjóság rejtőzködik, olyan kitűnő szerep, amely alkalmas színész kezében igen hosszú életet biztosíthat egy darabnak. Valószínű, hogy ez indította legfőképpen a színpadot alaposan ismerő Harsányi Zsoltot arra, hogy Mikszáthnak éppen ezt a darabját válassza ki színpadi átdolgozásra. — Az átdolgozás, amelyet szintén ez a szempont irányított, nagyon jól sikerült. Harsányi a regény igen elaprózott és igen széttagolt részeit kitűnően tudta Borly Gáspár alakja köré csoportosítani, úgy, hogy az öreg kasznár életének utolsó nap-

jára sűrítette össze az eseményeket. Ez a sűrítés azonban nem jelentett egyúttal elsikkasztást is. A regény minden érdekes momentumát, színes epizódját átmentette Harsányi a darabba, sőt átmentette Mikszáth humorát és derűjét is. Azonkívül hangsúlyozottabbá tette és *A vén gazember* domináló szerepe mellé a darab középpontjába állította Borly Laci és Inokay Mária bárónő szerelmét, és a regény alakjait megszorította, a bárónő nagy szerephez juttatott s a színpadon pompás, eleven életet élő és a cselekménybe szervesen beletartozó alakjával. El tudta érni azt, hogy a darab cselekménye, bár a színpadon éppen a vonalvezetés leegyszerűsítése és központosítása révén még áttetszőbbé válik, mint a regényben, mégis az utolsó jelenetig érdekesen fejlődik. A maga színpadi nyelvét bámulatos simulékonysággal hangolta Mikszáth levegőjéhez és azokhoz a sorokhoz, amelyeket a regényből gyakran szóról-szóra átvett. Hibát talán csak ott követett el, ahol túlságos concessiót tett magának a szerepnek, s hogy kitűnő színészi alkalmakat adjon Rózsahegyinek, kissé elnyújtotta és elaprózta az utolsó búcsúzás jeleneteit, amit a regény, ahol az kevésbé hatásos lett volna, természetesen mellőzött... — Megfogta a közönséget a régi boldog világnak az a tiszta levegője is, amely csak úgy áradt a stílusosan megcsinált színpadról. A bemutató a siker lehangosabb megnyilvánulásai közt folyt le s azt a benyomást keltette, hogy *A vén gazember* sokáig műsordarabja marad a Nemzeti Színháznak.†

Népszava, január 12. (52. évf. 10. sz. 7. l.), ismerteti (d.): »Általában nem vagyunk barátai a regényeknek színpadra, mozira való átültetésének, mert a jó regény aligha lehet jó színdarab, mint ahogy a jó drámát sem lehet regénnyé „értékesíteni” anélkül, hogy értéke legjavát kiszublímálják. Az ilyesmi mindig irodalmi vivisekciónak hat, föltéve, hogy valóban lüktetőrejű, tehát irodalmi formájában is élő írásműről van szó. Ennek előrebocsátása mellett és szem előtt tartásával azonban meg kell állapítanunk, hogy *A vén gazember* című háromfelvonásos színjátékkal, amelyet pénteken este mutatott be a Nemzeti Színház, Harsányi Zsolt nagyon szerencsésen, nagy rutinnal és irodalmi értelemben is élvezhető eredménnyel végezte el ezt a színpadra való átültetést. A színmű MK hasonló című, 1866-ban játszódó regényéből készült. Szó se róla, megérezni a darabon, hogy novellisztikus és nem drámai erővel telített a témája. Hiszen egész jelenetek úgyszólván az eseménytelenség és mozdulatlanság jegyében peregnék le, de mégsem válnak unalmasakká, sőt többnyire frissen hatnak és lekötik a figyelmet. Mikszáth finom zsánerképeit a szerző szerencsésen mentette át a színpadra és főként ez a magyarázata annak, hogy a Mikszáth-regény, noha nem válik drámává, mégsem hat unalmasan a színpadon. Az előadás a Nemzeti Színház legjobb előadásai közül való...†

Pester Lloyd (Morgenblatt), január 12. (71. évf. 10. sz. 9—10. l.), ismerteti *Sebestyén Károly*: »Der alte Gauner ist ein typischer Mikszáthroman. Eine liebenswerte, leichte, angenehme Fabel für Erwachsene. Die Hauptfigur aus dem vollen Menschenleben herausgegriffen etwas Erlebtes, uns allen bekannt und vertraut. Der Verwalter,

der seinen leichtsinnigen, aristokratischen Brotgeber bestiehlt, das zusammengestohlene Gut sorgfältig bewahrt und sogar vermehrt, um dann im äussersten Notfall als rettender Engel all das Gestohlene zurückgeben zu können. Von aller Welt wird er verlästert, „der alte Gauner“ beschimpft. Sein Herr misstraut ihm, die Baronin vermag gar nicht ihren Hass und ihre Verachtung dem alten Diener gegenüber zu verhehlen. Selbst der eigene Enkel, der den Grossvater abgöttisch liebt, wird in seiner Verehrung wankend, als er die schmutzigen Beschuldigungen, auf die „der alte Gauner“ nichts erwidern kann oder will, anhören muss. Nur aus dem Testament erhellt sein goldenes Herz in vollem, fast überirdischem Glanze.

Köstlich ist diese Figur, und plastisch gezeichnet sind auch die Nebengestalten. Die Schilderung des Lebens der Gentry, die Erzählung einer Abgeordnetenwahl bieten dem Satiriker die erwünschten Anlässe, seinen geistvollen Sarkasmus spielen zu lassen. Aber in der Komposition zeigen sich die typischen Mängel, die natürlichen Grenzen der Mikszáth'schen Kunst. Der Roman ist breit-spurig, schlaff und bedient sich in der Fortentwicklung der Handlung ab und zu der abgenütztesten romantischen Kniffe. Der Enkel des Verwalters findet den Familienschatz der Barone von Inokay auf einem leeren Grundstück in Buda. Der österreichisch-preussische Krieg muss herhalten, um aus dem Schlosserlehrling Laci Borly einen Oberleutnant zu machen. Und Borly muss ein Oberleutnant werden, um die Hand der schönen Baronesse Inokay erhalten zu können.

Nichtsdestoweniger ist *Der alte Gauner* eine entzückende Lektüre. Der Verfasser heisst Koloman Mikszáth.

Was wird aus der entzückenden Lektüre, deren Verfasser Koloman Mikszáth heisst, wenn sie dramatisiert wird? Ein schwaches Schauspiel. In der ganzen Weltliteratur begegnen wir einem einzigen dramatisierten Roman, der auf der Bühne ein ruhmreiches, erfolggekröntes Leben weiterführte, das ist „Die Kameliendame“ von Dumas Sohn. Die Regel ist, dass die besten Romane auf der Bühne versagen, und zwar aus sehr leicht fassbaren Gründen. Nehmen wir gleich den vorliegenden Fall. Was bleibt aus Mikszáth übrig? Was muss weggelassen werden? In welcher Weise werden die durch die namhaften Striche verursachten Lücken ausgefüllt? Der alte Verwalter erscheint bereits als gebrochener, todkranker Mann, der auf die Geschehnisse nur mehr einen rückwirkenden Einfluss auszuüben vermag. Daraus folgt, dass im Drama sehr wenig geschieht, ungeheuer viel rückblickend erzählt wird. Die Sterbeszene, auf die das ganze dramatische Werk aufgebaut war, ist unerträglich lang, öd, ermüdend. Die bewegten Szenen der Abgeordnetenwahl bei Mikszáth verwandeln sich hier in unliebsame, kurzatmige, hastige Auftritte. Die Behandlung, die der Verwalter im Leben und im Tod von der freiherrlichen Familie erfährt, ist tief beleidigend nicht nur für den Betroffenen, sondern auch für unser Gefühl. Um die Wirkung zu erhöhen, hat hier der Bearbeiter ziemlich unterstrichen und über-

trieben. Doch gilt auch für dramatische Effekte das Wort des griechischen Weisen: „Das beste ist das Masshalten“.

Den gewandten Bühnenmann, den gewiegten Praktiker Harsányi erkennen wir erst in den anmutigen Szenen mit der biedereren Haushälterin Frau Perkál, in den flotten, abwechslungsreichen Liebesduetten des Oberleutnants und der Baronesse, in dem Aufbau des dritten Aktes, wo der Deus ex machina, der Stuhlrichter erscheint und den dramatischen Knoten, der eigentlich gar kein Knoten ist, mit Anstand und Bedeutung löst, indem er das Testament des alten Borly vorliest und der verblüfften Familie Inokay mitteilt, dass diese ein grosses Vermögen aus der Hinterlassenschaft „des alten Gaucris“ geerbt habe. Doch müssen wir offen bekennen, wir verliessen unbefriedigt das Theater. Denn wir wissen ganz genau, dass Harsányi nicht nur ein gewandter Bühnenmensch, ein gewiegter Praktiker ist, sondern viel mehr: ein Schriftsteller mit eigenem Profil, ein Prosakünstler von Rang, ein Dichter, der denkt, ein Denker, der Phantasie hat, ein Literat von noblem Geschmack. Ihm fehlt nur eines: das Sichkonzentrieren auf höhere Ziele, auf grössere Aufgaben, denen er unbedingt gewachsen ist. Libretti übersetzen, aus Romanen Dramen zuschneiden ist ja keine antiliterarische Beschäftigung, besonders wenn man sie mit so viel Geschick und Können betreibt wie Harsányi. Aber wir meinen, er sollte mit Virgil die sizilischen Museen anrufen: Paulo maiora canamus. Wir besingen etwas grössere Stoffe...«

Pesti Hirlap: január 8. (8. l.): *A vén gazember* szereposztása. — Uo., január 12. (46. évf. 10. sz. 5—6. l.) *Porzolt Kálmán* beszámolója: »A Nemzeti Színház legnépszerűbb háziszerveje, Shakespeare, megengedte, hogy végre színre kerülhessen egy fiatal magyar író darabja. Harsányi Zsolt MK *A vén gazember* című regényét dramatizálta. A jeles író évek óta várja, hogy rég elfogadott színműve színre kerüljön az állami színházban. De úgy járt vele, mint többen: a színház elfogadja a fiatal író darabját előadásra, de mire ez színre kerül, a szerzőből „veterán írónk” lesz, s hajfűrtjeibe ősz hajszálak vegyülnek. Harsányi évek óta bizonyítja más színházakban, hogy a színpad igen kiváló munkása. Eredeti írói tehetség. Ismeri a színpadot, szellemes, és nyelve mindig irodalmi. S íme, midőn évek múltán végre a Nemzeti Színház kapui megnyílnak előtte, kénytelen a Mikszáth pártfogó névjegyével megjelenni. Az irodalomtörténeti leckébe bevonult nagy név mindenestre villámhárító a kritika és a bukás ellen, de az ilyen társulás nem alkalmas arra, hogy az élő író tehetségének szárnyait kibonthassa. Külön-külön kegyelettel ünnepeljük MK-t a regényért, s Harsányi Zsoltot az ügyes átdolgozásért, dicsérjük színpadi leleményességét, invencióját, fürge stílusát, karakterfestő talentumát, a színpadi helyzetek és fordulatok iránti érzékét, ízlését stb. De tulajdonképpen mindkét író csak megcsonkítva kapjuk. — *A vén gazemberben* Mikszáth egyénisége, irodalmi ötvösművészete kevésbé érvényesül. Ez a Jókai-romantika hatása alatt készült, csupa jó ember, naiv történet, kevés cselekménnyel, s ez is ellapítva. Inokay báró tisztartóját Borlyt gazembernek tartja mindenki, de

halála után sül ki, hogy azért lopta gazdája vagyonát, hogy a tékozló báró unokáinak biztosítsa. Az öröklő baroneszt azután feleségül veszi Borly unokája, a lakatoslegényből lett főhadnagy. Az ilyen téma nem drámai anyag és nem színpadra való. Akár Jókait, akár Mikszáthot dramatizálják, az nem nyeresége a drámairodalomnak. Mikszáth regényét olvasni gyönyörűség. Az a derűs báj, az a levendula illatú levegő, mely belőle kiárad, elandalítja az olvasót. A színpadon is örömmel látjuk kedves, idealizált figuráit, s nagy dicsőretet érdemel Harsányi Zsolt azért az ügyességért, hogy három felvonásba tudta gyúrni a szétfolyó cselekményt. Még a „hely egységét” is meg tudta tartani, a drámát a kastély egy termében játszattja le. De így a regénynek csak vége jutott a színpadra. A többit elbeszéli. E szóban benne van a regények és elbeszélések dramatizálásának ősi hibája. A drámában ugyanis cselekedni kell s nem elbeszélni. . . A közönséggel együtt kegyelettel áldoztunk a felejthetetlen nagy író emlékének és szeretettel köszöntjük a rokonszenves és tehetséges „fiatal” író. De szívesebben láttuk volna az élő író, az életből fakadó, a lelken átviharzott, egyéni téma feldolgozásában, amelyből megítélhetjük volna tehetségének eredetiségét, belső tüzet, s egész irodalmi skáláját. Ehelyett inkább a dramaturgiai ügyességét konstatálhattuk, mely okosan változtatott Mikszáth meséjén, előtérbe tolta a szerelmeseket, drámai fordulatokat tudott csinálni a családi ékszerek rekvizitumának alkalmazásából, de a mese eredetiségét kár volt megváltoztatni ott, hol a Borly-unoka az öreg bárót menti meg a párbajtól, s ezáltal indokoltabbá teszi ennek beleegyezését a házasságba. — Az előadás szép volt. . . 4

Pesti Napló, január 12. (75. évf. 10. sz. 6. l.), ismerteti *Földi Mihály*: »A Nemzeti Színház ma esti újdonsága dramatizált regény. A regényt MK írta. A dramatizálást Harsányi Zsolt végezte. — A regényből vagy novellából dramatizált színdaraboknál rögtön két fontos kérdés merül föl. Az egyik az, hogy érdemes-e az epikát drámává sűríteni, a másik pedig az, hogy a sűrítésnek ezt a feladatát a dramatizáló színpadi szerző hogyan oldotta meg. Nézzük az első kérdést. *A vén gazember* Mikszáthnak egyik legbájosabb, legvonzóbb, legrokonszenvesebb regénye, ha megírásában nem is tökéletes. Mikszáth regényeiből általában hiányzik a tökéletes kompozíció, a kényelmes pipaszóval dolgozó Mikszáth gyakran elnagyolta és elnyújtotta regényeit. *A vén gazember* is ezek közül való. Van azonban ennek a regénynek egy kedvességében halhatatlan figurája, Borly uram, Inokay grófék kasznárja, kit halhatatlanná az a csipkekönnyű mikszáthi ötlet tesz, hogy ellopja könnyelmű, gazdálkodáshoz nem értő gazdájának a vagyonát, mert meg akarja menteni annak gyermekei számára. E bájos alak köré MK azt a felületes habvilágot színesítette, amelyet felületes esztétikusaink tipikusan magyar világnak szoktak nevezni. Ez esztétikusok szerint a magyar életet, főként a múlt század kilencvenes éveiben, az arisztokrata osztály ártatlan könnyelműsége, a földjükon dolgozók végtelen önfeláldozása, a fiataloknak komoly fölfelé törése és mindenkinek a szívbeli jósága jellemezte. Mindenki érzi ma már, hogy ez a beállítás mennyire hamis, legalább

is felületes. Oly nehéz egy népet egy sablonnal jellemezni! A magyar világ sokkal gazdagabb, semhogy sablonokra és klisékre szorulna. Persze, Magyarországon is voltak és vannak tájékozatlan, jószívű és könnyelmű arisztokraták, akiknek kezén elúszik az ősi birtok, és vannak itt is gazdasági alkalmazottak, akiknek hűsége és önzetlensége még a lopáson át is tántoríthatatlan. De hát nem ez a magyar világ! Lehet így és ennyivel jellemezni a magyar arisztokráciát és dsentrit, amely gazdaságilag és politikailag Széchenyi Istvánokat és Wesselényi Miklósokat, költészetben Berzsenyieket, Zrínyieket és Kölcseyket termelt? — az árnyékos oldalra most nem nézve. És a két osztályt lehet-e beleszorítani az Inokayak és Borlyak kliséibe, amikor e két osztály történelme oly véres ellentéteket mutat, aminő a távoli múltban például a Dózsáké? Nem, ez nem a magyar világ, hanem ez MK végtelenül bájos, álomba ringató világa. Mikszáth talán a legbölcsebb magyar elbeszélő volt. Nagyon magasról és nagyon határozott életszemlélettel nézi a körülötte zsi bongó, forrongó magyar világot. Kerüli a mély összeütközéseket és nagy problémákat, hogy költészettel édesíthessen meg mindent, ami csak költészetté szé-píthető. Szemét lehunyja a tragédiák elől, hogy megmenthesse a könnyű vigaszra hajló olvasók andalítására derűs realizmusát és megbocsátó humorát. — Ha az olvasó is és ha az esztétikus is a szívére hallgat, ösztönösen azt feleli első kérdéseinkre, hogy hogyné! — színpadra kell vinni Mikszáthot. Ebben a mai életben, amelynek még irodalmában is olyan kevés a megengesztelő és energiát gazdagító költészet, hogyné látnók szívesen a színpadon kivirágozni Mikszáth felejthetetlen birodalmát! Csak az a kérdés, hogy épkez-láb színpadi munka, hatóerejű dráma lesz-e a Mikszáth-regényekből dramatizált színdarab? Az epika bizony szétnyomja a dráma épü-letének feszes falait. A cselekmény messze szétnyúlik, különböző erekre ömlik folyama, mindenféle epizódalakok sétálnak, akik csak laza szálakkal kapcsolódnak a főalakokhoz. Harsányi Zsolt nagy színpadi készségét bizonyítja, hogy a szétömlő epikát mégis három kedves és hatásos felvonásba tudta összefogni. Nagy érdeme, hogy hamisítatlanul megmentette Mikszáth regényét. Megmaradt ízes, zamatos levegője, megmaradt derűs, édes hangja és változatlanul megmaradtak Mikszáth alakjai. Sőt egynémelyik még hatásosabban kidomborodik. Itt van mindjárt Borly alakja, aki Harsányi Zsolt színdarabjában és Rózsahegy-i játékában szinte monumentális-sá növekszik. Legfeljebb csak hosszú haldoklása teszi próbára a néző türelmét. És nagy érdeme Harsányi Zsoltnak, hogy nem is szolgálai másolója a regénynek. Itt-ott új ötletek, valóságos mikszáthos trouvaillé-ok bukkannak föl a színpadon, amelyek hiányoznak ugyan a regényből, de teljesen méltók Mikszáth szelleméhez. Végül is úgy van az ember ezzel a darabbal, hogy tiszta szívből fakadó viláágéért megfedekezik a dráma zártabb és egységesebb formáiról. — A Nemzeti Színház nagy erőket állított a darab szolgálatába...»

Színház; január 8. (7.1.): A vén gazember szereposztása. — Uo., január 12. (6. évf. 10. sz. 7.1.) H. L. beszámolója: »Néhai való jó MK — ki inkább derűs, mint keserű szemszögletből nézte az embereket,

az életet, a világot — *A vén gazember* című, meghatóan szép regényében szerető kézzel örökített meg egy alakot, amely csak a magyar földből sarjadzhatott. Ez a plasztikus és cselekvő alak s mindaz, ami vele és körülötte történik, méltán kívánczozott a színpadra; ahová végre meg is érkezett. Harsányi Zsolt a vezetője, aki kellő tisztelettel közeledett Mikszáth írásához és abból ügyes kézzel színpadra vetítette a múlt századbéli úri élet élesen körvonalazott alakjait, jóízű vidéki típusait, „alkotmányos” politikai küzdelmét és mindennekfölött magyar levegőjét, amelyek a regényt olyan ellentállhatatlanul vonzóvá és ragyogóan kedvessé teszik . . .

A regény színes leírásai a színjátékban cselekménnyé tömörülnek, a jelenetek szerkesztésében egymásba kapcsolódva perdülnek s az erősen drámai részeket hol bájosan idillikus, hol vidámságtól fénylő képek váltogatják. Csak a második fölvonás hosszadalmas kissé és ha nem Rózsashegyi művészete tartaná, talán lehúzná a másik kettőt is. Igen hatásos a választási harc és korteshadjárat alkalmazása, amelynek izgalmi csapódó hullámokban is érezhetők. Egy, talán örökre letűnt magyar életkorszak történetének változatosan és gazdagon színezett megjelenítése tükröződik Harsányi Zsolt darabjában, amely fölött Mikszáth romolhatatlan kedélyének aranyos derűje és csodálatosan csillámló humora lebeg. Valósággal lelki üdülés a Nemzeti Színház mai bemutatója annak a könnyező és kacagó, érző és érzékeny publikumnak, amelyet a hagyományok ezer apró szála fűz ahhoz az elmúlt magyar világhoz, amely talán már csak nagy írók írásainak tükrében tér vissza . . . Az előadás, amely csupán a Nemzeti Színházban lehetett ilyen minden ízében pontos, egybevágó és szerves egész, méltó volt a színház tradícióihoz . . .»

Új Barázdá, január 12. (6. évf. 10. sz. 3. l.), névtelen ismertetés : »Harsányi ügyesen és ötletesen végezte munkáját, de a színészeknek is nagy érdemük volt abban, hogy a bemutató közönsége oly meleg szeretettel fogadta a darabot . . .»

Új Nemzedék, január 4. (7. l.) és január 6. (3. l.) színházi hírek *A vén gazember* közeli bemutatójáról. — Uo., január 12. (6. évf. 10. sz. 8. l.) *Gáspár Jenő* beszámolója : »Nem szeretjük a regényből gyúrt drámákat, mert nagyon érzik rajtuk a könyv szaga : az epika. *A vén gazemberrel* mégis kivételt kell tennünk. MK-t ugyan nehéz elképzelni színpadon, annyira egyéni és elbeszélő, de a regény, amelyből ez a darab készült, annyira novellisztikus, hogy szinte kínálja magát a színpadra, annál is inkább, mert egységes cselekmény mellett nagyszerű szerepek találhatók fel benne. Mikszáth nagyszerűen ismeri azt a magyar világot, amely körülbelül ötven-harminc évvel ezelőtt zajlott le képviselőválasztási hadjárataival, kortes harcaival, lefelé csúszó uraival, halálig hú cselédjeivel, romantikájával, drága, édes, zamatos magyar levegőjével. Ez a világ a tipikus magyar világ, hol a magyar snajdigsággal lefelé csúszó mágnás olyan kedvesen intéz el mindent ősei ezeréves jelszavával : majd holnap. Ez a jelszó nem csupán az Inokay bárók családjának magyar gesztusa : ebben a jelszóban a pusztuló magyar faj minden tragikumába benne van, az örök magyar halogatás, fajunk legnagyobb hibája, a nemtörődömség. De

az atavizmus átka alatt nyögő apák mellett ott látjuk már a fiukat; a magyar vér felfrissítőit, akik büszkén jönnek haza ősi címerüket megszépíteni, most szerzett diplomájukkal. — Ebben a világban magasatosan a magyar becsületesség, hűség, uraihoz s az ősi földhöz való ragaszkodás élőszobrává a tisztartó, akai mindenki vén gazembernek nevez, mert tolvajnak tartják. Pedig ez a vén gazember semmi mást nem tesz, mint, mikor látja, hogy urában a sűrű magyar vér átka menthetetlenül érvényesül, lopja ura vagyonát, hogy megmentse gyermekei számára. Itt rejlik *A vén gazember* című regényben a drámai mag. Halhatatlan gondolat és ragyogó ötlet. Egy ember végigszenvedi életében a legsötétebb gyanú minden patkányfogát; hogy halála után egy gyönyörű túlvilági gesztussal ezt mondja: íme, gazdám, a magyar úr minden hibáján túl van még valami, amely urat és alkalmazottat, mágnást és szolgát összeköt, a magyar föld. Nem az én földem, de magyar föld. Tehát megőriztem, ha másképpen nem, lopva, mert minden elmúlhat, de túl a magyar bűnökön, könnyelműségen élnie kell a drága, szent, az ősi magyar földnek. És a nagyszerű szolga túlvilági üzenetében kibékül minden, s a régiak helyébe lépő új magyarok törlik az ezeréves mondást: majd holnap. Többé nem holnap. Ma. — MK regényét Harsányi Zsolt alkalmazta színre. Nagyszerű színházi ember, ismeri a színpad minden titkát. Főérdeme; hogy a regény magyar levegőjét hamisítatlanul vitte színpadra. Kár; minden szépsége ellenére is, hogy a második felvonás haldoklási jelenetét annyira elnyújtotta. A harmadik felvonásban az összeveszett szerelmesek kibékülése nagyon operettizú, kár volt komoly színpadra ezt az operett-sablont áthozni. A színház együttese a legjobbat adja . . . »

Az Újság, január 6. (12. l.): hír a darab bemutató-előadásáról és főszereplőiről. — Uo., január 12. (22. évf. 10. sz. 3. l.) ismerteti *Keszler József*: »MK kedves, vonzó és megnyerő szellemével találkoztunk ma a Nemzeti Színházban, hol az érdekes színművet adták elő, melyet Harsányi Zsolt a nagy író egyik legszebb elbeszéléséből, a *Vén gazember*ből vont ki és szerkesztett át nagy értelemmel és ügyességgel a színpad számára. — Hej, az a „vén gazember”, az a mindenki által önzőnek és lelketlenül kapzsinak piszkolt és szidott uradalmi kasznár, Borly Gáspár, ki mindent látott, mindent megtett, mindent ügyesen elvégzett, ami a gazdag földesúrnak, Inokay bárónak javára volt; ki, midőn fáradatlan szolgálati buzgalmában beteg lett és meghalt; sokkal előbb kelt végrendeletében megvallotta, hogy könnyelmű, gondatlan, pazarló földesurát az egész életén végig, ahol csak teheté, meglopta, a lopott pénzből pedig az ura által darabonként eladott földeket titokban visszavásárolta, az uradalom területét még néhány száz holddal növelte és egy nagy vagyon készpénzt ura nevére a takarékpénztárba helyeztet; ki mindezt azért tette, hogy az okvetlenül tönkre jutó bárónak kedves, szép két gyermekét a késői végső nyomortól megmentse: ez a „vén gazember” a legáldottabb lelkű, legokosabb, legbecsületesebb és leghűségesebb gazdatiszt volt, és a magyar népfestő irodalom egyik legszebb, legeredetibb és legérdekesebb alakja marad, amíg csak könyvek megóvják a magyar élet emlékeit.

Mily gyönyörűséggel néztük, mily élvezettel és mily mélyen megindult lélekkel csodáltuk e ritka nagyesszű, jó ember képét . . . Ezt az alakot csak MK tudta a magyar élet kemény kővéből kifaragni. Csak ő látta intim családi közelségből, csak ő ismerte közvetlenül megkapó jelentkezésében, csak ő figyelte meg éles szemmel és csak ő értette meg helyesen ítélő ésszel az a különös, okos és erőselelkű embert, aki a magyar kisenemes, a „bocskoros nemes”, mint a darab idegen származású és idegen szellemű bárónéja becsmérítő lenézéssel mondja. Igenis, ezen ember világának MK a történetírója; és ezen történet hőseinek ő az arcképfestője. Hiszen Jókai, az elérhetetlen magasságban álló, örökké csodálandó Jókai is halhatatlan remekeket alkotott, melyeknek mintaképeit a magyar társadalom eme rétegéből vette. De Jókai mindent, amit teremtett, egy pompázó eszményi vonással emelt fel az öröklét magaslatába, az ő legsajátabb birodalmába, hová eddig nemzetének elbeszélő költője nem hatolt fel melléje. Mikszáth azonban, amint a földön lesi meg történeteinek alakjait, úgy ott is rögzíti meg őket. Az ő tárgya az életkép. Az ő bájos, édes humorja a genre-t önti el aranyával; de nem fon köréje dicsfényt. És ebből fakad aztán az a bámulatos dolog, hogy amit ábrándnak keressünk nála, az — való. Életünk szerény, de nekünk kinceseket érő képét találjuk nála. Ezért virul külön örök hála Mikszáthnak a magyar szívből. — Élénken éreztük mindezt, midőn a darabot néztük; és nagy elismeréssel adóztunk Harsányinak, hogy velünk egy gondolatot kellő mértékben becsülte meg Mikszáth írói egyéniségét, módszerét és szellemét. Olyannyira simul a regényíró különleges sajátágához, hogy még a műformát is ama korból választotta, melyben Mikszáth története játszik; úgy, hogy forma és tárgy elválaszthatatlanul egyet képez. — Ha gáncsot keressünk a dologban, arra utalnánk, hogy Harsányi bizonyára csak elődje főtulajdonsága iránt való tiszteletből, egyes pontokon — így a második felvonás tetemes részében — a jellemzést túl engedte áradni a cselekményen, ami némi vontatottságot okozott a darab menetében. Egy jó színházi dramaturg néhány rövidke tollvonással segíthetett volna e lassúságon. De nem lett-e volna örök kár minden legcsekélyebb részletért is, mely Mikszáth jellemző munkájából e gyorsításnak áldozatul esett volna? — Azt hisszük, hogy a színház e darabban állandó művet nyert műsorának. Valahányszor előveszi, a közönség örömmel fogja nézni. Az előadás is szép volt . . .

Világ, január 12. (15. évf. 10. sz. 6. l.), ismerteti *Relle Pál*:

„A vitát, hogy lehet-e regényből színdarabot szabni: eldöntötték. Lehet. Az utóbbi időben annyian adták a fejüket regénykifordításra, erre a színpadi szabómunkára, s a siker oly sokszor állott melléljük, hogy a lehetőség kérdése ma már nem probléma. Az irodalmi elegancia, a célszerűség szempontjából természetesen az egész kérdés-komplexum más lapra tartozik. Az irodalmi öltözködés művészeinek, a regény s a színpad walesi hercegeinek nyilván nem ezek az írók a „taylor for gentleman”-jei. Hogy célszerű-e a regényből színdarabot eskabálni . . .? Ennél a kérdésnél abból kell kiindulni: mi marad a regényből a színpadon? Egy kis drámai kivonat, vékony cselekmény-

torzó, néha több, gyakran kevesebb. Kinek, minek van erre szüksége? Hogy a színpad népszerűsítse a regényt, erre nincs szüksége a regénynek. Hogy a regény tollával ékeskedjék a színpad, erre pedig a színpad nincs rászorulva. Nem véletlenség, ha a regényből már eredetileg nem lett színdarab, s a színdarabból regény. A színdarab is, a regény is lényegében két külön anyag, melyben az író gondolkozik, éppúgy, mint ahogy a szobrász gondolkozik márványba, vagy bronzba. A képzőművészeti közvélemény jót nevetne, ha valakinek az a groteszk ötlete támadna, hogy valamelyik hatalmas márványkompozíciót bronzba redukálja. [így!] A márvány epikáját bronzba dramatizálni, vagy bármilyen más anyagba cselekményesíteni: abszurdum. És abszurdum megfordítva is. Marad még a rossz regény, az az eset, amikor az író tévedéséből a drámai gondolat epikába épült, vagyis márványkompozíció készült a bronzgondolatból. Ebben az esetben talán lehetne a színpadi helyreigazítás lehetőségéről beszélni.

A vén gazember, MK regénye, jó regény.

Harsányi Zsoltnak, aki Mikszáthot színpadra alkalmazta; évek óta hever egy darabja a Nemzeti Színházban. Mi, őszintén, kíváncsibb voltunk erre a darabra, mint Mikszáth regényére. Mikszáth ezzel a regényével is rég kielégített már minden kíváncsiságot. Hogy kicsoda nekünk Mikszáth: tudjuk. Regényének színpadra tagolása egy tapodtat sem térít el eddigi érték-megállapításunktól. Hogy Harsányi Zsolt jószemű színházi ember, kitűnő ismerője a színpadnak, szintén tudjuk. Újat — jót vagy rosszabbat — mi csak az írótól várhattunk, aki a Mikszáthtól kölcsönzött értékes, közismert és meleg bekecs helyett, ha dideregve, ha szerényen is, de a saját kis fölöltőjében jött volna a színpadra. De ezzel, egyelőre, Harsányi Zsolt adósunk maradt, ha nem is kizárólag a saját hibájából. A jószemű színházi embert azonban éreznünk kell nemcsak abban, ahogyan a regényt a színpadra sűríti és kivonatolja, hanem abban is, hogy Mikszáth regényei közül éppen azt választotta ki, mely elasztikus regény-cselekményével egy olyan figura körül csoportosul, mely a legkönnyebben galvanizálható át színpadi életre, s amely épkezláb embermonumentum marad akkor is, ha életlényegének karja-lába és egyéb alkatelemei benne is felejtődnek a regényben. Ez a regényben felejtődés egyik főerénye Harsányi Zsoltnak Mikszáthtal szemben, a színpaddal szemben azonban az a köteles és kegyeletes hiba, amiről nem a színpad tehet és nem is a regényíró.

Azok tehát, akik a színpadtól ma a regényből fogant illúzióik kielégülését várták, csalódtak, mint mindig. De akik csak szép emlékeiket mentek fölidézni a színházba, akik csak utalást vártak egy régi élményükre: jól jártak. A regény szereplői, amint markáns időzéljelen fölvonulnak a színpadra, a regényből pontosan akkorára ollózták cselekmény, amennyi elfér a kulisszák között, a kedvesen és sohasem tolakodóan mikszáthi mellék-motívum: a szerelem óvatosan a színpad előterébe nagyítva, mind szerencsés kiegyezés a színház és a regény között. Kár, hogy maga a főszereplő már csak a saját árnyékában lép a színpadra és sem olyan élesen, sem olyan egészen nem mutatkozik meg, hogy — ami a regényben annyira érthető —

a többiek jóhiszeműségének és rosszindulatának honnanszármazását elhiggyük. A becsületes, vén gazember túlkorán tűnik el a színpadról és akkora ürt hagy maga után, amit csak a regényben tudott betölteni . . . »

A folyóiratok beszámolóí :

A Hét, január 22. (2., ill. 34. évf. 3. sz. 11. l.), ismerteti (— y) [Kállay Miklós]:

»Ennél a derús, érdekes bonyolítású, üde magyar levegőjű színjátéknál nem kell, de nem is szabad szörszálhasogató dramaturgiai analízissel fellépni. A regényből átdolgozott darabok természetesen nem lehetnek klasszikus, tökéletes drámák is. Legfeljebb azt szabad nézni, mennyiben tette az átdolgozás a darabot színpadképessé. Ebből a szempontból pedig Harsányi munkája igazán kitűnő. A regény szétágazó, egy élet bonyodalmas történetét átfogó részeit úgy tudta csoportosítani, hogy a regény egész meséje úgyszólván egy nap alatt játszódik le, a derék Borly Gáspár halála körül, ami a regényben a befejező rész kezdete. Emellett nem sikkadt el a regényből semmi, a legfontosabb és legbecsebb sem : Mikszáth kedves derűje és meleg, jóízű humora. Ez a kettő, Mikszáth ízes magyarsága és Harsányi biztos színpadtechnikája biztosítja a darab sikerét, nem is beszélve a Nemzeti Színház összavágó, pompás előadásáról . . . »

Nyugat, január 18. (17. évf. 2. sz. 153. l.) ismerteti *Földi Mihály*:

»Borly uram, Inokay grófék kasznára, aki ellopja gazdája vagyonyát, hogy megmentse annak gyermekei számára, egyik legkedvesebb alakja MK derús világának. Megvan benne a jó ötletek halhatatlansága s megörökítően jellemzi azt a kort, MK korát, melyben a magyar író szerencsésen alkalmazkodott az akkori magyar hajlandóságokhoz : nem nézi az élet mélyére, nem hallani meg a földalatti döbörgéseket, nem látni a ruha alatt a szívet s nem figyelni a szavak mögött a vér lüktetésére, — inkább szép, békés szíveket hazudni — álmodni a szédülő mellekbe és az andalító poézis hímes palástját borítani a testek lefoszló ruháira. MK kora nem az igazság, hanem a mindenáron való, csakazértis béke és nyugalom élete volt. Mosolyt, nem gondolat! Derút, nem töprengést! Almokat, nem valóságot, megszépített tegnapot, nem feltárt mát és megidézett holnapot!

A magyar temperamentum, ha irodalomra gondol, egyébként is előszeretettel hajlik erre a sziruppal édesített életre. S észre kell vennünk, hogy a háború, forradalom és ellenforradalom kimerítő trilógiája után a magyar közönség, sőt az írók egy tekintélyes része is valami csendes biedermeierre vágynakozik : könnyű mesékre, melyekből hiányzik a kint folyó élet minden lávája, szelíd és kedves genréképkre, melyeket aranykeretbe foglal egy tehetség bölcs mosolya, innét van Jókai felújult divatja, könyvben is, színpadon is, s ez a hangulat vezette el nyilván *Harsányi Zsolt* nagy színpadi tehetőségét Mikszáth regényéhez.

Semmi sincs távolabb Mikszáthtól a drámaiságnál. A legegpi-kusabb magyar írók közé tartozik, aki szétfolyó akvarellal festi meg témáit, minden gondolata és érzése pedig szinte menekül a kiélezett

dramai ellentétektől. *A vén gazember* meg éppen a kompozícióltanabb, szétesőbb műveihez tartozik. Harsányi nagy színpadi érzékét dicséri, hogy ebből a zétfolyó, epikus anyagból három kedves és hatásos felvonást tudott összesűríteni. Darabjának tengelye a minden lopáson át, önfeláldozóan becsületes kasznár, aki megható erővel szorítja magába titkát s inkább magára zúdítja a becsületesség vádját, de csak a síron túlról küld magyarázatot. Körülötte sok kedves mikszáthos figura tipeg-topog; jól esik látni őket, jól esik tiszta szívveléltüket magunkba lélegzeni. Lépten-nyomon mikszáthi ötletek bugyborékolnak s Harsányi Zsolt dicséretére kell megemlítenünk, hogy ezek az ötletek nem is mindig a regényből szálltak fel a színpadra, hanem, miként Borly gazdaasszonyának (Rákosi Szidi) harangoztatását gazdája lelkiüdvéért, Harsányi költötte őket a kongenialitás észrevétlenségével...»

Színházi Élet, január 20—26. sz. (14. évf. 3. sz. 11—16. l.), névtelen ismertetés:

»Mint ama bizonyos régi szüretelésű borok, amiket a hálás gazda évszámmal lát el és csak kivételesen kedves vendégek kedvéért hoz fel, úgy állnak elménk pincéjében a nagy palóc regényei.

A Nemzeti Színház színlapján két név szerepel. Az egyik a világ-irodalom akkreditált magyar értékei közül való, a másik is már áttörte azt a kínai falat, amit a magyar nyelv árva elszigeteltsége vont a magyar tehetségek közé: Mikszáth Kálmán és Harsányi Zsolt. Így egymás mellé állítva őket, a fiatal író neve nemes csillogást kap a nagy Mikszáth nevének sugárkörében. De észre kell vennünk azt is, hogy Harsányi Zsolt neve magában állva is fénylik... Harsányi Zsolt nehéz munkába fogott és becsülettel végezte el. A premier közönsége egyre növekvő gyönyörűséggel látta, hogy a Mikszáthnak merőben idegen formák ellenére az igazi mikszáthi értékek mindenütt hiánytalanul sugároztak át az új konstrukción.

Az öreg Inokay Gottfried bárónak és ispánjának történetét alkalmasint mindenki ismeri, aki valaha Mikszáth-könyveket olvasott. Mert úgy van vele az ember, hogy amikor az első Mikszáth-könyvet kezébe kapta, mulhatatlanul szerelmes lesz a nagy palócba, és nem nyugszik, amíg mindent el nem olvas belőle. A súlyomi földesúr tehát, a maga könnyelmű életfelfogásával éppúgy élő alakja emlékezetünknek, mint ispánja, Borly Gáspár, a vén gazember. Mikszáth már a regény címénél nyitva hagy egy ajtót a fantázia számára. Szinte kiérzik a két jelző összetételéből, hogy a vén gazember megjelölésben több a szeretet, mint a moralista jogos fölháborodása egy öreg tolvaj iránt... [Tartalmi összefoglalás után:] Lehet, hogy fölösleges dolgot végeztünk, amikor dióhéjban még egyszer elmondtuk a vén gazember történetét, most már Mikszáth és Harsányi után. Annyi bizonyos; hogy az epikai formák szélesen hőmpölygő ágját szerencsésebb kézzel senki sem szoríthatta volna a színpad Prokusztesz-ágyába Harsányi Zsoltnál.

Az újabb irodalomban gyakran találkozunk azzal a kísérlettel, hogy regényirodalmunk ismertebb értékeit a színpadon lássuk viszont. Éppen MK-nal már többször történt kísérletezés, bizonyára nem ok

nélkül, mert regényei magukban hordozzák a színpadi lehetőségek csíráit. Csak a színpadi routinier avatott keze kell hozzá, hogy Mikszáth nagy értékei el ne kallódjanak az új feldolgozásban. És Harsányi Zsolt munkájának tulajdonképpen itt van a főérdeme. Mert fölépíteni egy cselekményt, ami de facto megvan, végtére nem tartozik a lehetőségek közé. De úgy fölépíteni, hogy az új műből mégis a régi hangulat áradjon, hogy Mikszáth aranyos, bölcs, derűs lelkének fölényét érezzük, — ez már művészet. Harsányi Zsoltnak becsületére váljék, hogy a néző egy pillanatra sem ábrándul ki abból a hangulattól, amit a regény teremtett. Csak az alakok lépnek ki plasztikusabban, markánsabb vonalakkal. A mikszáthi derű, és bonhomia, a mikszáthi pointe-ok finomsága át- és átsugárzik a dialógokon. Szinte úgy érezzük, hogy a nagy paló ott ül valahol a kulisszák mögött, és míg odakint a lámpák fényében alakjai tesznek-vesznek, ágálnak, ő karosszékében elmesél anekdotákat mesél a vármegyei urakról, akik lassan-lassan már csak az ő regényeiben és novelláiban élnek tovább.

[A színészi munkáról:] Valóban szinte páratlan színház ez, ahol minden szerepet, még a látszólag legjelentéktelenebbet is komoly és nemes művészek töltöttek ki étellel...» stb.

A Színházi Élet ugyanezen száma számos képben mutatja be *A vén gazember* színpadi szerzőjét és főszereplőit: a boríték címlapon: Rákosi Szidi és Rózsahegy Kálmán; 2. lap: Rózsahegy és Harsányi Zsolt; 3. lap: N. Tasnády Ilona; 11: Rózsahegy és Rákosi Szidi; 12: Petheő Attila, uo.: Tasnády Ilona és Rákosi Szidi; 13: Petheő Attila és Rózsahegy; 14: Rózsahegy és Petheő Attila, uo.: Pataki József és Rózsahegy; 15: Rákosi Szidi; 16: Pataki József.

A dramatizált *Vén gazemberről Rubinyi Mózes* is nagy elismeréssel és méltánnyal nyilatkozott »Huszonöt év MK életéből (1910—1935)« o. dolgozatában (Irodalomtörténet, 25. évf. 1936. 16. l.): »A Mikszáth-névnek színpadi sikerét — úgy mond — az a zseniális írónk teremtette meg, aki egész Mikszáth-regényt vitt egész estét betöltő színdarabban a közönség elé. Harsányi Zsolt volt az, aki kegyelettel, gondnal merült el egyrészt a Mikszáth lelkébe s másrészt [a] nagygyakorlatú színházi stílus és színpadi készségével a színpadon meg tudta jeleníteni Mikszáth humorát, egész eredeti világát. Ez az átköltés a teremtés jegyét hordozza homlokán. *A vén gazember* (Nemzeti Színház), *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* (Víg-színház), *Beszterce ostroma* (Víg-színház) egyszerre a színpad első mesterei közé vitte a Mikszáth nevét, de mellette a Harsányi Zsoltét is...»

III.

A KOLOZSVÁRI ANDOR-FÉLE SZÍNPADI ÁTDOLGOZÁSRÓL (1949)

A vén gazembert 1949-ben az egyik pesti színház, a Modern Színház, ismét műsorra tűzte. Nem Harsányi Zsolt, hanem Kolozsvári Andor átdolgozásában. Ez az újabb átdolgozás — tudomásunk szerint — nem jelent meg nyomtatásban; az egykorú lapok sem részletes tartalmi ismertetését, de még részletes szereposztását sem közlik,

s így csupán szétszórt megjegyzésekre vagyunk utalva, midőn úgy véljük, hogy ez a színműváltozat inkább csak a Harsányi-féle átdolgozás módosítása, s nem újabb dramatizálás eredménye.

Az egykorú sajtó feltűnő tartózkodással fogadta, sőt nyíltan elítélte a Modern Színház éppen nem szerencsés választását, hogy ezt a felfogásában teljesen elavult, korszerűtlen témát ismét színpadra vitte. A színház egyetlen, sovány védekezése az volt, hogy Rózsahegy Kálmán parádés játékát kívánta megismertetni az új színházi közönséggel... Érthető, hogy az 1949-i színműváltozatról az egykorú sajtóban csak kevés és hiányos följegyzéseket találunk. A napilapok egy része (Szabad Nép, Népszava, Világosság) szóra sem méltatta a felújított *Vén gazembert*. A többiek is csak keveset írtak róla, s inkább a színészi játékot méltatták. Legrészletesebben még az Esti Szabad Szó írt a darabról, határozottan elítelve a Modern Színház helytelen darabválasztását, s az »átdolgozás«
korszerűtlenségét.

Fentiek után íme az 1949. évi sajtó csekély számú és szűkszavú visszhangjai:

Esti Szabad Szó (A Nemzeti Parasztpárt központi napilapjának, Szabad Szónak esti lapja), április 6. (51. évf. 79. sz. 2. l.), ismerteti (Baráth) [Baráth Ferenc]: »MK műveinek megvan a valósághoz való sajátos viszonya, s így *A vén gazember* is részben megtörtént eseményt mond el. Ma már nehezen értjük, mi volt a pusztasági tisztesség és elkötelezettség túl az öreg kaszár célja azzal, hogy a vagyont, meggyőződést és tisztességet elherdáló bárói „gazdáinak” részére földet szerezzen és gyarapítsa a bárók gazdaságát. *A vén gazember* mai megítélés szerint nem hős, hanem bizonyos fokig osztályáruló. Vannak ugyan saját osztályához hű gesztusai, alapjában véve azonban — különösen Kolozsvári Andor erősen Harsányi Zsolt átdolgozásának emlékeire támaszkodó újabb átdolgozásában — nem eléggé indokolt Mikszáth művének az *ilyen* színrehozatala. Miért kell a bárónak — még ha voltak is haladó szellemű főurak — olyan megjegyzéseket és kevés hitelű vallomásokat mondania, amelyek *nem tömegek* óhajításait, vágyait és törekvéseit tükrözik, hanem elszigetelt esetek, fehér hollóik. Arra célunk, hogy az átdolgozás ifjabb bárója ezt mondja: „A díszmagyar nagyon hatásos, de a munkáskabát tartósabb”. Jó, jó, mondhatta ugyan ezt Mikszáth, de valahogyan az egész darab felújítása kissé korszerűtlen ebben a célzattalan formájában. Pedig a Modern Színház, ahol felújították *A vén gazembert*, rangos előadást akart produkálni, de csak a maga módján. [Mindegyik] szereplő híven tükrözte ezt a letűnt, régi világot; csak sem a re gény, sem az átdolgozás nem nyújt tanulságot a mai néző részére...»

Hírlap, április 7. (4. évf. 80. sz. 4. l.), ismerteti (—a): »*A vén gazember* felújítását a Modern Színházban az égegyvilágon semmi egyéb nem indokolja — a darab ebben a formájában elavult, poros panoptikum egy elmúlt, sőt talán soha-nem-is-volt világból —, mint az, hogy címszerepét ismét eljátszhatta Rózsahegy Kálmán. Az öreg Borlyt Rózsahegy ezúttal is mélyen megindítóan formálja meg...»

Magyar Nemzet, április 6. (5. évf. 79. sz. 2. l.), ismerteti: *S. Z.*: »MK humorból, ravaszágból és józanságból gyúrt alakja, a „gézengúz”

Borly ismét a színpadról búvóli nemcsak azt a grófi családot, amely menthetetlenül elpusztult az idők folyamán, hanem a közönséget is amely megmaradt és sűrű tapsokkal jutalmazza a nagy palóc talán legsikerültebb (?) figuráját. A Modern Színház valóban szép gesztusaként könyveljük el ezt az előadást, részint azért, mert Mikszáthot a ma követelményeihez képest értékeli (?) és lebontja róla azt a sallangot, amelyet a különböző, romantikus színpadi elképzelések köré fontak, hanem azért is, mert alkalmat adott Rózsahegyi Kálmánnak arra, hogy ismét eljuttassa életének legjobb, legparádésabb, leg-sokszínűbb, majdnem azt mondhatnók legcsillogóbb szerepét...»

A *Világ* április 1-i számában (4. l.) a címszerepet játszó Rózsahegyi Kálmán következő nyilatkozatát olvassuk: »Már nem kell kihagyni a kényes részeket *A vén gazember*ből. A régi átdolgozás nem vette át a regényből MK-nak olyan megállapításait, amelyek a feudális rendszert súlyosan bírálták. A mostani felújításon a teljes figurát alakíthatom. Ez annál örvedetesebb, mert hiszen *A vén gazember* új színdarabváltozata a nagy író születésének századik évfordulója alkalmából kerül újra színpadra...» [Mikszáth születési évét a közvélemény hibásan tartotta számon. Születésének centenáriuma 1947-ben volt, de ez az év hivatalos ünneplések nélkül múlt el; csak 1949-ben kezdték ünnepelni az immár százkétéves Mikszáthot!] — Uo., az április 6-i számban (1151. sz. 4. l.) névtelen cikkírótól beszámoló az előadásról: »... A Modern Színház újította fel nyilván „Kálmán bácsi” kedvéért *A vén gazembert*, amelyet Kolozsvári Andor 1949-es szellemben dramatizált, Mikszáth szelleméhez híven. MK születésének századik évfordulóját ünnepli a magyar irodalmi világ [már megint!], és csak helyeselni tudjuk, hogy a Jókai-téri színház az ő nevét nyomtatta ki a színlapra... Amint Borly kilép a színpadra, az egész színház feszült várakozással figyeli a cselekményt...»

IV.

A FILMVÁLTOZATRÓL (1932)

A filmről a napilapok — az alább közölt cikkeket és kritikákat megelőzően — háromféle reklámhirdetést is publikáltak.

Az első reklámhirdetés *A vén gazembert* »az UFA magyar filmsorozata első grandiózus filmje«-nek nevezi s tájékoztat a szereposztásról. (Ld. a *Magyarság*, *Nemzeti Újság*, *Népszava*, *Pester Lloyd*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Újság* december 22. számában, és a délutáni, ill. esti lapok, *Az Est*, *Magyarország*, *Új Nemzedék* december 23. számában.)

A másik reklámhirdetés szerint: »A néma film idején a „Magyar rapszódia”, a hangosfilm korában *A vén gazember* az UFA reprezentáns filmje.« Rendező, szereplők stb. (Ld. *Esti Kurír* dec. 22., *Pesti Hírlap* dec. 21.)

A harmadik fajta hirdetés a film két operettszínésének arc-képét is magában foglalja. (Ld. *Az Est* és *Új Nemzedék* dec. 21.)

Ezekon felül néhány kisebb híradó cikket is beállítottak a reklám szolgálatába.

A *Magyarság* dec. 22. (13. l.) oikke szerint: »*A vén gazember* díszbemutatója a döntő siker jegyében zajlott le... A film szerencsésen egyesítette magában az érdekességet, a jó szereplőket és a szeretettel összeválogatott magyar jellegzetességeket. A főszereplők személyesen is megjelentek a vászon előtt...«

A *Pester Lloyd* dec. 22-i reggeli száma is beszámol *A vén gazember* »Gala-premiere«-jéről.

A folyóiratok nagy része (Nyugat, Új Idők, Katolikus Szemle, Protestáns Szemle stb.) vagy nem vezetett film-rovatot, vagy — ha vezetett is — nem szólt erről az újdonságról.

A *Képes Krónika* dec. 25-i száma (14. évf. 52. sz. 3. l.) csupán képet közöl a film főszereplőiről.

A napilapok beszámolóí:

Az *Esti Kurir* — nem tudni: milyen érdeklődösség miatt? — három napon át dicsérte a filmet. A dec. 22-i számban (10. évf. 286. sz. 6. l.) a cselekmény színhelyeit sorolja fel: »*Hol játszódik A vén gazember?* A vén gazember felvételei során Heinz Hille, a rendező, sok érdekes miliőt talált, amelybe a mese fordulatos jeleneteit helyezte azután. A film Budapest világvárosi szépségéből is mutat sok festői sarkot, de eljutunk például a Ludovika Akadémiába is, ahol egy sportünnepély játszódik le. Felvételek vannak a filmben a Margitszigetről és a Balaton mentéről is.« — Dec. 23-án (287. sz. 10. l.) a díszbemutatóról számol be: »Ünnepélyes külsőségek között, igen előkelő, meghívott közönség előtt zajlott le tegnap a pompázóan feldíszített Uránia filmszínházban *A vén gazember* díszbemutatója...« stb. — Végül dec. 24-én (288. sz. 10. l.) — szintén névtelen cikkben — a tulajdonképpeni filmkritikát közli: »A vásznon MK híres regénye *A vén gazember* elevenedett meg. Borly Gáspár kapott újra életet, hogy leperegjen előttünk megint a történet az ura könnyelműségével úgy számoló hűséges kasznárról, hogy ellopja a kastély kisasszonya számára a pénzt, amit a lány apja nem tud megőrizni. Ezt a történetet Heinz Hille, a rendező, ügyes kézzel plántálta át a mai élet színes és mozgalmas keretei közé, rámanak pedig Budapestet, a Margitszigetet és a Balaton ragyogó panorámáját körítette a gyorsan pergő jelenetek köré. Dicséretes munka az, amelyet az Ufa magyar filmjének forgatásával végzett — kerek, jólsikerült egész ez a film. És csak jót lehet mondani a szereplőkről is. Sugár Károly hatásos drámai erővel rajzolja meg a vén gazember érdekes figuráját...«

Magyarság, dec. 23. (13. évf. 289. sz. 10. l.), ismerteti *S. M.*: »MK a legmagyarabb írók egyike. Történetei, emberei a magyar föld szülőttei, a magyar lélek, a magyar faj őszinte megmutatói. Nagyon helyes volt az ő munkái közül választani a magyar hangosfilm témáját. *A vén gazember*nek nemcsak regény-, hanem színpadi múltja is van. Könyvben is és színészi alakításban is megkacagatta és meghatotta az olvasók és nézők ezreit. A hangosfilmben — s ez Pressburger Imre érdeme — a regény eredeti alakjai MK elgondolásában jelentek meg.

Inokay báró elhozta osztályának minden súlyos hibáját, könnyelműségét, göggjét és a legmagyarabb bünt, a Patópálságot. De a sötét vonások mellett tudott ragyogóan és mélységesen érző ember lenni a befejező jelenetekben. A báróné is rokona, Balassa grófnő, könnyen ítélő asszonyok, akik szerencsés társáljuk magasságából nem látják helyesen az életet, az embereket és igazságtalanok olyanokkal szemben is, akiknek a lelki értékeket tekintve, felettük lenne a helye. Az író, az átdolgozó és a rendező azonban végül is bűnbánóan fejet hajtát velük azok előtt, akiket megsértettek. Inokay Mária, a történet fénylő alakja, kedves, megértő és a hála és szeretet őszinte lobogással hevíti. Cselekedetei nemesek, egész lénye finom, ha a hullámfürdőben nem állt volna ki arra a rövid, de kissé merész táncra, semmi árnyék nem vetődne szép és tiszta alakjára. Borly Laci az a fajta magyar fiú volt, akinek lelki nemességén kívül, se méltóságos rokonság, se vagyon nem áll mellette, de, aki képességei révén mégis az első, amikor tetterre kerül a sor. Balassa gróf és Thury azonban azok közül valók, akik ugyan kedvesek és mulatságosak rokoni és baráti körben, de akikkel kifelé nincs mit dicsekedni. A „vén gazember” a legigazabban magyar e történetben. Méltóságteljes, okosan előrelátó és minden bűn látszatát eltűri, csak megmentse jogos gazdájának a földet, hogy legyen mit adnia a gyermekének. Ez a hazai röghöz, a tulajdon földhöz való ragaszkodás a film lángolóan izzó pontja, mely mint figyelmeztető, intó mementó lánghol az emberek felé. A film anyagául választott téma hálás volt. A rendezés bölcs körültekintéssel kereste ki a jelenetek háttéréül a jó helyszíneket. A Balaton, a Duna vidéke, Budapest legszebb részei vonulnak fel a filmen. A végtelenbe veszni látszó országotak, a messzeség ködös sejtelmességét lehelő rónák, a rohanó ménések, vonuló csordák, a vidék, sőt az ősi magyarság életéből adnak képeket. A szüreti mulatság cigányzenés, táncos hangulata szerencsésen nem ragadta magához a vezető szerepet, helyes mértékkel adott színesítés volt a filmben. Jó gondolat volt és nagyszerű jeleneteket adott a Ludovika Akadémia ünnepélyének a filmbe ékelése, melyben a jövendő Magyarország dobbant a nézők elé. Heinz Hille nagyon szép munkát végzett *A vén gazember* rendezésével. A szereplők az UFA külföldi slágereit jellemző, pompás öszjátékkal vonultak fel. Sugár Károly, a Nemzeti Színház művésze játszotta a címszerepet. Művészi volt, döbbenetesen, megkapóan állította a nézők elé Borly Gáspár markáns alakját... Az ötletek sziporkái, a zene és dalok szívhez szóló melódiai és a pompás párbeszédék emelték, fokozták a film értékét. Az UFA első magyar hangosfilmjével a legnagyobb reményeket keltette.

Nemzeti Újság, dec. 23. (14. évf. 288. sz. 9. l.), ismerteti — *ba* [Kolba Gyula]: »MK regénye filmen, happyenddel, sok szép magyar felvétellel, amelyek kétségtelenül festői hatásúak, de ezert az Ufa-produkcióért mégsem tudunk túlságosan lelkesedni. Tagadhatatlan, hogy Heinz Hille ügyes rendező, van érzéke az egyszerű, de mindig kitűnően találó humor lehetőségeinek kiaknázására, a játékot is elég jól vezeti és a jeleneteket kitűnően tudja beállítani, úgyhogy így az operatőrnek könnyű dolga van igazán szép tájképeket fotografálni.

De a gyönyörűségtől nem tudunk ájzuldozni; ez a film mégsem igazi jó film, a rendező és scenáriumíró, hogy az invenciótlan scenárium szakadékait betömje, egyszerűen vezércikkyszerű közhelyekkel tűzdelik teli a filmet, amelyeknek közbeszúrása erőszakolt és felesleges. — Nem sikerült teljesen a magyar együttes játéka sem. . . . A filmnek hibái ellenére is meglesz a maga közönsége és feltétlen sikerre számíthat, mert főképp az a része, amelyben a Ludovika Akadémia sport-ünnepélye perog le, az mindenképpen kitűnő rendezői és operatőri munka eredménye.«

Népszava, dec. 23. (60. évf. 279. sz. 9. l.), névtelen ismertetés :
»Ünnepélyes külsőségek között, meghívott közönség jelenlétében mutatta be az Urániában az Ufa legújabb magyar filmjét. Valóban magyar film ez, itt készült Pesten, összes szereplői magyarok. Sok keserű csalódás után üdítő volt látni végre egy teljesen kifogástalan[!] épkézláb filmet, amely magyar, anélkül, hogy magyarkodó lenne, és a magyar föld színeit, hangulatát, a magyar emberek jellemét[!] mutatja meg. Milyen szerencse, hogy ezt a filmet is nem öntötték le [?] azzal a bizonyos talmi népszínmű-romantika szirupjával, amelynek émelységéből annyit lengették már felénk a villogó gatyát, paprikást és egyéb rekvizitumait a hazug magyar romantikának. Itt-ott azért kísért ebben a filmben is a múlt, a kurzusi szellem patétikus turánkodása belcharsog néha a jelenetekbe, de még ezek sem tudják elrontani a film értékét és annak pompás hatását. A keret : pompás magyar tájak, a Balaton, nagy szántók, dús szőlők, méla magyar mezők, aztán Budapest szépségei, és mind izlésesen [?], találgóan odaállítva aláfestésül a karakterisztikus jeleneteknek. A Nemzeti Színház nagysikerű szindarabja a filmen hibátlanul érvényesül, és a szereplő magyar színészek maradéktalanul tökéletes játékot produkálnak. Sugár Károly vén gazembere olyan, mintha gránitból faragták volna, habár azt hisszük, hogy kissé sötét tónusú . . . Egyes árnyalatokból kiütközik némi hiba, de ettől eltekintve a rendezés is mesteri . . .«

Pester Lloyd (Morgenblatt) dec. 23. (79. évf. 289. sz. 7. l.) névtelen ismertetés :

»Um es gleich vorweg zu nehmen : noblesse oblige. Diese Verpflichtung erstreckt sich auf beide Seiten, sowohl auf die Seite des Produzenten als auch auf die des Zuschauers. Die grosse UFA war, als sie den Plan fasste, in Ungarn einen Film zu drehen, geradezu verpflichtet, dieser Produktion all das zukommen zu lassen, was sie aus ihrem Rüstzeug zu bieten vermochte. Dem Zuschauer erwächst aber aus der Verpflichtung das Recht : das Endergebnis dieser grosszügig angelegten Produktion viel schärfer zu beurteilen als etwa ein Werk eines kapitalsarmen, wenn auch von löblichen Absichten erfüllten ad hoc-Produzenten.

Das Konto kann zu beiderseitigen Befriedigung abgeschlossen werden. Die UFA stellte sich vollkommen gerüstet ein, und der Zuschauer ist vom Endergebnis entzückt. Was noch mehr, er ist geradezu überrascht, woher die deutsche UFA und der deutsche Regisseur Heinz Hille diesen Sinn für das Ungarische, ja sogar für

das spezifisch Ungarische genommen haben. Wenn man also die Gesamtleistung wertet, so muss in erster Reihe lobend festgestellt werden, dass der Regisseur Heinz Hille ein seltenes Einfühlungsvermögen zutage gebracht hat. Kein Ungar, mag er von Patriotismus noch so durchglüht sein, hätte den Film ungarischer und schwungvoller machen können als eben Hille, dessen liebevolle Sorgfalt gleichsam aus jedem Filmwürfel zu spüren ist.

Das Thema: rührender Edelmut. Eine glückliche Mischung von Humor und Drama, weder rührselig und larmoyant, noch in das Lustspielhafte gezogen. Koloman Mikszáth als Filmautor ist gewiss nichts Alltägliches, denn er versagt auch dort nicht, wo manchem heutigen Kinodichter nichts einfällt. Einer glücklichen Eingebung folgend, wurde aber der unsterbliche Erzähler modernisiert. Emerich Pressburger hat das Mikszáth-Werk mit der erforderlichen Achtung vor dem Verfasser und doch mit dem richtigen Sinn für das Moderne tonfilmässig gemacht und filmische Möglichkeiten geboten, die von ganz unerhörter Wirkung sind . . . *

Pesti Hírlap, dec. 23. (54. évf. 288. sz. 18. l.), ismerteti (— y) [Fóhly János]: »*A vén gazember* — margitszigeti jazz-banddel, hullámfürdővel, dal- és táncbetétekkel, csak éppen MK nélkül: imo a berlini Ufa-gyár magyar sorozatának első filmje. Örülünk ennek a filmnek, mert végre magyar szóval szól, magyar levegőt áraszt, magyar képekkel gyönyörködtet, de ha már *A vén gazember* választották film-témának, miért nem lett belőle valóban *A vén gazember*? Igen kedves, mókás, helyenként hangulatos, gyönyörű balatoni tájakkal, a ludovikai tisztavatás pompás képeivel gazdag filmoperett ez, de Mikszáth csodálatos remekművéhez, *A vén gazember*hez csak igen-igen kevés köze van, éppen hogy a mese keretét meghagyták. Nem tudjuk, ki az a Pressburger úr, aki — „Mikszáth halhatatlan regénye nyomán” — filmre írta, de azt tudjuk, hogy Mikszáth, a halhatatlan, rá nem ismerne a saját művére, amely pedig, úgy ahogy van, az elképzelhető legremekőbb film-mese. A rendező, a német Heinz Hille, persze nem tudhatta, hogy az a regény, amelyet mai környezetbe, mai életbe átültetve, mint filmkönyvet kapott, az, meghagyva a maga eredeti korában és környezetében, sokkal kitűnőbb filmalkotásra adott volna neki alkalmat. Ő megtette a magáét, a felvételek nagyon szépek. Ami a színészeket illeti, Sugár Károly túlságosan zordon jellemzéssel rajzolja meg a vén gazember derűs, csupaszív alakját . . . A filmnek sok sikert kívánunk: magyarul beszél, annyi angol és német szó után a moziban . . . És végre — ez is valami. Sőt, igen sok.»

Pesti Napló, dec. 23. (83. évf. 288. sz. 12. l.), ismerteti (f. i.); »Az Uránia mozgóképszínház bemutatta *A vén gazember* című hangos-filmét, amelyet az Ufa-filmgyár készítettett Budapesten. A film meséjét, amely sok tekintetben különbözik a regény meséjétől, Pressburger Imre írta, aki már néhány nagyon sikerült filmmesét jelzett névaláírásával. Pressburger arra törekedett, hogy a hetvenes évekből a mai miliőbe áttett mesében csupán Borly Gáspár alakja maradjon töretlen épségben, a többi alak rajzát és a köréjük fonódó mesét erősen megváltoztatta. A film számára így kétségtelenül fordulatossá

és ami a legfontosabb: aktuálissá is vált a mese, amely kihangsúlyozza Magyarország mai szomorú helyzetét és ugyanakkor a világ számára megmutatja azokat a természeti szépségeket, amelyekben annyira gazdag ez a szerencsétlen ország. De megmutatja az egész világnak azt a hősiességet, néma és becsülettel küzdelmet is, amellyel egyszer mégis csak ki szeretnénk kapaszkodni abból az eltaposottságból, amelyben ma szenvedünk. Szép és megbecsülendő célokat tűzött maga elé a német Ufa-filmgyár, amikor belekezdett ennek a filmnek pergetésébe. Szolgálatot tett a magyaroknak és ezért őszinte köszönetet és a szép munkáért elismerést érdemel... A filmet szeretettel és elismeréssel fogadta a közönség. Reméljük, hogy *A vén gazember* ugyanilyen fogadtatásra talál külföldön is.

Ujság, dec. 23. (8. évf. 288. sz. 9—10. l.), ismerteti *s. gy.*: »Magyar film bemutatója eseménye filmvilágunknak és eseménye a kritikának is, mikor róla ír. Eseménye különösen ma már, mikor elérkezettünk oda, hogy a magyar gyártmányú filmek egy színvonatra kerüljen a külföldiekkel, nincsenek rászorulva a majdnem indokolatlan dicséretre, hanem elbíráják a legtárgyilagosabb bírálatot is. Vonatkozik ez *A vén gazemberre* is, az Ufa magyar sorozatának első filmjére, melyet Heinz Hille készített el sok, nemes művészi törekvéssel. Mi itthon egy magyar alkotást, mely hivatva van arra, hogy a külföldi mozgóképszínházakban is megjelenjen, kettős szempontból ítélhetünk meg. Először is, hogy mennyit ér majd a külföldön, mint magyar propaganda, azután pedig, hogy mennyire érdekes, szórakoztató és művészi; mint filmalkotás. Ami a kérdés első részét illeti, *A vén gazember* annyit nyújt, hogy többet kívánni sem lehetne tőle. Bemutatja világhíres képekben Budapest legszebb részleteit; felmutatja a gulyákat, méneseket, kondákat, nyájakat; az autósoknak kedvet csinál a Bécs—Budapest közötti betonútra [így!], az úszóknak, vitorlásoknak a csodaszép Balatonra [ismét így!]. És mindezt a legszebb, a leghatásosabb felvételekben. — Ami az újdonság meséjét illeti, azt Pressburger Imre készítette MK regénye nyomán. A filmszerzés érdekében természetesen szükség volt néhány változtatásra. Ezek a változtatások általában sikerültek mondhatók. A főszerepet Sugár Károly játszotta; érdekes, megkapó volt... Az újdonság zenéjében szívesen hallottunk volna néhány eredeti szép magyar nótát. A felvételek mellett ennek is jelentős propaganda-értéke lett volna.»

Folyóiratok:

Filmvilág, dec. 24. (1. évf. 3. sz. 8. l.), névtelen ismertetés: »Pressburger Imre, a berlini Ufa dramaturgja dolgozta át MK kitűnő alkotását. A regény színpadi változata esztendőnkön keresztül sikeres műsordarabja volt a Nemzeti Színháznak és így semmi szükség sincs arra, hogy a cselekményt ismertessük.

A *vén gazember* megszemélyesítője, Sugár Károly alakítása erősen elüt Rózsahegyi Kálmánétól, a színpadi címszereplőtől. Ennek ellenére figurája megfelelő... A többi szereplő alakítása megfelelő a követelményeknek. Az Ufa parádés külsőségek között filme-

sítette meg *A vén gazembert*. A falu és a főváros minden szépségét megtaláljuk a darabban, amelynek a zenei része is kimagaslik. Eltekintve az apróbb hibáktól az új magyar film megérdemelt sikert fog aratni mindenfelé.»

Magyar Kultúra, 1933. január 5. (40. köt. 1. sz. 34. l.), névtelen ismertetés: »Úgy látszik, felfedezték Mikszáthot, mint témabányát. Először a haldokló színpadnak szállított darabvázlatokat, ügyes átdolgozók kezén, ma pedig már a film is észrevette, hogy tipizált és szétfolyó jellemein, kissé egyhangú, kedélyeskedő elbeszélésmodorán túl erős és szilárd cselekményváz van, az eseményeknek a klasszikus esztétika megkövetelte szerkezete; mintha egyenesen film számára írt volna. Így *A vén gazembert* meglepően kevés változtatással lehetett filmre vinni. A Magyar Rapszódia óta nem akadt Magyarországon felvett film, amely tökéletesebb technikai felkészültséggel és művészi gondossággal készült volna. Mint az eddigi összes magyar tárgyú filmeknél, innét sem maradhatott el a speciálisan "magyar" mulatozás képe, de legalább reális (és sajnos [!], szomorúan aktuális is) a tönkremenőfélben levő arisztokrata alakja. Nem dicsérhetjük eléggé a rendezést és a színészt, hogy emberi és rendi torzítások helyett inkább egy nemzedék fáradtságát és egyéni összetevőkből adódó gyöngeségeket votítottak ki a finom eszközökkel megjatszott alakban. A bonvivánnak és amoróznak speciálisan magyar és reális alakját sikeresen teremti meg a film fiatal férfihőse; az öreg gazdatiszt, az érdekes és mord s az uráért a hűtlenséget vállaló vén gazember szintén elhithető alak. És még valami él és lélegzik a filmben, jegenyés országútjaival, szőlők óriási tábláival s a mezők szabad egével: Dunántúl!»

A *Magyar Szemlében* (1933. áprilisi sz. 368—369. l.) *Bisztray Gyula* »A magyar hangosfilm problémájá«-t fejtegetve, *A vén gazembert* a harmincas évek filmprodukciónak jellemző példájaként említi. E filmeket többnyire a »száz urat egyszerre kiszolgálni törekvő buzgalom« hozta létre; legfőbb hibájuk: a stíluszavar. »A rendezés Mikszáth regényét modern miliőbe helyezte és borúsabb befejezését happy endre változtatta. A mese lényegét ugyan nem ejtette el, de a népnemzeti sallangokat annyira halmozta, hogy ezzel a filmalkotást a hazai termés fogyatkozásait keresztmetszetben ábrázoló prototípussá tette. *A vén gazember* című filmben minden benne van, amiről híresek vagyunk: lovaink, szarvasmarháink, búzáink és szőlőnk, a Hortobágy, gémeskút, lobogó ingujj, szüreti mulatság, kártya és könnyelműség stb., stb.; egyszóval mindaz, ami rólunk a Baedekerben található, sőt az is, ami a Baedekerből kimaradt. Budapest is benne van, úgyis mint főváros, úgyis mint fürdőváros. Mintha minden érdekelttség, mely agrárexportunk növelésén, idegenforgalmunk fellendítésén, fürdőink propagálásán dolgozik, idfizetett volna, úgy hat ez a film. Pedig a közönségnek a cím csak egy egyszerű, szórakoztató szép magyar mesét ígér, mesét, amely egy hanyatló osztály elhullását ábrázolja egy darabos külső mélyen rejtőző becsületes lélek tükrében. — De nemcsak a fegyelem és mértéktartás hiánya az, ami e film nivótlanságát jellemzi. Idejétmúlt az a rendezői eljárás is,

ahogy a kép a szereplők szavai nyomán mintegy gombnyomásra elevenedik meg, mint egykor, a jó öreg Uránia-tudományos előadások idején! A Ludovika-ünnepség jelenetében a tábornok lelkesítő beszédet mond; említi a hazai rögöt (képen: szántóföld jó kiadós rögökkel), aranykalással ékes rónaságot (képen: rónasági aranykalással ékesen), dicsőséges múltunkat (képen: Milleniumi emlékmű) stb. Egy ócska rendezési módnak ily mértéktelen alkalmazása feltűnő ötletszegénységről tanúskodik. — A színészegyüttes összetétele rendkívül heterogén. Annak csak örülni lehet, hogy a címszerep Sugár Károlynak jutott, aki mindvégig hű és meggyőző erejű „vén gazembert” alakított; de az ilyen drámai egyéniségekkel nem lehet pehelykönnyű táncosokat egysorba állítani! Vagy talán a közös kirakatban drámai és operettszínészetünk gazdagságával is tüntetni akartunk? — Jogos aggodalommal vehetik fel ezek után a kérdést mindazok, akiknek a magyar film sorsa szívtükön fekszik, hogy vajon remélhető-e kibontakozás, és ha igen, milyen keretek között? (Megjelent kötetben is: *Bisztray Gyula: Színházi esték 1930–1940.* Bp. 1942: 277–278. 1.)

Rubinyi Mózes »Huszonöt év MK életéből (1910–1935)« c. beszámoló cikkében (Irodalomtörténet, 25. évf. 1936. 16. 1.) a filmre vitt *Vén gazemberről* így nyilatkozik: »*A vén gazembert* szintén filmesítették, sajnos, nem a Nemzeti Színház szereposztásában (Rózsahegyivel), hanem kísérleteztek egy másik, nem kisebb színészünkkel (Sugár Károssal), aki talán több lélektani mélységet, de kevesebb mikszáthit adván a főalaknak: a film sikere messze elmaradt a darab és a regény mögött.«

KOZSIBROVSZKY ÜZLETET KÖT

Kiadások, fordítások

Kézirata nem ismeretes.

M. I. *Vasárnapi Ujság.* (Szerk. Nagy Miklós. Főmunkatárs: MK.) 1905. január 1—február 26. (52. évf. 1—9. sz.) Címe és műfaji megjelölése: *Kozsibrovsky üzletet köt. Elbeszélés.* Kilenc folytatásban, a folytatások sorszámozása nélkül, az alábbi részletezés szerint:

1. január 1. (1. sz. 3—6. l.) Elejétől »Krámer végre is megígérte...« kezd. szakaszig. A közlemény végén: (Vége következik.) [!]
2. január 8. (2. sz. 19—22. l.). Az eml. szakasztól »Általában zajos nap virradt fel Trimócra...« kezd. szakaszig. A közlemény végén ismét: (Vége következik.) [!]
3. január 15. (3. sz. 34—36. l.) Az eml. szakasztól »Minden úgy történt, amint Kozsibrovsky kitervelte...« kezd. szakaszig. A közlemény végén ismét: (Vége következik.) [!]
4. január 22. (4. sz. 51—53. l.) Az eml. szakasztól »A Nepomuki-hídnál letért Kozsibrovsky az országról...« kezd.

- szakaszig. Ettől fogva a 7. közleményig bezárólag a közlemények végén: (Folytatása következik.)
5. január 29. (5. sz. 66—67. l.) Az eml. szakasztól »Kozsibrovsky igazat beszélt. Agancs volt bőven mindenfelé...« kezd. szakaszig.
  6. február 5. (6. sz. 82—83. l.) Az eml. szakasztól »Kozsibrovsky a homlokára ütött...« kezd. szakaszig.
  7. február 12. (7. sz. 98—99. l.) Az eml. szakasztól »— Mit? Nyúl? Annyi van, kegyelmes uram...« kezd. szakaszig.
  8. február 19. (8. sz. 114—118. l.) Az eml. szakasztól »Báró Knoppék az esti vonattal elutaztak...« kezd. szakaszig. A közlemény végén: (Vége következik.)
  9. február 26. (9. sz. 131—134. l.) Az eml. szakasztól végig.
- b) *Képes Folyóirat*. A Vasárnapi Ujság füzetekben. (Szerk. Nagy Miklós. Főmunkatárs: MK.) 1905. 37. köt. Öt folytatásban, a folytatások sorszámozása nélkül, az alábbi részletezés szerint:
1. 441—444. l. [= VU 1—2. folyt.]
  2. 513—517. l. [= VU 3—4. folyt.]
  3. 585—588. l. [= VU 5—6. folyt.]
  4. 657—662. l. [= VU 7—8. folyt.]
  5. 736—739. l. [= VU 9. folyt.]

Kötetkiadások;

- II. a) [1. kiad.] 1906. MKm. (25. köt.) [A sorozat kötetszáma csak a borítéklap prospektusán van feltüntetve.] A kötet címe: *Vildgít este a szentjánosbogár is*. Tartalma: *A juhász, meg a lova, meg a ló sípja*. (1—16. l.), *A fekete fogat* (17—51. l.), *Kozsibrovsky üzletet köt* (53—128. l.), *A számócák útja* (129—169. l.), *A páirónus* (171—197. l.), *Szontagh Pál kutyái* (199—214. l.), *A Jókainé tyúkjai* (215—244. l.), *Más udvar, más levegő* (245—264. l.).
- III. a) [2. kiad.] 1910. Jk 22. köt. *Nagyobb elbeszélések I. köt.* 169—217. l.
- II. b) [3. kiad.] Második kiadás. [1] 1911. MKm. (25. köt.) [A II. a) kiad. címlapkiadása!]
- IV. [4. kiad.] 1918. szeptember 7-én keltező. A borítéklapon csak *A fekete kakas* címe van feltüntetve (1—17. l.), de a kiadvány a *Kozsibrovsky üzletet köt* című elbeszélést is tartalmazza (17—32. l.) Bp. Singer és Wolfner kiad. 4r. (Milliók Könyve 74. sz.)
- III. b) [5. kiad. 1918. Címlapkiadás.]
- c) [6. kiad. 1926. Címlapkiadás.]
- d) [7. kiad. 1930.] MKmR-Fr. 15. köt. *Nagyobb elbeszélések I. köt.*
- V. a) [8. kiad.] 1955. MK Válogatott Művei. *Elbeszélések III. köt.* 1900—1910. (Válogatta Király István. Sajtó alá rendezte Csapodiné Gárdonyi Klára. Illusztrálta Csernus Tibor.) Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó. 260—304. l. Megjelent 15 000 példányban.

- b) [9. kiad.] Az V. a) kiadás a közös román—magyar könyvkiadás keretében is megjelent. Bukarest. 1955. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

Német fordítása;

Wie Koszibrowszky Geschäfte macht. Einzige autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen von C. Langsch. »Schlesische Zeitung.« 168. évf. (Breslau, 1909.) 635, 638, 640, 644, 650, 653, 656, 658, 662. sz. [Adat: Heinlein István Mikszáth-bibliográfiája, Akadémiai Értesítő 1910: 572.]

Keletkezése, forrásai

»Önök alkalmasint ösmerik Koszibrowszky grófot. Ha máshonnan nem, az én elbeszéléseimből. . .« — E szavakkal vezeti be Mikszáth az elbeszélés hőstét.

Valóban, Koszibrowszky Mikszáth elbeszéléseinek egyik gyakran visszatérő alakja. Könnyelmű, léha lengyel arisztokrata, kedélyes ingenyelő, igazi »életművész«. »Hol alul van, hol fölül van, de mindig gentleman marad. . .«

Az alakot Mikszáth Beöthy Algernon országgyűlési képviselő nyomán formálta ki. Beöthy Algernon minduntalan »a furfangos eszjárású (egyébként azonban sohasem egzisztált) öreg Kozsebrovzkyra« hivatkozott. (Ld. MK Országgyűlési karcolatainak Gróf Kozsebrovzky c. darabját. Bp. 1892. 136—138. l.) Mikszáthnak annyira kedvence lett ez a képzeletbeli figura, hogy számos elbeszélésében fellépteti mint kisebb-nagyobb osínyek, tréfák mesterét, s egyben a gavallérekölcs, a társadalmi hangadás képviselőjét.

Koszibrowszky legártatlanabb tréfákkal s viszonylag legrokonszenvesebben a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélésében mutatkozik (Krk 8. köt. 29. stb. l.). Itt még csak mint elismert párba-jszakértő s ötletes tréfacsináló lép föl. (A kisvárosba vendégül érkező író legújabb könyvével elárasztja a piacot, még az írástudatlan kofák is azt forgatják. . .)

Az *Egy éj az Arany Bögárban* című novellában (Krk 11. köt. 164. l. stb.) már jóval ellenszenvesebb alak: nagyzol és pózol, »felvág«. Csak unalmában »ereszkedik le« annyira, hogy egy ezer holdas örökséget átvegyen; mert folytonos unalom, előkelő spleen gyötri. Előfordul még *A gavallérookban* (Krk 8. köt. 218. l.), továbbá *Koszibrowszky tréfája* (1895) és *A szurdok-újhelyi tanulmányút* c. elbeszélésekben is. De mint típus más néven felbukkan MK más elbeszéléseiben is. *A Beszterce ostromában* (Krk 6. köt.) a két Behenczy báró, *A szökevényekben* pedig (Krk 12. köt.) Kobilinszky figurája egy tőről fakadt a mindig pénzzavarban szenvedő Koszibrowszkyval.

Végeredményben: Koszibrowszky megtestesülése annak a svihák-típusnak, melyet Mikszáth *A gavallérookban* mutat be legélesebben

és legtöbb változatban. A *gavallérok* svihákjai tulajdonképpen egy levitézlett kor neveltségű társadalmát fejezik ki; mulatságos szemfényvesztők, akik csak saját magukat és egymást áltatják a gazdagság, a fény, az egykori pompa illúziójával, kölcsönként fogatokkal, ruhákkal, ékszerekkel, csak papíron létező mesés hozományokkal és családi kastélyokkal. Csak magukat áltatják, senkit be nem csapnak, tehát csupán neveltségű bábok.

De most, az *üzletet kötő Kozsibrovsky* történetében Mikszáth azt is megmutatja, hogy amint ez a típus kilép a maga belterjes, otthonos köréből: nyomban veszélyessé, csalóvá, szélhámosná válik, mert alaptulajdonsága, lelkialkata olyan, hogy csak megfelelő idegen környezetre, idegen talajra van szüksége, és a saját körében még ártalmatlan csínyjeiből tüstént tisztességtelen üzemek, stilkik, csalások, visszaélések lesznek.

A típus veszélyese választ mutatja be Mikszáth *A szökevények*-ben, Kobolinszky csínyjeit rajzolgatva, és ugyanezt fejt ki ebben az elbeszélésében. Kozsibrovsky könnyen jött örökséggel birtokot vásárol, de nem azért, hogy megművelje, hanem azért, hogy csellel, fuffanggal, csalással növelje gazdagságát. A Felvidéken, valahol az istenhátamögött fekszik ez a nem sokat érő föld. Kozsibrovsky zsákokból széjjelfuttatott nyulakkal és ócskástól szekérszámra vásárolt szarvasagancsokkal kitűnő vadászterületnek álcázza. Talál is bevett, egy gazdag németet, aki előkelő barátai számára keres vadászatra alkalmas birtokot. A mintául hazavitt agancsokról azonban szakértő szem megállapítja, hogy nem közvetlenül az élő állatról, hanem ócskásboltból kerültek a vadászterületre. (»Némelyik talán már ruhafogas is volt!«) — Kozsibrovsky az üzletet már megkötötte, a dolagnak ezt a részét — mint ügyes svihák — »elsütötte«. De Mikszáth költői igazságszolgáltatása nem tűri, hogy a társadalomnak ezek a heréi efféle csalafinta módszerekkel felülkerekedjenek. Megbünteti tehát, és pedig a legérzékenyebb ponton! A német ugyanis szép unokahúgát is magával hozta a birtok megtekintésére, és Kozsibrovsky s a szép asszony között kölcsönös vonzalom támad. Kozsibrovsky már-már házasságkötésre készül, amikor a szép fiatal özvegy fölényesen közli vele, hogy a lovagias, kedves, szellemes férfihoz nőülment volna, de a szélhámoshoz, aki meg nem engedett módszerekkel köt üzletet, — nem!

Az *üzletet kötő Kozsibrovsky* jellemrajza részint kiegészítése, részint azonban cáfolata az *Arany Bogár*-beli Kozsibrovsky figurájának. Kozsibrovsky itt is, ott is örököl, de öröksége csak arra jó, hogy léhán, »unalmában« elherdálja azt. Az ezer holdas örökség neki csak annyi, mint egy kutyának a légy, — pedig hát benne nem egy, hanem hat kutya lakozik! — De ellentétes, sőt ellentmondó vonások is mutatkoznak a két elbeszélésben. Az *Arany Bogár* Kozsibrovskyja mint szenvedélyes vadász szánja rá magát a téli útra, az örökölt birtok átvételére. Gondolja: »talán lehetek azon a skvarkán [= birtokocskán] valamit.« (Krk 11. köt. 164. l.) Az *üzletet kötő Kozsibrovsky* viszont egyáltalában nem vadászik, nem is vadászott, csak egyszer életében (153. l.). — Az *Arany Bogár*-ban semmi sem áll távolabb

Kozsibrovskytól, mint a házasodás. »Ah, isten ments! Hiszen az asszonyok oly unalmasak!...« (Krk 11. köt. 164. l.) A jelen elbeszélésben viszont épp abban áll a mese csattanója, hogy az egyetlen asszony, akit feleségül venne, kikoszarazza. — Ámde ezeknek az ellentmondásoknak nincs különösebb jelentőségük. Sőt éppen azt mutatják, hogy MK Kozsibrovszky figurájában nem kész, kidolgozott jellemrajzot ad, hanem csak egy hatásos epizódfigurát léptet föl tetszése szerinti időpontokban (szabadságharc és századvég) s tetszése szerinti helyeken, szerepét is kedve szerint változtatva...

Utalhatunk még röviden a »becsapás« motívumának más változataira — ez osztály köréből — Mikszáth műveiben. Ilyenek: *A dzsentrifészek* (1885): a vagyoni alap nélkül pöffeszkedő, önáltató, sőt másokat is csalódásba ejtő életmód ábrázolása; *Katánghy házasságlkötése és mindkét választási története (Két választás Magyarországon, Krk 9. köt.)*; *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* stb.

A megtévesztést, szemfényvesztést Mikszáth mindenkor jellegzetes dzsentrivonásként tünteti fel. A dzsentrinevet nálunk csak a XIX. század második felének birtokos nemességére alkalmazzák, annak életformája pedig — kiváltságos jogaitól megfosztva — valóban a »fenn az ernyő — nincsen kas« komikus erőfeszítésein alapult... — A dzsentrihasonló irodalmi szemlélete mondhatni teljesen általános a századfordulón. Justh Zsigmond irodalmi mentőakciói mellett bizonyítja ezt Herczeg Ferenc »Gyurkovics-lányainak« története (ezek egyikének is csak a jómód megtévesztő látszatával sikerül »jó partit« csinálni!), továbbá hasonló jellegű történet Pekár Gyula »A kölcsönkért kastély« c. novellája is stb.

Mikszáth a kilencszázas évek elején írt elbeszéléseiben előszeretettel alkalmazza a könnyen jött örökség motívumát. Ilyenlél találkozunk *A szökevényekben*, ilyen szerepel itt is. Kozsibrovskzy ezúttal egykori dajkájának hagyatékát öröklé meg, abból szerzi a birtokot. Hasonló motívum ez, mint amellyel *A vén gazemberben* találkozunk: a cselédhűségnek — a feudális világ sokat hangoztatott »erényének« — újabb megnyilatkozása. (Ld. *A vén gazember* keletkezéséről szóló jegyzeteinket is!)

Ismerve Mikszáth fanyar humorát, sokszor mélyen ágyazott satíráját, szándékosnak is tarthatjuk itt az ellentétet: ahogy egy-egy hűséges szolga vagy cseléd egy élet munkájának eredményét ráhagyja a kiváltságos osztály egy-egy esemetéjére, hogy az aztán könnyelműen, nagyúri szeszéllyel ajándékozza el annak egy részét, és hazárd módon játsszék a másik résszel, a birtokkal... Éfféle elbeszéléseiből mintha a régi tanítómesék morálja csendülne ki, mintha hallanók a mese végén az írónak a mindenkori léhűtőkre vonatkozó kérdését: — Hát érdemes ezekért dolgozni? Érdemes ezeknek adni valamit?

Az elbeszélés két mese-betétje.

Mikszáth egyik legutolsó írása, az 1910. évi Almanach-előszó »A fantázia és a mesék« dicséretét zengi. Zárómondatában az író legbenső énje, rejtett lírája nyilatkozik meg: »Egy olyan országot szeretnék, ahol még mesélnek az emberek...«

Nagy mese-kedvelése, a mesék országa utáni vágyódása egész munkásságát végigkíséri. Alig van írónk, Jókait sem véve ki, aki annyira otthonos lett volna a mesék világában, mint Mikszáth. Etnográfusokra vár a feladat: föltárni végre Mikszáth mesevilágának teljes forrásvidékét, megvilágítani azt a sok-sok utalást, amelyeket mesékről és mesealakokról elbeszéléseiben szétszórva találhatni. (Majmuna, a szép álmotündér, Lyrilla királyné, Miriri király stb., stb.)

Rámutattunk már arra (az *Akli*-regény jegyzeteiben, Krk 16. köt. 193. l.), hogy Mikszáth, amikor csak teheti, betétként minduntalan beiktat elbeszéléseibe egy-egy mesét. Mintha nem tudna betelni a mesék ízeivel, halmozza, egymásba szövi-fonja őket: mesét a mesébe...

Kozsibrovsky történetében is van efféle mese-betét, nem is egy, hanem kettő.

Az egyik: Szlamcsik fiskális meséje az emberi életkor összetákoltsági szakaszairól (156—157. l.). A másik: Antonius és Kleopátra csodálatos haláztatának története (188—189. l.); ezzel a parabolával végződik az elbeszélés.

Antonius és Kleopátra haláztatának meséjét Mikszáth már egy évvel azelőtt (1904) megírta, és pedig *A vén gazember* történetében. *A vén gazember* Vasárnapi Ujság-beli, első szövegében olvasható először ez a mese. (Ld. Szövegváltozatok 83: 8—9.) *A vén gazember* kötetkiadásából azonban már kihagyta ezt a részletet. Nemcsak azért, mert a Kozsibrovsky történetében fontosabb szerepe van, hiszen ez adja a mese csattanóját, hanem azért is, mert *A vén gazember* első kötetkiadása és *Kozsibrovsky* első kötetkiadása (*Világít este a szentjánosbogár is* c. kötetben) ugyanazon gyűjteményes sorozat egymás utáni köteteiben (MKM 24. és 25. köt.) s ugyanazon évben (1906) jelentek meg. Túlságosan feltűnő lett volna ugyanazon mese-betétet két egyidejűleg megjelent kötetben közönség elé vinni...

Ami pedig a másik mesét: az emberi élet szakaszairól szóló fabulát illeti, ennek olyan kiterjedt irodalma van, hogy bővebb megvilágítása szükséges.

A mesével, illetőleg a mesének Mikszáth elbeszélésében való szerepével ketten is foglalkoztak. *Heller Bernát* az »Ethnographia (Népélet)« 1930-i (41.) évfolyamában (153—157. l.) és *György Lajos* »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. tanulmányában (Bp. 1933: 28—29). Mindkét tanulmány a mesének rendkívül kiterjedt hálózatára utal. Teljes egészében közöljük a két dolgozatot.

Heller Bernát :

MIKSZÁTH, BABRIOS: A MESE ÉS A LEGENDA

I. Mikszáth meséje. „Mert ez csak egy régi mese. És okos mese . . . Isten megharagudta Adámra, amiért az almából evett . . . Isten lecsapta földre embert, hogy halálának halálával haljon meg. De egy még hátramaradt, hogy mikor haljon meg Ádám meg Éva. A terminus volt kérdéses. Az Úr gondolta, hadd éljenek 24 évig. Addig éri élet valamit. Az ember azonban keveselt eztet, eljött Istenhez panaszkodni. Isten mondja neki: „Nye mozem, Adámko, daj mi pokoj! Nem tehetek Adámko, hagyjál nekem békét, éveket mind elosztogattam teremtmények között.” Az ember addig nyöszörögte, hogy így, úgy, nem igazság, hiszen 20 éves koráig nő, hát mire való az a nagy készülődés azért a potom négy esztendőért? Isten belátta és szólt: habes rectum, de már most honnan vegyem éveket? Ejh, ha magamnak nincs: kérek kölcsön. (Ebből tanulta meg dzsentri adóságszinálást.) Elhívta hát az Isten az ott közelálló állatokat, először a kecskebakot és ettől kölcsönözte ember számára öt esztendőt, aztán odaszóltotta a rókát, az is átadott az éveiből tíz esztendőt, már akkor volt az embernek 40 éve. Isten ráhunyorított Adámra: „Elég-e Ádám?” Az rázta az övé fejét: Nem elég, dehogyan elég. Ekkor az ökörtől kért kölcsön az Úr tíz esztendőt. Az is adott (hiszen azért ökör). „Ezekben az években — mondta az Úr Adámhoz — épp úgy fogod vonni az igát, mint az ökör. Hát kell-e még több?” Ádám mondta, hogy kell. Most már a számártól vett el tíz esztendőt az Úr. Az ember még mindig többet kívánt, de már nem volt ott a közelben más állat, csak a majom, hát attól kellett elkölcsönözni a többit.”

II. Babrios. Így oktatja ki Mikszáthnál Szlámcsik homonnai fiskális Kozsibrovszky grófot az emberi élet szakairól. Aki néphagyományismerő olvassa, tisztában van vele, hogy ez a tréfás aitiologia (aitiologia, mert megokolja az emberi természetnek elváltozásait) több pusztá regényírói ötletnél, hogy valamelyes néphagyományban gyökeredzik. Efelől egyébként Szlámcsik nem hagy minket kétségben: maga is régi, Kozsibrovszky szilvóriumánál régiebb, okos mesének mondja. Bizony velejében régiebb annál, kimutathatólag közel két évezreddel.

Babrios 74. meséje *Ἀνδραπος, ἵππος, βοῦς καὶ κύων* beszéli, hogy egyszer ló, ökör, kutya, fagytól dideregve, ember házában talál-
nak menedéket. Az ember a tűzhelynél melegíti őket, majd a ló elé árpát, az ökör elé hüvelyes veteményt ad, a kutyát maga mellé ülteti az asztalához. Hálából átengednek éltök éveiből az embernek. Kezdi az ajándékot a ló. Ezért az ember életének első idejében büszke. Folytatja az ökör: Ezért az élet derekán fáradozik az ember, hogy munkával vagyont gyarapítson. Az utolsó ajándékot a kutya adja: Ezért az aggastyán mindig morgó kedvében van; csak azok iránt kedves, akik öt éllátják, s nem fogadja szívesen a vendégeket.

Szembeszökik az egyező alapvonás: Az ember életét megtoldják állatoktól átengedett évek. Mikszáthnál némiképp elhalványul a

másik lényeges vonás, hogy az ember az állatoktól nemcsak a nekik szánt évek egy részét veszi át, hanem az átengedett időre egyúttal az átengedő állatoknak természetét is: ifjúságában a paripának büszkeségét, férfikorában az ökörnek vagyonszerző dologtevéését, öregségében a kutyanak morgó-morduló indulatát. Szlámszik meséje csak az ökör ajándékánál emeli ki az embernek hasonlóságát az igavonóhoz. De Szlámszik, azaz Mikszáth, ismerte a tüzetesebb egyezést: a 70 felé tartó birtokvásárló bárót majomkorbelinek, ennek 25 éves titkárát kecskebakkorbelinek, önmagát rókakorbelinek tekinti.

Mikszáthnál gazdagabb az esztendőajándékozónak sora: kecskebak, róka, ökör, szamár, majom. Babriostól viszont az ökör is szerepel. Továbbá, Babriostól eltérően, Mikszáth erősen érezteti, hogy az ember elégedetlen a neki kiszabott élet szűk korlátaival.

III. Újabb mesék. 2000 év óta mutatható ki tehát az a motívumkapcsolás, hogy az ember átveszi bizonyos állatoknak éveit és az évekekkel együtt jellemző tulajdonságait is. Ez a mese mint néphagyomány napjainkig él. Él széles körben Európában és Ázsiában. Él magyar nyelvterületen is. A moldvai csángók ajkáról Szabófalván jegyezte föl *Rubinyi Mózes* a következő változatot:

Isten megalkotta a földet. Hogy ez pusztá ne legyen, sorra teremti az élőlényeket s mindegyiküknek megszabja, meddig éljen. Legelőbb maga elé hívja az embert: legyen ő gazdája, ura a földnek, vigadjon rajta 30 évig. Az ember rimánkodik Istenhez, hosszabbítsa meg életét. Isten még hallgat. Előhívja a szamarat: Éljen 90 évig, húzzon, hordjon nehéz terheket. A szamár könyörög, vegyen le Isten életének súlyából. Isten levesz 20 évet. Az ember nyomban magának kéri. Isten odaadja. Majd maga elé idézi a kutyát: Legyen az embernek barátja, őrizze őt s éljen 70 évig. A kutya ordít, mit csináljon 70 évvel. Isten elvesz tőle is huszat és odaadja a rimánkodó embernek. Ekkor maga elé hívja a majmot: Legyen övé embernek képe, gyermeknek esze 50 évig. A majom sír, ez sok. Isten elvesz tőle is 20 évet, s odaadja az embernek. Megkezdődik az élet. Moldvában, Nagy-Magyarországon, később Amerikában. Az ember első 30 évét úgy éli, akár a császár, 35—50-ig a szamár éveiben, dolgozik gyermekeiért, hordja a nehéz terhet: 50—70-ig él mint a kutya, őrizi a vagyont s aki ehhez közeledik, arra ráfordul, mint a kutya a holdra; 70—90-ig él mint a majom, nevet, mint a gyermek, másokat utánoz. A 90. éven túl következnek az ördögnek és más lényeknek évei. (Magyar Nyelvőr 31, 143. [Újabb adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához, 1902. Csángó nyelvjárásban. Átírva irodalmi nyelvre.] Simonyi Zsigmond: Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasó könyv, Nyelvészeti füzetek, 4. Budapest, 1902, 88, 89.)

Ez a csángó néphagyomány némiképp híjával van a mese kerekded szerkezetének és belső egységének. Megokolatlan marad, miért szánt az Isten az embernek csak 30, viszont a szamárnak 90, a kutyának 70, a majomnak 50 évet. Hiányzik a kerek befejezettsége is, mert a végén kitetszik, hogy még az ördögtől is, valamint „más-módú lelkektől” is átvett az ember esztendőket.

Ámde ez a csángó mese korántsem áll egyedül: Csak egyik változata egy Európászerte elterjedt néphagyomány. Teljesen ugyanezekből az elemekből (ember, szamár, kutya, majom) alakult ki az a gondosan kikerekített mese, melyet a Grimm testvérek 176.-nak vettek föl gyűjteményükbe "Die Lebenszeit" címen.

Isten a sorban föllépő teremtmények mindegyikének 30 évet ajánl föl. A szamár elszörnyülködik: 30 éven át cipelje a malomba a nehéz gabonás zsákokat? 30 éven át túrjon bántalmat, ütleget? Isten megszánja, — elenged neki 18 évet. A kutya is elégedetlenkedik: 30 évig nem bírja hangja a csaholást, foga a harapást. Isten elenged neki 12 évet. Harmadiknak sorra kerül a majom. Azt hihetnők, ez csak igazán szívesen élélhet 30 évig. Hisz nem kell dolgoznia, bajlódnia, mint a szamárnak, kutyának, aztán meg mindég jó a kedve. De panaszából kitetszik, hogy az ő élete sem fenéki tejföl; gyakran az emberekre vig arcot kell vágnia, amikor semmi kedve hozzá s ha almát adnak, nem ritkán savanyú; a tréfa mögött ott óláikodik a szomorúság. Isten neki is elenged 10 esztendő. Végül üdén, bizakodó kedvvel az ember lép oda Isten színe elé. Isten neki is 30 évet ajánl föl. Az ember zúgolódik: Alig gyűjtotta meg saját tűzhelyének lángját, alig építette föl a házát, juttette el a fáit, máris meg kelljen halnia. Isten odaadja neki sorjában a szamárnak 18, a kutyának 12, a majomnak 10 esztendejét, úgyhogy mindössze 70 év jut neki. Az első 30 év a voltaképpeni emberi kor, amikor egészséges, vidáman dolgozik és életének örül. A rákövetkező 18 évben terhet raknak reá, akár a szamárra, szolgálatáért megsanyargatják. Következik a kutyai 12 esztendő, morog, már foga sincs, hogy harapjon. Végül a majomi 10 esztendőben gyengül az elméje, bohóskodik, nevétsége a gyermekeknek.

Ez az 1838-ban Kassel mellett följegyzett mese, valamint csángó változata megegyezik Babriosnak közel két évezredes fabulájával abban, hogy az esztendőik az ajándékozó állatnak a sajátságait tüntetik fel. De közelebb áll a Mikszáth feldolgozta változathoz: három állatja szamár, kutya, majom. A szamár és a majom megvan Mikszáthnál is. De közös kivált, hogy Grimmék meséjében úgy, mint Mikszáthnál, Isten intézi az évek elosztását s hogy Ádámot, ámbár megkettőzi és megháromszorozza a ráadást, alig bírja kielégíteni.

Bolte-Polivka összeállította a mesének egyéb német, továbbá középkori latin, valamint francia, olasz, szerb-horvát, bolgár, cseh, kisorosz, litván változatait, melyek egyikében-másikában a szamár helyébe ökör vagy ló lép; az átengedett éveknél száma is hullámzik.

A mese annyira elterjedhetett, hogy a találós kérdésnek alakját is öltötte. Az okos lányról szóló mesének délmagyarországi szerb változatában az okos kisbírótól 25 éves pávát, 30 éves farkast, 60 éves birkát kérnek, mert az ember 25 éves korában páva, 30 éves korában farkas, 60 éves korában birka. (Bolte-Polivka, II, 153.) Radloff tatár meséjében az a kérdés: Mi az, ami 10 éves korában gödölye, 20 évvel róka, 30 évvel farkas, 40 évvel tigris? Mindannyiszor a felelet: Az ember. (Bolte-Polivka, II, 358.) Szerb-horvát mesében az ember 20 évvel ártatlan, mint bárány, 30 évvel vad, mint farkas,

40 évvel okos, mint a róka, 60 évvel szelíd, mint a juh, 100 évvel törékeny, mint a tojás. (Bolte-Polivka, III, 293.)

IV. A legenda. Az embert mintázó állatoknak sorát jelentékenyen bővíti egy középkori aggáda (zsidó legenda) az ember fejlődéséről, mely az emberi egész létet három korra osztja: Először születése előtti, 2. születésétől haláláig terjedő, 3. halála utáni korra. Fantasztikus embryológiája és még fantasztikusabb eschatológiája közé ékeli a földi létnek hét világát: 1. Első világ, az újszülött olyan, mint a király, kit körülvesznek, ünnepelnek. 2. A csecsemő olyan, mint a sertés, mely szennyben hempereg. 3. A gyermek olyan, mint a gödölye, mely kövér legelőn vígan fickándozik. 4. Az ifjú olyan, mint a paripa, büszkén jár. 5. A munkás férfiú olyan, mint a szamár, melyre a nyeret rakják. Így az ember kénytelen feleségről, gyerekekről gondoskodni, mindenfelé eledel után járni. 6. Férfikorának hanyatlásával olyan, mint a kutya, kap-vesz, innen-onnan, szegyenkezés nélkül. 7. Hetedik világ: az öreg ember olyan, mint a majom, újra úgy eszik, iszik, mint a kisgyermek, elváltozik, eltorzul.¹

Ehhez hasonló rajz már egy évezreddel régebben is kimutatható. Kiindul abból, hogy a prédikátor a vanitatum vanitasnak hét hívságát hirdeti. Ennek megfelel a hét világ, melyet az ember átél: 1. Egyéves korában hasonlít királyhoz, kit pólyában körülhordoznak. 2. Két-hároméves korában hasonlít sertéshez, minden szenny után kap. 3. Tízéves gyermek szökdel, mint a gödölye. 4. Húsz évvel az ifjú, mint a paripa, büszkén hányja-veti magát s szerelemre vágyik. 5. Ha megházasodott, teherhordóvá lesz, mint a szamár. 6. Ha családja van, arcátlankodik, mint a kutya, hogy eledelt szerezzen. 7. Ha megöregedett, olyan, mint a majom. (Kohéletth rabba ad. I, 2 ed. Wilna 1c.) Ez a hasonlat Simon ben Eleázár tannától (tanítótól) való, aki épp Babriosnak a kortársa. S ne feledjük, hogy maga Babrios is Szíriában élt és hogy ő a mesének eredetét általában keleten, a babylonoknál keresi.

V. Rokon legendák. Feltűnik, hogy az aggádban hiányzik az a vonás, mely már Babriosnál kiemelkedik: Fejlődésének változó szakáiban az ember azért hasonlít különböző állatokhoz, mert átvette az ő éveiket.

Az évek átengedésének motívuma nem ismeretlen a legenda előtt. De itt Ádám nem az év-átvevő, hanem az év-átengedő. A bibliaolvasók régóta fönnakadnak azon, miért nem teljesedett az a fenyegetés, hogy az ember, amely napon eszik a tiltott gyümölcsből, halálnak-halálával hal, holott Ádámról olvasni, hogy 930 évet ért. A legendai frásjtegetés elmagyarázza a fenyegetésnek egy napját. Ezt egy isteni napra kell érteni, márpedig a zsoltár azt tanítja, hogy Isten előtt ezer esztendő olyan, mint egy nap. Eszerint Ádámot egy isteni nap, tehát ezer év illette volna meg. Ámde Isten elvonultatja Ádám előtt a jövőendő nemzedékeket. Az ember tragédiájának ez a kerete

¹Utólagos betoldás a késő középkori Tanchuma Midrásba, Pekudé szakaszhoz, hasonlóan Jellinek Bef-ha Midrasch I. 153-155.

az aggáadásban nagyon népszerű. (IMIT-Évkönyv, 1896, 118—127, és 230—238.) Mármost ezt az elképzelést sajátosképp a muszlim legenda szövi tovább. Ádámnak szemébe ötlik, hogy utódai közül az egyiket fény övezi, megtudja, hogy ez Dávid, de megtudja azt is, hogy Dávidnak csak 60 év van szánva. Könyörög Istenhez, toldja meg. Azonban az évek már el vannak osztva : Dávid élete csak úgy hosszabbítható meg, ha másvalakié megrövidül. Ádám a maga 1000 esztendejéből 40-nel 100-ra kerekíti Dávid éveit. (René Basset, Mille et un Contes, Récits & Légendes Arabes, III, 18.) Az iszlám után és némiképpen a muszlim legenda hatása alatt keletkezett aggáda pontosabb bibliaismerettel úgy beszél, hogy Ádám a maga 1000 évéből 70-et engedett át Dávidnak. (Numeri Rabba, XIV, 12, ed Wilna, 62c Pirké Rabbi Eliezer, XIX. M. Grünbaum : Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde, 63, 64.)²

Babrios meséjének és az aggádanak az a motívuma, hogy az ember átveszi egyes állatoknak sajátságait, átvezet egy másik legenda- és mesetárgyra, mely mireánk közelebből már azért is tartozik, mert Temesvári Pelbárt (Sermones Quadragesimales, II., Dominica IV. Sermo XXX.) és a magyar néphagyomány is ismeri, Tinódi Sebestyén pedig bőséges részletzéssel földolgozta. A tárgynak veleje az, hogy mikor Noé a szőlőt plántálja, a sátán a szőlő tövét megöntözi különböző állatok vérével s ezért az ember a borivás különböző fokain ezekhez az állatokhoz hasonlít. A Midrásban a borivó eleinte szelíd mint a bárány, aztán hős, mint az oroszlán, majd mocskolódó, mint a disznó, végül nevetséges, illetlen, mint a majom. Temesvári Pelbártnál : eleinte bátor, mint oroszlán, majd szelíd, mint bárány, majd szennyben ténfereg, mint disznó, majd, mint a kakas, mindent, titkot is, kikukorékol, végül dühös, mint a medve. A Kálmány (Szeged népe, III. 180.) följegyezte magyar hagyományban a borivó felőli orosz-lánnak, tigrisnek, medvének, disznónak, majomnak, galambnak természetét.

Tinódi Sebestyén a tárgyat kiszélesítette, előlről is, hátulról is. Isten a paradicsomban teremtette a szőlőt. (Az aggáda, az egyházi és a muszlim legenda sokat vitatkozik azon, vajon ugyan melyik fáról szakasztotta Éva a tiltott gyümölcsöt ; igen elterjedt az a legendai felfogás, hogy szőlőről.) A vízözön, folytatja Tinódi, elsodorta a szőlőt a paradicsomból, magas hegy tetejére. Ott kihajtott. Kecskébak ráakadt a gyümölcsére, harapdált belőle s felvidult tőle. Erre Noé átplántálta a szőlőt a maga kis kertjébe s itt megöntözte orosz-lánnak, majomnak, disznónak, kecskének vérével. Ezért hasonlítanak a részögsők, ki orosz-lánhoz (mint Sámson menne neki a bajviadalnak), ki majomhoz, ki disznóhoz, ki kecskéhez. Tinódi azután még húszféle részögsőt számlál el. (Régi magyar költők tára, II, 263—269, hozzá Szilády Áron tartalmas jegyzete, 453. lap.)

Ez a mesetárgy az aggáadásban, az iszlám legepdájában, az európai exemplum-irodalomban, a nép- és műköltésben otthonos. Falusi

²L. Ginzberg, The Legends of the Jews V, 82, 28, VI, 246, 121.

történeteiben Tolsztoj is feldolgozta.³ Így tehát Mikszáth-mesénknek két főmotívuma: Az éveknek átengedése és az állatok sajátosságainak átvétele a legendában külön életet is élt.

Mikszáth forrása. Az a jelenség, hogy tárgyunk már a második században görögül is, héberül is föllép, Babriosnál világosabban, Simon ben Eleázárnál gazdagabban, ez a nevezetes jelenség a mesének még régibb eredetére vall. Mármost tárgyunknak százados változatai közül melyiket ismerhette Mikszáth? Vajon olvasmányból, vagy élő hagyományból merített-e? Babriosból nem meríthette, mert annál jóval gazdagabb, Grimmék meséjéből sem, mert annál egyrészt szintén gazdagabb, másrészt kevésbé fordultos. Szintúgy eltér alkotó elemeiben a csángó néphagyománytól. Kivált felöltik Mikszáth állatjainak sorában a róka, melyet Bolte-Polivka csak a tatár és szerbhorvát hagyományban jelez. Az is sajátos vonás, hogy Szlámcsik meséjében az embernek eredetileg csak 24 év volt száma. A kecskebak, mellyel Mikszáth a maga állatjainak sorát megindítja, megfelel az aggáda gödölyéjének. Vajon a legendának valamelyes elváltozását hallotta-e Mikszáth? Talán nem véletlen, hogy Szlámcsikkal tótosan adhatja elő. Talán ő is tótul hallotta? A cseh néphagyomány ismeri a tárgynak egy változatát. (Bolte-Polivka III. 292.) Ismerheti a tót is. Annyi kétségtelen, Szlámcsik jókedvű rajza az emberi élet változó szakairól nem a Mikszáth gazdag jókedvének egyéni tréfája, hanem két évezred óta kimutatható, Babrios és Simon ben Eleázár történelmi szerzői nevéhez is fűződő, mindkettejüknél valószínűleg jóval régebbi hagyományban gyökerezik.

[A tanulmány V. számú fejezetéhez meg kell jegyeznünk, hogy a bor különféle hatásáról szóló parabolát nálunk nemcsak Temesvári Pelbárt és Tinódi Sebestyén mondja el, hanem — Mikszáth is! Heller Bernát — úgy látszik — nem tudott arról, hogy Mikszáth *Galamb a kalitkában* című elbeszélése szintén magában foglalja ezt a mesét. (Krk 4. köt. 15—16. l. és jegyzeteink a 176—177. lapon.)]

Közljük *György Lajos* idevágó adalékát is, amely a mese más elágazásait világítja meg:

AZ EMBERI ÉLET SZAKAI

Szlámcsik fiskális fejtegetése szerint Isten megharagudott Ádáma s lecsapta a földre, hogy halálunk halálával haljon meg. Csupán a terminus volt kérdéses. Végül is úgy határozott, hadd éljen 24 évig. Ádám kevesellte ezt az időt, könyörögve járult tehát az Úr elé.

³A tárgynak igen gazdag feldolgozását adja Dänhardt, *Natursagen* I. 265, 266 és 298—314. L. még Bolte jegyzetét Pauli, *Sohimpf und Ernst*, 244. darabjához, II. 318, 319, és R. Basset, 1001 *Contes* etc. III. 31—33. Löw, *Flóra der Juden* I. 156.

Isten azonban mind elosztogatta az éveket az állatok között s tőlük kellett kölcsönözni, hogy Ádám kívánságának eleget tehesen. A kecske átadott éveiből öt esztendőt, a róka, ökör és a szamár egyenként tíz-tíz esztendőt. Ádám még mindig nem volt megelégedve. Nem volt a közelben más állat, csak a majom, hát attól kellett elkölcsönözni a többi. Innen van, hogy az ember hol a róka-, hol a szamár-, hol a majom-években van. (*Nagyobb elbeszélések.* 22. 173—174. l.: *Kozsib-rowszky üzletet köt.* Közölte Heller Bernát, Ethn. 41. 1930. 153. l. — Aktuális kapcsolatból kiindulva Mikszáth külön is foglalkozott e példázattal, *Az emberi kor legvégső határa* c. cikkében, Vasárnapi Ujság 1894. 707. l.)

Ez a részlet nem a Mikszáth jókedvének egyéni tréfája, hanem évezredek hagyományokban gyökerezik (Heller B. i. h. 157. l.). Az emberi életkor ábrázolása két, alapjában véve különböző, de rendszerint egymással kapcsolódó csoportra oszlik. Az egyik az élet szakait képbén, egy férfi vagy egy nő magatartásában, cselekvésében jeleníti meg (v. 5. Ztschr. f. d. Phil. 23. 1891. 403. l., Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 17. 437. l.), a másik szimbólumot használ ugyanannak kifejezésére. A szimbólum alapjául az emberi életszakok jelleme és az állatfajok tulajdonságai közt vonható hasonlóság szolgált. Ezt a szimbólumot már a héber és a görög költészet ismerte. A Kr. u. III. században élt Babrios görög költő 74. sz. meséje (*Ἰππος, βοῦς, κύνων καὶ ἀνθρωπος.* Bibl. Teubn. 1897. 65. l.) szerint a ló, az ökör és a kutya háliból az embernek ajándékozta életévei egy részét. Ezért az ember fiatal korában hányaveti, mint a ló, férfi korában töri magát a gazdagság után, mint az ökör, s öreg korában zsémbes, mint a kutya. E mesét, amely héber hagyományokra támaszkodik, a XVI. században Juan Falco spanyol költő latinul (közli Köhler I. 43. l.), majd Delaunay 1731-ben franciául (*La vérité fabuliste.* Fab. 1.) dolgozta fel. Ez utóbbival függ össze Hagedorn verse (*Werke* 1757. II. 115.) ugyanerről a tárgyról, amely Auerbachernál (*Volksbüchlein*, 1827. I. 58. sz.) is olvasható. Német, olasz, szerb, horvát, bulgár, cseh, kisorosz és litván népmesei változataira vonatkozólag ld. Bolte-Polivka III. 290—293. l.

Mikszáthon kívül magyarul még a következő helyeken olvashatjuk: 1. Édes Gergely: *Eredeti oktató mesék* 126. sz.: *Rege az emberről.* Magyar Irod. Ritkaságok. VIII. 1932. 57. sz. 66. l. — 2. Horváth Zsigmond: *Történetek.* 1840. 9—11. l. — 3. Aszalay József: *Szellemi omnibus.* 1856. III. 124. s k. 1. — 4. Dunay János: *Víg órák.* 1913. 94—98. l. — 5. Nyr. 31. 143. l. Simonyi Zsigmond: *Tréfás népmesék és adomák.* 1902. 88. l. (csángó népmese).

Szövegváltozatok

Kiadásunk az 1906. évi első kötetkiadás szövegét vette alapul.

Mikszáth ekkoriban — erős elfoglaltsága, nagy regényeinek írása miatt — már nem nézhette át olyan gondosan legalább az első kötetkiadások nyomdai levonatait, mint ahogy az 1900-as évek elejéig tette. A Révai kiadó cég »házilag« kezelte tehát a szöveget, s ennek

következtében már itt, az első kötetkiadásban több olyan önkényes »javítással« (értsd : szövegrontással) találkozunk, amilyenek a korábbi műveknél legfeljebb a 2., 3. stb. kiadásokba kezdtek befészkelődni. A Révai-cég felületes és hozzá nem értő »szövegrendezése« (szóváltoztatások, szó- és mondatkihagyások!) miatt ismételtelen kellett visszatérnünk — kézirat híján — az első nyomtatott szöveghez : a Vasárnapi Ujság (röv.: VU) szövegéhez. Ld. 154 : 38, 158 : 4, 163 : 2, 172 : 1, 184 : 27, 185 : 24, 186 : 18, 187 : 10.

Van egy szembeszökő ellentmondás a szövegben : a 150. lap 27. sora csak »hat szekér« szarvasagancsról beszél, míg a 151. lap 38. sorában már »hét szekér«-ről van szó. Lehet, hogy az író figyelmetlensége okozta, de lehet, hogy csak kézirata ékezetlen szavainak — hat (?), hét (?) — hibás olvasása miatt keletkezett a kétféle szám. Nem módosítottuk.

Lap Sor

- 147 : 3 gentleman (Jk : dzsentlmen)
 „ 18 halnia. (VU : halni.)
 „ 20 Jk és Krk : Alojzia (VU—1906 : Alojzia)
 „ 27 mint a kutya (VU : mint kutya)
 148 : 27 Hozzáférhetlen (Jk : Hozzáférhetetlen)
 149 : 12 per tu-pajtások (Jk : pertu-pajtások)
 150 : 2 Krk : felséges *vizi* források (VU—Jk — bizonyára a kézirat hibás olvasása miatt örökletessé vált hibával — : felséges *vizi* [!] források)
 „ 9 egyenest (Jk : egyenesen)
 „ 21 gyereke (Jk : gyermeke)
 151 : 18 Vágrányi (VU, 1906 itt : Vagrányi) [De a 13. sorban minde-
 nik szövegben Vágrányi.]
 32 és ráírni (VU : s ráírni)
 „ 35 Mihelyst (VU : Mihelyest Jk : Mihelyt)
 152 : 16 farkastejek, *falevelek*, *papsajtok*, buja cickányok (VU csak
 ennyi : farkastejek, buja cickányok)
 20 vörnyeges [Mindegyik szövegben így, a szokásosabb vörhe-
 nyeges szóalak helyett.]
 28 jól tudta (Jk : jól tudja)
 33 negyven kastély és vár áll. (VU hibásan : negyven kastély
 és város áll.)
 36 turkált, csatornázott földek. (VU : turkált és csatornázott
 földek.)
 153 : 15 évenként (Jk : évenkint)
 16 Tehát egy vadászkastély és lőni való vadállomány *kell*.
 (VU : Tehát egy vadászkastély a *fd* és lőni való vadállomá-
 ny.)
 „ 33 ennyi meg annyi (VU : annyi meg annyi)
 154 : 14 26-án (VU itt : 26-ikán)
 19 de a grófi *titlust* levetette (VU : de a grófi *titlust* levetette)
 38 VU és Krk : hogy e derék támogatóink (1906—Jk értelem-
 zavaró kihagyással : hogy derék támogatóink)

- Lap Sor
- 155 : 25 az ujjait *petyegtetve* (VU : az ujjait *petyegtetve*)
- 156 : 35 *Ádám meg Éva.* (VU : *Ádám meg az Éva.*)
- 39 Jk és Krk : *Ádámko* (VU, 1906 előbb: *Ádámko*, azután: *Adamko*)
- 157 1 Jk és Krk : *éveket mind elosztogattam* (VU, 1906 : *elosztogattam*) [Nem valószínű, hogy ez a hangváltozás is hozzá tartoznék Szlamcsik »tótos« ejtéséhez.]
- „ 7 Jk és Krk : *dzsentri* (VU, 1906 : *gentry*)
- 158 : 1 A konyhában a *Pestről* jött szakács (Jk értelemzavaró hibával : A konyhában a *Pestre* jött szakács)
- 4 VU és Krk : *az ördög tudná elszámolni*, (1906—Jk : *az ördög tudná elszámolni*),
- 6 *a kezeit* : (VU : *kezeit* :)
- „ 38 *az ilyeshez* (VU : *az ilyenhez*)
- 159 : 10 *De ez már* (VU : *De már ez*)
- „ 34 *az indóházba* (VU : *az indóházban*)
- „ 34 *hogy őt is hozzam.* (VU : *hogy ő is jön.*)
- 160 : 28 *kis gyerekeknek* (VU : *kis gyerekeknek*)
- 161 : 11 *együtt élt az ottani szittya porontyokkal*, s ott tanulta meg (VU : *együtt élt a vásott magyar fiúkkal*, s ott tanulta meg)
- 22 Jk és Krk : *a garádot*, (VU, 1906 : *a garádot*),
- „ 35 *stb. Jk és Krk : toalett* (VU, 1906 : *toilette, toilette* [!])
- 162 : 13 *a bajuszát* (VU : *a bajszát*)
- 163 : 2 VU és Krk : *a kocsis hónalján át* (1906—Jk : *a kocsis hónalján át*)
- „ 17 *stb. Jk és Krk : sablon* (VU, 1906 : *chablon*)
- 164 : 22 Krk : *teát*, (VU : *theát*, 1906 : *théát*, Jk : *téát*),
- 165 : 7 *a témához* (VU, 1906 : *a themához*)
- 166 : 7 *de remek jószág!* (VU : *de remek fafurkó!*)
- 9 *s segített* (Jk : *és segített*)
- 10 *kőkörcsinek* (VU : *a kőkörcsinek*)
- „ 11 *és kékes tűzű* (VU hibásan : *és a kékes tűzű*)
- „ 25 *Hancé* (VU itt : *Hanek*)
- 167 : 25 *éppen a szívét* (VU : *s éppen a szívét*)
- „ 30 *kalendárium* (VU : *kalendárium*)
- 168 : 21 *ahová már a nap* (Jk kihagyással : *ahová a nap*)
- 169 : 14 *legjavíthatlanabb* (Jk : *legjavíthatatlanabb*)
- 170 : 36 *s úgy kiment* (Jk : *és úgy kiment*)
- 172 : 1 VU és Krk : *egy kanyarulatnál szép kis völgy nyílt lapos földekkel*, (1906—Jk : *...szép kis völgy nyílt lapos földekkel*),
- 7 Krk : *melankolikus* (VU, 1906 : *melancholikus* Jk : *melankólikus*)
- „ 34 Jk és Krk : *pléd* (VU, 1906 : *plaid*)
- 173 : 20 Jk és Krk : *kungogott* (VU, 1906 : *kungogott*) [MK-nál gyakran előforduló szó, mindenütt *kunkog* alakban.]
- 176 : 32 Krk : *Párizsban.* (VU—Jk : *Párisban.*)

- Lap Sor
- 176 : 33 Krk : *krizantémum-virágok* (VU, 1906 : *chrysanthemum-virágok* Jk : *krizánthémum-virágok*)
- 177 : 3 Jk és Krk : *Erdekes ruhákba* voltak öltözve, (VU, 1906 : *Érdekes ruhákban* voltak öltözve,
12 *fülemülék* (Jk : *fülemülék*)
28 *néhányan* (VU : *nehányan*)
28 stb. Krk : *őfelsége* (VU—Jk : *Ó Felsége*)
„ 30 *fölség* (Jk : *felség*)
„ 30 Jk és Krk : *a fellúrt rög alól.* (VU, 1906 : *a felturt rög alúl.*)
„ 30 *Fölemeltem,* (VU : *Fölemelem,*)
178 : 18 *meglappant tokáját* (VU : *meglappadt tokáját*)
179 : 28 *égne az arcán.* (VU : *égne arcán.*)
180 : 35 — *Minek az a három nap?* (Jk : — *Minek ez a három nap?*)
181 : 32 *egy folyosóra kivitt* (VU : *egy a folyosóra kivitt*)
35 Jk és Krk : *se* eltűnni nem tud, *se* megfogni nem hagyja magát, (VU, 1906 : *se* eltűnni nem tud, *sem* [!] megfogni nem hagyja magát,)
39 *rárántja a frisset,* (VU : *rárántják a frisset,*)
„ 39 *zizeg,* (VU : *zireg,*)
182 : 5 VU és Krk : *árvalányhajas kalappal,* (1906—Jk : *árvaleányhajas kalappal,*)
23 Jk és Krk : *hiszen ez a kérés* (VU, 1906 hibásan : *hiszen ez a kérdés*)
27 és 185 : 23 Jk és Krk : *csekk* (VU, 1906 : *cheque*)
29 *tisztartójának.* (Jk : *tisztartójának.*) [Ismételten rámutatunk már arra, hogy a Jk-sorozatban ez a szó — nem tudni : kinek a hibájából? — teljes nyelvi tájékozatlansággal, *következetesen így szerepel!*]
- 184 : 10 *elhalványodva.* (VU : *elhalványodva.*)
„ 27 VU és Krk : *mert ez egyszer* (1906—Jk : *mert az egyszer*)
185 : 4 *jóléte* (Jk : *jólléte*)
24 VU és Krk : *mert érezte, hogy ha találkozhatik Wraditznéval és beszélhet, nyert játéka van, de éppen ez a találkozás nem sikerült hamar. Pedig éppen a hamaron van a súly a fiatal, vérmes asszonykáknál.* (1906—Jk egy sor kihagyásával, értelmetlenül : *mert érezte, hogy ha találkozhatik Wraditznéval és beszélhet, nyert játéka van, de éppen a hamaron van a súly a fiatal, vérmes asszonykáknál.*)
- 186 : 1 *mutogatta be* [Mindegyik szövegben így!]
„ 18 VU és Krk : *Megcsörgette* (1906—Jk : *Megcsörtette* [!])
„ 19 és 35 Jk és Krk : *zsuzsu* (VU, 1906 : *jou-jou*)
187 : 10 VU és Krk : *János fővételét* (1906 hibásan : *János főlvételét* [!]
Jk : *János fejevételét*)
20, 22, 23 Krk : *egzekúció* [és] *megegzekvált* (VU—Jk : *ezekúció* [és] *megezekvált*)
- 188 : 3 stb. Jk és Krk : *Kleopátra* (VU, 1906 : *Cleopatra*)
10 *legott egy-egy gyönyörű halat* (VU : *legott egy gyönyörű halat*)
30 *lélegzetfojtva* (VU : *lélegzetelfojtva*)

Tárgyi magyarázatok

- Lap Sor
- 147: 8—9 *Grác, a penzionált öreg emberek városa* — Stájerország fővárosa, a szépfekvésű Grác a nyugdíjas katonatisztek és tisztviselők kedvelt lakóhelye volt.
- 28 *kleine Fische, gute Fische* — kis halak, jó halak (a kis halak is jó halak; vagyis: a kisebb javak is megbecsülendők).
- 148: 31 *Trimóc* — valószínűleg költött név; helységnévtáraink nem ismerik.
- 148: 31—149: 11 *A birtok, amely csak jótékonykodásra jó* — MK több elbeszélésében előfordul. Ld. *A litvai erdő* (Dekameron III. köt. Hi 10. köt. 116—121. l.); *A nagy emberbarát* (Egy kis elmefuttatás a jótékonyaságról.) (Dekameron IV. köt. Hi 11. köt. 51—64. l.)
- 149: 6 *Homonna* — nagyközség Zemplén megyében.
- 11 *FMKE* — Felvidéki Magyar Közművelődési Egylet. (Az EMKE nyomán létesült.)
- 23 *Paslagónia* — ókori tartomány Kisázsiaiban a Fekete-tenger partján, területe hegyvidék. — Itteni jelentése: művelésre alkalmatlan erdős-hegyes vidék.
- 151: 13 *Vágrányi gróf* — költött név.
- 35 *nsten tehénkéjes* — piros színű, fekete pöttyös földi poloska.
- 152: 17 *cickány* — cickafarka, cickórá (Achillea).
- 20 *vörnyeges* — vörhenyeges, vöröses.
- 153: 3 *báró Knopp* — *Prakovszky* történetében is előfordul »egy Knopp nevű burkus báró« (Krk 8. köt. 165: 15).
- 153: 28—29 *Kozsibrowszky első és utolsó vaddászkalandja* — MK itt egy ifjúkori élményét meséli el, amelyet önálló elbeszélésben is megírt: *Egy vadászpálya eleje és vége* (Kisebb elbeszélések I. köt. Jk 24. köt. 88—93. l.). MK művészetének mély, szubjektív gyökérzetével függ össze, hogy elbeszélései tele vannak rejtett személyes vonatkozásokkal.
- 32 *jáger* — vadász (urasági alkalmazott).
- 154: 33 *klepsidra* — régifajta zsebóra.
- 36 *Oklad* — helységnévtáraink nem ismerik.
- 155: 37 *dusicskám* — kedveském, lelkecském.
- 156: 16 *intelligitur* — tudniillik, értsd.
- 157: 5 *habes rectum* — igazad van.
- 161: 6 *a híres pátria, amely jó vízeről és jó köveiről ismeretes* — Előfordul Mikszáthnál latinul is: »Patria quae de lapide et aqua laudatur.« (*Élőadó birtok*, Krk 5. köt. 99: 38—39.)
- 16—17 *lefűrészelt fa törzsében egy fazék arany* — Hasonló meglepetés *A Krúdy Kálmán csínytevéseiben*: egy fegyveres halott katona esik ki az öreg fa törzséből (Krk 11. köt. 97. l.).
- 33 *Szlinya* — helységnévtáraink nem ismerik.
- 35 *Worth* — híres párizsi divatszabász.
- 162: 36 *mantilla* — könnyű női vállköpeny.

Lap Sor

- 163 : 23 *Nepomuki Szent János* (1340—1393) — prágai érseki helyettes; összeütközésbe került IV. Vencel királlyal, aki emiatt a prágai Károly-hídról a Moldvába dobatta. Ezért szobrát rendszerint hidakon állítják fel.
- „ 24 *Penege* — helységnévtáraink nem ismerik.
- 165 : 34 *Previstye* — helységnévtáraink nem ismerik.
- 167 : 24 *Orloff* (*Orlov*) — orosz hercegi család volt, melynek tagjai II. Katalin óta jelentős szerepet játszottak a cári Oroszországban. — A Kozsibrowszky-elbeszélés időpontjában a diplomáciai pályán működő Nikoláj Alekszejevics Orlov (1820—1885) a család egyetlen tagja.
- 33 *szarvasok háremei* — Ld. még MK *A szarvasok háreme* o. elbeszélését (Jk. 27. köt. Kisebb elbeszélések IV. köt. 175—179. l.).
- 168 : 20 *belekompolyodott* — belezavarodott.
- „ 34 *csevice* — savanyúvíz.
- 170 : 3 *sapristi* — teringettét!
- 171 : 13 *tausend krucifia!* — ezer ördög!
- „ 30 *klenódium* — ereklye; itt: kincs, értéktárgy.
- 172 : 27 *passzionátus nagy gazda* — szenvedélyes, szívvel-lélekkel dolgozó gazda.
- 173 : 15 *uti figura docet* — ahogy az ábra (a példa) mutatja.
- 174 : 19 *mindenféle tarka macskái* — itt: szeszélyei, kalandjai.
- „ 27 *Kriszti Gott, bruder* — isten hozott, testvér!
- 175 : 14 *diktandó* — diktálásra, parancsszóra.
- „ 25 *varietas delectat* — a változatosság gyönyörködtet.
- 177 : 21 *chably* — chablis-i bor (fehér burgundi).
- 30 a *Lipót-rend középkeresztje* — A Lipót-rendet Ferenc császár alapította 1808-ban, atyjának, II. Lipótnak emlékére, katonai és polgári »kiváló érdemek« jutalmazására. Három osztálya (fokozata) volt: nagykereszt, parancsnoki és lovagkereszt.
- 178 : 35 *si fractus illabatur orbis* — Idézet Horatius egyik ódájából. Jelentése: Ha romba dől is a világ...
- 179 : 28 *Szent Antal tüze* — orbánc.
- 183 : 24—26 a *szép leány, aki eladja hosszú, aranyszőke haját* — visszatérő motívum; megírta már Mikszáth a *Péri lányok szép hajáról* o. elbeszélésében (A jó palócok. Jk 15. köt. 136—140. l.).
- 30 *lovag Korenszki* — A név erősen emlékeztet Ebergényi Júlia bűntársának, gróf Chorinskynak a nevére. (Ez az 1867. évi bűnügy hosszú időn át foglalkoztatta a közvéleményt; MK is utal rá *Az apám ismerősei* c. regényében: Krk 2. köt. 47: 7.)
- 184 : 38 *fuit* — volt.
- 185 : 30 *flamme* — láng; a szerelem tárgya, a kedves.
- 188 : 12 *egy hitvány asinelli* — asinello: csacsihal vagy szürke tőkehal, a Földközi-tenger legközönségesebb hala.

Irodalom

Amikor MK neve már országos hírvé lett s minden könyve a karácsonyi és húsvéti könyvpiac eseménye: az egyik lap megjegyezte, hogy újabb műveit fölösleges ismertetni, elég tudtul adni megjegyzésüket: a közönség úgyis tüstént megvásárolja s elolvassa őket. Ez a megjegyzés híven tükrözi a helyzetet. Az 1900-as években Mikszáthnak feltűnően kevés munkájáról jelentek meg érdemleges méltatások. Csak nagyobb alkotásai (Különös házasság, Jókai Mór élete és kora, A Noszty-fiú és a posthumus Fekete város) részesültek behatóbb méltatásokban. Többi regényével (Akli Miklós, A vén gazember) alig egy-két lap foglalkozott, azok is csak röviden. Novellagyűjteményeiről pedig (Mikor a méceses már csak pislog, 1903; Világit este a szentjánosbogár is, 1906. stb.) jórészt csak a kiadói kommunikék szólnak.

A *Kozsibrovsky üzletet köt* c. elbeszélés kötetben először a *Világit este a szentjánosbogár is* novellagyűjteményben jelent meg. E gyűjtemény 1906. évszámjelzéssel látott napvilágot, mint a MKm c. sorozat 26. számú kötete. A kötet minden bizonnyal 1906 vége felé került ki a nyomdából, a karácsonyi könyvpiacra szánta a Révai-cég. De közben elkészült a *Jókai Mór élete és kora* c. nagyszabású regényes életrajz is (a MKm 26—27. számú kötete), s a kiadó — mint nagyobb szencziót — előbb ezt dobta piacra, az említett novelláskötetet pedig visszatartotta. Így történt, hogy a sorozatszám szerint is későbbi *Jókai életrajzot* már az 1906. évi decemberi számokban méltatják a lapok, míg a *Világit este a szentjánosbogár is* c. kötetről egyelőre említés sem történik. Ezt a kötetet csak egy negyedév múlva, 1907. március második felében, a közelgő húsvétra vitte piacra a Révai-cég. Íme annak magyarázata, hogy az 1906. évjelzésű kötetéről csak a következő év márciusában jelentik a lapok, hogy »most« jelent meg...

A kötetéről az egykorú sajtóban mindössze a *Vasárnapi Újság*, a *Katolikus Szemle* és a *Budapest* hasábjain találtunk önálló ismertetést. Az *Új Idők* csupán megjelenéséről adott hírt »a szerkesztőséghez beküldött új könyvek« lajstromában (1907. márc. 31., 13. évf. 14. sz. 341. l.); *A Hét* s több más folyóirat ennyit sem tett.

A *Vasárnapi Újság* (szerk. Hoitsy Pál, főmunkatárs: MK) 1907. március 31-i számában (54. évf. 13. sz. 263. l.) névtelen cikkben méltatja a *Világit este a szentjánosbogár is* című novelláskötetet. A gyatrán összetakolt ismertetés csupa általánosság között mozog. Cím szerint egyetlen elbeszélést sem, említ, a *Kozsibrovsky*-ról szóló elbeszélést sem. Mégis ideiktatjuk egész terjedelmében, mint ritkaságnak számító egykorú sajtóvisszhangot:

»MK legújabb könyve. Most, hogy eljutott irodalmi termékenysége tetőpontjára, MK szeret egy kicsit kacérkodni az öregséggel — könyvei címében. *Öreg szekér, jakó hám, Mikor a méceses már csak pislog* voltak pár év előtt megjelent novellás könyveinek címei, s most is ilyen öregeskedő, de nagyon ritmikus és hangulatkelző címet adott új könyvének: *Világit este a szentjánosbogár is*. A könyv és címe közt aztán érdekes ellenmondást érzünk, amely tán még erősebbé

teszi hangulatát. Mert az bizonyos, hogy a mese sohasem buzgott érdekesebben, az ötlet sohasem pattogott frissebben s a humor sohasem csillogott színesebben Mikszáth vénájában, mint ma. Felfogása a világról, emberekről teljesen kiforrott, megmélyült [így!], szatfrája talán kevésbé éles, mint egykor volt, de annál mélyebb forrásokból, a dolgok kapcsolatainak annál mélyebb megértéséből fakad. Régi jókedvébe beleveggyül már egy kis melankólia is, amely rendkívül művészi hatásúvá teszi humorát. Mesélő, adomázó kedve teljesen ép, de mesélő művészete oly vonásokkal gazdagodott, amelyek tökéletes nagyságában mutatják nekünk Mikszáthot, mint irodalmunk legnagyobb elbeszélőink egyenrangú társát. Ami pedig az előadás közvetlen báját és természetes plasztikáját illeti, ebben Mikszáth prózája, ahogy ma élvezzük, Jókai után is jelentékeny fejlődést jelent. Azt a nyolc elbeszélést, amelyet most új kötetében összefűzött, olvastuk, mikor először jelentek meg lapokban, túlnyomó részben a Vasárnapi Ujságban, s most újra elolvasva, mind újabb és újabb szépségeik tűnnek elénk. Mindnek megvan a maga külön varázsa, az egyikben a gondtalan vidám adomázó kedv ragad magával, a másikkban az ötletes, könnyed, közvetlen előadás mögött rejtőzködő komoly, megható alaphang, a harmadikban az élet dolgainak megértésén alapuló mély humor, és így tovább. De valamennyiben van valami közös: az elbeszélés mögött ott látjuk az író magát, amint szelleme magaslatáról letekint az alatta elterülő világba [így!], mindent a maga helyére, a neki megfelelő távlatba helyez és mindent átfoglal [így!] páratlanul biztos ítéletének erejével. Mikszáthnak éppen egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy sohasem merül el témáiban s alakjaiban, sohasem elegyedik közéjük, hanem mindig fölöttük áll, ahonnan pontosan láthatja minden mozdulatukat, környezetükhöz való viszonyuknak minden apróságát. Ezért tud olyan biztos kézzel rajzolni, s ezért tudja annak, amit elmond, megadni a látott dolog illúzióját, s ezért van, hogy amit ő nekünk elmondott, az úgy áll a lelkünk előtt [így!], mintha a magunk szemével láttuk volna.»

A *Katolikus Szemlében* b. j. [Bartha József] »Újabb regényeink«-et ismertette (1908. január; 22. köt. 1. füzet 84—95. l.) — Gárdonyi Géza, Lovik Károly, Szemere György, Krúdy Gyula stb. egy-egy újabb könyvével együtt — Mikszáth két kötetét is méltatja; sajnos, csak szűkszavúan, röviden: »Kiválogattunk legújabb elbeszélő irodalmunkból a regényeken kívül néhány kisebb alkotást is. Régebbi elbeszélőink közül Mikszáth két kötetét (*Világit este a szentjánosbogár is, A fekete kakas*) mutatjuk itt be, amelyek a jeles írónak újabbban megjelent effajta munkáit tartalmazzák. Közöttük van kettő: *Kozsibrovszky üzletet köt* és [A] *Krúdy Kálmán csinytevésői*, amelyek szövevényesebb meséjüknél fogva bátran a regények közé is sorozhatók...»

A napilapok közül egyedül a *Budapest* (fel. szerk. Szatmári Mór) közölt önálló fogalmazású ismertetést (1907. március 29., 31. évf. 76. sz., 10—11. l.): »*Világit este a szentjánosbogár is*. Különös cím, de igen találó és jellemzetes. Ki más adhatta volna legújabb novellás kötetének, mint a mindig eredeti MK. Könyves könyv ez [így!];

és a legjobb, legmagyarabb elbeszélőnek nyolc olyan történetét foglalja magában, melyet az utóbbi két esztendőben írt. Humor, aranyos derű, roppant emberismeret, a nép, az istenáldotta magyar nép igaz szerezete, tősgyökeres alak[ok] bemutatása és a mesemondás nagy-nagy művészete — ez teszi becselessé MK legújabb könyvét is. A világ-irodalomban is van már neve. Hány nyelvre fordították már a munkáit! Illő, hogy idehaza mindenki ismerje és bizonyára ezt a kötetét is sokan olvassák majd.»

A többi napilap önálló ismertetés helyett csupán a Révai Testvérek kiadói reklámciikkét közölte. A kommuniké a kötet egyetlen elbeszélését sem nevezi meg oím szerint, a *Kozsibrovszkyról* szóló novellát sem. Szövegét mégis ideiktatjuk, hogy később, a Kfk »Kisebb elbeszélések« c. ciklusában, a többi novella előfordulásakor, röviden utalhassunk valamennyi egykorú recenzióra. A kommunikét 1907-ben többek között ezek a lapok közölték, részint egész terjedelmében, részint kivonatossan: *Budapesti Hírlap* (márc. 23, 12. l.), *Budapesti Napló* (márc. 30, 10. l.), *Független Magyarország* (márc. 23, 11. l.), *Pesti Napló* (márc. 27, 17. l.), *A Polgár* (márc. 23, 9. l.), *Az Újság* (márc. 23, 11—12. l.). A kommuniké szövege:

»*Mikszáth legújabb könyve.* Alig pár hónapja jelent meg MK kétkötetes Jókai-életrajza, amely az utolsó évek legjelentősebb irodalmi alkotása. Mikszáth körülbelül két esztendőn át foglalkozott legnagyobb elődjének életével, s ez idő alatt más nagyobb munkán nem is dolgozott. Egész sereg csodaszép novellát írt azonban a nagy munka közben is, és most e novellák egy vaskos kötetbe összegyűjtve könyvalakban is megjelentek. *Világté este a szentjánosbogár is* — ez a címe Mikszáth legújabb novellás könyvének. Nyolc hosszabb elbeszélést foglal magában ez a kötet, amely teljes egészében mutatja be legnagyobb élő novellistánkat. Sok szót fölösleges ejteni erről a kötetről. Az az aranyos derű ragyogja be minden lapját, amely Mikszáth legegényibb sajátsága, s amely páratlan szinte az egész világirodalomban. Mosolygás könnyek között, amitől átmelegszik és tisztul a lélek — ez a Mikszáth tollának varázsos ereje. Ezt a könyvet olvasni kell, úgy, mint Mikszáth mindenik könyvét. A kötetet a Révai Testvérek r. t. adta ki. Ára fűzve 4 korona, díszkötésben 6 korona.»

Kiss Ernő »MK« c. tanulmányában (Kolozsvár, 1910: 26. és 58. l.) Mikszáth meseszövegét és előadását elemezve utal erre az elbeszélésre: »Néha egészen úgy érezzük — mondja —, mintha annyira megtetszenék magának az írónak a tárgy vagy az alak, akiről beszél, hogy szinte szántsándékkal nyújtja inkább, mint szövi, alakítja meséjét. (*Kozsibrovszky üzletet köi.*)« — A trimóci föld tavaszi zsendülésének rajzát a művészi leírás példajaképpen idézi Kiss ernő: ez a leírás »tele van szemléletességgel és a mese jellemének megfelelő színnel.«

Várdai Béla (MK. 1910: 171) a *Világté este a szentjánosbogár is* c. kötet jelentősebb darabjait ismertetve, a szóbanlevő elbeszélést szintén kiemeli: »Az előadás röpke könnyedségével mond el egy felsüléssel végződő szélhámoskodást a *Kozsibrovszky üzletet köi* című, egy Boöthy Aldzsi által teremtett képzeletbeli mágásra ruházva

azt, kit feltalálójával versenyezve, Mikszáth is gyakorta ellátott „szellemi tallérokkal” . . . »

Fábián István tanulmányának (Mikszáth világnézete és az adomák. Debreceni Szemle, 1938. április—június. 122. l.) alaptétele, hogy »Mikszáth regényeiben a kiindulópont mindig a fura, komikus környezet. Ez a környezet gyakorlatilag adomákból és a belőlük kilépő alakokból tevődik össze. Ebbe a fura világba kerül bele a főhős. A regény és novella meséjét a főhős jelleme általában háromféleképpen színezheti.« Az egyik változat, amikor a főhős »fölényes« szellem, »aki az emberek előítéleteit, balvéleményeit különböző csínyek elkövetésére használja fel (*Kozsibrovsky üzletet köi stb.*) . . . »

Az 1955. évi kiadás (MK Válogatott Művei) névtelen utószavából idézzük az idetartozó szakaszokat :

MK utolsó évtizedében »a nagy regények mellett inkább csak elvétve kerültek ki tollából kisebb írások. Gyéren születtek elbeszélések is. Az frói igény, a mondanivaló súlya s a szorító idő regényeket sürgetett : átfogó képet és vallomást a világról. Az elbeszéléseket jobbára csak külső kényszer hívta életre : a Vasárnapi Ujságnál vállalt főmunkatársi elkötelezettség. Nem volt már ekkor olyan egyenrangú szerepe az elbeszéléseknek a regények mellett, mint a pályá korábbi szakaszain. Az életmű margójára kerültek. A regényírás szüneteiben mintegy pihenésképpen íródott egy-egy. Vagy pedig a műhelyjegyzet szerepét töltötte be : az érlelődő gondolat mielőtt regénnyé formálódott volna, egy-egy elbeszélésben próbálta ki a saját erejét. — A XX. század első évtizedének forradalmi válságában kérlelhetetlenül látta már Mikszáth az úri-vezetés csődjét, idejét-múltságát. A dszentri réteg társadalmi felelőtlenségének könyörtelen számbavétele íratta meg vele a Noszty fiú történetét. De ez a szorító érzés kényszerítette ki az olyan elbeszéléseket is, mint például *A szamócák útja*, *Kozsibrovsky üzletet köi*, *A patrónus* . . . De nemcsak kiegészítő mellékletei a nagy regények bíráló mondanivalójához a kései elbeszélések. Mikszáthban élete végén is ott kísértett az egykori Jókai-tanítvány : kívánta és akarta a mesét, a szépitő álmokról nem tudott lemondani. Valóságérzéke nem engedte azonban, hogy meghamisítsa az életet. Nagy műveiben mindig a könyörtelen bíráló látás győzött. De a pihenőül írt elbeszélésekben szabadon engedte olykor a visszaszorított romantikát : álmodott, mesélt. Nem véletlenül adta utolsó novelláskötetének ezt a kesernyés, szimbolikus címet : *Világit este a szentjánosbogár [is]* . . . »

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. *A vén gazember* a Vasárnapi Ujságban, 1904. (Kimmach László rajzával.)
- II. A végrendelet felolvasása. (Linek Lajos rajza a Vasárnapi Ujságban, 1904.)
- III. A szlovák nyelvű kiadás címlapja.
- IV. A finn nyelvű kiadás címlapja.

TARTALOM

A VÉN GAZEMBER	5
KOZSIBROVSZKY ÜZLETET KÖT	145

JEGYZETEK

A VÉN GAZEMBER

Kiadások, fordítások, átdolgozások	193
Keletkezése, forrásai	198
Szövegváltozatok	206
Tárgyi magyarázatok	217
Irodalom :	
I. A regényről	234
II. A Harsányi Zsolt-féle színpadi átdolgozásról (1924)	247
III. A Kolozsvári Andor-féle színpadi átdolgozásról (1949)	270
IV. A filmváltozatról (1932)	272

KOZSIBROVSZKY ÜZLETET KÖT

Kiadások, fordítások	279
Keletkezése, forrásai	281
Szövegváltozatok	291
Tárgyi magyarázatok	295
Irodalom	297
A képmelléletekről	301

